3
4
1979

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

IX. évfolyam, 3—4 szám, 1979, május—augusztus

„Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához, Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási-Borza Gyöngyi, szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Dr. Györe Kornél, főszerkesztő helyettes
Illés Lajos, műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Molnár Irén
Dr. Rehák László, fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnics József
Popin Vladimir
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában Újvidéken.
A szám kéziratának leadási ideje 1979 május 28.
Megjelent 1979. augusztus 10.

YU ISSN 0350—4158

TARTALOM

Aleksandar Đurđev — A küldöttrendszer hatása a községi közigazgatási szervek és a szakszolgálatok helyzetére 485

Szám Attila — Az emberek szükségletei nem egyenlíthetőek ki az emberi szükségletekkel 492

A Magyar Tanácsköztársaság jubiláris éve

Mészáros Sándor — A Magyar Tanácsköztársaság (1919. március 21.—augusztus 1.) 509

Vajdaság mezőgazdaságáról

Borza József — Vajdaság agráripara a középtávú tervidőszak negyedik évében 519

Kicsi Ernő — A földművesek társulásának és a társulás fejlesztésének időszerű kérdései 524

Sava Mihić — Az öntözés jelentősége és alkalmazásának lehetőségei a mezőgazdaság fejlesztésében 532

Branislav Milovanović — Mezőgazdasági beruházások a magánszektorban 543

Đorđe Petrović — Intenzív növénytermesztés és környezetvédelem, Biológiai földművelés — lehetőség vagy utópia? 560

Kasztori Rudolf

Somogyi Sándor — A mezőgazdasági szervezéstudományok és informatika 568

Szenes György — A mezőgazdasági munkaerő transzfer tényezői, alakulása és következményei 583

Jelen és múlt

Stane Dolanc — A JKP új Központi Bizottsága megalakulásának 40. évfordulója 617

Hegedűs Antal — Vajdaság mezőgazdasága a XIX. század első felének szakirodalmában 640

Nemzetközi szemle

Muhamed Kešetović — Adalék a „Szocialista nemzet" vitatárához 671

Könyv- és folyóiratszemle

Szalma József — Dr. Kovács Károly: Haladás és jog című könyve kapcsán 701

Laki Mária — A Marksistička misao c. folyóirat 1979. évi 1. számáról 705

* * * — A Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója 710

Aleksandar Đurđev

A KÜLDÖTTRENDSZER HATÁSA A KÖZSÉGI KÖZIGAZGATÁSI SZERVEK ÉS A SZAKSZOLGÁLATOK HELYZETÉRE

I.

Szocialista önigazgatású politikai rendszerünkben jelentős szerepet játszanak a közigazgatási szervek és a szakszolgálatok mind a politikai hatalom gyakorlásában, mind pedig a társadalmi tevékenységek irányításában. Alkotmányunk pontosan meghatározza helyzetüket és szerepüket, nem foglalkozik azonban részletesen a küldött-testületek és az önigazgatású társadalmi alap iránti kötelezettségeikkel. Az önigazgatású szocialista viszonyok eddigi fejlődése folyamán ugyanis a közigazgatási apparátus állandó erősödési irányzatot mutatott. „Ezt a veszélyt pedig — hogy az utóbbi időben ismét megerősödött a közigazgatási apparátus — nem szabad lebecsülni, kiváltképp most, amikor küldöttrendszerünk még csak kialakulóban, egész társadalmi berendezésünk pedig már átalakulóban van."[1]

A községi képviselő-testületeknek a küldöttrendszer szellemében történő átalakításával, a küldöttségi döntéshozatallal és a községi végrehajtó tanácsok megalakításával jelentősen növekedett a községi közigazgatási szervek munkájának mennyisége és tekintélye.

Rendes munkájuk mellett a községi közigazgatási szervek szakfeladatokat is végeznek a községi képviselő-testületnek és annak végrehajtó szervének. A Társult munka törvényének hatályba lépésével a községi hatalmi és önigazgatási szervek még nagyobb szerepet kapnak a törvényhatározatok végrehajtásában. A községi képviselő-testület mint társadalmi önigazgatási szerv és mint a község legfőbb hatalmi szerve olyan szolgálatokat létesít, amelyek a szkupstinának végzett szervezési, műszaki és szakmunkákon kívül a Társult munka törvényének életre hívásáról is gondoskodnak.

Az alkotmányos és az alapszabályzati meghatározás értelmében a községi képviselő-testület és a végrehajtó tanács társadalmi-politikai felelősséggel is tartozik munkája minőségéért. Érthető tehát, hogy a hat-

hatós munka érdekében szakszolgálatokat és közigazgatási szerveket alakít.

Jellemző, hogy a községi közigazgatási szervek főként a képviselő-testületeknek és a végrehajtó tanácsoknak végeznek szakmai, műszaki és szervezési munkát; az elsődleges feladatuk: a közigazgatás pedig háttérbe szorul. A gyakorlat azt sürgeti, hogy mielőbb pontosan határozzuk meg: mely szolgálatok állnak szoros összefüggésben a közigazgatási ügyintézéssel, hogy csak ezeket végezzék a közigazgatási szervek és szakszolgálatok a községi képviselő-testületeknek és végrehajtó tanácsoknak. A gyakorlat tehát lényeges változásokat követel a szakszolgálati tevékenységben.

Amely községben nem alakítottak megfelelő szakszolgálatot, ott ennek a munkáját teljes egészében a közigazgatási szervek vették át. Ez pedig nagyon megnehezíti munkájukat, ill. hátráltatja őket közigazgatási ügyintézésükben, sőt még a küldöttségi döntéshozatalt is károsan befolyásolja. Alkotmányunk sem kategorikus a szakszolgálat-létesítést illetően, de szemmellátható ennek vagy valamely más megfelelő szervezési formának a hiánya. A szakszolgálatok átalakítása ill. újak alakítása azonban számtalan problémát vet felszínre: miként és milyen előírásokkal határozzuk meg helyzetüket és feladataikat; milyen társadalmi-gazdasági helyzetbe kerüljenek; dolgozóik jogainak és kötelezettségeinek a meghatározása; kinek az illetékességébe tartozzon a megalakításuk; miként válasszuk el a szakszolgálatok munkáját a közigazgatási szervekétől stb.

Községeink egy részében küldött-testületi határozattal alakították meg a szükséges szakszolgálatot. Eddigi tevékenységük alapján az a következtetés vonható le, hogy csak látszólagos igazgatási státusuk van mind a hatalomgyakorlás, mind pedig az önigazgatás megszervezésében. Szabatosan meg kellene tehát határozni helyzetüket és feladataikat, kiváltképpen pedig a küldöttestületi rendszerben betöltendő szerepüket. A szakszolgálatok létjogosultsága ugyanis akkor igazolt, ha elősegítik a küldöttségi viszonyok kialakítását, a küldöttrendszerünk, a képviselőtestületek, a végrehajtó tanácsok és a községi közigazgatási szervek hatékony munkáját és működését.

A küldöttrendszer elmúlt időszakában aránylag kevés községben alakítottak szakszolgálatot. Ahol azonban léteznek, ott fontos feladatokkal bízták meg őket: teljes egészében azok végzik a szakmai, műszaki és szervezési tevékenységet a képviselő-testületnek, a végrehajtó tanácsnak, az elnökségnek, sőt még a munkacsoportoknak is. A szakszolgálatok tehát a képviselő-testületek, nem pedig a küldöttségek szolgálatában és rendelkezésére állnak, holott fordítva kellene lennie. A küldöttségi viszonyok fejlődése, a társadalmi döntéshozatal térhódítása és a szervezett szubjektív erők frontális tevékenysége ugyanis napról napra felveti az említett szolgálat fontosságát.

Tevékenységük szerint a meglévő községi szakszolgálatok a következőképpen csoportosíthatók:

1. képviselő-testületi szakszolgálat,
2. képviselő-testületi és végrehajtó tanácsi önálló szakszolgálat,
3. a képviselő-testület és a végrehajtó tanács egységes szakszolgálata.

A szakszolgálatok valamennyi formájában számtalan szervezési és egyéb probléma adódik. Példaként csupán néhányat említünk: a szakszolgálatok irányítása és vezetőségének szervezeti felépítése; a szakszolgálati dolgozók helyzete; a dolgozói közösségek vezetőinek helyzete: a dolgozói közösség jogai és hatásköre; a dolgozói közösségek önigazgatási jogszabályainak tartalma és elnevezése stb. Ezeket a kérdéseket idejekorán meg kell oldani, nehogy a küldöttrendszer és a küldöttségi viszonyok kerékkötőivé váljanak.

Mint már említettük, ahol nem létesítettek községi szakszolgálatot, ott a közigazgatási szervek töltik be a szakszolgálat szerepét.

II.

Tágabb értelemben a közigazgatási szervek és szakszolgálatokat szocialista önigazgatású társadalmunk szervezett szubjektív erői közé soroljuk, tehát alkotórészei az egységfrontnak. Ebben a minősítésben pedig kettős szerepet játszanak szocialista önigazgatásunk politikai rendszerében: 1) felelnek a saját munkájukért és az illetékességükbe tartozó községi állapotokért, 2) alkotóelemei szocialista önigazgatású demokráciánknak. A küldött-testületi rendszerben a közigazgatási szervek és a szakszolgálatok az önigazgatású döntéshozatali gépezet (kezdve az önigazgatású alapszervezettől és közösségtől a községi képviselő-testületig) sajátos szerveivé válnak. Ez pedig a közigazgatási szervek és szakszolgálatok új munkámódszerének kidolgozását teszi szükségessé. Ennek elhanyagolása ugyanis az önigazgatású szocialista demokrácia megtorpanásához vezethet. A közigazgatási szerveknek és szakszolgálatoknak folyamatos együttműködést kell kiépíteniük, sokoldalú kapcsolatot kell teremteniük az önigazgatási bázissal. Ezen szervek elsődleges feladata a helyzet felmérése és figyelemmel kísérése egy bizonyos területen, de jelentős szerepet játszanak a községi politikai célkitűzések valóra váltásában és az előírások betartásában is. A közigazgatási szervek és szakszolgálatok új munkamódszere olyan konkrét kezdeményezési lehetőséget biztosít majd, amellyel elejét lehet venni a nemkívánatos társadalmi jelenségeknek és viszonyoknak. Ezzel párhuzamosan közigazgatási szerveink és szakszolgálataink az alkotmány és a törvények tiszteletben tartását, valamint a társadalmi felelősség további fokozását szorgalmazzák.

A küldött-testületi rendszer új tartalmi gazdagításában mind nagyobb felelősség és szerep hárul a közigazgatási szervekre és a szakszolgálatokra. „Minden önigazgatási és társadalmi szubjektumnak joga van a tudományra és szakszolgálatra, de nem abban az értelemben, hogy mindenki tudományos kutatómunkát végezzen és szakszolgálatot létesítsen, a saját szervezetében."[2] Egyértelmű tehát, hogy a község területén levő külön-

böző társadalmi és önigazgatási szubjektumok közigazgatási ügyintézését és szakszolgálatát tömöríteni kell, célszerűbben kell megszervezni, hogy egy helyen és közösen dolgozzanak. Az összpontosítással egységes ügyintézést végezhetnek majd valamennyi községi szervek, társadalmi-politikai szervezetnek, egyes önigazgatási szerveknek és közösségeknek is.

A községi közigazgatási szervek csak olyan mértékben gyakorolnak politikai hatalmat, és irányítják az egyes társadalmi tevékenységet, amilyen mértékben ezt a munkásosztály és a dolgozók igénylik. Ezt a tételt alaposan és körültekintően ki kell dolgozni a kommunarendszer továbbfejlesztése során: védőgáttá kell kiépíteni a községi bürokráciával szemben. A küldöttrendszer alapjukban rendíti meg a közigazgatási szerveket és szakszolgálatokat, nemcsak formális, de gyökeres tartalmi változásokra is készteti őket.

A közigazgatási végrehajtó szervek döntéshozatala alkotórészévé válik a küldöttségi döntéshozatal egységes folyamatának. Ez a döntéshozatali forma teremti meg a kapcsolatot az önigazgatási bázissal — új munkaviszonyokat alakít ki a községi képviselő-testület, a végrehajtó tanács, a közigazgatási szervek, a társadalmi-politikai szervezetek, valamint az önigazgatási alapszervezetek és közösségek között. Ezek az új viszonyok pedig a küldöttrendszer továbbfejlesztésének alkotóelemei.

A közigazgatási szervek és a szakszolgálatok visszás helyzete abból adódik, hogy egyrészt az államapparátus maradványai másrészt pedig a szervezett szocialista erők egységfrontjának alkotórészei. Államszervi minősítésben még nincsenek az önigazgatás közvetlen befolyása alatt, az egységfrontban elfoglalt helyük és szerepük pedig még sem elméletileg, sem gyakorlatilag nincs szabatosan meghatározva. Ebből is az világlik ki, hogy részletes kidolgozásra vár az egységfront szubjektumainak viszonya, mert ezek a vizonyok kölcsönhatást mutatnak. Ezt a kölcsönhatást pedig eddig figyelembe sem vette a társadalomkutatás.

A szubjektív erők frontális szervezete állandó kapcsolatot feltételez a közigazgatási szervek és szakszolgálatok, valamint a társadalmi-politikai szervezetek között. A közigazgatási szerveknek és szakszolgálatoknak a következőkről kell tájékoztatniuk a társadalmi-politikai szervezeteket: miként látják el feladataikat; a szélesebb társadalmi jelentőségű helyzetről és jelenségekről; bizonyos társadalmi állapotok és viszonyok áthidalási lehetőségeiről stb. A közigazgatási szervek és szakszolgálatok a társadalmi-politikai szervezetek munkaprogramját és tevékenységét, a társadalmi-politikai szervezetek pedig a közigazgatási szervek és szakszolgálatok munkáját és társadalmi ellenőrzését befolyásolják jelentősen. Ez a kölcsönhatás azonban nem zárja ki a közigazgatási szervek és szakszolgálatok önálló és felelősségteljes munkáját.

III.

A helyi közösségeknek, akárcsak a többi önigazgatási alapszervezetnek és közösségnek saját szakszolgálatuk van. Feladataik és munkakörük a helyi közösségek alkotmányos helyzetéből és önigazgatási jellegéből ered. Küldött-testületi rendszerünk egyik alapsejtjét a helyi közösségek képezik, s ez a szakszolgálataiknak is sajátos jelentőséget kölcsönöz: fontos szerepet játszanak tehát az önigazgatásban. A küldöttségek sikeres ténykedése ugyanis csakis a szakszolgálatokban készült anyagok alapján lehetséges.

A helyi közösség aránylag új alkotmányos intézmény: a legutóbbi alkotmánymódosításkor nyert intézményes jelleget, s ennélfogva szakszolgálata sem szerezhetett még gazdag tapasztalatokat. A helyi közösségek szakszolgálatának az összehasonlítása a többi önigazgatási alapszervezetek és közösségek, a társadalmi-politikai szervezetek és az önigazgatási érdekközösségek szakszolgálatával szintén teljesen értelmetlen, hisz kevés a rokon vonásuk; típus, jelleg, tevékenységük tartalma és felépítésük szempontjából is lényeges különbségek vannak közöttük.

A helyi közösségi szakszolgálatok tevékenysége gyakran ütközik a helyi hivatalokéival, különösen ott, ahol a helyi hivatalok még a községi közigazgatás kirendeltségei. Hátravan tehát még a helyi hivatalok és a szakszolgálatok viszonyának gyakorlati rendezése. Az alkotmányhatározatok végrehajtásával ugyanis ez a tevékenység mindinkább a helyi közösségekben összpontul majd, ami azonban nem jelenti azt, hogy a helyi közösségek önigazgatási közösség helyett társadalmi-politikai közösséggé válnak. A helyi közösség, noha keretében integrálódik a közigazgatási ügyintézés, a szakszolgáltatás és a politikai tevékenység, mégis önigazgatási asszociáció marad. Sokrétű és sokoldalú tevékenységük (a dolgozók és polgárok szervezett önigazgatási igényeinek és szükségleteinek kielégítése; a helyi közösségi tanácsok, bizottságok, békéltető tanácsok, küldöttségek stb. hatékony munkája) folytán állandóan fokozódik a helyi közösségek szerepe és jelentősége. Ugyanakkor a helyi hivatalok hatásköre lassan beolvad a helyi közösségek önigazgatási funkciójába.

Jelenlegi fejlettségi fokukat tekintve háromféle helyi közösséget különböztetünk meg: fejlett, illetve kezdetleges szakszolgálattal rendelkezőt és szakszolgálat nélkülit. Szocialista önigazgatásunk politikai rendszerében tehát most már nem az a kérdés, hogy szükség van-e vagy sem a helyi közösségi szakszolgálatokra, hanem hogy milyen szakszolgálat segítségével tölthetné be leginkább a helyi közösség önigazgatási szerepét, ill. mi felelne meg legjobban az önigazgatású küldöttségi bázisnak. Ezenkívül a községi helyi közösségek ügyintézését (számvevőségi-pénzügyi, analitikai-tervügyi, jog stb.) lehetőleg közösen kell végezni. Sajnos, a helyi közösségek bizonytalan és kiegyensúlyozatlan pénzelése miatt a szakszolgálatok megalakítása számtalan akadályba ütközik. Ezért a he-

lyi közösségekben további erőfeszítéseket kell tenni, szervezési és jogi mértékszabályokkal elő kell segíteni a szakszolgálat megalakítását és tevékenységének fellendítését a szocialista demokrácia kiegészítése céljából.

Fordította *Tumbász Erzsébet*

Jegyzet

[1] E. Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, (A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai), Komunist, Bgd., 1978. 186. old.

[2] E. Kardelj: Uo., 218. old.

Rezime

Uticaj delegatskog sistema na položaj organa uprave i stručnih službi u opštini

Uvođenjem delegatskog principa u konstituisanje skupština opština delegatskog načina donošenja društvenih odluka i formiranjem opštinskih izvršnih veća u velikoj meri je porastao obim, sadržina i autoritet rada opštinskih organa uprave. Karakteristično je da se opštinski organi uprave sve više u svom radu angažuju na stručno-tehničkim i organizacionim poslovima za potrebe opštinske skupštine i opštinskog izvršnog veća. U pojedinim opštinama međutim, koje nisu formirale odgovarajuće stručne službe, postojeći organi uprave obavljaju sve neophodne stručne poslove za potrebe opštinske skupštine iz opštinskog izvršnog veća.

Od uvođenja delegatskog sistema do danas u relativno malom broju opština su formirane stručne službe. Međutim u onoj meri u kojoj se svakdnevni delegatski odnosi budu više razvijali, sadržaji društvenog odlučivanja bogatiji i razvijeniji, a delovanje organizovanih subjektivnih snaga dosledno frontovski postavljeno, utolkio će takvi organizacioni oblici biti društvu sve potrebniji. U delegatskom skupštinskom sistemu organi uprave i stručne službe postaju svojevrsni servisi celokupnom mehanizmu samoupravnog odlučivanja od osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, do skupštine opštine. Sve ove poslove treba ubuduće adekvatnije i racionalnije organizovati, kako bi se zajednički, na jednom mestu obavljali.

Složenost položaja organa uprave iz stručnih službi ogleda se u tome, što su oni istovremeno ostaci državne uprave, istina u odumiranju, ali a sastavni deo fronta organizovanih socijalističkih snaga društva.

Stručne službe mesnih zajednica imaju važnu ulogu u samoupravnoj aktivnosti i stvaranju potrebnih uslova i pripremanju odgovarajućih materijala za uspešan rad svake delegacije u mesnoj zajednici. Delatnost stručnih službi mesnih zajednica često se podudara sa poslovima mesnih kancelarija. Organizaciona i funkcionalna koncentracija stručnih poslova na nivou mesne zajednice ne treba istovremeno da znači i njihovo prerastanje u samoupravno-političku zajednicu. Mesne zajednice mogu, i treba i dalje da ostanu samoupravne asocia-

cije. U mesnim zajednicama treba ulagati dalje napore i preduzimati organizacione, pravne i druge mere u pravcu organizovanja stručnih službi i njihovog uključivanja u ostvarivanju novih sadržaja samoupravne socijalističke demokratije.

Summary

The Influence of Delegate System on the Position of Management Organs and Special Services of the Community

Introduction of delegate principles to the constitution of the parliament of communities for making social decisions and for forming community executive councils, contributed to the growth of the volume and authority of the community management organs' work. It became characteristic that community management organs got more and more engaged with works of special, technical and organizing kind to satisfy the needs of the parliament and executive concil of the community. However, in some of the communities which have not formed the required special services the existing management organs had to do the neccessary special work for the need of the parliament and executive council of the community.

Since the introduction of delegate system till today special services have been formed in a relatively small number. However, if the everyday delegate relations continue their development the contents of social decisionmaking will become richer and the activiy of subjective power will be formed by a frontal principle, these organizational forms will be more and more neccessary. In the delegate parliamental system, management organs and special services will become a service of the entire mechanism of selfmanagement decisionmaking starting from the basic selfmanagement organization and community, to the parliament of the community. All these activities have to be organized in a more adequate and rational way, so that they can be done at one place and for all.

The complexitiy of the position of management organs becomes evident when analizing that they are the remains of government, and a part of the front of organized social power of the society at the same time.

Special services of local communities play an important role in selfmanagement activity and in creating the necessary conditions for preparing required materials for the successfull work of each delegation in the local community. The activity of special services of local communities very often becomes identical with the work of local offices. The organizational and functional concentracion of special work on the levle of a local community doesn't mean that they have to change into a selfmanagement political community. Local communities can and must continue to put an effort into taking the organizational, legal and other measures, for organizing special services and adapting them to the realization of the new contents of selfmanagement social democracy.

Szám Attila

AZ EMBEREK SZÜKSÉGLETEI NEM EGYENLÍTHETŐEK KI AZ EMBERI SZÜKSÉGLETEKKEL

Az embert az állattól a szükségleteinek kielégítési módja különbözteti meg. Még az emberi társadalmon belül is a szükségletek kielégítésének a módja és lehetősége szerint különböznek a leginkább az emberek. Az osztálytársadalmakban különösen éles formában jut kifejezésre a szükségletek kielégítésének különböző, az osztályhovatartozástól függő lehetősége. „Az osztálytársadalom egyesek szükségletének a sokrétűségét azáltal tette lehetővé, hogy másoké szegényes lett, tehát az emberek között lényeges különbségeket teremtett. Džemal Sokolović szerint éppen ezért lett a szükségletek társadalmasítása annak a feltétele, hogy az osztálytársadalomban kialakult antropológiai különbségek negatív következményeit túlhaladják.[1]

Nemcsak az emberi szükségletek kielégítésének a különbözősége képez azonban problémát. Az sem mindegy, hogy az emberek milyen szükségleteiket elégítik ki, ugyanis nem minden szükséglet kielégítése azonos hatású. Az embert, az emberi társadalmat nem gazdagítja minden szükségletnek hanem csak bizonyosaknak a kielégítése. Sőt mi több, egyes szükségletek kielégítése következtében az ember, a társadalom szegényebbé is válik.[2]

Teljes mértékben egyetértünk azzal, hogy tudatosság nélkül a megelégedettség fogalma értelmetlen — ahogy azt Bodrogvári Ferenc hangsúlyozza. A tudat pedig a munka lényeges tulajdonsága, eredménye, eszköze és feltétele.[3] Véleményünk szerint a szükségletekről folytatott mindennemű értekezés, amely nem a munka kategóriájából indul ki, eleve felszínességre vall. Ebben az értelemben igaza van Bodrogvárinak amikor azt hangsúlyozza, hogy a munkának mint a tudat forrásának az elvetése arra kényszerít bennünket, hogy feltételezzük a munkától független, *tiszta tudatnak* az ontológiai elsőbbségét. Ennek a feltevésnek a következményei ismertek. Amennyiben a megelégedettség kategóriáját nem a munkából (és a munkához kapcsolódó tudatból) vezetjük le, hanem előnyben részesítjük a munkával szemben, akkor *kénytelenek vagyunk elemezni az ösztön fogalmát;* ugyanis a munka előtt és tőle függetlenül

a materialista koncepció szerint csak az ösztön létezhet és semmi más. A fejlettség ösztöni szintje a munka első, közvetlen lépcsőfoka. A tudatosság momentumának hiánya miatt (a tudatról mint emberi értelemről beszélünk) *valamely szükséglet ösztönszerű kielégítése még nem vált ki boldogságot és örömet a szó igazi, emberi értelmében.* Ami ennél is fontosabb, hogy az ösztönszerűen elért megelégedettség nem serkenti a tudatos akciót. Itt a homeosztázis elve érvényesül; elernyedés vagy valamilyen más folyamat lép fel a szükséglet kielégítésének felújítása végett. A megelégedettség abban az esetben lehet csak teleológiai elv (tehát egy tudatosan átélt kauzális elv), ha előzőleg tudatosan átéljük, átértékeljük, időben dimenzionáljuk azt az okozati eseménysort — amelynek eredményeit már magunk is tapasztaltuk. Ez után a tapasztalatilag és tudatosan átélt folyamat után vagyunk csak képesek arra, hogy ezt a folyamatot (a kielégítést és a megelégedettséget) a *jövőbeni tevékenységünk rugóivá tegyük.*[4] Ezt hangsúlyozza Arisztotelész is, amikor azt állítja, hogy minden képesség, minden ügyesség előfeltételezi a nevelést, és minden munka már előzőleg kialakult szokásokat kíván, amiből az következik, hogy *az ember adottságaival összhangban cselekedjen.*[5]

Mindez fölveti a szükségletek problémájának elmélyültebb megvitatását, azonban épp ennek a követelménynek tud a legkevésbé eleget tenni a mai tudomány, különösen pedig a marxista társadalomtudomány. Prvoslav Ralić szerint ma a tudomány jobban ismeri önmagát, mint az embert. Az újkeletű „tudomány tudománya" gazdagabb felismerésekkel rendelkezik, mint az ember megismerését kutató „őstudomány"[6] Ralićhoz hasonlóan Branko Horvat is rámutat arra, hogy a szükségletek elmélete nagyon újkeletű, és még mindig nincs kellőképp megalapozva.[7] Sajnos ezt az állítását Branko Horvat nem taglalja részletesebben. Nem mutat rá arra sem, hogy vajon milyen kritériumok alapján jutott a fenti következtetésre.[8]

Az említetteket figyelembe véve úgy tűnik, hogy a szükségletek taglalásakor az emberi, a humanisztikus kritériumból kell kiindulni. Amennyiben nem ezt választjuk, akkor a szükségletek egyoldalú, nem teljességre törekvő értelmezésével találjuk magunkat szemben. Az ilyen egyoldalú, hiányos értelmezés vagy a szükségletek szűk, *ontológiai magyarázatához* vezet, amely a plátoni önmagáért való igazságból indul ki, vagy pedig az *absztrakt humanizmus* hibájába ránt, amely a szükségletek meghatározásakor nem a konkrét gyakorlatból indul ki, hanem az elkövetkező, jövőbeli, osztály nélküli társadalom szemszögéből vizsgálja meg őket. Ennek tükrében viszont a mai szükségletek absztraktakká, sőt egyes esetekben illogikusakká válnak.

A szükségletek ontológiai tolmácsolásának jellegzetes példája Branko Horvat értekezése az emberi szükségletekről. Tanulmányában Branko Horvat Maslow úttörő jellegű kutatásaiból indul ki.[9] Abraham Maslow az említett tanulmányában — ahogy azt Branko is idézi — öt alapvető szükségletet különböztet meg.[10] Ezek a szükségletek intenzitásukat tekintve hierarchikus sorrendbe állíthatók. Így az említett felosztás szerint

a legintenzívebb szükségletek az alapvető *fiziológiai szükségletek* (a víz, a táplálék, a szexualitás stb. iránti igény). Ezeket követik a *biztonság iránti szükségletek,* amelyek célja a rend és biztonság szavatolása az adott struktúrában vagy rendszerben. Ezután következnek az *affektív szükségletek:* (a valahova tartozás szükséglete) és a szerelem szükséglete. A negyedik helyen az *önbecsülési, önértékelési szükségletek,* míg az utolsó helyen — Maslow szerint — az *önmegvalósítási szükségletek* állnak.

Horvatnak a fenti felosztásra tett megjegyzése abban jut kifejezésre, hogy rámutat a benne rejlő, véleménye szerint fontos asszimetriára:[11] „az első négy szükséglet kielégítése csökkenti a vágyat, míg az önmegvalósítás esetében minél jobban megközelítjük, annál erősebb az elérése iránti vágy". A szerző külön hangsúlyozza, hogy a teljes önmegvalósítás érett személyiséget feltételez, és az elidegenített világban sohasem teljesülhet be.[12]

Horvatnak ez a megállapítása kissé megkérdőjelezi az ötödik alapvető emberi szükséglet megállapításának helyességét. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy az elidegenedés valamennyi eddig létező osztálytársadalom jellemzője, és hogy az elidegenedés meghaladása a szocializmusban mint átmeneti időszakban csak folyamatként van jelen, akkor ez vajon azt jelenti-e, hogy az önmegvalósítás szükséglete eddig nem létezhetett és ma sem létezik? A feltett kérdésre adott igenlő válasz az emberi társadalom történetének, az osztályharcnak, az általános értelemben vett emberi fejlődésnek a tagadását jelentené.

Branko Horvat tanulmányában mellőzi azt a tényt, amelyet mindjárt értekezésének a kezdetén megemlít. Megelégszik azzal a megállapítással, hogy Maslow elméletét klinikai tapasztalatokra és laboratóriumi kísérletekre alapozza,[13] és ebből nem von le semmilyen következtetést. Ez nagy mulasztása a szerzőnek, mert tanulmányában az említett elmélet továbbfejlesztésére tett további kísérlete, vagyis a Maslow indítványozta szükségletek felosztásának ésszerűsítésekor is megmarad a pszichológiai hozzáállás korlátai között.

Az ilyen pszichológiai hozzáállás azonban nem biztosíthat átfogó betekintést az emberi szükségletek problémájába, vagyis a szükségletek problémáját nem a társadalom, a gyakorlat szemszögéből, hanem a pszichológiának mint külön tudományágnak az aspektusából szemléli. Az ilyen hozzáállás eredményeként a kapott válaszból sem lehet teljes képet alkotni az emberi társadalom egészének a szükségleteiről csak a pszichológiának mint külön tudományágnak a szempontjából. Mindezek alapján világosan látjuk, hogy az emberi szükségletek tanulmányozásához az interdisciplináris hozzáállás szükséges.

Branko Horvat azonban nem látja be azt a veszélyt, amelyet a pszichológia hozzáállás rejteget, hanem megelégszik C. P. Alderfer sikerével, aki a Maslow által megfogalmazott öt szükségletet háromra sűríti össze: amelyeket létszükségletnek, kapcsolat utáni szükségletnek, és növekedési szükségletnek nevez."[14]

Véleményünk szerint a problémát nem az jelenti, hogy sikerült-e valakinek a szükségletek lajstromát mind kisebb számúra csökkenteni. A szükségletek problémájának egyetlenegy tudományág szemszögéből való vizsgálata parcialitáshoz vezet és lehetetlenné teszi a marxista hozzáállást. Az emberi szükségletek marxista szemlélete csak akkor lehetséges, ha az emberi társadalom és a gyakorlat totalitásából indulunk ki.

Igaza van Prvoslav Ralićnak, mikor tanulmányában külön hangsúlyozza a történelmi tényező figyelembevételének szükségességét, ugyanis a proletariátus konkrét élethelyzete nem állandó, befejezett valami. Néha egy általános egzisztenciális ínséget tapasztalunk, máskor az emberi életmódra való lehetőségek hiányát, vagy pedig a korlátozott öntevékenységet egy bizonyos korban, egy meghatározott országban vagy valamely osztály adott részénél. Ezért a végzett elemzéseknek mindig konkrétaknak, történetieknek, differencáltaknak, de egyben teljeseknek is kell lenniük.[15]

Figyelembe véve, hogy különböző történelmi feltételek között különböző szükségletek jöhetnek létre, világossá válik, hogy a pszichológia szűk kiindulópontja az emberi szükségleteknek csak egy meghatározott történelmi helyzetre korlátozódó tolmácsolását adhatja. Tehát az ilyen hozzáállás lehetetlenné teszi, hogy felfedjük a szükségletek problémájának igazi lényegét. Az említett hozzáállás lehetőségei kimerülnek a pillanatnyilag létező szükségletek statikus tolmácsolásában, anélkül hogy lehetővé tennék szükségszerű fejlődési irányuk és dimenziójuk előrejelzését.

A szükségletek ilyen jellegű vizsgálata csak a polgári társadalmat elégítheti ki, mert ennek alapján a kapitalista termelési mód hordozói könnyebben biztosíthatják és fejleszthetik a tőke bővített újratermelését az adott feltételek között. De az említett vizsgálati móddal egy szocialista társadalom — amely állandó erőfeszítéseket tesz a termelési mód forradalmi megváltoztatására — semmiképp sem elégedhet meg.

A forradalmi vállalkozás megköveteli, hogy a szükségleteket szélesebb történelmi kontextusban vizsgáljuk.

Džemal Sokolović belátta, hogy a szükségletek ilyen jellegű vizsgálata nélkülözhetetlen és hangsúlyozza, hogy csak azok az igazi emberi szükségletek válhatnak az ember egzisztenciájának alapvető kategóriájává, amelyek igényt tartanak arra, hogy történelmi szükségletekké váljanak, vagyis valami valóban új iránti szükségletet képeznek.[16]

Az emberi szükségletek történelmi jellegének hangsúlyozása különösen fontos, mert ezzel elismerjük, hogy a szükségletek nem egyszer s minddenkorra adottak, hanem együtt fejlődnek az emberrel. Ez a realitás akkor is, amikor abból indulunk ki, hogy a használható értékek termelése tulajdonképpen az irántuk érzett szükségletek termelése is. Ebből azután az is következik, hogy a termelési mód nagyban meghatározza az emberi szükségleteket, vagyis helyesebben szólva az emberek szükségletét.

Džemal Sokolović elismeri, hogy az emberek szükségletei az adott termelési mód által determináltak, de az említett szükségletek konkrét vizsgálatakor egy másik hibába esik. A szükségletek elemzésekor a szocializmust nem mint egy forradalmi folyamatot, átmeneti időszakot fogja fel — amelyben lerombolják a régi termelési mód maradványait, hanem a kapitalista termelési módtól ellentétes termelési módként.[17] Ilyen értelemben Sokolović eltérő szükségleteket tulajdonít a kapitalizmusnak és a szocializmusnak.

Épp abból kifolyólag, hogy nem veszi figyelembe a szocializmus átmeneti jellegét, Džemal Sokolovićnak nem sikerül azonosítania az emberek szükségleteit a szocialista forradalom feltételei között. Megközelítése alapján a szocializmusban jelentkező szükségletek sorát — amelyek a szocializmus átmeneti jellege miatt még sok elidegenedett, a kapitalizmusra jellemző ismérvet tartalmaznak — lehetetlen megmagyarázni és megérteni. A szerzőnek ez mind egyszerűen irracionálisnak tűnik.

Sokolović külön hangsúlyozza a szocialista termelés azon momentumának irracionalitását, amely a termelés társadalmi jellegénél fogva az említett feltételek között mindenképp elkerülendő. Ezt a reklám példáján érzékelteti. Véleménye szerint a reklám, amely nálunk is mind nagyobb méreteket ölt, a tervgazdálkodás hiányát bizonyítja. A gazdasági propaganda költségei jelentéktelenek az olyan társadalmi jellegű termelési mód esetében, amely arra törekszik, hogy az emberi szükségletekből kiindulva tervszerűen elégítse ki őket.[18] Džemal Sokolovićnak abban az esetben lenne igaza, ha a szocializmus egy új — az emberi szükségleteken alapuló — termelési mód lenne. Azonban az új termelési mód csak a sikeresen befejezett szocialista forradalom eredményeként várható.

A fenti értelemben, nem indulhatunk ki abból, hogy a szocializmusban már elérkeztünk a minőségileg más szükségletekig. Ezért értünk egyet Heller Ágnessal[19], amikor azt hangsúlyozza, hogy az eddigi történelmi tapasztalat azt mutatta, hogy a *burzsoá életmód és a tömegekben jelentkező burzsoá struktúra túlhaladása nélkül lehetetlen egy „adekvát tudat" kialakítása, ezért nem jelentkezhetnek „radikális szükségletek sem"*. Heller Ágnes idézett gondolatának tagadása a szocializmus átmeneti jellegének tagadását jelentené, ami lehetetlen. A szocializmusban ugyanis változik a burzsoá életmód, *de még nem változott meg*. A szocializmusban átalakul a burzsoá struktúra is, de még nem ment végbe. Abból kell kiindulni, hogy a szocializmus feltételei között, a termelési mód változásával párhuzamosan, változnak a szükségletek is, és megfordítva, a szükségletek változásával változik a termelési mód is. Ez egy permanens dialektikus folyamat, amely a szocializmus kvalitatív jellemőzje. Ebben az értelemben Heller Ágnesnek igaza van, amikor azt állítja, hogy *a szükségletek új struktúrájának megteremtése csak közösségbe szerveződött emberek műve lehet* (az említett közösség megszerveződése pedig az összes szocialista országban még csak most van folyamatban — Sz. A. megjegyz.) (...) A szocialista rendszernek mind

szélesebbkörű közösségek megszervezésére kell törekednie, amelyekben majd a kvalitatív szükségletek uralkodnak el."[20]

Ha az emberi szükségletek problémájának áttekintésekor nem veszszük figyelembe a fent idézetteket az absztrakt-humanista hozzáállás reális veszélyének vagyunk kitéve. Elsikkad az emberek szükségleteinek konkrét történelmi helyzetben való értelmezésének lehetősége. Ennek folyamán természetszerűleg jelentkezik az ellentét a között ami majd ezután lesz, ami felé törekszünk, és a létező, az objektív körülmények meghatározta létező között.

Sokolovićnak a szükségletekre vonatkozó elmélkedésében pozitívnak tekinthető, hogy ő a szükségleteket nem szegényes, konkrét adottságukban szemléli, és így nem is próbálja őket bizonyos formális technikai elvek alapján felosztani, hanem a munkához kapcsolja, tehát olyan tényezőkhöz, amely döntően megkülönbözteti az embert az állattól, és amely az embert emberré teszi. Ebben van hozzáállásának valódi humanista dimenziója, amelyet szem előtt kell tartanunk, és a továbbiakban is ápolnunk.

Az eddigieket figyelembe véve arra a következtetésre jutunk, hogy a szükségletek kérdésének elemzésekor mind a szükségletek történelmi jellegét, mind pedig azok konkrét adottságát alapul kell venni. Nem hanyagolható el az a tény sem, amelyet Prvoslav Ralić hangsúlyoz. Kiemeli, hogy olyan korban élünk, amikor az emberi szükségletek világa minőségileg megváltozik. Ez a változás globálisan nézve nem tekinthető általános előrehaladásnak, viszont a civilizáció további feilődését biztosító egyetemes próbátételnek igen.[21]

Ebben az értelemben a szükségletek elemzésekor lényeges kérdés az, hogy milyen mértékben is tekinthetők a szükségletek igazán emberieknek? „Ennek a megvilágítása különösen fontos, amikor az élethez való új, alkotóibb hozzáállásból fakadó szükségletek kielégítése a profitszerzés új motívumává válik" — mondja Prvoslav Ralić.[22]

Mindamellett, hogy Ralić ezt szem előtt tartja, nem látja be a különbséget az emberek valódi szükséglete és a rájuk erőszakolt szükségletek között. Ennek elfogadhatatlanságát és hiányosságát legjobban Ralićnak az a véleménye illusztrálja, miszerint a harmadik világ lakosainak kielégített szükségletei az emberi méltóság minimális határai alatt vannak, míg ettől eltérően a fejlett világban mind nagyobb lehetőségeket teremtenek arra, hogy az emberek kielégítsék új szükségleteiket, és fejlesszék új képességeiket. Maga Ralić is rámutat azonban arra, hogy ugyanakkor tapasztalható a szükségleteknek a történelemben eddig ismeretlen visszafojtása, az emberinek általános leértékelése."[23]

Épp ebből kiindulva tehetjük fel a kérdést vajon mindezek az új szükségletek valóban emberi szükségletek-e, vagyis az emberi méltóság szintjén vannak-e? Létezik-e kvalitatív különbség — legalább a humanitás szempontjából — a minimális megélhetés biztosítását szolgáló, nyilvánosan kiárusításra bocsátott „emberi intimitás", és a harmadik világot fenyegető éhség kísértete között?

Azonos a véleményünk Džemal Sokolovićtyal a szükségletek természetét illetően, nevezetesen, hogy a szükségleteket megkülönböztethetjük emberi és nememberi jellegük alapján.[24] Azok a szükségletek, amelyek az „emberi intimitás megvásárlásának" szükségletei, semmiképp sem lehetnek autentikus emberi szükségletek. Ezek az adott, kapitalista termelési mód nyomására jönnek létre, és ezért nincs is humánus jellegük, vagyis nem az emberi humánumnak, hanem a tőkének mint az embertől elidegenített hatalomnak az affirmációját szolgálják.

A fentieket figyelembe véve egy új problémához érkeztünk. Minek az alapján lehet megkülönböztetni a valódi, autentikus emberi szükségleteket az emberre ráerőszakolt, — vagy ahogy Sokolović nevezi — a „hamis" szükségletektől?

A kérdés megválasztásakor abból kell kiindulnunk, ami az embert emberré teszi, a legemberibből — ez pedig a munka. Ezt veszi alapul Džemal Sokolović is, és a feltett kérdésre a következőképp válaszol: „Azok a szükségletek, amelyek nem a használati értékek termelési folyamatának következményei, hanem csak általa determináltak, tulajdonképpen tagadják, kétségbe vonják az ember szükségleteit."[25] Az ilyen „hamis" szükségletek többé nem az emberek sajátja, hanem a termelésnek a bővített újratermelés, a profit, az akkumuláció iránti szükséglete. A termelésnek azok a szükségletei viszont, amelyek az embert illetve szükségleteit is úgy termelik, mint a tárgyakat, hazug, „hamis" szükségletek.

A fenti vita szempontjából különös fontosságú Heller Á. gondolata. Ő abból indul ki, hogy a szükséglet az egy objektum felé irányuló tudatos vágy, törekvés vagy szándék, és mint ilyen a cselekvés indítékát képezi."[26] Ez a cselekvés pedig egyben az embernek a világgal való kapcsolatát képezi és ebből a szempontból különös fontosságú. Az ember cselekedeteivel ugyanis hat a környező világra — ennek a hatásnak pedig lehetnek negatív és pozitív következményei egyaránt, mind a világ, mind pedig a saját szemszögéből tekintve.

A szükségletek tárgyalásakor gyakran esik szó az ún. természetes szükségletekről. Heller Ágnes szerint azonban nem létezik természetes szükséglet. A levegő például számunkra nem szükséglet, hanem életfeltétel, de előnyben részesíteni a tiszta levegőt a szennyezettel szemben, ez már szükséglet.[27] Heller Ágnesnek teljes mértékben igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy különbséget kell tennünk aközött amit „létszükségletnek" vagy „a túlélést biztosító szükségletek"-nek nevezünk és az „emberi szükségletek" között. Véleménye szerint a létszükségletek ontológiai imperatívuszok, mert az életet tartják fenn, azt ösztönzik. Ilyenek többek között a táplálkozás, a szexuális élet, a társadalmi kapcsolatok és a társadalmi együttműködés, az aktivitás iránti szükségletek.[28] Heller Ágnes rámutat arra is, hogy a kapitalizmus az első olyan társadalom, amely társadalmi struktúrájából kifolyólag minden társadal-

mi osztályt a létszükségleteinek kielégítése céljából mindennapi harcra ítél.[29]

Heller Ágnes szerint a létszükségletekkel ellentétben az igazi, emberi szükségletek olyan célok felé irányulnak, amelyek esetében a megszerzésért folyó erőfeszítés, a természetes ösztönzés nem játszik közvetlen szerepet. Ilyenek többek között a munkaerő reprodukcióját biztosító pihenés, a kulturális aktivitások, a felnőttek játékai, meditálások, barátság, szerelem, az önmegvalósítás, utáni vágy, erkölcsi szükségletek.[30] Legproblematikusabbnak azt a tényt kell tekintenünk, hogy Heller az „igazi emberi szükségletek" közé sorolja mind a kvantitatív jellegű, elidegenedett emberi szükségleteket,[31] mind az el nem idegenedett, kvalitatív szükségleteket.[32] Bizonyos, hogy az elidegenedett szükségletekben is van valami emberi, és ebből kifolyólag kielégítésük is lehetővé teszi új szükségletek keletkezését. A legfontosabb azonban választ adni arra a kérdésre, milyen mértékben fejlesztik az elidegenedett szükségletek az ember humanitását? Vajon az ember valóban nem más, mint a szükségletek káosza, ahogy ezt a kapitalista társadalom igyekezett bebizonyítani? Vajon helytálló-e a polgári gondolkodóknak az az állítása, hogy az ember vad lény, akit a társadalomnak kell szocializálnia?

A mai feltételek között, a termelés és a fogyasztás magas szintjén mind világosabbá válik, hogy csak az autentikus, valódi emberi szükségletek kielégítése teszi lehetővé a humanizálást. Ebben az értelemben a szükségletek vizsgálatakor nélkülözhetetlen szem előtt tartani az igazi, autentikus szükségletek és a tőke érdekei diktálta, a tőke által az emberre ráerőszakolt szükségletek közötti különbséget.

A *valódi, autentikus emberi szükségletek* alapját az embereknek a mind kellemesebb életmód utáni vágya képezi, vagyis a természettől való függőségük mind fokozottabb csökkenése.

Az így felfogott valódi, autentikus emberi szükségletek állandóan fejlődnek, tágulnak, de azért teljes mértékben sohasem elégítődnek ki. Az autentikus emberi szükségletek teljes kielégítése ugyanis, tekintettel arra, hogy a munka teremtette az embert, a munka megszűnéséhez vezetne, vele együtt pedig a társadalom megszűnéséhez is. Az emberi szükségletek tehát állandóan fejlődnek és bővülnek, és ezáltal az ember munkára inspirálásának alapját is képezik. Figyelembe véve az említetteket leszögezhetjük, hogy az autentikus, valódi emberi szükségletek jellemzői a következők:

1) autonomitás
2) a jövővel való összehangoltság
3) társadalmiság
4) különféleség

Az emberi szükségletek legfontosabb jellemzője, hogy magából az emberből mint társadalmi lényből erednek. Ezért mondhatjuk, hogy *autonómok*. Ez azt jelenti, hogy magában az emberben, nem pedig rajta kívül, az embertől elidegenített különböző erők hatására keletkeznek.

Az embereknek azok a szükségletei, amelyek külső kényszer hatására keletkeznek, nem lehetnek humánus jellegűek, ezzel együtt pedig valódi emberi szükségletek sem. „Az emberi initimitás kiárusítása" például lehet ugyan az emberek szükséglete, de csak meghatározott körülmények között, helyesebben szólva csak egy meghatározott termelési mód kényszerének a hatására. Ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy az említett szükségletek ezzel automatikusan autentikus, emberi dimenziót nyernek. A szükségletek kielégítésével az ember, a társadalom semmivel sem válik gazdagabbá, amiből az is következik, hogy itt nem is emberi szükségletek, hanem valamilyen más, az emberre rákényszerített, nem autonóm szükségletek kielégítéséről van szó.

Autentikus szükségleteinek kielégítése céljából az ember dolgozni kényszerül. Tekintettel arra, hogy a munka tudatos emberi tevékenység, az emberi szükségletek kielégítésének széles, úgyszólván végtelen lehetőségét teremti meg. Ez képezi az emberiség fejlődésének meggátolhatatlanságát.

Mindez még szembetűnőbben hangsúlyozza az „emberek szükségletei" és az „emberi szükségletek" megkülönböztetésének fontosságát. Az „emberek szükségletei" felett az adott termelési mód dominál, míg az „emberi szükségletek" esetében épp fordított a helyzet. A szükségletek kielégítése feltételezi az emberek uralkodó szerepét a termelési mód felett. Ebben az értelemben hangsúlyozta Marx, hogy az emberiség igazi történelme csak a szükségszerűség birodalmának túlsó oldalán kezdődik, tehát csak akkor, amikor a termelési módot a valódi, autentikus emberi szükségletek szerint tervezik, alakítják ki.

A jövővel való összehangoltság azt jelenti, hogy tekintettel a mind kényelmesebb életmód iránti vágyra, az embernek szüksége van arra, hogy munkájával és a természeti javakkal racionálisan éljen. Az ésszerűtlen munka ugyanis az ember számára hiábavaló fáradozást, vagyis kevésbé kényelmes életmódot jelent. Úgyszintén, amennyiben az ember nem viszonyul racionálisan a természeti kincsekhez, ez a kellemes életmód korlátozásához vezet (például a természet szennyeződése és hasonlók formájában.)

Az emberi szükségletek *társadalmi* jellege magának az embernek a társadalmi lényéből ered. Az ember saját emberi mivoltát csak a társadalomban valósíthatja meg, élheti át. Épp ebből kifolyólag autentikus szükségletei közvetlen kapcsolatban állnak a társadalomnak mint egésznek a valódi szükségleteivel.

Ezt figyelembe véve a valódi, autentikus emberi szükségletnek nem szabhat gátat egy csoport különérdeke a társadalom egészének érdekével szemben, ami azt jelenti, hogy amennyiben az emberi lény társadalmi jellegéből indulunk ki, világos, hogy az egyén mint a társadalom része szükségleteinek kielégítésekor nem juthat primáris szerephez a társadalom egészével szemben. Azokban az esetekben ugyanis, amikor a társadalom egy részének szükségleteit kielégítik tekintet nélkül a társadalom egészének a szükségleteire, elidegenedésről beszélhetünk, vagyis az

emberi lény társadalmi jellegének, sőt magának az emberiességnek a negációjáról.

Az emberi szükségletek *különbözősége* abból a tényből ered, hogy az emberi szükségletek állandóan bővülnek. Az új munkasiker automatikusan megteremti az új, sokrétű emberi szükségletek fejlődésének a feltételét. Tekintettel arra, hogy az emberi munka fejlődésének lehetőségei határtalanok, így az autentikus, valódi emberi szükségletek fejlődése is határtalan. Épp e jellegzetességükből eredően a valódi emberi szükségletek képezik az emberek munkába állásának alapvető stimulusát. Ebben az értelemben a szabad emberi munka mindig racionális, mert célkitűzése egy létező, vagy lehetséges emberi szükséglet kielégítése. Tehát a szabademberi munka mindig valamilyen valódi, autentikus emberi szükséglethez kötődik, vagyis élvezetet jelent az embereknek.

Az autentikus emberi szükségletektől eltérően, léteznek olyan *szükségletek, amelyeket az emberekre a tőke erőszakolt rá*, vagyis a kapitalista termelési mód. Az ilyen szükségletek alapját nem a mind kellemesebb életmód utáni vágy képezi, hanem a tőkének a minden áron való (tekintet nélkül az emberre) bővített újratermelésre irányuló törekvése. A fentikeből kiindulva a tőke érdekeit szolgáló, a tőke által az emberre erőszakolt szükségleteket a következők jellemzik:

1) heteronómia
2) a jelenre való korlátozódás
3) parcialitás
4) uniformitás

Azoknak a szükségleteknek, amelyeket a tőke erőszakolt rá az emberekre, alapvető sajátosságuk, hogy a tőkéből ered törvényszerűségük, és a tőkés viszonyoktól függnek. Az ilyen szükségletek hatására egyre önállótlanabbá válik az emberi értelem és akarat függősége is. Ezért mondhatjuk azt, hogy ezek a szükségletek *heteronómok*.

A ráerőszakolt szükségleteket az ember elidegenedett erők, vagyis külső erők hatására elégíti ki. Ha ezt nem teszi, akkor az adott, (a mai feltételek között a kapitalista) termelési mód szankciókkal sújtja. Az emberre ráerőszakolt szükségletek heteronóm jellegének következtében jelentkezik az emberek körében annak a termelési módnak a túlhaladási igénye, amely a hangsúlyt nem az autonóm szükségletek fejlesztésére helyezi. Ahogy azt Bodrogvári F. helyesen szögezi le: „... amennyiben nem szüntetik meg a tőke uralmát mint az embernek a világhoz és önmagához való alapvető viszonyát, a heterogén szükségleteknek az egyénben való *homogenizálására* nem ruházhatók át az emberiség tartalmas egyetemessé tételének a jegyei."[33] Ezek a szükségletek tehát nyomást gyakorolnak az emberi lény társadalmi jellegére, és ezért is jelentkezik az adott termelési mód túlhaladásának a szükségessége. Az ember igyekszik (és ha meg akarja őrizni humanisztikus jellegét, törekednie is kell) egy olyan termelési mód létrehozására, amelyben valódi, autentikus emberi szükségletei dominálnak majd.

A jelenre való korlátozódás azt jelenti, hogy a szükségletek nincsenek összhangban az emberi munka és a természet iránti racionális viszonyulással. A tőke érdeke a szükségletek maximális kielégítése, még az emberi munka és a természeti források ésszerűtlen használata árán is. Minél nagyobb a tőke által meghatározott szükségletek kielégítettségi foka, annál erőteljesebb a tőke növekedése is. Ebből ered azután az, hogy a tőke által meghatározott szükségletek nincsenek összhangban a jövővel, hanem a jelenre korlátozódnak, ezért jelentősen veszélyeztetik az emberek nyugodt életmódját.

A tőke által meghatározott szükségletek *parciális* jellege lényegében tagadja az emberi lény társadalmi mivoltát. Ezeknek a szükségleteknek a kielégítése tulajdonképpen feltételezi, hogy a részérdeknek vagyis az egyéninek alávessék az egészét, vagyis a társadalmi érdeket, ami az emberek közti antagonisztikus konkurrenciához vezet. Ez a versengés abban nyilvánul meg, hogy ki tudja jobban kielégíteni a tőke által ráerőszakolt szükségleteket. Az ember társadalmi lényének ilyen értelemben való megsemmisítéséből az következik, hogy az emberek és a társadalom a tőke könnyű prédájává, szolgájává válik, és minden tudásával és igyekezetével annak érdekeit szolgálja.

Az uniformitás mint a tőke által az emberre erőszakolt szükségletek egyik jellemzője a tőke állandó bővített reprodukciójának szükségességéből ered. Ahhoz, hogy a tőke biztosítani tudja saját intenzív, bővített reprodukcióját, az szükséges, hogy a tőke által meghatározott szükségletek kielégítésének eszköze, módja minél olcsóbb legyen. Csak így válik lehetővé a fogyasztás fokozása, és ezzel együtt a tőke növekedése. A termelés költségei lényegesen csökkenthetők az egyszerű termékeknek a lehetséges legnagyobb sorozatgyártásával. Amennyiben ezeket a termékeket a piacon értékesíteni szeretnék, akkor csaknem minden embernél, de legalább is az emberek nagy részénél ugyanazoknak a szükségleteknek kell, hogy jelentkezzenek. Ebből kifolyólag a tőke által az emberre ráerőszakolt szükséglet az emberi munka, illetve a társadalmi fejlődés kerékkötőjévé válik.

Tekintettel arra, hogy a munka az a tényező, amely az emberek életmódját, a természethez viszonyítva szabadságát meghatározza, a tőke érdekei által sablonizált munka az emberi társadalom fejlődésének, a valódi emberi lehetőségeknek a korlátozását jelenti. Itt azt az életszínvonalat tartjuk szem előtt, amely akkor válna lehetségessé, ha a fegyverkezési hajszába fektetett erőfeszítéseket az autentikus, valódi emberi szükségletek kielégítésére fordítanák. A kapitalizmus azonban a „rossz perfekcionizmus" szülőanyja — amelynek struktúrájában az ember önmagából tökéletesen dehumanizált lényt csinál."[34] A kapitalista termelési mód feltételei között az embernek mind több ilyen ráerőszakolt szükséglete van, amelyek kielégítésével csak még jobban hangsúlyozza lényének dehumanizáltsági fokát.

Válaszként a fenti negatív tendenciára a teoretikusok egy csoportja az emberi szükségletek halaszthatatlan patetikus követelésével lépett fel.

Ezekben a követelésekben elhanyagolják azt a tényt, hogy az emberek nem minden szükséglete „emberi szükséglet". Az „emberi szükségletek" önmagukban véve is radikálisak, teljesek, mélyrehatóak, és épp hatásukra sikerült az emberiségnek a történelem folyamán megteremtenie mindazt, amit megalkotott, legyőzni mindazokat a buktatókat, amelyeket a tőle elidegenedett erők állítottak elé. Másrészt az emberekre kényszerített szükségletek gyökeres megváltoztatása a társadalom még nagyobb fokú dehumanizálásához vezethet. Mert mi mást is jelenthet az említett szükségletek radikalizálása, ha nem azt, hogy radikálisan kiszorítsa az autentikus, valódi emberi szükségleteket? Ezért Bodrogvári joggal mutat rá arra, hogy az emberi szükségletek struktúrájának minden megváltoztatására vonatkozó követelés *a tőke megszüntetését feltételezi és nem fordítva.*[35] Ehhez hozzá kell még fűzni Heller Ágnes gondolatát, miszerint a munkásosztály szükségletei radikális szükségleteket, mert olyan osztályt képviselnek, amelynek szükségletei a kapitalista társadalom keretein belül még elméletileg sem elégíthetők ki: *e szükségletek kielégítése szükségszerűen meghaladja a kapitalista társadalmat,* és ezzel együtt annak teljes struktúráját, beleértve a szükségletekét is."[36]

Ez az a keret, amelyet figyelembe kell vennünk ha a termelési módot elemezzük, és amikor megkíséreljük hatását értékelni. Ez teszi lehetővé, hogy a kapitalista termelési módot helyes megvilágításban lássuk; vagyis segít abban, hogy e társadalom kvantitatív fejlődését ne egyenlítsük ki az ember és a társadalom kvalitatív előrehaladásával. A termelési módnak az így megkülönböztetett szükségletek szemszögéből való szemlélése lehetővé teszi, hogy tényleges áttekintést kapjunk a társadalmi haladásról — mégpedig humanista értelmezésben.

Jegyzetek

[1] Džemal Sokolović: Ljudske potrebe između rasta i razvoja, Sociologija, 1977., 2—3. szám, 265. o.

[2] Vajon az amerikaiak értelmetlen háborúja Vietnámban gazdagabbá tette őket vagy az emberiséget? A válasz mindenképpen negatív. Ez azonban csak durva példa, vannak ennél sokkal közelebbiek is, amelyeket mindannyian jól ismerünk és úgy beszélünk róluk, mint a fogyasztói mentalitás következményeiről.

[3] Bodrogvári Ferenc: Negacija i humanitet, Veljko Vlahović Munkásegyetem, Szabadka, 1977., 275. o. (curziv Sz. A.)

[4] uo. 275., 276. o. (curziv Sz. A.)

[5] Arisztotelész: Politika, Kultúra, Belgrád, 1960., 260. o. (curziv Sz. A.)

[6] Prvoslav Ralić: Moć i nemoć nauke pred ljudskim potrebama, Gledište, c. folyóirat, Belgrád, 1977., 9. szám, 791. o.

[7] Branko Horvat: Ljudske potrebe i strategija socijalističkog preobražaja, Gledište, Belgrád, 1978., 4. szám, 261. o.

[8] Bár az említett cikkének 1. számú lábjegyzetéből kitűnik, hogy a *nincs kellőképp megalapozva* állítás alatt a szerző azt érti, hogy a problé-

mát nem vitatták meg kellőképpen, ennek ellenére B. Horvat is elhanyagolja az eddigi szükségletekről folytatott viták átfogóbb, marxista szempontból történő elemzésének lehetőségét. Igaza van, mikor azt állítja, hogy az emberi szükségletek elméleti megvilágítása terén már elértek bizonyos eredményeket, de ugyanakkor az említett viták szintje alatt marad, mert nem értékeli őket a marxizmus szemszögéből.

[9] A. Maslow: Motivation and personality, Harper and Row, New York, 1970.

[10] Bővebben erről lásd. B. Horvat idézett cikkét, 261. és 262. o.

[11] uo., 262. o.

[12] uo., 263. o.

[13] uo., 261. o.

[14] uo., 264. o.

[15] Prvoslav Ralić idézett cikke, 795. o.

[16] Džemal Sokolović idézett cikke, 268. o.

[17] Džemal Sokolović idézett cikkében rámutat arra, hogy az ember szükségleteinek különböző természete nemcsak különböző tevékenységi módokat, hanem *társadalmilag* különböző tevékenységi módokat eredményez. És megfordítva, az emberek szükségletének különbözősége, nemcsak az ember tevékenységének más-más struktúrájából, hanem a társadalmilag különböző termelési módból ered. A munka és a praxis a szocializmusban és a kapitalizmusban egyaránt létezik, de az emberek szükségleteihez való viszonya mégsem ugyanaz ebben a *két alapvető, ma létező termelési módban.* A különbség a munka és a praxis eltérő viszonyából ered, vagyis az emberi tevékenység eltérő struktúrájából, de ez utóbbit is a társadalmilag meghatározott tevékenységi mód determinálja..." (lásd a 271. oldalon). Džemal Sokolovićnak természetesen igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy az emberek szükséglete a kapitalizmusban és a szocializmusban nem teljesen azonos, de nem is merőben különböző. Ha a szocializmus és a kapitalizmus egymástól lényegileg ellentétes termelési mód lenne, akkor az emberek szükségletének is különbözni kellene az adott termelési módtól függően. Ezt elismeri Džemal Sokolović is az idézet második mondatában.

[18] uo., 280. o.

[19] Heller Ágnes: Teorija i praksa u funkciji ljudskih potreba, Marksizam u svetu, Belgrád, 1970., 5. szám, 89. o. (curziv Sz. A.)

[20] uo., 90. o. (curziv Sz. A.)

[21] Prvoslav Ralić idézett cikke, 796. o.

[22] uo., 796. és 797. o.

[23] Prvoslav Ralić idézett cikke

[24] Dž. Sokolović idézett cikke, 270. o.

[25] uo., 270. o.

[26] Heller Á. uo., 20. o. (curziv Sz. A.)

[27] Heller Á. uo., 83. o. (curziv Sz. A.)

[28] Heller Á. uo., 83. o. (curziv Sz. A.)

[29] Heller Á. uo., 83. o. (curziv Sz. A.)

[30] Heller Á. uo., 83. o. (curziv Sz. A.)

[31] Heller Á. uo., 84. o. (curziv Sz. A.)

[32] Heller Á. uo., 83. o. (curziv Sz. A.)
[33] Bodrogvári Ferenc idézett cikke, 304. o. (curziv Sz. A.)
[34] Bodrogvári F. idézett műve, 303. o. (curziv Sz. A.)
[35] uo., (curziv Sz. A.)
[36] Heller Á., idézett műve, 89. o. (curziv Sz. A.)

Rezime

O problemu poistovećivanja potreba ljudi s ljudskim potrebama

Autor studija daje kritičku analizu raznih pristupa izučavanju potreba, koji ne sagledavaju taj problem iz aspekta marksizma. Jednostrano, nekompletno shvatanje potreba — prema autoru — vodi i do skučenog, ontološkog tumačenja potreba, ili se pada u grešku apstraktnog humanizma, kada se potrebe ne razmatraju sa aspekta konkretne ljudske prakse, nego, iz perspektive budućeg, besklasnog društva, u čijem svetlu savremene potrebe postaju apstraktne.

Sagledavanje ljudskih potreba na marksistički način moguće je izvršiti samo onda ako se polazi od totaliteta ljudskog društva, ljudske prakse. Isto tako je važna stvar istaći istorijski karakter ljudskih potreba, jer sa time se priznaje da one nisu jednom za svagda date i da način proizvodnje u velikoj meri determinira ljudske potrebe, ili bolje rečeno potrebe ljudi.

Autor ukazuje na važnost razlikovanja pojma potreba ljudi i pojma ljudskih potreba, jer pri razmatranju problema potreba važno pitanje je u kojoj meri su one stvarno ljudske. Jer potrebe proizvodnje, koje i čoveka, tj. njegove potrebe proizvode samo kao predstvo, lažne su potrebe. „U savremenim uslovima usled visokog nivoa proizvodnje i takođe visokog nivoa potrošnje postaje sve jasnija da samo zadovoljavanje autentičnih, stvarnih ljudskih potreba znači doprinos humanizaciji. U tom smislu je neophodno prilikom sagledavanja potreba imati u vidu razliku između stvarnih, autentičnih ljudskih potreba i potreba izvedenih iz interesa kapitala i nametnutih od kapitala" — kaže autor. U svojoj studiji on konstatuje i obrazlaže osnovne karakteristike i autentičnih i nametnutih potreba.

Studija ukazuje i na činjenicu da je rad onaj faktor koji određuje način življenja ljudi, njihovu slobodu u odnosu na prirodu, pa zbog toga ukalupljeni rad u okviru interesa kapitala automatski znači i ograničavanje razvoja ljudskog društva, stvarnih ljudskih mogućnosti.

„Svaki zahtev da se izmeni struktura ljudskih potreba uslovljen je ukidanjem kapitala a ne obrnuto" — citira autor Ferenca Bodrogvarija, jer po A. Heller „potrebe radničke klase su radikalne potrebe, jer ona predstavlja klasu čije potrebe ni teoretski ne mogu da budu podmirene u okvirima buržoaskog društva; podmirenje ovih potreba nužno prevazilazi buržoasko društvo, a samim tim i celokupnu njegovu strukturu, uključujući i strukturu potreba."

Summary

Study on the Identification of the „Needs of People" with „Human Needs"

The author gives a critical analisis of different accesses of studying needs, which accesses do not study the problem from the marxistical point of view. One-sided incomplete comperehension of needs, according to the author leads to either a narrow, ontological interpretation of needs, or one can make a mistake of extreme humanization, which means that needs are not considered from the aspect of human practise but from the perspective of future classless society, where the needs in today's sense become apstract.

Perceiving of human needs from the marxistical point of view is possible only if one supposes the totality of human society and human practise. It's just as imporatant to point out the historic character of human needs, because it proves that there are not determined for good, and that the manner of production determines the human needs or more precisely the needs of people.

The author also points out the neccessity of making a difference between the phenomenon of needs of people and human needs, because when analizing the problem of needs it's important to findcout wheather the needs are really human. Because the needs of production, created as instruments are not real human needs." In the existing conditions of a high level production and great consumption it becomes more and more evident that the satisfaction of autentic, real human needs is a contribution to humanization. In that sense it is necessary to have in mind the difference between real autentic human needs and the needs that come from the interest of capital." — says the author.

In his study he defines and explains the basic characteristics of both the autentic and forced needs.

The study also lights up a fact that work is the basic element that determines the way of living, the freedom, and that routine work in the interest sphere of capital, limitates the development of human society and real human possibilities.

„Each request to change the structure of human needs is suposed by the elimination of capital and v.v." — says the author Ferenc Bodrogvári, because by A. Heller" needs of the working class are radical needs, representing the class, and can not be satisfied in a bourgeois society: the satisfaction of these needs eceeds the bourgeois society and it's entire structure including the structure of needs.

A Magyar Tanácsköztársaság jubiláris éve

Mészáros Sándor

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

(1919. március 21 — augusztus 1.)

A Magyar Népköztársaság, amely az 1918. október 31-i polgári demokratikus — vagy ahogyan még nevezni szokták az „őszirózsás" — forradalom után jött létre, 1919 márciusában mély kül- és belpolitikai válságba jutott. A népkormány — amely a függetlenségi, a polgári radikális és a szociáldemokrata párt koalíciójából tevődött össze —, bár gyökeres polgári demokratikus reformokat hirdetett, és az 500 holdon felüli magán-, és a 200 holdon felüli egyházi birtokok kártérítéssel történő kisajátítását is bejelentette, mégsem tudta lényegében a széles néptömegek követeléseit kielégíteni. A tömegek ugyanis gyorsabb és még radikálisabb reformokat, valamint azonnali földreformot követeltek minden kártérítés nélkül.

A mély belpolitikai válságot a külpolitikai kudarc is nehezítette. Károlyi Mihálynak és a polgári demokratikus rendszer többi vezetőinek az ún. „vilzonizmusba" való hite, amely alatt a nemzeti önrendelkezést olyan módon értelmezték, hogy ez nem érinti az 1918 előtti Magyarország területi integritását, nem lehetett reális elképzelés, hiszen az ország akkori lakosságának több mint a felét nemzetiségek képezték. Ezek természetesen saját nemzeti államukkal való egyesülésre törekedtek. Ezenkívül a győztes Antant-hatalmak nem méltányolták eléggé, hogy Magyarországon polgári demokratikus rendszer valósult meg, amely leszámolt a múlttal, s a polgári demokrácia nyugati típusú rendszerének megvalósítására törekedett. A győztesek az országot levert államként kezelték, és gazdasági zárlat alá helyezték, amely még jobban megnehezítette a békés termelőmunka megindítását. A polgári demokratikus kormányzat bukását siettette az Antant-hatalmak budapesti missziója vezetőjének, Vysc alezredesnek március 20-án Károlyihoz küldött jegyzéke, amelyben egy semleges zóna létesítését követelte Románia és Magyarország esetleges fegyveres összetűzésének elkerülése céljából. Ez azt jelentette volna, hogy az országnak most már színmagyar területei kerülnek megszállás alá. Károlyi, a köztársasági elnök és a Berinkey kormány nem merték vállalni a felelősséget, és elutasították a követelést. A vál-

ságból való egyedüli kivezető út csak a kommunistákkal való megegyezés és a tanácsköztársaság kikiáltása volt. A szociáldemokrata és a polgári vezetők azért felkeresték a gyűjtőfogházban letartóztatásban levő kommunista vezetőket, hogy megtárgyalják a szociáldemokrata-kommunista kormány megalakításának kérdéseit. Rövid tárgyalás után Kun Béla kidolgozott álláspontja alapján létrejött a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártjának az egyesülése. Az új párt a Magyarországi Szocialista Párt elnevezést kapta.

Másnap, vagyis 1919. március 21-én kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot, és ezáltal Közép-Európában még egy proletárállam jött létre. A forradalmi kormányzótanács szikratávírón tudatta a világgal és elsősorban Szovjet-Oroszországgal a szocialista kormányzat és a proletárdiktatúra bevezetését Magyarországon, egyben felajánlotta a Szovjet-Oroszországgal való szövetségét. Lenin ugyancsak szikratávírón üdvözölte a Magyar Tanácsköztársaság megalakításának történelmi eseményét.

Külön ki kell emelnünk, hogy a proletárállam békés úton valósult meg Magyarországon, s a burzsoázia sehol sem tanúsított ellenállást.

A proletárhatalom a legnehezebb körülmények között jött létre. Az ország, a teljes gazdasági csőd előtt állt, Budapestet éhínség fenyegette. A március 21-én kiadott „Mindenkihez" című kiáltvány bátran a közvélemény elé tárta a roppant nehézségeket, amelyekkel meg kellett küzdenie a közeljövőben. A forradalmi kormányzótanács élére Garbai Sándor került. A kormányban egyébként 14 kommunista, 17 szociáldemokrata és 2 polgári szakember foglalt helyet. A forradalom legkimagaslóbb egyénisége kétségtelenül a külügyi népbiztosi tárcát viselő Kun Béla volt, s a vezetés is gyakorlatilag az ő kezében összpontosult.

A forradalmi kormányzótanács a legrövidebb időn belül megkezdte a nagy alkotások sorozatát, a szocializmus előkészítésére és megvalósítására. Már az első napokban megkezdték az ipar szocializálását, s a 20 munkásnál többel dolgozó ipari, bánya- és közlekedési üzemek társadalmi tulajdonná váltak. Köztulajdonba vették a pénzintézeteket, s megszervezték állami ellenőrzésüket. Nemsokára sor került a kereskedelem államosítására, az üzemek megszervezésére és ellenőrzésére; megválasztották az üzemi munkástanácsokat. Később, május 20-án, az egész ország termelésének egységes irányítására megszervezték a Népgazdasági Tanácsot.

Az április 3-i rendelet értelmében megkezdték a 100 holdon felüli nagy- és középbirtokok kártalanítás nélküli kisajátítását, és a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek megszervezését. A szocialista nagyüzemekben dolgozók bérei az előbbiekhez viszonyítva 100 százalékkal emelkedtek. A parasztság azonban földreformot várt. A proletárállam vezetői azonban még nem tudtak megszabadulni attól a szociáldemokrata koncepciótól, hogy az esetleges földreform alapjában véve csak a tőkés viszonyokat erősítené a falun, holott a magántulajdon kiküszöbölése a földtulajdonból és a szocialista nagygazdaságok létesítése biztosítja a

szocialista fejlődést a falun. A földreform elmaradása mindenesetre nagymértékben hozzájárult a tanácsállam társadalmi bázisának a szűkülésére.

A forradalmi kormányzótanács más jelentős intézkedéseket is tett. Kétszeresére emelte a munkabéreket, bevezette a beteg- és balesetbiztosítást, a munkanélküli segélyt, az ingyenes orvosi gyógykezelést. Ezenkívül rövid időn belül felszámolta a nyomortanyák nagy részét, az iskolákat államosították, s az iskolakötelezettség korhatárát 10 évtől 14 évre emelte.

Április 7-én az egész országban tanácsválasztásokat tartottak, amelyen megválasztották a falusi, járási, városi, megyei és kerületi tanácsok vagy direktóriumok tagjait. A belső rendfenntartó karhatalmi szervekként létrejöttek a vörösőrségek. Március 25-én külön rendelettel létrehozták a magyar Vörös Hadsereget is.

Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a magyarországi proletárforradalomban néhány ezer jugoszláv, főleg vajdasági vett részt. Sokan közülük bekapcsolódtak az országos építőmunkába, vagy pedig tagjai, sőt egyes helyeken vezetői is voltak a vörösőrségeknek. Ugyanakkor március 29-én Kiskúnhalason a főleg bácskai menekültekből megalakult a bácskai vörös ezred, amely kezdettől fogva mintegy 1500 katonát számlált. Hamarosan megalakult a 450 katonából álló jugoszláv vörös zászlóalj is, amelyet a déli demarkációs vonalra, Gyékényesre vezényeltek. Ezenkívül egyes vajdasági forradalmároknak jelentős szerep jutott a tanácshatalom létrehozásában, a frakciák által megszállt Szegeden, továbbá a tanácsállam híveinek a városból történt szervezett kivonulásában. Ezek között főleg Andorka Sándor debeljačai és Udvardi János szabadkai forradalmároknak volt legnagyobb érdemük.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása lelkesedést váltott ki Európa proletáriátusánál. Jugoszlávia osztályharcos forradalmi erői is nagy megelégedéssel vették tudomásul, hogy az északi szomszéd államban proletárhatalom létesült. A forradalmárok kisebb-nagyobb csoportjai illegálisan Magyarországra szöktek, hogy részt vegyenek a Tanácsköztársaság védelmi harcaiban.

A magyar proletárállam vezetői a közeli világforradalomban és a kapitalizmus általános csődjében reménykedtek. Ezt a politikai koncepciót még Szovjet-Oroszországból hozták magukkal. Ugyanakkor Szovjet-Oroszország közvetlen katonai segítségében is bizakodtak. Ebből a célból küldte Kun Béla 1919 májusában Szamuely Tibort Moszkvába, hogy tárgyaljon Leninnel. A katonai helyzet Ukrajnában 1919 tavaszán és nyarán azonban lehetetlenné tette a két proletárállam közvetlen katonai összefogását.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása kétségtelenül hozzájárult a jugoszláviai osztályharcos forradalmi erők egyesítő kongresszusának előkészítéséhez, amelyet mint ismeretes, április 20-a és 23-a között tartottak meg Belgrádban. Ezen a kongresszuson követelték a jugoszláv kor-

mánytól, hogy ismerje el a Magyar Tanácsköztársaságot és Szovjet-Oroszországot, és lépjen velük baráti kapcsolatba.

A Tanácsköztársaság vezetői a lehetőségekhez mérten igyekeztek támogatni a többi, főképpen a szomszédos országok forradalmi mozgalmait. Ezért külön figyelmet fordítottak a Tanácsköztársaság területén élő nem magyar forradalmárok szervezésére. Nem sokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása után megalakult a Magyarországi Internacionalisták Szocialista-kommunista Föderációja. Számunkra legfontosabb a délszláv kommunisták budapesti csoportjának megalakulása, amely március 24-én történt. A vezetésben és általában a szekció eszmei irányvonalában a kommunista ideológia jutott kifejezésre. Az egyik fő szervező Ivan Matuzovićon kívül ki kell emelnünk Lazar Vukičević vajdasági forradalmár szerepét. Ő 1919 februárjában a Kun Bélával folytatott tanácskozások után tért vissza Jugoszláviába, és Vajdaságban a Pelagić nevet viselő forradalmi csoport szervezője lett. Részt vett Jugoszlávia Szocialista (Kommunista) Munkáspártjának belgrádi alapító kongresszusán, a hatósági üldözések elől azonban a Tanács-Magyarországra menekült, s a proletárállam fennállásának egész időszakában — mint ahogy említettük is — a délszláv szekcióban töltött be fontos szerepet. Vezető szerep jutott még a jugoszláv szekcióban Svetozar Mošorinski vajdasági kommunistának is. A szekció Crvena Zastava néven lapot indított, amely hetente kétszer jelent meg mintegy 27 000 példányszámban. A lap szerkesztésében Lazar Vukičevićen kívül még két horvát forradalmár is részt vett.

A jugoszláv szekció a demarkációs vonalak mögötti területeken kifejtendő propagandatevékenységre és a forradalmi munkára helyezte a fő hangsúlyt. Futárszolgálatokat szervezett, s megteremtette a kapcsolatokat a Szerb, Horvát és Szlovén Királyság forradalmi erőivel az agitációs propagandaanyag rendszeres terjesztésére a határon túl. A vezetőség futárai voltak például Spasoje Stejić vajdasági, továbbá Ibro Sahanić boszniai forradalmárok. A forradalmi kapcsolatok főleg Horvátország és Vajdaság irányában épültek ki.

A jugoszláv kommunista szekció és a Pelagić-csoport külön megbízottai ezenkívül jelentős pénzösszegeket csempésztek át a határon, amelyeket a vajdasági forradalmi munkásmozgalom segélyezésére fordítottak. Ebben a különleges küldetésben a már említett Spasoje Stejićen kívül fontos szerep jutott még Franjo Drobniknak, Lazar Manojlovićnak, Savo Lazićnak, Lidija Lazićnak, Aleksandar Jablanovskinak, Nikodije Rafajlovićnak, Széll Juliskának, Uroš Jovanovićnak és másoknak is. Az egyes résztvevők visszaemlékezései szerint (Franjo Drobnik) a jugoszláviai forradalmi munkásmozgalom egyesítő kongresszusának idején a Tanácsköztársaságból körülbelül egymillió koronát sikerült átcsempészni, amelyet ezután eljuttattak egyes munkásmozgalmi központoknak.

A magyar proletárállamot kezdettől fogva halálos veszedelem fenyegette, mert a győztes Antant-hatalmak sehogy sem tudtak megbékélni azzal a ténnyel, hogy Közép-Európában is létrejött egy proletárállam. A

párizsi Négyek Tanácsa tagjai között azonban a vélemények megoszlottak az intervenciót illetőleg. A franciák — főleg ezek katonai vezetői — a haladék nélküli intervenció mellett foglaltak állást. Wilson amerikai elnök és Lioyd George angol miniszterelnök politikai és diplomáciai eszközökkel, valamint a proletárdiktatúra belső ellenségeinek segítségével kívánták megdönteni a magyarországi proletárhatalmat. A francia katonai parancsnokság azért a szomszédos államok intervencióját sugallmazta. Jugoszlávia a kezdettől fogva tartózkodott az intervenciótól, mivel az országban forradalmi helyzet alakult ki. Románia és Csehszlovákia azonban kész volt az intervencióra.

Először a román intervenciós hadsereg indult támadásra 1919. április 16-án. A háromszoros túlerőben lévő támadók helyzetét az is megkönnyítette, hogy a magyar Vörös Hadsereg egységei nem rendelkeztek megfelelő harci tapasztalatokkal. Így a keleti vörös hadsereg vereséget szenvedett, és a románok elérték a Tiszát, ahol védővonalat alkottak. Ezekben a harcokban egyébként kitűnt harci készségével a 46. vörös ezred, amelyben szép számmal harcoltak vajdaságiak is.

A vereség következtében súlyos belpolitikai válság keletkezett, és a tanácshatalom fennállása kilátástalannak látszott. Egyes szociáldemokrata vezetők és a Szakszervezeti Tanács a harc beszüntetése mellett foglaltak állást. A forradalmi kormányzó-tanács . azonban megnyerte a budapesti munkástanács támogatását a további harohoz. Új forradalmi lelkesedés hulláma vonult végig az egész országon. Átszervezték a magyar Vörös Hadsereget is. Megalakultak a főleg szervezett munkásokból álló munkásezredek, amelyek harci értéke kiváló volt. Megszilárdították a belső helyzetet, és felszámolták az ellenforradalmi megmozdulásokat. Az ellenforradalom leküzdésében külön szerep jutott Sinkó Ervinnek, a későbbi jugoszláviai magyar írónak. Az ő nevéhez fűződik a meglendült proletárhatalom helyreállítása Kecskeméten április végének válságos napjaiban.

Ezután megindult a magyar Vörös Hadsereg sikeres offenzívája északon a csehszlovák intervenciós hadsereg ellen. A május 30-án kezdődő támadás rövid idő alatt szép sikereket hozott. Visszafoglalták Miskolcot, Kassát, valamint Kelet-Szlovákiát, és a magyar Vörös Hadsereg egységei hamarosan elérték a lengyel határt. A harci sikerek eredményeként június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A magyar Vörös Hadsereg győzelmeinek időszakában az Antant-hatalmak nevében Clemenceau francia elnök két jegyzéket is küldött, amelyben követelte a forradalmi kormányzótanácstól az északi hadműveletek azonnali beszüntetését, és a magyar Vörös Hadsereg visszavonását az elfoglalt területekről. Erre az esetre kilátásba helyezte a Magyar Tanácsköztársaság meghívását a párizsi békekonferenciára, valamint a román intervenciós hadsereg visszavonulását a tiszántúli területekről. A jegyzék a követelés elutasítása esetén erélyes szankciókat helyezett kilátásba.

A forradalmi kormányzótanács — bár nem kapott biztosítékokat —, elrendelte a Vörös Hadsereg visszavonulását északról. Ez a körülmény igen lehangolólag hatott, mert a vörös katonák sehogy sem tudták megérteni, hogy a súlyos véráldozatokkal megszerzett területeket harc nélkül el kell hagyniuk.

Mivel a román intervenciós hadsereg nem ürítette ki Tiszántúlt, a magyar Vörös Hadsereg megkezdte az előkészületeket a tiszai átkelésre, és a támadó hadműveletek megindítására. A támadást július 20-ára tervezték.

Július 20-ára és 21-ére ugyanis Szovjet-Oroszország külügyi komisszáriusa felhívására Európa proletáriátusa általános szolidaritási sztrájkot szervezett, tiltakozásként Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenciók miatt. Ebben a szolidaritási sztrájkban Jugoszlávia proletáriátusa is részt vett, s az országban körülbelül 400 000 munkás tüntetett, követelve a jugoszláv intervenciós tervek elvetését. Vajdaság proletariátusa is tömegesen részt vett a tüntetési sztrájkokban.

A magyar Vörös Hadsereg offenzívája a Csongrád melletti tiszai átkeléssel kezdődött. Itt külön ki kell emelnünk, hogy elsőnek a bácskai 15. vörös ezred és egy budapesti vörös egység kelt át a folyón, s hídfőt alkotva biztosította a többi egységek átkelését is. Kezdetben a támadás sikerekkel biztatott. Július 23-án azonban megindult a túlerőben levő román hadsereg ellentámadása, s a magyar Vörös Hadsereg néhány nap alatt vereséget szenvedett. Felbomlott a 15. bácskai vörös ezred is. A vereségnek külön tragikus epizódja volt a 80. nemzetközi dandár pusztulása. Ehhez az egységhez tartozott a főleg jugoszlávokból álló balkáni zászlóalj is. Az 1626 vörös katonából álló egységből csak 733-an maradtak meg.

A vereség következményeként a budapesti Munkás- és Katonatanács ülésén drámai tanácskozás után határozatot hoztak a forradalmi kormányzótanács lemondásáról, s az Antant számára megfelelő kormány megalakításáról. Ezután Peidl Gyula vezetésével főleg jobboldali szociáldemokratákból álló szakszervezeti kormányt szerveztek, amely azonban csak egy hétig volt a hatalmon. Ezután felülkerekedett az ellenforradalom, s megkezdődött a hírhedt fehérterror.

A Magyar Tanácsköztársaság 133 napi fennállása után megbukott. Sikerei és fogyatékosságai azonban nagymértékben hozzájárultak a nemzetközi munkásmozgalmi osztályharcok harci tapasztalatainak a gazdagításához.

Irodalomjegyzék

1. A Magyar Hadtörténeti Intézet Tanácsköztársaságra vonatkozó levéltári anyaga.
2. Hajdi Tibor: A Magyar Tanácsköztársaság, Budapest, 1969.
3. A magyar forradalmi munkásmozgalom története, 1. Budapest, 1966.
4. Mészáros Sándor: A Tanácsköztársaság és a vajdaságiak, Újvidék, 1974.

Rezime

Jubilarna godina Mađarske Republike Saveta
(21. mart — 1. avgust 1919. godine)

Mađarska je u jesen 1918. godine, posle viševekovne potlačenosti, posle propale oslobodilačke borbe i neuspele buržoaske revolucije u prošlom stoleću, ponovo stekla nezavisnost i stupila na put društvenog preokreta, a 21. marta 1919. godine se pak rodila prva mađarska socijalistička država, Republika Saveta.

Vek trajanja Mađarske Republike Saveta je bio svega 133 dana. Ipak je ovih 133 dana jedno od najistaknutijih poglavlja u istoriji nacije.

Autor studija ukazuje na najvažnije momente ovog značajnog istorijskog događaja da bi se pridružio proslavi 60 godišnjice revolucionarnog razdoblja koji je odjeknuo u celoj Evropi.

Summary

Anniversary of the Hungarian Soviet Republic
(march 21 — august 1, 1919)

In the fall of 1918, after several centuries of struggle, a failed war for liberty and an unsuccessfull bourgeois revolution of the previous century, Hungary again gained back it's independence and started with the social reform, and on the 21st of march 1919, the Soviet Republic was born.

The Hungarian Soviet Republic only lasted 133 days, however these 133 days are an important chapter in the history of this nation.

The author of the study shows the most important moment of this outstanding event, to contribute to the 60th anniversary of this revolutionari happening that was a sensation in Europe.

Vajdaság mezőgazdaságáról

Borza József

VAJDASÁG AGRÁRIPARA A KÖZÉPTÁVÚ TERVIDŐSZAK NEGYEDIK ÉVÉBEN

Az agráripari komplexum 1976 és 1980 közötti fejlesztéséről szóló tartományi társadalmi megállapodás a mezőgazdasági termelés évi 5 százalékos és az élelmiszeripari termelés évi 9 százalékos növekedését irányozza elő.

A középtávú tervidőszak első három évében *pozitív eredményeket értünk el a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlesztésében.* Intenzívek a munka és eszköztársításon alapuló önigazgatási szervezkedés folyamatai. Vajdaság tíz nagy agráripari rendszerén belül társult a tartományi élelmiszertermelők 80 százaléka és jelenleg is folyamatban van a tartós együttműködésen és jövedelmi viszonyokon alapuló további társulás.

Az eltelt időszakban a mezőgazdasági termelés évi átlaga 3 százalékkal növekedett, az élelmiszeripar fejlődése pedig elérte az évi 10,6 százalékot. Más szóval a mezőgazdaság fejlődési üteme 2 százalékkal kisebb a tervezettnél, míg az élelmiszeripari termelés 1,2 százalékkal túlszárnyalta a tervezett szintet. Némely termékek gyártása már is elérte az 1980-ra tervezett szintet, más termékek esetében pedig megközelítette a jövő évre tervezett mennyiséget. Ugyanakkor — mindennek eredményeképpen — csökken az ország behozatala, és növekszik a kivitelre kerülő élelmiszer mennyisége.

Az elmúlt három év során a társadalmi megállapodás valóra váltásával Vajdaság jelentősen hozzájárult az egész ország agrárpolitikájának megvalósításához. A tartomány részaránya néhány fontosabb agráripari kultúra termesztésében országos szinten a következőképp alakult: hazánk össz búzatermelésének 36 százalékát, kukoricatermelésének körülbelül 38 százalékát, cukorrépa-termelésének 66 százalékát, a napraforgótermés 80, a szója termés 76, a főzelékféle termesztés 25, a gyümölcstermesztés 10, a komlótermelés 40, továbbá a hústermelés 20, a tejtermelés 8, a cukortermelés 60, az étolajtermelés 73, a margaringyártás 51 százalékát, ezenkívül a hal- és húsfeldolgozás 40, a liszttermékek 36, a tésztaféleségek 24, a konzervált főzelékfélék 27, a keményítőgyártás

100, az állati takarmányok közül 20 és végül a sörtermelés körülbelül 16 százalékát Vajdaság agráripara adja.

Vajdaságban érezhetően érvényre jut a mezőgazdasági termelés árujellege. Felvásárlásra kerül az össz búzatermelés mintegy 85, a kukoricatermelés 35, az árpatermelés 50, a cukorrépa-. a napraforgó-, a szója-, a kender-, a komló- és dohánytermés 100 százaléka; ezenkívül a tejtermelés körülbelül 50 és gyapjútermelés 40, valamint hízott sertések 85 és a hízott szarvasmarhák csaknem száz százaléka.

Az össz mezőgazdasági termelést tekintve az állattenyésztés átlagon felüli fejlődést ért el, míg a mezőgazdaság többi ága átlagban nem érte el a tervezett fejlődési szintet. Sajnos, már az idei év első néhány hónapjában csökkenő irányzatot mutat az állattenyésztés is, ami arra utal, hogy még mindig nem teremtettük meg a tenyésztéshez szükséges szilárd föltételeket. Ez a helyzet a magángazdaságokat érinti leginkább, mivel a piaci felesleg nagyobb részét a magánszektor adja, és csak kisebb részét a társadalmi szektor.

A mezőgazdaság szerkezetének megváltoztatásában is pozitív eredményeket értünk el. A mezőgazdasági termelésben nőtt az állattenyésztés részaránya, a növénytermelésben pedig csökken a búza vetésterülete a napraforgó, cukorrépa, szója, takarmány- és az ipari növények javára. Már az idén Vajdaságban szinte minden negyedik termőhektáron, valamilyen ipari növényt termesztenek a gazdaságok. A társadalmi szektorban ez az arány még ettől is kedvezőbb, szinte minden harmadik hektáron ipari növényt vetettek. A primáris mezőgazdasági termelés átszervezésének folyamata azonban még így is lassú ütemű kiváltképp a magánszektorban. Ez már az idén is nehézségeket okozhat a feldolgozóüzemek nyersanyagellátásában, különösen a cukorgyárak, főzelék- és gyümölcsfeldolgozók, valamint a takarmánykeverők ellátásában. Ezáltal, közvetve, nehézségek merülhetnek fel az állattenyésztésben, a húsés tejiparban.

Az első három évben lemaradás tapasztalható az agráripari beruházások terén is. Különösen szembeötlő a primáris mezőgazdasági termelésbe végzett beruházások lemaradása. A mezőgazdasági állóeszközökbe fektetett társadalmi eszközök évi 5,4 százalékos növekedése tulajdonképpen 8,3 százalékkal kisebb a tervezettnél. Az élelmiszeriparban végzett beruházások növekedése ettől nagyobb, elérte a 8,8 százalékot, de még így is 0,6 százalékkal elmarad a tervezett mögött.

A beruházásban tapasztalt lemaradás, közvetlenül kihat a mezőgazdasági termelés átszervezésének ütemére és a termelés fokozására. A lemaradásnak több oka van Ezek közül a legjelentősebbek: az agráripari komplexum akkumulatív képességének csökkenése; a beruházási eszközök jelentős tételét a közös érdekű beruházásokba, vagyis az élelmiszeripari kapacitások építésére fordítottuk; a mezőgazdasági társultmunkaszervezetek gyakran nem rendelkeznek megfelelő fejlesztési programokkal, olyan beruházási tervekkel, amelyek elősegíthetnék a mezőgazdaság strukturális átszervezését

A mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek előállítása tulajdonképpen kedvező ütemben növekedett, de ez nem járt együtt a jövedelem megfelelő arányú növekedésével, a pénzügyi eredmények nem alakultak ugyanilyen kedvezően, ami szükségszerűen az agráripar akkumulatív és reprodukciós képességének csökkenését vonta maga után

Az agráripari munkaszervezetek helyzete mind a primáris, mind pedig a secundáris elosztásban súlyosbodott. Ennek következménye többek között az is, hogy az 1977. évihez viszonyítva a mezőgazdasági munkaszervezetekben 123,8 százalékkal, az élelmiszeriparban pedig 29,3 százalékkal növekedtek a veszteségek. Tegyük hozzá, hogy ugyanakkor a veszteségek a tartomány iparában 23 százalékkal csökkentek. A helyzet súlyosbodását méginkább illusztrálja az, hogy amíg tavaly az agráripar veszteségei növekedtek az összbevétel a társadalmi szektorban 12,5%-kal, az élelmiszeriparban 9%-kal, az agráripar egészében átlagosan 11,5 százalékkal volt nagyobb a korábbi évitől, ugyanakkor a tartomány összgazdasága 22,6%-kal, ipara pedig 16,9 százalékkal növelte összbevételét. Az agráripari komplexum összjövedelmének részaránya a tartomány gazdaságában 29,6 százalékról, 1978-ban 27 százalékra csökkent.

A termelési költségek dinamikus és az összbevétel alig érezhető növekedése miatt az agráripari komplexum tavaly mindössze 4,3 százalékkal növelte jövedelmét: ebből a mezőgazdaság 3,8 százalékkal, az élelmiszeripar pedig 5,8 százalékkal. A tartomány összgazdasága jövedelmének 28,9 és az ipar jövedelmének 27,1 százalékos növekedéséhez viszonyítva ez igen kevés.

Az agráripari komplexum helyzete a secundáris elosztásban is súlyosbodik. Jövedelméből az általános és közös fogyasztásra tavaly 26,4 százalékot juttatott, ami 39,7 százalékkal nagyobb mint a tartomány egyéb gazdasági ágazataiban. Az agráripari ágazatokon belül is legtöbbet az élelmiszeripar juttatott az általános és közös fogyasztásra, ami nem kevesebb mint 32,3%.

A jövedelem ilyen arányú megoszlása 6,6 százalékkal csökkentette az agráripari komplexum felhalmozó képességét. A mezőgazdaságban 3,3, az élelmiszeriparban 27,8 százalékkal. Ugyanakkor az iparban a felhalmozó képesség 9,5 százalékkal növekedett.

Nemcsak a mezőgazdaság és élelmiszeripar felhalmozó képessége, hanem reprodukciós képessége is csökkent. 1978-ban egyszerű és bővített újratermelésre 3,2 százalékal kevesebbet fordíthat a vajdasági agráripar mint 1977-ben. Ezzel ellentétben az iparban 14,8 százalékkal több jut újratermelésre.

A kedvezőtlen gazdálkodási föltételek, amelyek részben a kedvezőtlen időjárási viszonyoknak is tulajdoníthatók hozzájárultak ahhoz, hogy tavaly több mezőgazdasági vállalat zárta veszteséggel az évet. A veszteségek az agráripari komplexumban 50 százalékkal nagyobbak az 1977. évinél, azaz 471 millió dinárt tesznek ki. Ez a tartomány veszteségeinek 49 százaléka. Itt ki kell hangsúlyozni, hogy veszteséggel zárták az

évet olyan társultmunka-alapszervezetek is, amelyek egyébként kiváló termelési eredményeket értek el (például a cukorgyárak).

A fejlesztési tervekben vázolt célkitűzések részleges és késve történő megvalósítása, valamint a kedvezőtlen időjárási viszonyok okozták elsősorban, hogy az élelmiszertermelés lendületes növekedése ellenére is súlyosbodott az agráripar gazdasági helyezete.

Az élelmiszertermelés célkitűzéseinek a megvalósítását, az említettek mellett hátráltatta az is, hogy késve hoztuk meg az agráripari komplexum 1976—1980-as időszakra vonatkozó fejlesztési tervéről szóló szövetségi társadalmi megállapodást, valamint a tartomány ugyanerre az időszakra szóló társadalmi megállapodást. Az említett dokumentumokat 1977 közepén fogadták el az illetékes szövetségi és tartományi szervek, ami annyit jelent, hogy addig a korábbi öt megállapodás mércéi érvényesültek.

Az agráripari komplexum és az élelmiszertermelés célkitűzéseinek megvalósítását negatívan befolyásolták a következők is: nem kötöttünk hosszú távra szóló önigazgatási megegyezéseket, amelyeknek a lényege az lett volna, hogy az élelmiszertermelők ismert vevők számára termeljenek; nem valósult meg a beruházási terv, az árpolitika és a terményárak kompenzálásáról szóló megállapodás, az élelmiszerfogyasztás és tartalékolás terve, az anyagi tartalékok fejlesztésének és az élelmiszer kivitelének a serkentését szolgáló intézkedések meghozatala és végrehajtása.

Az élelmiszertermelésben megmutatkozott nehézségek leküzdéséhez az agráripari komplexumban tovább kell növelni a termelékenységet, ki kell alakítani az önigazgatási és jövedelmi viszonyokat, eredményesebben kell kihasználni a még fel nem telt tartalékokat (elsősorban az öntözás nyújtotta lehetőségeket), ki kell alakítani az élelmiszertermelők és a rokon gazdasági ágazatok helyes jövedelmi viszonyait, idejében és következetesen meg kell valósítani az agráripar fejlesztéséről szóló tervfeladatokat. Az említettek a tömegesebb földművestársulás, az élelmiszertermelési program, a középtávú fejlesztési terv megvalósításának előfeltételei.

Rezime

Agroindustrijski kompleks Vojvodine na početku čevrte godine srednjoročnog plana

Autor članka ukazuje na to da u prve tri godine srednjoročnog plana postignuti su značajni rezultati u razvoju društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi i u oblasti proizvodnje hrane u celini. U proteklom periodu prosečna stopa rasta poljoprivredne proizvodnje iznosila je 3% umesto planiranih 5%; a u prehrambenoj industriji bila je 10,6% umesto planiranih 9%. Učešće Vojvodine u proizvodnji nekih važnijih proizvoda Jugoslavije je isto poraslo.

U ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji stočarstvo je omalo nadplanski rast, dok su ostale grane poljoprivrede ostvarile nižu prosečnu godišnju stopu od planiranih.

U pogledu prestruktuiranja poljoprivredne proizvodnje postignuti su pozitivni rezultati. Međutim ostvareni proizvodni rezultati u poljoprivredi i prehrambenoj industriji znatno su povoljnije od ostvarenih finansijskih rezultata, što utiče na slabljenje akumulativne i reproduktivne sposobnosti proizvođača hrane. Položaj agroindustrijskog kompleksa se pogoršava i u primarnoj i u sekundarnoj raspodeli.

U prve tri godine srednjoročnog plana došlo je do zaostajanja investicija u agroindustrijskom kompleksu i do smanjenja učešća oblasti proizvodnje hrane u ukupnim društvenim investicijama u osnovna sredstva. To ima direktan uticaj na tempo prestrukturiranja i intenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje.

Autor ukazuje na one faktore koji negativno utiču na dalji razvoj agroindustrijskog kompleksa i realizaciju ciljeva srednjoročnog plana, a i na mere koje treba preduzeti u cilju prevazilaženja teškoća u kojima se nalaze proizvođači hrane.

Summary

Agroindustrial Complex of Vojvodina Starting the Fourth Year of the Medium Term Plan

The author of this article points out that during the first three yars of te plan important results were achieved in the sphere of socio — economic development in agriculture and foodprocessing. In the past period the average rate of agricultural production growth was 3% instead of 5% forseen by plan, in food — processing 6% instead of 9%. The contribution of Vojvodina to the production of important products of Yugoslavia shows a development, too.

In the total agricultural production cattle breeding exceeded the plan while the other agricultural branches realized a lower rate.

Concerning the restructuring of agricultural production, good results are achieved. However these realized results in agriculture and foodprocessing are much more satisfying than the financial results, which effects the possibility of accumulation and reproduction in foodprocessing. The position of the agricultural complex is getting worse both in primary and secondary distribution.

In the first three years of the mediumterm plan it came to a drop back in investments to resources. That effects directly the speed of restructuring and intesification of agricultural production.

The author points out the facts that negatively effect the further development of the agroindustrical complex in realizing it's aims, and the measures that are to be taken in order to overcome the difficulties in foodprocessing.

Kicsi Ernő

A FÖLDMŰVESEK TÁRSULÁSÁNAK ÉS A TÁRSULÁS FEJLESZTÉSÉNEK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

A földművesek társulásáról szóló tartományi törvény életbelépése óta széles körű társadalmi-politikai, önigazgatási és szakmai tevékenységnek lehettünk tanúi és részesei Vajdaságszerte. A tevékenység célja a földművestársulás serkentése, a kérdések rendezése, a magántermelők bekapcsolódása a szocialista önigazgatási-termelési folyamatokba, az agrárpari komplexum társultmunka-szervezetei által.

A XI. pártkongresszus, Szerbia Kommunista Szövetségének VIII. kongresszusa és a XVI. tartományi pártértekezlet elemző-bíráló helyzetfelmérése és a határozatokban foglalt feladatok lényegesen előmozdították és serkentették ezt a tevékenységet. A Kommunista Szövetséggel az élen valamennyi szubjektív erő szervezett tevékenysége lehetővé tette, hogy a Társult munka törvényével összhangban sikerrel oldjuk meg a földművestársulás és az agráripari komplexum átszervezésének alapvető problémáit, nemcsak jogszabályügyi szempontból, hanem annál sokrétűbben. Megteremtettük a parasztság, a társult földművesek és a munkásosztály szorosabb egységének föltételeit szélesebb alapot teremtve ahhoz, hogy a társult földművesek bekapcsolódjanak az önigazgatásba, amely termelési viszonyaink alapját képezi.

Ez a tevékenység a különböző körzetekben és különböző társultmunka-szervezetekben más-más eredménnyel járt, ami elsősorban attól függött, hogy a munkaszervezet és más társadalmi-politikai erők hol, hogyan és milyen mértékben angazsálták magukat ezen a téren, de függött a körzetenként meglévő különböző föltételektől is. A jelenlegi helyzetfelmérés még nem teljes. Átfogóbb értékelést a későbbiekben adhatunk, ha majd hiánytalan adatokkal rendelkezünk az áttranszformálódás eredményeiről és a törvény alkalmazásáról.

Az elmúlt egy év során közvetlenül is szembetaláltuk magunkat számos olyan kérdéssel, amely kulcsfontosságú az agráripari komplexum átszervezésére, a földművesek társulására és további önigazgatási szervezkedésére nézve. A bevezetőben elsősorban a transzformáció kvanti-

tatív elemeire szeretnék rámutatni, az elért eredményekre pedig néhány alapvető mutatószámmal utalok.

A kvalitatív társadalmi változások, amelyekkel a földművestársulás további tartalmának és viszonyainak kidolgozásakor számolni kell, néhány csoportra oszthatók.

— Ezek mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági rendszerben és társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkező változások a Társult munka törvényével összhangban. Az újratermelés néhány lényeges pontján csökken az állam közvetlen befolyása. Szerepét az önigazgatásilag szervezett társult munka veszi át. De ez a folyamat igen lassú. Így például a primáris elosztás terén az árak társadalmi ellenőrzése révén az állam még igen erősen befolyásolja a gazdasági effektusokat, az élelmiszertermelők akkumulatív és újratermelési képességét. Ehhez hozzáadhatjuk még a rendszer hiányosságából eredő nehézségeket (nem hoztuk meg az ártérítményről, valamint a bővített újratermelésről szóló törvényt stb.).

— Az utóbbi években jelentős strukturális és kvalitatív változások történtek az agráripari komplexumban, mindenekelőtt a nyersanyagtermelők és feldolgozók árutermelésének mennyiségét és struktúráját illetően. Ebben a viszonyban a nyersanyagtermelés átszervezése és növekedése szemmelláthatóan lassúbb ütemű.

— Észrevehetően megváltoztak a piaci viszonyok is. Az élelmiszeripari kapacitások fejlesztését — különösen az ország fogyasztói körzeteiben — nem követte a nyersanyagtermelés megfelelő növelése. Ez újabb ellentéteket teremt és élez ki a piacon. Egyre nyilvánvalóbbá válik a kivitel szükségessége mind a tartomány általános fejlődése miatt, mind az agráripari komplexum gyorsabb fejlődése miatt. Be kell kapcsolódnia a nemzetközi árucserébe és munkamegosztásba is.

— Végül, a földművestársulás szempontjából jelentősek a magánszektorokban tapasztalható intenzív változások is. A magángazdaságokban az árutermelés győzedelmeskedik. A termelők körében mind kifejezettebb a szakosításra való törekvés, ami a munka és termelőeszközök szerkezetének megváltozását vonja maga után. Lényegesen javult a magángazdaságok technikai felszerelése. Fokozatos gazdasági és szociális differenciálódás is érezhető. Az elmondottak és egyéb momentumok új körülményeket teremtenek, és döntően meghatározzák, formálják a földművesek érdekeit az egymás közötti társulás és a társultmunka-szervezeteivel való szorosabb önigazgatási együttműködés terén.

Ilyen körülmények között a földműves gazdaságok termelési képességeinek növelése, társadalmi szervezettsége, önigazgatási tervszerű fejlesztése az agráripari komplexum egészének szempontjából is egyre kihangsúlyozottabb szükségszerűségként jelentkezik. Az agráripar és a földművesek fejlődésének egymástól való függősége mind nyilvánvalóbbá válik.

Ezt a tényt külön is ki szeretném hangsúlyozni, mert a gyakorlat és a földművestársulás iránti viszonyulás az érdekek természetéről és skálájáról alkotott tudat nem mindenütt azonos. Némelyek szerint a mező-

gazdaságban a nyersanyagtermelés feltételei korlátozottak, és emiatt nem szentelnek kellő figyelmet a magángazdaságok társulás és társadalmi szervezettség útján történő fejlesztésére, termelési kapacitásai növelésére.

Itt ki kell hangsúlyozni azt a tényt is, hogy tartományunkban az utóbbi néhány év során az élelmiszeripar nyersanyagellátása terén nőtt a társadalmilag szervezett magángazdaságok nyersanyagtermelő jelentősége. Az ötéves tervidőszakban az 1975. évi 41,1 százalékról 1978-ban 51,1 százalékra növekedett a társadalmilag szervezett magántermelők részvétele az össz mezőgazdasági nyersanyagok termelésében. Tehát a magángazdaságokból származó terményfelesleg több mint 50 százalékos részaránnyal szerepel a tartományi élelmiszeripar nyersanyagellátásában. A termelés és terményfelesleg növelésének megvannak a további föltételei. A termelési technológia, a terméshozamok, az árutermelés foka a magángazdaságokban ugyanis rendkívül egyenlőtlen. A tartalékokat pedig éppen a társulással és a kooperáció különböző formáival lehet a legrövidebb időn belül aktivizálni.

Ezek a körülmények utalnak a leginkább a földművesek és az agráripari társult munka érdekeinek egységességére a föld, az eszközök és a munka társításának fejlesztésében, kibővítésében és minőségi erősítésében. Az így kialakuló viszonyok szövevényében a parciális érdekek eredményesebb egyeztetése csak a földműveseknek a termelési viszonyokba való bekapcsolódásával, vagyis az agráripari komplexum integrális egészet alkotó önigazgatási viszonyaiba, döntéshozatalába való bekapcsolódásával valósítható meg.

A társastermelési tmasz-oknak a Társult munka törvényével összhangban történő átszervezéséről folytatott nyilvános viták során bebizonyosodott, hogy a földműveseknek kihangsúlyozott érdeke az önigazgatási döntéshozatalba társulás útján való bekapcsolódása, de ugyanúgy az is, hogy az önigazgatási társulásban a viszonyokat és a tartalmat a magángazdaságok termelésében előállt reális szükségletekkel összhangban kell kidolgozni és kialakítani. Tény, hogy a magángazdaságok rétegeződése folytán különböző a termelők társulás iránti igénye és érdeke is, a közösségvállalás foka pedig leginkább a gazdaság termelési tényezőinek fejlettségétől függ. A fejlődéssel párhuzamosan egyre több olyan probléma jelentkezik, amelyet a magántermelő hosszú távon és optimálisan csak a munka társításával oldhat meg. Egyelőre számolnunk kell azzal, hogy a kooperáció eddigi formái a földművesgazdaságok egy jelentős hányadának termelési, azaz együttműködési szükségleteit elégíti ki. Ugyanakkor azonban növekszik a technikalig jól felszerelt, szakosított árutermelőknek a száma, akik rendkívül érdekeltek abban, hogy a további fejlődés társadalmilag szervezett és tervszerű legyen, mert ezzel csökken a szervezetlen piac okozta veszély, jobb lesz a kapacitások optimális kihasználása, növekszik a munkatermelékenység és jövedelem, egyszóval stabilabb lesz a fejlődés. A földművestársulás szempontjából fontos továbbá a munkamegosztás újabb elemeinek kidolgozása. Számos gazdaságban ugyanis gondot okoz a munkaképes családtagok teljesebb an-

gazsálása, munkaerejének kihasználása. A földterület nagysága, a gazdaság termelési föltételei ezt nem teszik lehetővé, és ezzel együtt a termelékenység, valamint a jövedelem növelését sem a gazdaság keretein belül. A kérdés társulással oldható meg, mert amíg egyes magángazdaságok úgymond munkaerőfelesleggel rendelkeznek, nem kevés azoknak a gazdaságoknak a száma sem, amelyek munkaerőhiánnyal küzdenek, és emiatt érdekük a társulás.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy egyre több az olyan társultmunka-alapszervezet, amely fejlesztési terveiben számít a magángazdaságok termelésére. Ennek az irányvonalnak a jövőben győzedelmeskednie kell, mert aligha képzelhető el a társulás tartalmának kibővítése az agráripari és magántermelők egységének erősítése a világosan megfogalmazott gazdasági motívumok, a termelőképesség kihasználásának lehetőségei és a befektetett munka jövedelmi valorizálása nélkül.

A továbbiakban arra szeretnék rámutatni, hogy a társastermelési tmasz-ok nem öncélúak, nem önmagukért vannak, hanem hogy általuk a földművesek önigazgatási szervezkedés révén bekapcsolódjanak a reprodukciós folyamatokba, tágabb értelemben az agráripari komplexumba.

Az átszervezés folyamán a társastermelési alapszervezetek száma nem változott lényegesen. Néhány községben több kooperációs szervezet megszűnt létezni, ugyanakkor más községekben, ahol úgy ítélték meg, hogy a feltételek kedvezőek, újabb társastermelési munkaszervezetek létesültek. Tekintettel, hogy még mindig vannak olyan társastermelési alapszervezetek, amelyek tevékenységükkel több települést fednek, valamint hogy a 451 település közül négyszáznak van társastermelési tmasz-a, vagy legalábbis társastermelési egysége nem ítélhető kedvezőtlenül a tárult földművesek és társastermelők önigazgatási szervezettége. A gazdasági potenciál további erősítésével és a társulás tartalmának skálájának kibővítésével egyidőben a kooperációs egységeknek a földművesek önigazgatási szervezetévé kell átalakulniuk.

Az átszervezés során a földművesek önigazgatási szervezkedésében nagyfokú unifikálás jelentkezett. A legtöbb településen a társastermelési társultmunka-alapszervezet a kooperánsok társultmunka-alapszervezetévé transzformálódott. Voltak települések, ahol kezdeményezés indult földművesszövetkezetek megalapítására, de ezt nem csinálták következetesen végig. Úgy tűnik, hogy a földművesek önigazgatási szervezettségének ilyen nagyfokú egyoldalúsága nem akceptálja kellőképpen a némely településen jelentkező specifikus érdekeket, ezért a továbbiakban — mindenekelőtt ott, ahol erre már eddig is igény mutatkozott — a szükségleteknek és érdeklődésnek megfelelően létre kell hozni a földművesszövetkezeteket.

A társastermelési alapszervezetek átszervezése során végzett bíráló elemzések és felmérések során jelentkezett néhány olyan probléma, amelynek megoldása lényegében befolyásolhatja a földművesmunka további társadalmasításának folyamatát. A társastermelési alapszervezetek jövedelmét majdnem kizárólag a forgalmazásból és a szolgáltatásokból

származó bevétel adta, a közös termelés a tmasz jövedelmének jelentéktelen hányadát alkotta. Az átszervezés után is fontos helyet kap az áruforgalmazásból származó jövedelem, de már nem lehet olyan mellékes a földművesekkel együttesen végzett munka és a termelésből származó közös jövedelem sem. Mindez szükségessé teszi az önigazgatási tervezés metodológiájának és a közös jövedelem elosztása mércéinek kidolgozását. Az előbbivel párhuzamosan a forgalmazásból származó jövedelem elosztásánál is túl kell haladni a kereskedelmi árrés elvén alapuló viszonyokat. A kereskedelmi árrés csökkentése, vagy növelése az eladási és vételárak változtatása nélkül nem eredményezhet minőségi változásokat. Az agráripari komplexum e részének csökkentett újratermelési képességét részben az élelmiszertermelés jövedelemszerzési feltételeinek rosszabbodása befolyásolja, a primáris elosztás helyzetének rosszabodása, de részben az agráripari munkaszervezeteken belüli rendezetlen jövedelmi viszonyok is. Másutt viszont a korszerűtlen felszerelés és káderhiány okozza a társastermelési tmasz-ok felhalmozóképességének csökkentését.

A földműveseket pedig éppen az motíválhatná a tartósabb együttműködésre, a közös kockázatvállalásra, ha a társadalmi tulajdon részaránya növekedne és erősödne a mezőgazdasági termelésnek ezen a területén, más szóval növekedne a társastermelési tmasz-ok felhalmozó és újratermelési képessége. A legtöbb tmasz nem biztosíthatja a bővített újratermelés minimális feltételeit sem, nem beszélve arról, hogy saját eszközeiből fedezzen, vagy támogasson bizonyos beruházásokat. A helyzet azt eredményezi, hogy szegényes a társult földművesek és munkások önigazgatásának anyagi alapja. Nincs mód a társastermelők gazdasági és szociális biztonságának lényegesebb növelésére, amely a társadalmi tulajdonra támaszkodhatna, arra a társadalmi tulajdonra, amely a társastermelők jövedelmének társadalmsítása révén valósult meg. Póteszközöket kell angazsálni az össztársadalmi akkumulációból, hazai és külföldi kölcsönökből. A zöldterv eszközeit is gyakran egyoldalúan használtuk fel, és a hangsúlyt arra összpontosítottuk, hogy a zöld hitelkeret felhasználásával erősödjön a magángazdaságok anyagi alapja, javuljon a technikai felszereltsége, és ugyanakkor nem fordítottunk kellő gondot arra, hogy éppen ezeknek a hiteleszközöknek a révén megváltoztassuk a termelési viszonyokat is. A jövőben a beruházási politikai kidolgozásakor és érvényesítésekor talán éppen ezt a szempontot kellene a leginkább figyelembe venni. Az invesztíciós politikának erősítenie kell a társult földműves reprodukciós képességét, de nem a gazdaságok annyira a gazdaságok újratermelési eszközeinek korszerűsítésével, mint amennyire az egész újratermelés alapjának megváltoztatásával — a társadalmi tulajdon és társult munkához való közeledésével.

A társastermelési tmasz-ok átszervezéséről folytatott nyilvános vitában hangsúlyt kapott a káderkérdés is. A földműves társulás fejlesztése szempontjából fontos, hogy minden környezetben erőfeszítéseket tegyünk a felmerülő problémák eredményesebb áthidalására. Eközben —

egyéni véleményem szerint — nem elegendő csupán a foglalkoztatottak képzettségének a struktúráját szem előtt tartani, hanem a problémát az optimálisabb munkamegosztás szempontjából kell vizsgálni a társult földműves, a kooperációs tmasz foglalkoztatottjai, a munkaszervezet közös szakszolgálata és az összetett társultmunka-szervezet szemszögéből. A társadalmi szektor alapszervezeteitől eltérően a társastermelési tmasz-ban a termelési funkciókkal, a termelési feladatokkal, vagy ezeknek többségével a társult termelőket kell megbízni lehetőséget teremtve ezzel a földművesek teljesebb foglalkoztatásához és jövedelmük növeléséhez. A társastermelési tmasz-ban, a munkaszervezet közös szakszolgálatában és az összetett társultmunka-szervezetben foglalkoztatottak optimálisabb munkamegosztásával is megteremthetjük a szakemberek jobb kihasználásának föltételeit egyidejűleg csökkentve a társult földművesek jövedelmére háruló terhet, nyomást. Természetesen ez nem jelenti a káderprobléma jelenlétének megszüntetését, amely — 190 társastermelési tmasz helyzetének vizsgálata alapján — válságosnak mondható. A 190 társastermelési alapszervezetben a foglalkoztatottak több mint 50 százaléka nem rendelkezik semmilyen szakképzettséggel, vagy csak betanított munkás, esetleg általános iskolai végzettsége van. Ugyanakkor az okleveles mezőgazdászok, közgazdászok, gépészmérnökök, állatorvosok és más egyetemi végzettséggel rendelkező szakemberek száma az 5 százalékot sem éri el.

A szakembergárdának a fejlődésben játszott szerepére és jelentőségére való tekintettel igen kívánatos lenne konkrét intézkedésekkel változtatni a helyzeten a társult munkának ebben a szférájában. Az intézkedések azonban nem lehetnek mindenütt azonosak. A fejlesztési programokat, a szükségleteket és a lehetőségeket kell alapul venni. Nem tévesztheto szem elől ezenkívül a társastermelési tmasz káderszükségleti és -besorolási szabályzata, a gyakornokok alkalmazásáról szóló politika, a káderproblémák megoldását célzó ösztöndíjazás a munkaszervezet, vagy összetett társultmunka-szervezet keretén belül stb. Egyes kooperációs tmasz-okban — mint átmeneti megoldás — felülvizsgálható az anyagi helyzet szolidáris úton való rendezésének lehetősége is.

Véleményem szerint a társastermelésben foglalkoztatott káderek többsége becsületesen fáradozik a társulás céljainak megvalósításán. De nem lenne teljes a kép, ha nem említenénk meg, hogy nincs mindenütt kellő szinten az öntudat, és imitt-amott a csoportérdeki, a technobürokratikus és konzervatív magatartás is felüti a fejét. Nem kétséges ezek negatív hatása a társulás fejlődésére, még akkor sem, ha legtöbbször elszigetelt jelenségként tapasztaljuk őket.

A társastermelési tmasz-oknak a Társult munka törvényével összhangban történő átszervezése a legtöbb helyen egybeesett a társulásról szóló hároméves szerződés lejártával. A referendumon a termelők többsége az átszervezés mellett döntött. Ugyanakkor közülük sokan mégsem hosszabbították meg a társulásról szóló szerződést. A társulásról szóló szerződések aláírása még folyamatban van, és így a helyzet napról-napra

változik. Tény, hogy egyes környezetekben lényegesen csökkent a társult termelők száma. Időszerű lenne ennek okait felülvizsgálni.

A társastermelési tmasz-ok átszervezése, néhány kivételével, határidőn belül sikeresen fejeződött be. A viszonyok tényleges változtatása azonban csak most kezdődik. Ezeknek alapját a jól kidolgozott fejlesztési programok alkotják, amelyek meghatározzák a társult termelők helyét, szerepét és jövedelemszerzésének föltételeit az agráripari komplexumban. Folyamatban van a tartomány következő ötéves tervidőszakára vonatkozó terv kidolgozása; ez pedig alkalmat ad arra, hogy a vázolt feladatokat részletesen is kidolgozzuk, és azokat belefoglaljuk Vajdaság következő társadalmi tervébe.

Az élelmiszertermesztők helyzete a primáris elosztásban, tehát az árpolitika, a hitelpolitika, a szükségleteken alapuló termelési szerződések megkötése, az árutartalékok sikeresebb funkcionálása, az adópolitika és a bővített újratermelési politika, egyszóval a szilárdabb alapokon nyugvó, határozottabb mezőgazdasági politika, valamint a társultmunka-szervezeteiben és társadalmi-politikai közösségekben foganatosított egyéb intézkedések fontos tényezői a földműves társulás fejlődésének. Ezért fontosnak tartom, hogy a helyzet felmérésekor és a további akciók meghatározásakor vázoljuk mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a társultmunka-szervezetekben — és tovább menve — a társadalmi-politikai közösségekben kell foganatosítani a cél érdekében.

Rezime

Aktuelna pitanja daljnjeg procesa udruživanja zemljoradnika

U proteklih godinu dana vođena je u nas široka društveno-politička akcija na daljnjem podsticanju udruživanja zemljoradnika. Rezultati ove široke akcije su, posmatrano regionalno, veoma različiti. Činjenica je međutim, da danas djeluju mnogi faktori koji bitno utiču na interese i potrebe za međusobnim udruživanjem i širim samoupravnim povezivanjem zemljoradnika u sistem udruženog rada i agroindustrijskog kompleksa. Interes je obostran i važan kako za individualne proizvođače tako za poljoprivredne organizacije udruženog rada.

Jer, društveno organizovana proizvodnja individualnog sektora zadnjih nekoliko godina dobiva na svom značaju sa stanovišta obezbeđenja sirovina za reprodukcionu potrošnju u pokrajini.

Rasprave, koje su vođene pokazale su da zemljoradnici imaju naglašen interes za uključivanje u proces samoupravnog odlučivanja putem udruživanja. Sve je veći broj takvih organizacija udruženog rada, koje u okviru programiranja potpunije računaju na potencijale zemljoradničkih gazdinstava. Ostvarivanje ciljeva udruživanja zahteva međutim rješavanje mnogih, dosad još nerješenih pitanja u vezi s tim.

Treba otvoriti proces bržeg jačanja društvene svojine a kooperativnim organizacijama, posvjetiti veću pažnju angažovanju investicionih sredstava na privatnim gazdinstvima, riješiti kadrovska pitanja u tom djelu poljoprivrede itd.

Zusammenfassung

Aktuelle Fragen der weitern Entwicklung des Einigungsprozesses der individuellen Landwirte

Im letzten Jahr, wurden bei uns kräftige gesellschaftspolitische Aktionen durchgeführt, um die Vereinigung der Landwirte zu ermuntern. Die Resultaten dieser Aktionen sind-regional gesehen- sehr verschieden. Es ist indessen unbestritten, dass heute sehr viele Faktoren, wesentiich auf die Interessen und Bedürfnisse der Landwirte, einwirken, die Vereinigung durchzuführen, und sich mit dem Agrar-industriekomplex der socialistisch selbestverwaltend organisierten vereinigtem Arbeitssistem zu verbinden. Diese Interessen sind, sowie für die Landwirte, als auch für die Organisationen der gemeinschaftlichen Arbeit wichtig, und beiderseitig.

Die gesellschaftlich organisierte Produktion der individuellen Landwirte, hat nähmlich in den letzten Jahren sehr viel an Bedeutung, für die Sicherung der Rohprodukte für die Weiterverarbeitung in der Vojvodina zugenommen.

Alle bisher gefürten Erforschungen bewiesen, dass die Landwirte ein ausgeprägtes Interesse daran haben, sich in die selbstverwaltenden Entscheidungsprozesse, durch Vereinigung Ihrer Arbeit. Ausrüstungen und Felder anzuchliessen. Es gibt jeweils mehr und mehr solcher gemeinschaftlichen Arbeitsorganisationen, die in Ihre Entwicklungsprogramme, die Produktionspotenzialen der individueller Wirtschaftseinheiten eingeschlossen haben. Um die Ziele der der Vereinigung der individuallen Landwirte zu erreichen, müssen jedoch, noch viele, bis jetzt noch nicht gelösten Probleme gelöst werden.

Man muss ein Prozess der Stärkung des gesellschaftlichen Eigentums in den kooperativen Organisationen eröffnen; mehr Achtung dem Engegement der Investizionen in individuelle Landwirtschaftsbetiebe anwenden, und die Besorgung entsprächender Arbeitskräfte in diesem Taile der Landwirtschaft durchführen.

Sava Mihić

AZ ÖNTÖZÉS JELENTŐSÉGE ÉS ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A MEZŐGAZDASÁG FEJLESZTÉSÉBEN

Vajdaságban a gabonafélék termesztése elérte az évi 5 millió, míg az ipari növényeké az évi 4 millió tonnát. A háború előtti termesztéshez viszonyítva a gabonafélék termesztése ma az akkorinak a kétszerese, míg ipari növényekből ma tízszer többet termelünk, mint a háború előtti években.

A vajdasági mezőgazdasági termőterületek hazánk össz termőterületének 12,7 százalékát alkotják, ugyanakkor tartományunk adja az ország gabona- és cukorrépatermésének több mint 60 százalékát, valamint a napraforgótermés több mint 70 százalékát.

Anélkül, hogy lebecsülnénk eddigi eredményeinket, állíthatjuk, hogy mindaz, amit eddig elértünk, csak kis része annak a hatalmas természeti és társadalmi potenciálnak, amelyet ez a vidék magában rejt, és amelynek végső határait, lehetőségeit tudományosan még fel sem mértük.

A további gyorsütemű fejlődés záloga és egyik kulcskérdése mindenképpen az öntözés és ennek az eddigitől szélesebb körű alkalmazása. A gazdaság és társadalom fejlődése a Pannonalföldön szorosan kapcsolódik a vízrendszer szabályozásához és rendezéséhez. A legkorábbi ilyen jellegű létesítményektől, a szerémségi római árkoktól (i. sz. III. század) egészen a második világháborúig ezek a munkálatok elsősorban azt a célt szolgálták, hogy egyes területeket megvédjenek az árvizek és belvizek okozta károktól, és csak másodsorban szolgáltak a települések vízellátására, ipari célokra, hajózásra stb.

Az öntözéses rendszerek szélesebb körű alkalmazása a tartomány mezőgazdaságában megköveteli a tudományos kutatómunkát és a DTD-vízrendszer kiépítése társadalmi-gazdasági indokoltságának felmérését.

Az öntözéses rendszerek kiépítésének szükségességét az 1950. évi rendkívülien száraz esztendő után, különösen pedig az 1952. évi katasztrófálisan száraz esztendő után kezdtük fontolóra venni. Ennek eredményeképp már 1954-ben Verbász, Zombor és Becse környékén kiépült több

kisebb öntözéses rendszer, 1957 végéig pedig már 10 000 hektár termőterület öntözése vált lehetővé.

Ezek a rendszerek a felszíni (csörgedeztető) öntözést tették lehetővé, felhasználva az e téren szerzett Egyesült Államokbeli és az Olaszországi tapasztalatokat.

Az első lépések az öntözés gyakorlati megvalósításával kapcsolatosan rendkívülien nehezek voltak. A vizet nem lehetett szétvezetni az olyan terepen, amely csak látszólag volt egyenes. A kezdeti tapasztalatok azt bizonyították, hogy a felszíni öntözés nem valósítható meg a talaj előzetes elegyengetése nélkül. 1955 és 1958 között mintegy 200 ha termőterületet talajegyengetését végezték el.

Egyidőben történt a felszerelés beszerzése, amely a barázdák, a teknők, vizesárkok kiásásához szükséges.

Ez egyébként az a korszak, amikor lendületesebb ütemet vett a mezőgazdaság fejlődése. Növekedtek a beruházások, alkalmazást nyert a korszerű technika és technológia, magas hozamú búzafajtákat és hibridkukoricákat hozattunk be külföldről; mindez hatalmas fejlődést eredményezett, különösen a társadalmi szektorban.

A vetés előtti és a vegetációs időszakban szükséges nagyfokú elkészítési munkálatok miatt (barázdák, vizesárkok, kiásása, zsilipek, bukók elkészítése) miatt a felszíni (csörgedeztető) öntözés mindinkább ellentétbe kerül az újabb technológiával. A műesővel történő öntözés mellett szól minden érv a korábban és az újabban kiépített öntözéses területeken egyaránt. A korábban felszíni (csörgedeztető) öntözéses területekre beszerzik a műeső előállításához szükséges aggregátorokat, az újabb területeket pedig már eleve a műesős öntözésre teszik alkalmassá.

Csaknem 20 esztendeig ezután stagnálás következik be az öntözéses rendszerek építésében. Ebben az időszakban (1957-től 1974-ig) 15 000 hektárt tettek öntözésre alkalmassá, vagyis évente átlagosan kevesebb mint 1000 hektárt.

A stagnálásnak számos oka van. Csupán néhányat említünk.

— Az elsődleges konceptus szerint az öntözés nálunk azt a célt szolgálta, hogy elhárítsa a szárazság hozta veszélyt és károkat, növelje és állandósítsa a hozamot. A szóban forgó időszakban, amikor a gabonafélék termesztése dominál, az új beruházások révén viszonylag gyorsan magasabb terméshozamot érünk el, sőt állandósul is a gabonafélék terméshozama. Mindezt azonban nem az öntözés, hanem az új technológia, az új gabonafajták, a jobb mechanizáció, a műtrágyák és a növényvédelmi szerek nagyobb fokú alkalmazása eredményezte. Emellett a termesztésre alkalmas fajták és hibridek kiválasztásakor fontos szempontként szerepelt ezeknek vízhiány-tűrőképessége. Azonban sem a behozatal alkalmával, sem a hazai tudományos kutatóintézetek fajkiválasztó kísérleteinél nem szenteltek kellő figyelmet olyan fajták kitermesztésére, amelyek az öntözésnek köszönve bőséges termést adnak. Ilyen termelési viszonyok közepette az öntözés, annak ellenére hogy annak terméshozamnövelő hatása bebizonyosodott, nem járt kellő gazdasági eredménnyel.

— A nem eléggé fejlett élelmiszeripar nem is vállalhatta nagyobb mennyiségű ipari növény és főzelékféle feldolgozását, amely növénykultúrák egyébként igénylik az öntözést.

Ugyanígy az alacsonyszintű és fejletlen állattenyésztés — különösen a szarvasmarha-hizlalás — az alacsony kukoricaárak mellett nem szorult az olcsó szálastakarmány nagyobb mennyiségű használatára, amelyet öntözéses rendszerrel lehetett volna megtermeszteni. Ehelyett arra ösztönözte az állattenyésztőket, hogy a tömény keveréktakarmányokat (erőtakarmányokat) használják, ami merőben eltér a világszerte alkalmazott gyakorlattól.

— A hiteleszközök hiánya, a mezőgazdasági munkaszervezetek alacsony felhalmozó képessége és egyben alacsony fokú újratermelési képessége, nem tette lehetővé az öntözési rendszerek kiépítésével kapcsolatos nagyobb beruházásokat.

— Említsük meg a szubjektív okokat is. A jelzett időszakban egészen jól meg lehetett élni a gabonafélék termesztéséből, ezért a munkaszervezetek kerülték olyan rendszerek kiépítését, amelyek a vegetációs folyamat kezdetétől a végéig megkövetelik a szakemberek nagyobb fokú angazsáltságát.

Habár 1957 és 1974 között lassan haladt az öntözéses rendszerek kiépítése, mégis sikerült néhány gyakorlati és tudományos kérdést megoldani az öntözéses növénytermesztés területén és megvilágítani az öntözéses rendszer kiépítésének és kihasználásának néhány technikai jellegű kérdését.

A tudományos kutatómunka ezen a téren sajnos mégsem terjedt ki minden területre, és nem volt meg a kontinuitása sem. A Duna—Tisza—Duna Vízgazdálkodási Vállalat mellett — amelynek feladata volt a megépült rendszerek kihasználása —, az öntözési rendszer fejlesztéséhez hozzájárult még a Mezőgazdasági Kutatóintézet, az Állattenyésztési Intézet, a Szőlő- és Gyümölcstermesztési Intézet, az újvidéki Mezőgazdasági Egyetem, a petrőci Komló- és Ciroktermesztési Intézet, az újvidéki Közgazdasági Intézet, az Országos Élelmiszeripari Intézet, valamint több mezőgazdasági munkaszervezet, amelyek öntözéses növénytermesztést folytatnak.

A DTD vállalat a verbászi, a szenttamási és a futaki öntözési területek kiépítésével és felszerelésével közvetlenül hozzájárult az öntözéses növénytermesztés egyes szakmai kérdéseinek megvilágításához és az öntözéses termesztés lehetőségeinek feltárásához. A DTD emellett mintegy 80 tudományos terv kidolgozását finanszírozta, amelyek lényegében ugyanezt a célt szolgálták.

A Mezőgazdasági Kutatóintézet a szenttamási kísérleti állomáson, a DTD kísérleti parcelláin és más öntözéses területen vizsgálatokat végzett az öntözés optimális normáinak és idejének a megállapítására, kidolgozta a növénykultúrák öntözéses termesztésének technológiáját, valamint kutatásokat végzett a tartóföldvetésekkel kapcsolatosan.

Az Állattenyésztési Intézet a Kamendin mintabirtokon, valamint a Bačko Dobro Polje, Kovin és Cservenka környéki kísérleti táblákon a takarmánynövények öntözéses termesztését vizsgálta, valamint a húsés tejtermelés gazdaságosságát ennek viszonyai közepette.

Az Országos Élelmiszeripari Intézet a takarmánynövények dehidrizálását tanulmányozta, és meghatározta ezeknek tápértékét oly módon, hogy az öntözéses módszerrel megvizsgálta a kitermelt takarmánynövényeket.

A Szőlő, és Gyümölcstermesztési Intézet az öntözéses szőlő- és gyümölcstermesztés lehetőségeit kutatta.

Az újvidéki Közgazdasági Intézet az öntözéses növénytermesztés gazdaságosságát, a termelési költségeket vizsgálta a vajdasági mezőgazdasági birtokokon.

Egyes mezőgazdasági munkaszervezetek kedvező eredményeket értek el és ily módon bebizonyították az öntözéses növénytermesztés indokoltságát az eltelt időszakban. Közülük említsük meg a futaki Planta Mezőgazdasági Birtokot, a Prigrevica Mezőgazdasági Ipari Kombinátot, a Titel Mezőgazdasági Ipari Kombinátot, a Becse Mezőgazdasági Ipari Kombintátot, a Zenta Agráripari Kombinátot, az adai Halász József Mezőgazdasági Ipari Kombinátot és a Kamendin kísérleti állomást.

Habár a fentebb említett kutatások és kísérletek nem világítanak rá teljes egészében az öntözéses növénytermesztés lehetőségeire, az elért eredmények kiindulópontul szolgálhatnak az öntözési technológia és gazdaságosság kidolgozásában.

Az öntözéses gazdálkodással elért eredmények közül a következőket emeljük ki.

Takarmánynövények: 150—200 métermázsa hereszéna, azaz dehidratizált termék hektáronként.

Zöld takarmánynövények a folyamatos zöldtakarmányozásban: 100—150 tonna hektáronként.

Dehidratizált kukoricaszár: 150—200 métermázsa hektáronként.

Ipari növények: hektáronként 6—8 vagon cukorrépa, 25—30 métermázsa szója.

Főzelékfélék: hektáronként 600—800 métermázsa, paradicsom, 300—400 métermázsa paprika, 60—80 métermázsa borsó, 80—100 métermázsa zöldbab.

Tarló utáni vetés: 300—600 métermázsa zöldtakarmány (friss használatra silózásra és dehidratizációra is alkalmas). 60—80 métermázsa borsó, 30—40 métermázsa szemeskukorica, 10—15 métermázsa szója.

Az öntözéssel elért magas hozamok szinte törvényszerűen jó finansziális eredményt biztosítanak. A termelés értéke a takarmánynövényeknél eléri a 35 000 dinárt hektáronként, az ipari növényeknél a 40 000 dinárt, a főzelékféléknél a 100 000 dinárt, a gyümölcstermesztésnél pedig a 150 000 dinárt hektáronként.

Ez kétszer-háromszor nagyobb összeg, mint a hagyományos termesztésnél, vagyis az öntözés nélkül megvalósítható kereset.

Ma amikor összegezzük eredményeinket el kell ismerni, hogy volt elég sok negatív példa is. Egyes esetekben vízzel próbálták pótolni a helyrehozhatatlan technológiai mulasztásokat. Gyakori volt az is, hogy későn kezdtek az öntözéshez, hogy rosszul adagolták a vizet, rosszul határozták meg a két műeső közötti időt stb. Akadtak olyanok, akik az effajta mulasztások és a belőlük adódó sikertelenségek elkendőzése érdekében megkérdőjelezték az öntözéses termelés indokoltságát.

Mint már mondottam, az öntözés jelentősége a mezőgazdaság továbbfejlesztése szempontjából nézve nincs még minden szempontból tudományosan kielemezve, véglegesen és precízen meghatározva. Bizonyos objektív nehézségek támadtak amiatt is, hogy megváltozott az öntözés szerepe a termelésben, továbbá ugrásszerű volt a fejlődés, majd időnként stagnáció következett be, azonkívül a tudományos intézmények sem tettek meg minden szükségest ezen a téren.

Ettől eltekintve, az eddigi eredmények összegezése alapján is meghatározható az öntözés jelentősége az agroipari komplexum további fejlődésében.

A társadalmi tervek és megállapodások pontosan meghatározzák Vajdaság mezőgazdaságának céljait, további fejlesztésének irányát. A vetésszerkezetben csökken a gabonafélék részaránya, de ugyanakkor a hozamok növelésével megmarad, sőt növekszik az eddig kitermelt mennyiség. A vetésszerkezet az ipari növények, főzelékfélék, gyümölcsök és takarmánynövények javára változik. Az élelmiszeripar ütemesebb fejlesztése és ebből adódó szükségletei egyértelmű követelményeket támasztanak a növénytermesztés elé: folyamatosan növelni kell a napraforgó, a cukorrépa, a főzelékfélék, a gyümölcsféleségek termesztését, és ezzel egyidejűleg fejleszteni kell ezeknek a feldolgozását, továbbá a húsfeldolgozást, a kész- és félkészételek gyártását és más élelmiszeripari késztermékek gyártását.

A társadalmi terv megkülönböztetett teret szentel a víznek, pontosabban az öntözésnek a mezőgazdaság és élelmiszeripar átszervezésében. Víz nélkül nem biztosítható a termelés folytonossága, főleg nem szavatolható a nyersanyagok ipari előállítása, feldolgozása és forgalmazása. Ilyen értelemben határozza meg a terv a víz elsődleges szerepét.

A folytonosság szavatolásával a termelésben a víz elősegíti a jövedelmi elveken alapuló társadalmi-gazdasági viszonyok gyorsabb fejlődését, miközben megteremti a munkatermelékenység növelésének előfeltételeit, és lehetőséget ad a mezőgazdasági termények árának csökkentésére.

Magától értetődő, hogy a vízhasználatot, az öntözés programját tekintve a mezőgazdasági szervezetekben a jövőben is lesznek sajátosságok, mint ahogy bizonyos mértékben a termelési programok is különböznek majd. Minden mezőgazdasági-ipari kombinát termelésének közös alapja elsősorban az állattenyésztés fejlesztése — amely az öntözéses

módszerrel termelt, merőben más takarmányozáson alapszik —, valamint az ipari növények fokozottabb termelése lesz. Emellett egyes munkaszervezetek öntözéses módszerrel termesztenek majd gyümölcsöt, főzelékfélét, vetőmagokat és gabonaféléket is.

Az állattenyésztés helyzetét, amelyről régóta azt állítjuk, hogy kedvezőtlen feltételek közepette gazdálkodik, az egész sor objektív és szubjektív nehézség mellett rendkívül megnehezíti az ésszerűtlen drága takarmányozás. Néhány évvel ezelőtt született jugoszláv sajátosság, amelyre a kukorica évek óta rendezetlen árviszonyai miatt kerülhetett sor, hogy nálunk a szarvasmarhahizlalás is keveréktakarmányokkal koncentrátumokkal történik. Ilyen fényűzést az Amerikai Egyesült Államok sem enged meg magának, amely pedig évente — mint hazai piaci felesleget — több tízmillió tonna kukoricát exportál.

A takarmányozás téves módszerei miatt, amint magasba szökkent a kukorica és ezzel együtt a „keveréktakarmány ára, rendkívüli nehéz helyzetbe került a hazai állattenyésztés.

A takarmánynövények öntözéses módszerrel történő termesztésében elért eredmények alapján fenntartás nélkül állíthatjuk, hogy nagyobb mennyiségű és olcsóbb takarmányt csakis öntözéses módszerrel termelhetünk. Mindemellett a takarmányelőállításban az eddigitől nagyobb gondot kell fordítani a különféle melléktermékek feldolgozására is.

A takarmánynövények öntözéses módszerrel történő termesztésében mindenképpen jelentős helyet kap majd a lucerna, amely egyre szélesebbkörű alkalmazást nyer egyes állatfajok takarmányozásában. Ez a növénykultúra a hagyományos felhasználása mellett (friss állapotban, hereszénaként, vagy silózva) dehidratizálás után a legkülönfélébb alakban száraztakarmányként, vagy adalékként is használható. Amennyiben a hazai takarmánygyárak szükségleteit kielégítjük, a felesleget a világpiacon is kitűnően értékesíthetjük. A legújabb kutatások azt bizonyítják, hogy a dehidratizált lucerna megfelelő módon feldolgozva kitűnően helyettesítheti a behozatali fehérje tápanyagokat, amelyeknek importálása évente hatalmas devizaeszközöket emészt fel.

A lucerna mellett más zöldtakarmány növények folyamatos termesztése (öntözéses módszerrel) újra fellendítheti a szarvasmarhatenyésztést, ami annyit jelent, hogy a hazai és világpiacnak egyaránt megfelelő áron állíthatnánk elő húst, tejet. Az öntözéssel történő folyamatos zöldtakarmányozás révén egy parcellán évente kétszer arathatunk, ugyanarról a területről háromszor több takarmánynövényt kapunk, és biztosítjuk a folyamatos ellátást egész éven át.

A tarlóvetés is olyan lehetőség, amelyet a takarmánytermesztésben jobban kihasználhatunk, mint eddig. Az öntözéses rendszer kellő megszervezésével, a gabonaféléket korábban learathatjuk és ezáltal nagyobb lehetőség kínálkozik a tarló utáni vetésre, más szóval növekszik a tarlóvetésben termesztett takarmánynövények hozama. A legkülönfélébb lehetőségek kínálkoznak mind a növénykulturák kiválasztását, mind pe-

dig a vetés idejét tekintve. A tarlóvetési takarmány ezáltal felhasználható friss állapotban, de silózásra és dehidratizálásra is alkalmas.

A mezőgazdasági termelés már említett átszervezési koncepciója szerint a jövőben növelni kell az ipari növények vetésterületét és termésházamát. Korszerű technológiai alkalmazásával, a merőben új társadalmi-gazdasági viszonyok közepette a termelésfeldolgozás és forgalmazás mindinkább egységes folyamatot alkot majd; a lényege pedig, hogy a jövedelemrészesedés a befektetett munka szerint oszlik meg. A termelés kifejezetten ipari jellegű, összefüggő folyamattá válik. A víz ebben a folyamatban is nélkülözhetetlen elem.

Az ipari növények közül a cukorrépa termesztése bír a legsokrétűbb jelentőséggel. A cukorrépa az öntözéses területeken eddig az első helyen állt az ipari növények sorában. Bebizonyosodott, hogy hozama öntözéssel lényegesen növelhető és állandósítható.

A cukorrépa hozamának állandósítása nemcsak a termelők számára jelent nagyobb jövedelmet, hanem a feldolgozók számára. Öntözéssel ugyanis szavatolható az a mennyiség, amely elegendő ahhoz, hogy a cukorgyárak teljes kapacitással dolgozhassanak. A cukorgyárak számtalanszor azért kerültek nehéz anyagi helyzetbe, mert kevés répa termett és kapacitásaikat csak részben tudták kihasználni.

Fontos tényező az is, hogy az öntözés révén elért nagyobb hozamok által csökkenthető a cukorrépa vetésterülete. Ez lehetővé tenné, hogy a cukorrépát csak meghatározott területeken, vidékeken termesszék, ami elősegítené a szállítási költségek csökkentését.

Az étolaj és fehérjeszükséglet kielégítése céljából az utóbbi években (hosszas stagnáció után) ismét fellendülőben van a szójatermesztés. A becsei feldolgozó üzem felépítésével egyidőben ez az ipari növénykultúra is mindinkább meghonosodik vidékünkön.

Termesztésében sajnos, még mindig nem rendelkezünk sem elegendő tudományos, sem elegendő gyakorlati tapasztalattal, és nem tudjuk, hogy milyen eredmények érhetők el öntözéses termesztésével.

Nem vitás, hogy a szója, — különösen a fejlődése egyes szakaszaiban — nagy nedvességtartalmú talajt és levegőt igényel. Ezért magas hozamok a szójatermesztésben csak megfelelő nedvességtartalom biztosításával érhetők el, más szóval a mi éghajlati viszonyaink közepette csak öntözés útján. A további tudományos kutatások minden bizonnyal választ adnak majd a leglényegesebb kérdésekre a szója öntözéses termesztésével és a legjobb fajták kitermesztésével kapcsolatosan, aminek a végeredménye a nagyobb hozam, gazdaságosabb termesztés lesz.

A friss főzelékfélék fogyasztása, de ugyanígy a fagyasztott és feldolgozott főzelékfogyasztás is évről évre nő, emellett az exportálási lehetőségek is kiválóak. Különösen az utóbbi években mutatkozott eltérés a szükségletek és a szervezetlen termesztés, felvásárlás, feldolgozás és forgalmazás nyújtotta lehetőségek között. A gyakran jelentkező hiányt, a magas árakat, az időszakosan jelentkező piacfelesleg okozta károkat, a termelők és fogyasztók közötti nézeteltéréseket csak úgy küzdhetjük le,

ha áttértünk a főzelékfélék ipari termesztésére, a munka és eszközök társítására, a földművesek társulásán alapuló termesztésre.

A főzelékfélék ipari termesztése egyedül öntözéses módszerrel végezhető, ezen a téren tehát nincs alternatíva. A jövedelmi viszonyokon alapuló ipari termesztés szűntetheti csupán meg a főzelékfélék gazdaságos termesztésének dilemmáját.

Az eddigi kísérleti eredmények azt bizonyítják, hogy főzelékfélék termesztése a tarlóvetésen is gazdaságos. Elsősorban feldolgozásra alkalmas, de a hazai szükségletek egy része is fedezhető belőle, sőt export útján is értékesíthető.

Mint a gabonafélék, az ipari növények, a főzelékfélék esetében, ugyanúgy a gyümölcstermesztésben is a kísérletek arról tanúskodnak, hogy öntözés révén nő a hozam és javul a minőség. Igazolt tehát az a törekvés, hogy új telepítések létesítésekor egyidejűleg tervezik az öntözést, de a meglevő gyümölcsösökben is sok helyütt szorgalmazzák az öntözéses termesztés bevezetését. Az öntözés gazdaságossága vitathatatlan, akkor is ha a korszerű felszerelés beszerzése sokba kerül.

Bár mindeddig csak kis területeken végeztünk kísérleteket öntözéses szőlő- és komlótermesztéssel, az eredmények arra serkentenek, hogy a jövőben ezen a téren is az öntözéses termesztést szorgalmazzuk.

Szóltunk már a tarló utáni takarmánynövény és főzelékféle termesztéséről. Hasonló eredményekkel biztat egyes szemes gabonafélék, így a napraforgó, a kukorica és szója termesztése is. Szükség van azonban újabb, részletesebb kísérletekre a technológia véglegesítése céljából. Annyi bizonyos, hogy a gabonafélék korai vetésének és aratásának nagy jelentősége van, mert ezáltal növelhető a tarlóvetés hozama és biztonsága.

A tarlóvetés mint második vetés jó szervezés és szolíd hozamok révén hozzájárul a termelési költségek, — végső soron az eladási árak — csökkentéséhez.

Habár tulajdonképpen a gabonafélék öntözésével kezdtük a kísérleteket, van még néhány gazdasági és technikai jellegű kérdés, amely megválaszolatlanul maradt.

A búza jól reagált a vetés előtti őszi öntözésre, különösen ha csapadékmentes volt az ősz, és kedvezően fogadta a tavaszi locsolást is. De ha mindent összevetünk — a költségeket és a pénzügyi eredményeket — nyilvánvalóvá válik, hogy a búza öntözése, tarlóvetés nélkül nem jár kellő gazdasági eredménnyel. Ezért is indokolatlan, hogy a mezőgazdasági szervezeteink öntözéses vetésterületein a búza ma még oly nagy részaránnyal szerepel.

A kukorica vízszükséglete nagyobb a búzáétól, de ezzel összhangban az elért eredmények is jobbak — a kukorica öntözéses termesztése gazdaságosabb, mint a búza öntözése. Az öntözéshez szükséges felszerelés, berendezés hiánya miatt nagyobb területeken egyelőre nem folytatható öntözéses kukoricatermesztés. Egyfelől tehát be kell szerezni a viszonylag drága berendezéseket, másfelől a tudománynak ki kell tenyésztenie

olyan hibridfajtákat, amelyek öntözéses termesztéssel igazán kiváló hozamot adnak.

Egyelőre maradjunk meg annál, ami az eddigi kísérletek során bebizonyosodott, nevezetesen, hogy a vetőmagként termesztett kukorica öntözése indokolt, mert minősége feljavult, és így a termelése gazdaságilag inkolot.

1977 végén befejeződött a Duna—Tisza—Duna csatornarendszeri hálózat kiépítése. A főcsatornák hosszúsága 930 km. A Dunából másodpercenként 108 köbméter, a Tiszából másodpercenként 120 köbméter víz emelhető be a csatornahálózatba. Ez a vízmennyiség összesen 510 000 hektár termelőterület öntözésére alkalmas: 210 000 hektár öntözhető Bácskában és 300 000 hektár Bánátban.

Tekintettel arra, hogy a főcsatornák a kisebb csatornák sűrű hálózata révén mélyen bevezetik a vizet Bácska és Bánát szántó területeire, valamint a viszonylag állandó vízszint miatt ez a vízrendszer igen alkalmas a termőterületek nagyarányú és olcsó öntözésére.

Van még egy területünk, és ez Észak-Bácska, ahol szintén meg kell építeni a csatornarendszert. A tervelőkészítési munkálatok már befejeződtek. Várható, hogy hamarosan megkezdődik az észak-bácskai csatornahálózat kiépítése. Az észak-bácskai terület laza talaj, szélsőséges éghajlata miatt a növénytermesztés több nedvességet igényel, főleg azért, mert a talajvíz ezen a területen mélyen található. Ezen a területen a gyümölcstermesztés fejlettebb, mint másutt, ezért nem kétséges, hogy az öntözéses rendszer kiépítésével éppen az öntözéses gyümölcstermesztés fog továbbfejlődni. A gyümölcsészet, ugyanis minden megerőltetés nélkül magára vállalhatja az öntözéssel együttjáró költségnövekedést. Sokkal inkább, mint a DTD közép- és délbácskai vidékei.

Szerémség öntözési rendszerének a megépítésével kapcsolatosan szintén elkészítették a szükséges tanulmányt. A Szávából, a Dunából, a Bošutból és a Fruška Gora-i vízgyűjtőből Szerémségbe annyi vizet lehet irányítani, amennyi elegendő a mezőgazdasági kultúrák öntözéséhez.

Mondhatjuk, hogy mi ma már rendelkezünk a vízrendszer és öntözéses rendszerek kiépítéséhez szükséges tudományos-kísérleti és gyakorlati alappal, tudással. A DTD összetett társultmunka-szervezet, más vállalatokkal együttműködve ma abban a helyzetben van, hogy vállalhatja ilyen rendszerek kiépítését, felszerelését és üzembe helyezését, mentesítve a beruházókat mindenféle kockázattól, szavatolhatja a rendszer minőségi működését.

A technikai megoldásokat tekintve bizonyos, hogy a jövőben a félig helyhez kötött, esőszárnyakkal működő öntözéses rendszer terjed el leginkább, amely a magas hozamú növénykultúrák öntözésére felel meg leginkább.

Ami a gyümölcs-, szőlő- és komló telepítvényeknél az olyan öntözéses berendezéseknek van jövője, amelyek csöpögtetőmódszerrel működnek.

Nem mellékes kérdés a káderek nevelése sem. Középfokon a káderképzés már folyamatban van a szakirányú oktatás révén. Hamarosan

megkezdődik a magasképzettségű káderek képzése is az újvidéki Mezőgazdasági Egyetemen.

Az öntözéses növénytermesztés továbbfejlesztésében kétségkívül jelentős szerepe van a tudománynak. Számos technikai, technológiai, gazdasági és egyéb kérdés vár válaszra. A választ a tudomány adhatja meg.

Az egyik legnagyobb gátló tényező mindenképpen a beruházási eszközök hiánya. A berendezések ammortizálási ideje hosszú, kívánatos lenne, tehát, ha biztosítanánk a pénzforrásokat a bankok, szállítók és kivitelezők, valamint a tmasz-ok minimális hozzájárulása útján.

A fent vázolt nehézségek ellenére a soron következő középtávú fejlesztési tervben elő kell irányozni 10—15 000 hektár termőföld öntözését.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a számos nehézség ellenére is leküzdöttük a kezdeti hiányosságokat, problémákat és sikerült meghatározni a víz, az öntözés szerepét az agráripari komplexum átszervezésében.

Fordította *Hornok Ferenc*

Rezime

Značaj navodnjavanja za razvoj agroindustrijskog kompleksa Vojvodine i mogućnosti njegove šire primene

Na teritoriji Vojvodine navodnjavanje je oduvek bilo aktuelno. Istorijski nalazi govore da su već Rimljani u Sremu koristili navodnjavanje za pospješivanje proizvodnje. A kasnijim periodima izgrađivani su uglavnom kanali za odvođenje podzemnih voda i isušenje močvarnog tla.

Navodnjavanje postaje ponovo pitanje prvog reda početkom pedesetih godina ovog stoljeća. U to vreme izgrađeni su mnogi sistemi navodnjavanja, uglavnom za površinsko navodnjavanje. Korišćenjem savremene tehnologije i mineralnih đubriva u poljoprivredi skokovito rastu prihodi što pitanje navodnjavanja velikih površina ponovo baca u senku.

Međutim u protekle dve-dve i pol decenije vođena su istraživanja na oglednim poljima sa raznim poljoprivrednim kulturama i iskusana pospjesnost proizvodnje navodnjavanja. Pokusi govore da skoro u svim slučajevima navodnjavanje daje svoje efekte i u pogledu prinosa i u ekonomskom pogledu. Naročito se pokazalo korisnim proizvodnja stočne hrane, povrća i nekih industrijskih biljki, dok u proizvodnji kukuruza i pšenice navodnjavanje, nije dalo odgovarajuće efekte.

Stočarstvo danas sve više traži jeftinu stočnu hranu u velikom obimu. Tu hranu moguće je proizvoditi a dovoljnim količinama jedino navodnjavanjem, a naročito postrnom proizvodnjom, koja je, ako se zemljište navodnjava takođe uspješna. Svi ovi i drugi rezultati, kako i razvoj poljoprivrede ponovo nameću potrebu izgradnje velikih sistema za navodnjavanje u Vojvodini.

Zusammenfassung

Die Bedeutung der Bewässerung für die Entwicklung des Agrar-industriekomplexes der Vojvodina und die Möglichkeiten Ihrer weiteren Anwendung

Im Gebiete der Vojvodina, war die Bewässerung, wie das die historischen Befunde beweisen, schon immer aktuell. Im Srem (Sirmien) haben schon die Römer Bewässerungskanäle gegraben, um die landwirtschaftliche Produktion zu fördern. In späteren Zeiten, Kanäle wurden, hauptsächlich zur Entwässerung und zur Melioration der Morastböden gebaut.

Die Bewässerung, bekommt wieder erstklassige Bedeutung, erst in der fünfziger Jahren unseres Jahrhunderts. In diesen Jahren wurden viele Bewässerungsanlagen, vorwiegend zur Oberflächenbewässerung in Stande gesetzt. Durch die Einführung der modernen Technologie; durch Gebrauch von Kunstdünger, sind die Erträge der Landwirtschaft sprunghaft angewachsen. Das hat zur neuen Vernachlässigung des Anbaus von Bewässerungsanlagen geführt.

In den letzten zwei-ein-halb Jahrzehnten indessen, wurden wissenschaftliche Forschungen auf Versuchsteritorien durchgeführt, die grosse Erfolge der Bewässerungsproduktion, bei verschiedenen Kulturen unzweifelhaft bewiesen.

Die Versuche bestättigten, dass die Bewässerung, fast in allen Fällen positive Effekte, in Hinsicht der Ertragsgrössen, sowie in wirtschaftlicher Hinsicht erzielt haben. Besonders günstige Effekte hat man bei der Viehfuttererzeugung; bei Erzugung von Gemüse, sowie bei verschiedenen Industriepflanzen erhalten. Bei Mais- und Weizenerzeugung jedoch gab es keine beachtlichen Erfolge.

Die Viehzucht verlangt heute immer mehr billingen Futter. Diesen Futter kann man in genügender Menge nur durch Bewässerungsproduktion, und besonders mit Herbstmaiserzeugnung besorgen, die bei Bewässerung auch erfolgreich sein kann. Alle diese Erfolge, sowie die Weiterentwicklung der Landwirtschaft an und für sich, stellen Ausbau grosser Bewässerungsanlagen in der Vojvodina als unbedingte Nötigkeit dar.

Branislav Milovanović—Đorđe Petrović

MEZŐGAZDASÁGI BERUHÁZÁSOK A MAGÁNSZEKTORBAN

I. BEVEZETŐ

A következő ötéves terv 1980-tól társadalmunk anyagi fejlődésének egyik fontos tényezőjeként emeli ki az élelmiszertermelést. Vajdaságban mint az ország legjellegzetesebb és legnagyobb mezőgazdasági vidékén az élelmiszertermelés fejlesztése még fokozottabb jelentőséggel bír. Mindez nem volt vitás már az 1976—1980-as tervidőszak előkészítése idején, sem a köztársaságok és a tartományok társadalmi megállapodásainak egyeztetése alkalmával, amikor a kiemelt fontosságú gazdasági ágazatokról esett szó, és az ötéves terv eltelt három esztendejében sem vált egy pillanatra sem kérdésessé.

Ilyen előzmények után, tekintve a magántermelők magas részarányát Vajdaság agráriparában, meghatároztuk a földművestevékenység fejlődésének, eredményesebb hatásfokának irányvonalát is. A magángazdaságok árutermelése, a már kialakított kapacitások, termelési lehetőségek, az elért termelékenység, egyes termékek domináló jelenléte a magánszektorban (mint például a kukoricatermesztés és állattenyésztés), valamint annak — különböző okokból adódó — nehézsége, hogy a földművestevékenységet más, termelékenyebb és hatásosabb agráripari területre irányítsuk át, lényegében meghatározzák a társadalomnak a földművesek és magángazdaságok iránti viszonyát. Az eltelt idő távlatából szemlélve ez a viszony nem más, mint a földműves áttranszformálása a társult munka specifikus dolgozójává, aki mint önigazgató és egyben mint termelőmunkás valósítja meg társadalmi és gazdasági szerepét.

A jelenlegi társadalmi-gazdasági viszonyok közepette a földművesek szükségszerűen engedelmeskednek a piaci törvényszerűségeknek, amelyek szüntelenül nagyobb termelékenység elérésére, a föld, a munka és az eszközök társítására, a társadalmi szektorral való együttműködésre, az újratermelési viszonyokban elfoglalható hely fellelésére, új szervezkedési formák kialakítására ösztönzi őket, amelyek hosszú távon biztosítják

számukra a munkájukkal megvalósítható maximális jövedelmet és ezzel együtt egzisztenciájukat a mezőgazdasági termékek piacán.

Írásunk célja, hogy ilyen általános keretben felmérjük a magánszektorba végzett beruházásokat, a munka anyagi alapjának bővítésére szolgáló eszközforrásokat és a mindebből várható effektusokat a termelés további folyamatában. Külön célunk, hogy a vizsgálódások összefüggő eredményeként rámutassunk az említett területen fellelhető alapvető problémákra.

A magánszektorban előirányzott beruházások keretét az 1976—1980-as időszakra vonatkozó országos társadalmi terv határozza meg, amely kihangsúlyozza a magángazdaságok gyorsabb iramú korszerűsítésének és a termelési kapacitások jobb kihasználásának szükségességét. A tartományi társadalmi terv ugyanakkor a magánszektorban rejlő jelentős termelési tartalékok teljesebb aktivizálására helyezi a hangsúlyt, de e kettő lényegében ugyanarra vezethető vissza. Ilyen összetételben a beruházások valóban figyelmet érdemlő vizsgálódás tárgyát képezhetik.

II. AZ ELEMZÉS MÓDSZERE

A téma által meghatározott tartalomból és viszonylagos összetettségéből, valamint a munka során jelentkező konkrét problémákból kiindulva alapmódszerként a kvantitatív és logikai analízist alkalmaztuk, azaz gyakorlatilag kombináltuk e két módszert.

A kvantitatív elemzéshez szolgáló adatokat a hivatalos statisztikai publikációkból vettük, és viszonylag kielégítő az adatok unifikálása. Az adatforrásként használt anyagok fogyatékossága viszont az, hogy a bennük közölt adatok nem eléggé átfogóak, mindent felölelőek. Bizonyos mutatók hiánya lehetetlenné tette a téma komplexebb feldolgozását. Ez komoly nehézséget jelentett a tartalom szélesebb körű elemzésében, kielégítő széttagolásában és újbóli szintézisében, végső soron tehát a precízebb következtetések megfogalmazásában. Ettől eltekintve úgy véljük, hogy ez a körülmény nem játszott lényegesen közre az alábbiakban közöltek tárgyilagosságára nézve.

A kvantitatív elemzés lényegében az összehasonlításon, relatív viszonyokon, strukturális megfigyeléseken alapszik és felöleli a probléma statikus és dinamikus aspektusait.

A logikai analízis a kutatásokból, az analizált jelenségek okainak meghatározásából és közléséből indul ki, vagyis azt tartalmazza.

Az analízis szokványos interpretálása nélkülözi az analitikus módszer összetettebb eszközeinek alkalmazását, amelyekre — a témát tekintve — nem is volt különösebb szükség.

Az analízis által elért eredmények szintézisét következtetések formájában adtuk meg. Arra törekedtünk közben, hogy jelezzük a vázolt problémák várható alakulását, következményeit és meghatározzuk a fejlődés távlatait.

III. A MAGÁNSZEKTOR JELENTŐSÉGÉNEK ALAPVETŐ INDIKÁTORAI

A középtávú fejlesztési terv előkészítése idején mind politikai, mind pedig gazdasági szempontból az élelmiszertermelés stratégiai jelentősége jutott elsősorban kifejezésre. Az élelmiszertermelés megfelelő szintjének elérése, a dinamikusabb fejlődés, annak érdekében, hogy kielégítsük a hazai szükségleteket, elegendő mennyiséget tartalékolhassunk, és állandósult jelleggel növeljük a kivitelt. Ezek az álláspontok konkrét formát öltöttek a társadalmi-politikai közösségek társadalmi megállapodásaiban és az agráripari komplexum társultmunka-szervezeteinek tervdokumentumaiban.

A fentebb vázolt általános keretekből eredően a mezőgazdasági magánszektor, többé vagy kevésbé explicit módon, jelentős helyet kapott a termelés fejlesztésében és az önigazgatási termelési viszonyokban általában.

Jellemzőek a tartomány 1980-ig szóló fejlesztési tervében megadott kvantitatív adatok. Párhuzamba állítva világosan ilusztrálják a helyzetet és a célokat egyaránt.

1. táblázat

A társadalmi termék növelési üteme és az agráripari társadalmi termék szerkezeti arányának alakulása 1980/75.

	Növekedés 1976—1980	Strukturális részarány 1975	1980
Összgazdaság	7,1	100,00	100,00
— társad. szekt.	8,0	79,4	82,7
— magánszektor	3,5	20,6	17,3
Mezőgazdaság	5,2	30,8	28,1
— társad. szekt.	7,9	13,3	13,8
— magánszektor	3,0	17,4	14,3

Mindamellett, hogy a fejlődés ütemére gátlóan ható tényezők a mezőgazdaságban erősebbek, mint egyéb gazdasági ágazatokban, továbbá, hogy a társadalmi közösség alapvetően a társadalmi szektor erősítését szorgalmazza, hogy társadalmi termékszerkezetben a magánszektor csökkenő részaránnyal szerepel, igen nagy a földművesek hozzájárulása a kitűzött célok megvalósításához. Függetlenül attól, hogy árnyalataiban mennyire vonható kétségbe a társadalmi termék öt évre előirányzott növekedésének megvalósítása, számunkra lényeges, hogy Vajdaságban az össz társadalmi termék egy nyolcadát a mezőgazdasági magánszektor

adja majd. Emellett 1980-ban a magánszektor társadalmi termékének értéke még nagyobb lesz, mint a társadalmi szektoré, bár igaz, hogy az elkövetkező ötéves tervidőszakban a társadalmi szektor mind a kitermelt áru mennyiségét, mind az értékét tekintve maga mögött hagyja a magángazdaságokat. Nagy fontosságú az a tény is, hogy az élelmiszeripar termelése nagymértékben a magángazdaságokból származó nyersanyagon alapszik (kukorica, napraforgó, állattenyésztés) mégpedig azokban a termelési ágazatokban, amelyek a legkockázatosabbak és a ciklikus változások idényjellegű oszcillációk a legnagyobbak.

A probléma szociális szempontjait már korábban felmértük. A magángazdaságok létezése társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában még szükségszerű, és az marad sokáig a jövőben is, mert a tartomány lakosságának jelentős hányada általa biztosítja megélhetését. A gazdaság fejlettségének ezen a szintjén a magángazdaságban foglalkoztatottak nem irányíthatók át más, termelékenyebb gazdasági ágazatokba, mert termelőerőink nem eléggé fejlettek ahhoz, hogy abszorbálhatnák a mezőgazdaságban jelentkező munkaerőfelesleget.

A további fejlődésre nézve jelentős, hogy milyen irányt vesz a falusi háztartások szociális-gazdasági differenciálódása. Mind kifejezettebb a falusi háztartások tagolódása és a földművesek abbéli orientációja, hogy más gazdasági ágazatokban helyezkedjenek el, de ez csak egyike a jelenlevő törekvéseknek. A másik, ugyancsak fontos és amely részben enyhíti a differenciálódás folyamatait, a vegyes földműves háztartások kategóriáját érinti. Erről most nem szólunk. Természetes, hogy a mezőgazdaság számára fontosabbak azok a magángazdaságok, amelyek tartósan és hosszú távon kizárólag mezőgazdasági termelésre rendelkeznek be, megvalósítják a részleges munkamegosztást, a szakosítást és mint ambiciózus árutermelők munkatermelékenységük állandó növelésére törekszenek.

A nagyobb termelékenységért folytatott harcban a jóval versenyképesebb társadalmi szektor kényszerítő hatására, a falusi háztartások is kénytelenek egyre intenzívebb és a legkülönfélébb beruházásokat végezni munkájuk effektusának növelése érdekében.

Az elmondottak lényegét a következő konstatációban foglalhatjuk össze. A termelőerők és termelési viszonyok fejlődése objektív szükségszerűségként hat a földműveseknek a társult munka specifikus dolgozóivá való átformálására. Az átformálódás egyik megnyilvánulási formája a tárgyi alakot öltött munka társítására, összpontosítására irányuló törekvés a termeléspotenciál növelése érdekében. A koncentráció során a földműves szemben találja magát a földmaximummal, és a túlhaladás lehetőségei után kutatva szükségszerűen változtatja tudatát, valamint a termelés megszervezését, hogy maximális jövedelmet valósítson meg, hogy összhangot teremtsen az anyagi és munkaszervezési szférában. Ez egy másik hosszú távú társadalmi célkitűzés megvalósulását, az összmezőgazdasági termelés társadalmasítását eredményezi, minden kényszerítő

ráhatás nélkül (kivéve azokat a termelési ágazatokat, amelyeket a gazdasági és társadalmi, azaz önigazgatási törvényszerűségek fejlődésének következményeként szükségszerűen társadalmasítani kell).

IV. A MAGÁNSZEKTORBA VÉGZETT BERUHÁZÁSOK

Az áru- és pénzviszonyokban, az árutermelésben a földműves aktív és dinamikus termelővé válik, aki szüntelenül keresi és megteremti a termelés növelésének lehetőségét, az áruértékesítés, vagyis a maximális jövedelem megvalósításának lehetőségét. Ebből eredően a földművesek folyamatos beruházásokat eszközölnek termelőképességük anyagi alapjaiba az általános feltételek állandó jellegű oszcillálása közepette is. A korszerű technika és technológia alkalmazása, a piac abszorbáló képessége, a termelés szakosítására irányuló törekvések és a mezőgazdaság társadalmi szektorával, valamint az élelmiszeriparral kialakított tartósabb, szilárdabb kapcsolatok (társulás és kooperáció) kulcsfontosságú tényezői a földműves ilyen elhatározásának.

a) Invesztíciók

A beruházásokat különösen az agráripari komplexum 1973—1975 és az 1976—1980 közötti fejlesztéséről szóló társadalmi megállapodás serkentette. A két társadalmi megállapodás érvényesítése jobb feltételeket teremtett a földművesek számára, — elsősorban jobb gazdasági feltételeket, — szilárdabbá vált a mezőgazdasági élelmiszeripari termékek piaca, lehetőség nyílt arra, hogy a társadalmi akkumuláció egy részét és a Nemzetközi Banktól kapott hitelt a mezőgazdaság (mind a társadalmi, mind a magánszektor) fejlesztésére fordítsuk. Különösen a társult földművesek, az agráripari komplexum társultmunka-szervezeteivel szorosan együttműködő magántermelők számára kedvező és egyben beruházásra ösztönző feltételeket teremtett a fentebb említett két társadalmi megállapodás.

A mezőgazdasági beruházások, különösen pedig a magánszektorba végzett beruházások az 1973. év után gyorsabb ütemben növekedtek. Az 1971—1977-es időszakban a beruházások 21,2 százalékkal növekedtek a mezőgazdaságban, ebből a társadalmi szektorban 20,4 százalékkal, a magánszektorban 24,3 százalékkal.

2. táblázat

A megvalósított mezőgazdasági beruházások Vajdaságban

000 dinárban

É v	Társad. szektor		Magánszektor		Összesen	
	Összeg	index	Összeg	index	Összeg	Index
1971.	893 583	100,0	207 331	100,0	1 100 913	100,0
1972.	875 634	98,0	290 042	130,5	1 165 685	105,9
1973.	947 734	106,0	507 373	240,1	1 455 107	132,2
1974.	1 389 685	155,5	682 049	329,5	2 071 734	188,2
1975.	1 966 478	220,0	456 915	220,7	2 423 393	220,1
1976.	2 182 512	244,2	489 383	236,2	2 671 895	242,7
1977.	2 709 694	303,3	780 675	371,1	3 490 369	317,0

1975-ben és 1976-ban a magánszektor a korábbi 1973/74-es évekhez viszonyítva csökkentette a beruházásokat, ami a mezőgazdaságban bekövetkező kedvezőtlenebb viszonyoknak tudható be. Az állattenyésztésben erőteljesebb volt az időszakonként bekövetkező hanyatlás, és a magántermelők nem éltek a kínálkozó hitellehetőségekkel tekintve, hogy ilyen helyzetekben tartózkodnak az eladósodástól.

3. táblázat

A magánszektorba végzett beruházások

000 dinárban

É v	Összesen a magán-iparban	A mezőgazdas. magánszektorba	A magán-szektor %-ban	Az össz mező-gazd. beruh. visz. %-ban
1971.	—	207	—	18,3
1972.	—	290	—	24,8
1973.	1 804	507	28,2	34,8
1974.	2 702	682	25,2	32,9
1975.	3 083	457	14,8	18,9
1976.	3 778	489	13,0	18,3
1977.	4 659	780	16,7	22,3

1971 és 1977 között a magánszektorba végzett beruházások összege 3,4 miliárd dinár, vagyis évenként átlagosan 485,5 millió dinár. Ez egyötödét jelenti a tartomány magániparába végzett beruházásoknak. A

legnagyobb részarány az 1973-as és 1974-es évekre esik, vagyis a zöld terv megvalósításának első két évére. A későbbiekben ez a részarány viszonylag csökken, mivel a társadalmi szektorban ekkor következik be az erőteljesebb invesztíciós expanzió.

Tekintve, hogy a statisztikai hivatal és más dokumentációs szolgálatok szerény és főleg globális jellegű, gyakran a körkérdéseken és felméréseken alapuló adatokkal rendelkeznek, nehéz lenne a beruházások méreteiről, hatásáról és egyéb elemeiről átfogóbb, teljesebb elemzést adni. Egy teljesebb dokumentációs alap létrehozása alapul szolgálhatna kompetensebb társadalmilag irányított politika kidolgozásához a magánszektorban végzett beruházások terén.

b) Invesztíciós szerkezet

Az elmúlt hét esztendőben végzett beruházások kétharmada a különféle felszerelés beszerzésére vonatkozott, és ebben is a legnagyobb tételt a traktorok beszerzésére költött pénz képezte.

4. táblázat

A magánszektor alapeszközeibe végzett beruházások szerkezeti megoszlása

000 dinárban

É v	Épületek		Felszerelés		Egyéb	
	Összeg	%	Összeg	%	Összeg	%
1971.	77,0	37,2	114,6	55,3	15,5	7,5
1972.	11,0	3,8	157,9	54,4	121,1	41,8
1973.	20,7	4,1	234,5	46,2	252,2	49,7
1974.	40,9	6,0	603,9	59,2	237,2	34,8
1975.	36,2	7,9	400,2	87,6	20,5	4,5
1976.	54,1	11,1	345,6	70,7	89-7	18,3
1977.	87,3	11,2	545,0	70,9	148,9	19,0
Összesen	327,3	9,6	2 201,7	64,5	884,4	25,9

Az utóbbi években csökkenő irányzatot mutat a felszerelésekbe végzett beruházás, ezen belül pedig lanyhul a traktorvásárlás a függesztett talajművelő gépek, kukorica arató-cséplő, szállítóeszközök és más korszerű berendezés, felszerelés javára.

Az össz beruházások egynegyedét földvásárlás, ültetvények létesítése és tenyészállat vásárlása képezi.

Állandóan növekszik az állattenyésztésre szolgáló létesítmények építésével, karbantartásával és felújításával kapcsolatos beruházások összege.

A statisztika nem rendelkezik részletes adatokkal arra vonatkozóan, miként alakult a beruházások struktúrája rendeltetés és tevékenységi ágazat szerint. Ez csak közvetett módszerrel vizsgálható, de úgy is csak részben. A magángazdaságok mechanizációjának számbeli alakulása ennek egyik mutatószáma.

5. táblázat

Mezőgazdasági gépek és felszerelés a magánszektorban

	1973	1975	1976	1977
1. A traktorok száma	20 369	30 515	39 670	46 012
— 50 LE traktorok	19 029	27 765	33 702	39 464
— 50 LE-től erősebb trakt.	1 340	2 750	5 968	6 548
2. Kombájnok	987	2 238	3 837	3 215
— univerzális	42	212	206	—
— tarlós gabonafélékre	684	1 091	1 174	1 871
— kukoricára	43	137	294	—
— kukoricaszedők	205	746	2 111	—
— egyéb kombájnok	13	52	52	1 344
3. Traktorpótkocsi	12 824	23 434	29 733	39 409
4. Ekék	18 366	29 531	38 446	46 491
5. Vetőgépek	11 169	12 711	15 138	18 671
— kukoricavetőgépek	8 262	8 631	10 429	—
— búzavetőgépek	2 907	4 080	4 709	—
6. Egyéb függesztett gépek	9 659	14 750	42 241	50 793
— Egy traktorra eső földterület				
a) megművelt terület	50	33	26	22
b) szántók	48	32	25	21

Az 5. táblázatból kitűnik, hogy a magángazdaságokban 1976-ig rohamosan nő a traktorok száma — 1974—1976 között a számuk megkétszereződik. (Ezt az egy traktorra eső vetésterület nagyságának alakulásából állapíthatjuk meg.) Az elmúlt két évben a traktorvásárlás valamivel mérsékeltebb irányzatot vett. A földművesek most az 50 lóerőnél erősebb munkagépeket vásárolják, amelyek nehezebb mezőgazdasági munkák elvégzésére is alkalmasak.

Három éve indult meg a mezőgazdasági munkagépek és felszerelés kompletírozásának folyamata. Amíg 1976-ban és 1977-ben a traktorok száma 15 400-zal nőtt, addig a pótkocsik száma 16 000-rel. A földművesek ezen kívül 17 000 ekét és körülbelül 6000 vetőgépet, valamint 36 000 egyéb függesztett talajművelőt vásároltak.

c) A magánszektor invesztíciós forrásai

A statisztikai intézet nem rendelkezik teljes adatokkal a magánszektor invesztíciós forrásairól. Ezért csak egyes beruházási forrásokat tehetünk vizsgálódásunk tárgyává, mégpedig azokat, amelyek a bankok és társultmunka-szervezetek által valósulnak meg.

1. *Bankeszközök*

A mezőgazdaság 1973—1975 közötti fejlődéséről szóló megállapodásban a köztársaságok és tartományok kötelezettséget vállaltak, hogy minden évben póteszközöket biztosítanak a magánszektorban végzett beruházásokra.

A társadalmi megállapodásban Vajdaság vállalta, hogy évente 101 550 000 dinár póteszközt biztosít (az 1973-as árviszonyok alapján), amely a tartomány fejlesztési tervével összhangban hitelek formájában nyerne alkalmazást a mezőgazdasági magánszektorban. Vállalt kötelezettségét a tartomány úgy teljesítette, hogy bankközi megállapodás révén céleszközöket biztosított a magánszektor fejlesztésének hitelezésére. 1973 és 1975 között a bankoknak 374,4 millió dinár póteszközt kellett biztosítaniuk invesztíciókra.

Ebben az időszakban a földműveseknek összesen 300 millió dinár hitelt hagytak jóvá, mégpedig 82,7 millió dinárt állattenyésztési célokra 197,4 millió dinárt a mechanizáció beszerzésére és 19,7 millió dinárt egyébre. A jóváhagyott hitelkeretből a földművesek 148,6 millió dinárt használtak ki: 31,4 milliót állattenyésztésre, 114,1 milliót mechanizáció beszerzésére és 3,1 milliót egyébre. A jóváhagyott hitelkeret felhasználását 1976-ban tovább folytatták.

Az agráripari komplexum 1976—1980 közötti fejlesztéséről szóló tartományi társadalmi megállapodás értelmében Vajdaságnak öt év alatt 1,8 milliárd dinár társadalmi eszközt kell biztosítania a magánszektor fejlesztésére.

Az eszközök legnagyobb részét az alapbankok társított eszközei alkotják. Bankközi megállapodás született a magángazdaságok fejlesztésének hitelezéséről.

A megállapodás értelmében a vajdasági alapbankok 818,8 millió dinárt biztosítottak erre a célra. 1978. november 30-ával bezáróan 869,1 millió dinárt tett ki az igényelt hitelek összege. Ebből a bankok 844,6 millió dinárt jóváhagytak. Az ötéves tervidőszak első három évében 601,1 millió dinárt használtak ki a földművesek. A jelzett napon a még nem törlesztett kölcsön összege 485,7 millió dinár.

Változik az igényelt és jóváhagyott hitelek szerkezete is. Több az állattenyésztés fejlesztésére jóváhagyott hitel. 1976-ban 22,8 százalékos, 1977-ben 50,4 százalékos, 1978 júniusának végéig pedig 61,2 százalékos részaránnyal szerepel a jóváhagyott hitelkeretben. Ellenkező tendenciát mutat a mechanizáció beszerzésére igényelt hitel. 1976-ban a jóváhagyott hitelösszeg 75,2 százalékát, 1977-ben 44,4 százalékát, 1978 első hat hónapjában pedig csupán 38,8 százalékát alkotja.

A hitel jóváhagyásának feltételei viszonylag kedvezőek. Épületekre, mechanizáció beszerzésére, ültetvények létesítésére, öntözőberendezések vásárlására a hiteltörlesztés ideje 5—7 év. Tenyészállatok vásárlására valamivel rövidebb. A kamatláb 8 százalék, de egyes alapbankok nagyobb kamatlábat számolnak fel.

2. *A Nemzetközi Banktól származó hitel*

A Nemzetközi Bank eddig két alkalommal hagyott jóvá kölcsönt a mezőgazdaság mindkét szektorának fejlesztésére. A magánszektor fejlesztésére összesen 9,2 millió dollárt irányzott elő a Nemzetközi Bank. 1976 elején 3 miliót, 1978-ban pedig 6,2 millió dollárt. A hiteltörlesztés ideje, rendeltetésétől függően 5—12 év, a kamatláb 11 százalék. A Nemzetközi Bank az előirányzat szerint 40, illetve 32 százalékkal járul hozzá a hitelösszeghez, a hiteligénylő 20 százalékos hozzájárulást fizet, a többit pedig a hitelt lebonyolító alapbank fedezi.

Az első hitelösszegkeret eszközeit teljes egészében jóváhagyta a Nemzetközi Bank, mégpedig 1 832 000 dollárt gépek és felszerelés beszerzésére, 1 168 000 dollárt pedig a tejtermelés fejlesztésére és korszerűsítésére. A hitelösszegből a mezőgazdasági szervezetek eddig 2 741 758 dollárt használtak ki: a Szervó Mihály Mezőgazdasági Ipari Kombinát 2 227 599 dollárt, a plandistei Agrobanat 431 223 dollárt, a Titel Mezőgazdasági Kombinát 136 678 dollárt, a zombori Mezőgazdasági Kombinát 115 611 dollárt és a Bela Crkva-i Južni Banat Mezőgazdasági Kombinat 88 889 dollárt.

A második hitelösszegkeret eszközeinek a felhasználása most van folyamatban. Eddig a bank 1 582 158 dollárt hagyott jóvá, ebből a munkaszervezetek 723 347 dollárt használtak ki. A teljes összegből másfélmilliót a tejtermelés növelésére fordítanak, 1 milliót szarvasmarha-hizlalásra, 1,2 millió sertéshizlalásra, további egy milliót gyümölcstermesztésre, ugyanennyit főzelékfélék termesztésére és 500 000 dollárt szőlészetre. A teljes összeg 85,6 százalékát a zrenjanini Szervó Mihály Mezőgazdasági Ipari Kombinát kapta meg.

A Nemzetközi Fejlesztési Banktól 7 243 500 dolláros újabb hitelt kértünk. Ennek folyósítása 1980-ban kezdődne.

3. *Egyéb bankeszközök és a munkaszervezetek invesztíciós eszközei*

A póteszközök mellett, amelyeket a hazai bankszervezetek a Nemzetközi Fejlesztési Bankkal kötött szerződés értelmében kötelesek biztosítani, a földművesek bankbetét, azaz takarékbetétjük alapján is igényelhetnek hitelt, kivételesen pedig — kisebb összegeket — a felszerelést gyártó cégektől, vagy kereskedelmi munkaszervezetektől.

4. *A földművesek kiadásai gazdasági felszerelés beszerzésére és korszerűsítésére*

A Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint egyes — a körkérdésben felölelt — falusi háztartások 1971 és 1977 között évenként a következő összegeket költötték gazdasági felszerelés beszerzésére:

6. táblázat

A magángazdaságok beruházásai
(dinárban kifejezve)

Év	Összeg	Index
1971.	2079	100,0
1972.	4211	203,4
1973.	2878	138,3
1974.	3329	160,0
1975.	5708	274,4
1976.	4115	197,8
1977.[2]	6674	320,8

A körkérdéssel felölelt háztartásokban a beruházások összege növekvő irányzatot mutat. 1971 és 1977 között 3,2-szeresére emelkedett. Két évben 1973-ban és 1976-ban a beruházások összege kisebb, mint az előző évben volt. Ennek okaira, a beruházások szerkezetére és egyéb elemeire nem deríthetünk fényt, mert ehhez nincsenek megfelelő adataink. Egy azonban bizonyos, folyamatosan növekszik a földművesek érdeklődése a kiegészítő beruházások iránt tulajdon termelésük anyagi alapjába, és ez az érdeklődés a társadalom konkrét fejlesztési politikájával áll szoros összefüggésben. Innen a nagy oszcilláció és a ciklikusan jelentkező visszaesés a beruházásokban.

d. A magánszektorba végzett beruházások hasznosítása

A nagyobb méretű beruházások — különösen 1973 után — meggyorsították a magánszektor korszerűsítését. Ez lehetővé tette a termelés és termékszerkezet megváltoztatását, valamint a magántermelők termelékenységének növekedését. A magánszektor és társadalmi szektor termése hozama között egyre inkább csökken a különbség, ami a magántermelők nagyobb jövedelmének egyik fontos tényezője, és a földműves szociálisgazdasági biztonságának fontos eleme. Ez kimondottan a társult termelőkre jellemző.

7. táblázat

Egyes növénykultúrák átlaghozama
(métermázsa hektáronként)

	1972	1974	1976	1978
1. *Búza*				
— összesen	32,3	46,3	50,0	44,7
— a magánszektoron	26,9	39,0	42,2	42,7

	1972	1974	1976	1978
2. *Kukorica*				
— összesen	47,1	50,2	52,6	55,8
— a magánszektoron	44,2	47,8	51,5	52,9
3. *Cukorrépa*				
— összesen	417,2	419,8	455,4	432,4
— a magánszektoron	347,4	380,1	416,7	410,7
4. *Napraforgó*				
— összesen	18,0	15,6	20,0	24,3
— a magánszektoron	16,1	14,2	18,6	23,4

Azok a gazdaságok, amelyek az állattenyésztés, tejtermelés, vagy hizlalás mellett döntöttek ma nagyobb termelékenységet és gazdaságosságot érnek el éppen a jobb, korszerűbb felszerelés és berendezés révén.

A beruházások hasznosítása, eredményessége kimutatható a magángazdaságok megnövekedett jövedelme és általában a mezőgazdasági háztartások tulajdonában levő eszközök értéke által. Való igaz, hogy erre kihatással vannak a növekvő terményárak, amit átfogóbb elemzés esetén meghatározott módszerrel semlegesíteni lehet ugyan, és azt most csupán azért nem tesszük, mert csak a magángazdaságok bevételének alapvető tendenciáit emeljük ki.

8. táblázat

A földművesháztartások bevétele

Év	A rendelkezésre álló eszközök összes.		A gazdálkodásból szárm. bevétel		Tulajdon termékek fogyaszt.	
	összeg	index	összeg	index	összeg	index
1971.	30 973	100,0	13 935	100,0	2 743	100,0
1972.	42 870	138,4	18 704	134,2	4564	166,4
1973.	52 965	171,0	23 857	171,2	6 166	224,8
1974.	65 344	211,0	27 347	196,2	6 618	241,3
1975.	84 783	273,7	36 073	258,9	7 518	274,1
1976.	99 891	322,4	44 780	321,3	10 288	375,0
1977.[2]	148 62	480,0	57 539	412,9	11 668	425,4

A földművesháztartások bevétele 1971 és 1977 között intenzíven növekedett. A bevétel növekedése a megnövekedett termelés és termelékenység eredménye ez utóbbiakat viszont a beruházások tették lehetővé.

e. A magánszektori beruházási politika néhány jellemzője

A magánszektor fejlesztésére szánt társadalmi eszközök felhasználása és hovafordítása nagymértékben a termelőktől függ. Ugyanis a póteszközök biztosításáról szóló bankközi önigazgatási megegyezés csak a beruházási eszközök globális rendeltetését határozza meg, és nincsenek benne olyan rendelkezések, amelyek a magántermelők beruházásait megfelelő irányba terelnék a társadalmi-politikai közösség és társultmunkaszervezetek terveinek, programjának megfelelően.

A bankeszközöket és a Nemzetközi Fejlesztési Bank hiteleszközeit a társastermelési alapszervezetek útján vehetik igénybe a földművesek. Ezek a munkaszervezetek azonban inkább a közvetítő és a kezes szerepét játsszák, és csak részben jelentkeznek mint a termelés, a fejlődés tervezői a magángazdaságokban.

Ennek következménye, hogy nem volt összehangolt beruházási politikánk. Az eszközök nagy részét a növénytermesztésre, pontosabban traktorvásárlásra fordították a magántermelők. A traktor és egyéb gépek vásárlása olyan méretű volt, hogy éppen emiatt a hiteleszközöket nem a legésszerűbben használtuk ki. Arról van szó ugyanis, hogy a gépesítés jelentősen hozzájárul a termelés és termelékenység növeléséhez, de a géppark nem teljes kihasználása ugyanakkor megdrágítja a termelést és csökkenti a magánszektor gazdaságosságát, eredményességét.

Ezzel kapcsolatban áll az a tény is, hogy a traktorokat, gépeket a magánszektorban használják, nem működve közre a társult munkával. Kevés az olyan társult földműves, akinek tulajdonában traktor, vagy kombájn van. Arra is találunk szép számban példát, hogy a földműves az adó- és egyéb kedvezmény végett társította gépparkját. Részben a társastermelési tmasz utasítása szerint dolgozik, részben pedig tulajdon szervezésében végez szolgáltatásokat, vagyis itt nem annyira a közös érdekű termelés és jövedelem miatti társulásról van szó, mint inkább bizonyos társadalmi kötelezettségek alóli kibúvóról és nagyobb keresetszerzésről.

Hasonló a helyzet az állattenyésztési célokat szolgáló épületek építésénél; a gyümölcsészetben és más területeken a berendezések vásárlásánál. A földművesek közös beruházása az állattenyésztésbe, az ültetvénytelepítésbe, közös gabonaszárítókba és különféle feldolgozó kapacitásokba domináló kellene hogy legyen a beruházási politikában. Ilyen eseteket azonban egyelőre csak mint kivételes ritka példát említhetünk.

Az említett követelmények hiánya beruházási politikánkban eredményezi azután a magángazdaságok további differenciálódását, nemcsak az egyes körzetek szerint, hanem egy-egy falun belül is. Ez a különbség akkor a legszembetűnőbb, ha megfigyeljük egy-egy községben mekkora földterület jut egy traktorra. Habár ma egy traktorra átlagosan 21 hektár szántó jut, 1978 őszén mégis körübelül 400 000 hektár maradt felszántatlanul, vagyis a terület egyharmada. Ezek az adatok is a magán-

szektorba invesztált társadalmi eszközök ésszerűtlen kihasználásáról és felhasználásáról tanúskodnak.

Szemmel látható, hogy a magánszektor bővített újratermelését célzó politikánkban nem dolgoztuk ki azokat az ösztönző tényezőket, amelyek követnék a társultmunka-szervezeteinek és a tartománynak fejlesztési terveiben lefektetett programfeladatokat.

A hitelfeltételek, a kamatlábak, a visszafizetési határidő és egyéb feltételek rendkívülien különböznek, és csak rövid időre előre megadottak, gyakran csak egyéves időszakra. A hitelfeltételek szinte szabályszerűen nem hosszú távúak, és nem stabilak, de még bankonként is különbözőek.

Körzetenként vizsgálva a bankkölcsönök kihasználása és felhasználása is különböző, de főként a társultmunka-szervezetnek a földművestársulás iránti viszonyulásától függ, valamint a rendelkezésr álló eszközök és igénylések nagyságától. Egyes bankokban többlet mutatkozik, míg más bankok kevesebb eszközzel rendelkeznek, mint amekkora a hiteligény. Gondot okoz egyes alapbankoknak az is, hogy a Nemzetközi Fejlesztési Bank által folyósított kölcsönhöz biztosítsák saját hozzájárulásukat. Némely községben a beruházási aktivitást destimulálja, hogy az invesztíciókat megadóztatják.

f. A beruházási politika néhány fontosabb kérdése

A szervezési-technikai jellegű kérdések mellett a beruházási politika olyan lényegbeli kérdései is elénk kerülnek, amelyeknek eszmei-politikai dimenziója van. Ezek a kérdések hosszabb ideje jelen vannak társadalmi-politikai gyakorlatunkban. Némelyek iránt már korábban meghatároztuk a politikai hozzáállást, ennek ellenére ez csak lassan vált a mindennapi gyakorlat részévé.

Így például a tartományi pártvezetőség tizedik ülésére készült anyagban (1976 decemberében) a következő állt: „A magántermelők tulajdonában lévő, viszonylag nagyszámú mezőgazdasági gép, ezek kihasználásának különböző gyakorlata, karbantartása stb. szükségessé teszi egy szervezett akció megindítását a géppark jobb és ésszerűbb kihasználása érdekében. Azokat az akciókat kell szorgalmazni, amelyek hozzájárulnak a munkamegosztáshoz, a szövetkezet, vagy tmasz anyagi bázisának erősítéséhez, társadalmasításához. A további munkamegosztásban meg kell teremteni annak feltételeit, hogy a nehéz munkagépek a társadalmi szektorban reprodukálódjanak, ugyanakkor a hitelpolitika révén lehetővé kell tenni, hogy a földművesek beszerezzék a kisebb traktorokat és függesztett talajművelő gépeket."

Az elmondottakból kiindulva ezeket a kérdéseket részletesebben kell kidolgozni, a társultmunka-szervezetekben, bankokban és a földműveseknél ki kell harcolni az ezzel kapcsolatos konkrét álláspontokat.

1. Az invesztíciós és hitelpolitikának biztosítania kell alapvető fejlesztési célkitűzéseink megvalósítását: a termelés struktúrájának meg-

változtatását, a termelés iparosítását, a termelékenység és jövedelem növelését, mezőgazdaság felhalmozóképességének fokozását és a földművesek szociális gazdasági biztonságának szavatolását.

Ehhez nagyobb méretű beruházásokat kell fordítani az állattenyésztés fejlesztésére, az öntözőrendszerek kiépítésére, az ültetvénytelepítésekre stb. Szorgalmazni kell, hogy a földművesek traktor helyett most már egyéb gépeket is vásároljanak gazdaságuk számára, amelyek a társadalmi szektorban reprodukálódnának.

2. Olyan invesztíciós politikát kell folytatni, amely megköveteli, hogy a vásárolt gépek, felszerelése és a kiépült objektumok a társadalmi szektor szervezésében szolgálják a társadalmi reprodukciót. Más szóval ezeket az eszközöket társítani kell, és a szövetkezet, vagy társastermelési tmasz keretében kell kihasználni. Kihasználásuknak és a magánszektor gazdaságosabb termelésének ez a legcélszerűbb és legkézenfekvőbb módja.

3. A földművesek társulásának további folyamatában és a munkaszervezetekkel kialakítandó új társadalmi-gazdasági viszonyok érvényesítésében fontos szerepe van a társult termelők által végzett közös beruházásoknak. A szocialista átalakulásnak ez a folyamata eredményesen serkenti a magánszektor gazdasági és társadalmi fejlődését.

4. A nehéztraktorokkal, kombájnokkal stb. a társadalmi szektor szervezésében kell végezni a termelést. Beszerzésüket pedig a magántermelők közös beruházásával, a társultmunka-szervezetek és bankok hozzájárulásával kell lehetővé tenni.

5. A beruházások mércéit úgy kell meghatározni, hogy azok meggátolják a magánszektorban az individualizmus további erősítését, viszont segítsék a közös célokat a társulás útján. Szükségtelen, hogy a magántermelő kombájnnal, több traktorral és egyéb eszközökkel rendelkezzen, ha ezeket tulajdon földjén nem tudja kellő mértékben kihasználni.

6. A magántermelő számára lehetővé kell tenni — és arra ösztönözni is kell —, hogy tulajdon pénzeszközeivel is segítse az élelmiszerfeldolgozó ipar fejlődését, a társultmunka-szervezetek fejlődését a falun. Az agráripari komplexum fejlődése révén kedvezőbbek a magántermelők társadalmi-gazdasági fejlődésének föltételei is. Mindennek természetesen az önigazgatási tervezés elvein, a konkrét terveken és a jövedelmi viszonyokon kell alapulnia.

Fordította *Hornok Ferenc*

Rezime

Investiranja u poljoprivredu individualnog sektora

Dugoročna i strateška razvojna opredeljenja društva za postizanje zadovoljavajućeg obima proizvodnje hrane za sve neophodne namene (potrošnja, rezerve, izvoz), podrazumevaju i visoku relevanciju individualnog sektora poljoprivrede, njegov nesumnjivi ekonomski i socijalni značaj za izgradnju materijalnih temelja socijalističkog samoupravnog društva. Ostvarivanje takvih

ciljeva zahteva i društvena usmeravanja na stalne kvalitativne promene u odnosima, razvoj materijalnih, organizacionih i saznajnih temelja ostvarivanja savremene proizvodnje, uvećanje njenog obima, promenu strukture, sve veću usmerenost ka industrijskoj preradi i finalizaciji, stalni rast produktivnosti rada i ekonomičnosti poslovanja na individualnom sektoru.

Kao robni proizvođači, pod uticajem konkretnih tržišnih situacija i potrebe da proizvodnju podvrgnu zahtevima maksimiranja dohotka, zemljoradnici su objektivno prinuđeni na stalne investicione aktivnosti, na ulaganje u sve materijalne faktore proizvodnje koji mu multipliciraju proizvodnu snagu rada i probijaju barijere limita, kojima je u toj sferi izložen. Naime, on je prinuđen da proizvodne granice, koja mu postavlja maksimum zemljišta sa kojim može da raspolaže, prevaziđe udruživanjem i stalnim uvećavanjem proizvodnje po jedinici površine kao i dodatnim proizvodnim aktivnostima na svom gazdinstvu.

U posmatranom periodu (1973—1977. g.) tendencija stalno uvećanog investiranja praćena je diverzifikacijom izvora investicionih sredstava, koji sada nisu oslonjeni samo na sopostvenu akumulaciju zemljoradnika, već i na bankarske potencijale, inostrane kredite, kredite organizacija udruženog rada itd. Bitno je i to da se radi o kreditnim sredstvima koja se plasiraju i koriste pod uslovima (rok vraćanja, kamata), koji više ili manje konveniraju uslovima obavljanja poljoprivredne proizvodnje.

Strukturna diferencijacija investicionih ulaganja kontinuelno teče, odražavajući investicione prioritete ka kojima su se usmerili zemljoradnici u određenim periodima vremena. Na određeni način ta usmerenja odslikavaju konsekvence društvene politike u agrarnoj sferi: Karakteristično je da su investicije kanalisane i ka tehničkim sredstvima i ka objektima, kao proizvodnom uslovu za stočarsku proizvodnju. Pri tome se zapažaju i određene oscilacije, koje impliciraju potrebu da se u sferi agrara interveniše ne pojedinačnim, već kompleksnim, sinhronizovanim i planskim merama kako bi se, radi uvećanja proizvodnje, investiciona aktivnost na individualnom sektoru poljoprivrede održala na potrebnom nivou.

Do sada uočena kretanja, potom, društveni ciljevi u oblasti proizvodnje hrane, zahtevaju da se pruže konkretni odgovori na jedan broj aktuelnih pitanja investicione politike koja tangiraju individualnog poljoprivrednog proizvođača. Ostvareni proizvodni rezultati na individualnim gazdinstvima, još uvek postojeće i skrivene potencije na njima, u potpunosti čine realnim takav zahtev.

Da bi u buduće potpunij usaglašavali investicionu i razvojnu politiku u individualnom sektoru poljoprivrede, potrebno je da se organizacije udruženih zemljoradnika kompleksnije angažuju kao aktivni i suštinski organizatori proizvodnje, planiranja razvoja i programiranja investicija na ovom sektoru.

Takođe je neophodno razraditi kriterije i stimulatore doslednog ostvarivanja ciljeva i zadataka, definisanih u planovima i programima organizacija udruženog rada, u samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima o razvoju agroindustrijskog kompleksa. Pri tome je bitno stvarati uslove i realizovati zahtev da se investiciona sredstva reprodukuju u udruženom radu, udruživanjem sredstava za zajedničku proizvodnju u cilju sticanja većeg dohotka.

Summary

Investments in Agriculture of the Individual Sector

Longterm strategic development determinations of the society for achieving satisfactory volume of food production for all purposes (consumption, reserves, export) requires high relevancy of individual sector of agriculture, it's economic and social importance in developing the material base of the socialist selfmanagement society. The realization of these ains also requires social assignements for constant changes in quality of relations, development of material, organizational and scientific bases for realizing an up to date production, greater income, changes of structure and even greater assignment to individual processing and finalization, a constant growth of productivity and profitable activities in the individual sector.

In the period of (1973—1977) the tendency of bigger investments was followed by diversification of resources of investments which are not based on farmers' own accumulation but on bank potentials, foreign loans, loans of organizations of associated labour etc. Important is the fact that these loans are used under such conditions (deadline, interest rates), which more or less meet the conditions of agricultural activity.

Structural differentiation of investments is going on continously keeping investment priorities which were chosen by farmers in certain periods of time. But these choice show the consequences of social policy in the sphere of agriculture. It is characteristic that investments are directed both to technical resources, objects and production conditions for cattle breeding, too.

Certain oscillations are noticed which implicate the need of intervention in the sphere of agriculture, and not just by taking certain measures but by complex sinchronized and planned measures in order to extend production by keeping investment activity on a constant level.

In order to achieve a better coordination of investments and development policy it's necessary to engage the associated farmers as organizors of production in planning development and programming investments in this sector.

It's also necessary to work out the criteries and stimulators for realizing the aims and assignments, defined plans, programmes of organizations of associated labour, in selfmanagement agreements and social compacts about the development of the agroindustrial complex.

Kasztori Rudolf

INTENZÍV NÖVÉNYTERMESZTÉS ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM

Biológiai földművelés — lehetőség vagy utópia?

A növénytermesztés átlaghozamai az utóbbi három évtizedben jelentősen növekedtek, nemcsak nálunk, hanem az egész világon. Egyes vélemények szerint a hozamok évente 5—6 százalékkal növekszenek. Ezzel kapcsolatban fölmerül a kérdés: hogyan, milyen módon sikerült ilyen jelentős haladást elérnünk a növénytermesztésben az utóbbi évtizedek során, továbbá milyen kihatással van ez az ember környezetére, s végül megtartható-e a termelés ilyen arányú növekedése anélkül, hogy fölborulna a természet egyensúlya?

Ezek igen fontos és időszerű kérdések úgy a fejlett, mint a fejletlen államok viszonylatában. A gazdaságilag fejlett országokban a termelékenység növekedésének folyamatossága kerül előtérbe, ahol a mennyiség és a minőség állandó fokozása mellett arra is törekszenek, hogy megőrizzék a természet biológiai egyensúlyát. A kevésbé fejlett és az elmaradott országokban viszont — a gazdasági, technológiai elmaradottság, no, meg a rendszerint nagy népszaporulat miatt — szinte kizárólag csak a mennyiségre, mind nagyobb és nagyobb hozamokra törekszenek. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a természetvédelmi intézkedések gyakran jelentős anyagi ráfordítást, fejlett technológiát, szaktudást követelnek, amit a fejletlen országok képtelenek biztosítani.

Ha elemzés tárgyává tennénk azokat a tényezőket, amelyek az utóbbi évtizedekben ilyen hirtelen fejlődést eredményeztek a növénytermesztésben, elsősorban arra a következtetésre jutnánk, hogy ebben a legnagyobb érdeme a növénynemesítésnek, az új, nagyhozamú fajták meghonosításának és a különböző vegyszerek — műtrágyák, gyomirtók, rovarirtók, gombaölő szerek — alkalmazásának van.

Svájcban például 1948/51 és 1970/72 közötti időszakban a búza átlaghozama körülbelül 58 százalékkal emelkedett. Ebben a nemesített búzafajták 23—26 százalékkal vettek részt, míg a hozamnövekedés 32—35 százalékát a korszerű agrotechnika, különböző vegyszerek alkalmazása adta. A hozamnövelő tényezők hasonló százalékarányt mutatnak a többi növényfajtánál is. A fenti és egyéb adatok szemléletesen bizonyítják,

hogy a mezőgazdaságban használatos vegyszereknek igen nagy szerep jutott a növénytermesztés fejlesztésében. A műtrágyák, gyomirtók és egyéb szerek mind gyakoribb alkalmazása újabb problémák elé állította az emberiséget, melyek az utóbbi időben — főleg a fejlett ipari országokban — mind szembetűnőbb megnyilvánulási formát öltenek. Az említett vegyszerek szakszerűtlen, mértéktelen alkalmazása különböző zavarokat okoz a környezet biológiai egyensúlyában, sőt közvetlenül is káros lehet az ember szervezetére.

E probléma leküzdése céljából egyes agroökológusok és mezőgazdasági szakemberek egy olyan új rendszert hirdetnek a növénytermesztésben — „biológiai földművelés" vagy „biológiai dinamikus földművelés" elnevezéssel — amely eleve kizárja mindennemű vegyszer alkalmazását. Egyes szerzők szerint az emberiség ma két lehetőség között választhat: vagy félig éhes lesz de egészséges, vagy jóllakott, de „szennyezett" azokkal a vegyszerekkel, melyeket a mezőgazdaság hozamai növelése céljából használ. Az emberiség számára természetesen az említett lehetőségek egyike sem kínál elfogadható megoldást.

Vitathatatlan, hogy a műtrágyák, különösen pedig a nitrogéntartalmú s némileg a foszfortartalmú műtrágyák túlméretezett alkalmazásakor megeshet, hogy ezek az anyagok a talajból „kimosódnak", illetve a felszíni vagy föld alatti vizek révén a folyókba, tavakba, tengerekbe jutnak. Ha ezekből az anyagokból a talaj többet tartalmaz a kelleténél, túltápláltság lép fel, ami az élővilágra nézve végzetes következményekkel járhat. A műtrágyák, különösen pedig a nitrogén alapanyagú műtrágyák szakszerűtlen és felelőtlen alkalmazása kedvezőtlen kihatással lehet a mezőgazdasági termékek minőségére, tápértékére, eltarthatóságára, ízére, szagára stb. A túlméretezett műtrágyázás nemcsak közvetlen, közvetett módon is veszélyezteti az ember egészségét. A méregtan jól ismeri a „spenótmérgezés" fogalmát. Számos példát említhetnénk, amikor a túlzott nitrogénműtrágya-használat spenótmérgezéshez vezetett. A mérgezésnek különösen a kisgyermekek esetében nemegyszer végzetes következménye volt.

Azok, akik a növénytermesztésben ellenzik a műtrágyák és egyéb vegyi anyagok alkalmazását, gyakran azzal érvelnek, hogy ezek előállítása sok energiát igényel. Egyes ökológusok jóslatai szerint az energia árának állandó növekedése fokozatosan csökkenti majd a műtrágya alkalmazását, s ezzel termelését is. Ez a feltételezés azonban valószínűleg téves. Erre utal egyébként a dán mezőgazdaság energiamérlege is. Dániában például 70.10^9 MJ fosszilis energia felhasználása mellett mezőgazdasági hozamok formájában 300.10^9 MJ napenergiát használnak fel. Ebből mezőgazdasági termékekre 250.10^9 MJ jut, tehát olyan termékre, melyet az ember táplálkozását szolgálja. A mezőgazdaságban felhasznált 70.10^9 MJ energiából 32.10^9 MJ jut műtrágyagyártásra, a fennmaradó 38.10^9 MJ pedig egyéb szükségletekre. Ez a példa világosan bizonyítja, hogy a műtrágyagyártáshoz szükséges energia mennyisége az intenzív növénytermesztésben nem korlátozza a műtrágyák alkalmazását. Műtrá-

gya használatával hatékonyabb az „ingyenenergia", azaz a napenergia átalakulása vegyi energiává, s ezáltal a növények szerves anyagtermelése. Épp ennek köszönve a műtrágyák alkalmazása a növénytermesztésben mindaddig nem okoz negatív energiamérleget, amíg fölhasználásának növekedését a hozamok megfelelő növekedése követi.

A „biológiai dinamikus földművelés" hívei gyakran hangoztatják, hogy a vegyszerek alkalmazásával fokozatosan, ám állandóan csökken a talajban a szerves anyagok készlete, továbbá megbomlik azok összetétele és biológiai egyensúlya.

Tudnunk kell azonban, hogy a mezőgazdaságban nemcsak a műtrágyák lehetnek a környezet szennyezői. A műtrágyák mellett intenzív növénytermesztésünkben széles alkalmazásra találtak más készítmények is mint például a gyomirtó szerek, a betegségek leküzdésére és kártevők irtására szolgáló különböző szerek, biostimulátorok, késleltetést szolgáló szerek stb. Ebben a csoportban különösen jelentősek a gyomirtók, rovarirtók és gombaölő szerek, melyek ha nagyobb mennyiségben kerülnek a mezőgazdasági termékbe, nemcsak az ember egészségét veszélyeztetik, hanem az egész állatvilágét is. Számtalan tudományos munka jelent már meg, mely egyes madárfajok kihalására, hasznos rovarok és állatok kipusztulására figyelmeztet. Valamennyit az említett vegyszerek ésszerűtlen, szakszerűtlen felhasználásának számlájára szokás írni. Tény azonban, hogy a ma mezőgazdasága az említett vegyszerek alkalmazása nélkül képtelen lenne eleget tenni a megnövekedett élelmiszerszükségleteknek. Ha kizárnánk őket a növénytermesztés technológiájából, az számos káros következménnyel járna. Van azonban néhány megoldás amellyel ésszerű, elfogadható keretek közé szoríthatjuk alkalmazásukat. Például a megfelelő vetésforgó alkalmazásával, rendszeres mechanikus gyomirtással, megfelelő talajműveléssel jelentős eredményeket érhetünk el a talaj gyomtalanításában. Egy egységesített növényvédelem bevezetésével, ellenálló fajták meghonosításával a fungicidek és insekticidek alkalmazása is csökkenthető. Hogy miért nem élünk ezekkel a lehetőségekkel már most, vagy legalább olyan mértékben, ahogy azt a helyzet megköveteli? Mert az említett vegyszerek alkalmazása sokkal egyszerűbb, továbbá mert rutinmunka, és nem igényel különösebb szaktudást és sajnos, felelősséget sem.

Mi is tulajdonképpen a „biológiai földművelés"?

A fentiekben fejtegetett probléma reakciójaként nyugaton jelentkezett egy mozgalom, amely a biológiai földművelést, azaz a „természetes élelmiszert" propagálja. A mozgalom hatására egyes nyugat-európai országokban olyan üzletek, boltok nyiltak, ahol kizárólag „természetes élelmiszert" árulnak, azaz olyan mezőgazdasági termékeket, melyeket mindenféle vegyszer nélkül, azaz hagyományos módon termeltek. Ezeket az üzleteket farmerek látják el mezőgazdasági termékekkel — olyanok,

akik kötelezték magukat, hogy az illetékes ellenőrző szervek állandó felügyelete alatt gazdaságukban a hozamok növelése céljából nem alkalmaznak semmi olyat, ami nem természetes eredetű. Természetesen a „természetes élelmiszer" ára jóval magasabb, így csak egy szűkebb fogyasztói réteg számára hozzáférhető.

Szeretnénk kihangsúlyozni miben különbözik egymástól a mai konvencionális és a biológiai földművelés. Mindkét termelési rendszer célja azonos — élelemtermelés. Ám míg a konvencionális földművelés egy-egy agrotechnikai intézkedést külön-külön elemez, a biológiai földművelés a termelési folyamatot egységes egésznek tekinti. A biológiai földművelés az élelmiszertermelés folyamatában egy szinte teljesen zárt anyagtermelési ciklust irányoz elő. Ezt a láncot a következők képezik: talaj — növény — állat — ember. Az anyagoknak, melyeket esetleg e láncolathoz hozzáadnának, sajátosságuk és mennyiségük révén nem szabad megbolygatniuk a meglévő egyensúlyt.

Korszerű mezőgazdaságunk azért alkalmaz műtrágyákat, hogy a növényt jobban ellássa a szükséges tápanyagokkal. A biológiai földművelésben a trágyázásnak viszont csak az a célja, hogy serkentse a talaj mikrobiológiai aktivitását, de semmi esetre sem a növény közvetlen táplálását. A biológiai földművelés csak szerves trágyát használ (istállótrágya, komposzt, a betakarítás alkalmával visszamaradt hulladék) és lassan ható műtrágyákat; innen kapta másik nevét: „organic farming". E koncepció a szerves trágyák alkalmazásán nyugszik — a szerves trágyák serkentik a mikroorganizmusok működését, melyek a talaj tartalékait hivatottak mozgósítani, s ily módon a növények táplálása zavartalan. A talaj rendszeres szerves trágyázásával fenntartható biológiai aktivitása, összetétele, végső soron pedig termőképessége.

Fölvetődik a kérdés: vajon fokozható-e a talaj termőképessége, s ezzel együtt növelhetők-e a hozamok egy olyan zárt rendszerben, mint amilyen a biológiai földművelés. Valószínűleg nem, ha pedig lehetséges, akkor ahhoz meghatározott agroökológiai föltételek kellenek. Erre utalnak egyébként a növénynemesítésben szerzett tapasztalatok is. Ebben a munkában jelentős eredmények mindig csak akkor születtek, ha sikerült áthidalni mindazokat a lehetőségeket, melyeket a természet nyújt. Manapság az új fajták előállításában a legkülönbözőbb eljárásokat alkalmazzák — valamennyi olyan eljárás, amely a természetben önmagától nem jelentkezik, vagy ha igen, csak ritkán. Példánk és egyéb ismereteink alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a szerves anyagok nettó termelésének fokozása érdekében a műtrágyák és egyéb vegyi anyagok alkalmazása elkerülhetetlen — természetesen olyan mértékben, amely nem borítja föl a természet egyensúlyát.

A biológiai földművelésnél tilos — vagy csak a minimumra korlátozott — mindennemű szintetikus úton előállított pesticid (mint amilyen a gyomirtó, rovarirtó, gombaölő stb,) alkalmazása. Olyan vélemény alakult ki, miszerint a pesticidek kedvezőtlenül hatnak a talaj mikrobioló-

giai aktivitására, fölöslegeik pedig — a mezőgazdasági termékek révén — bejuthatnak az ember szervezetébe.

Tény, hogy a pesticidek elpusztíthatják az érzékeny mikroorganizmusokat, vagy populációjuk jelentős részét megkárosíthatják. A nitrifikáció folyamata például igen érzékeny a pesticidekre. Ezzel ellentétben olyan példákat is ismerünk, amikor a pesticidek kedvezően hatottak a talajbaktériumokra mert tápszubsztrátumként szolgáltak. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a talajbaktériumok enzimek segítségével képesek felbontani, átalakítani őket, s ily módon veszélytelenné válnak az élővilág számára.

Nem vitás, a biológiai földművelésben használatos szerves trágyák közvetve, tápserkentés révén, nagyobb ellenállóképességet adnak a növénynek a betegségekkel szemben. Ez azonban nem elegendő ahhoz, hogy a vetést megvédjük a fertőzésektől. A biológiai módszerek bevezetésével, egységesített növényvédelem fejlesztésével, az előrejelző szolgálatok tökéletesítésével stb. lehetőség nyílik a pesticidek alkalmazásának jelentős csökkentésére, mégpedig úgy, hogy ez nem megy a hozamok mennyiségének és minőségének a kárára. A termelésből való teljes kizárásuk azonban — ahogyan ezt a biológiai földművelés előirányozza — ma valószínűleg még lehetetlen anélkül, hogy ne lenne kihatással a növények szervesanyag-termelésére.

Ma már vannak erőfeszítések olyan pesticidek előállítására, melyeket a talajbaktériumok képesek gyorsan felbontani, így a pesticidekből nem marad vissza a földben, és azok nem veszélyeztetik a környezetet.

Az előbb említettek után fölvetődik a kérdés, vajon a biológiai földművelés valóban lehetőség a környezetszennyeződés gondjának megoldására, vagy csak utópia?

A biológiai földművelés munkaigényesebb, nem biztosít különösebben magas hozamokat, ezért az így termelt élelem ára is magasabb. A „biológiai földművelés" elnevezés, a „természetes élelem" kifejezés stb. vonzza a vásárlót. Ám mindezek ellenére, egy tanulmány alapján, olyan következtetésre jutottak, hogy a fogyasztók nem hajlandóak a „természetes élelmiszerért" jóval nagyobb összegeket fizetni. A vásárlók többsége mindössze 10 százalékkal adna többet azokért a termékekért, melyeket a biológiai földművelés állít elő. Ez a kis árkülönbség viszont nem fedezi a megnövekedett termelési költségeket, és nem kompenzálja a kisebb hozamokat.

A FAO kutatásai szerint 1970 és 1985 között az élelmiszerszükségletek 45 százalékkal nőnek, a fejlődő országok lakosságának száma pedig 70—75 százalékkal emelkedik, az ipari országokban 25—30 százalékkal. Ha ezeket az adatokat vesszük alapul, nehéz elképzelni, hogy a biológiai földművelés kiszorítja majd a konvencionálist. Hogy az élelmiszertermelésben ilyen magas növekedést érhessünk el, olyan rendszerre van szükségünk, amely nagyobb technológiai nehézségek, kockázat és nagyobb beruházások nélkül is sikeresen alkalmazható a nagyobb termőterületeken. A biológiai, illetve biológiai dinamikus földművelés csak bizonyos

sajátságos föltételek között hódíthat magának teret kisebb területeken. A konvencionális növénytermesztéshez viszonyított előnyei — különösen természetvédelmi előnyei — ellenére nem egy olyan elfogadható lehetőség, melyet világméretekben alkalmazni lehetne. Az említett okokból — a termelés magas fokú növelése érdekében — az aránylag olcsóbb árak érdekében a növénytermesztésben a műtrágyák és egyéb vegyi anyagok alkalmazása elkerülhetetlen. Vannak különböző megoldások, melyek ésszerű keretek közé szoríthatják alkalmazását, s ily módon védjék a természetet a továbbszennyeződéstől. A teljes siker érdekében gyakran nem elegendő csak a megfelelő technológiai megoldások sora, a törvényes előírások alkalmazása, hanem ugyanannyira fontos a publicitás, a környezetvédelem jelentőségének népszerűsítése a tömeges tájékoztatási eszközök révén és az oktató-nevelő munkában.

Irodalomjegyzék

Baranov, P. A.: Rastenie, udobrenie, ohrana počvi. VIII Meždunarodnij kongres po mineralnim udobrenijam. Dokladi sovetskih uačstnikov kongresa. I, 188—194, 1976.

Frissel, M. J.: Nitrogen. An Essential Life Factor and a Potential Hazard for the Environment. VI annual meeting of ESNA, Warsaw, 1—17, 1976.

Kastori, R.: Einfluss der verschiedener Mineralstoffernährung auf den Nitrat — und Nitritgehalt im Spinat. Proceedings of the IV International congress of food science and technology. Vol. III, 272—277, 1974.

Keller, E. R.: Neue Wege im Ackerbau Ein Betrachtung über allgemeinen und biologischen Landbar sowie über Körnerleguminossen. Schweiz. Landw. Monatsheft. 53, 225—238, 1975.

Koblet, R.: Landbau und Umwelt. Schweizer. Landw. Forschung. 12 1—19, 1973.

Koblet, R.: Landbau und Umweltpflege. Landschaftschutz und Umweltpflege. 161—183, 1973.

Sinjagin, I. I.: Hemizacija selskovo hozjajstva o ohrana prirodi. VIII International Fertilizer Congress Moscow. Papers at plenary Session. 67—79, 1976.

Sinjagin, I. I.: Ohrana prirodi i primenenie mineralnih udobrenii. Himija v selsko hozjajstve. 6, 13—17, 1976.

Timár, M. E.: Az ökológiai szemlélet és talajtani jelentősége, Agrokémia és Talajtan, 1975.

Wilczkowski, S.: Initial investigation over the effect of detergents on plant growth and germination of seeds. Rolnictwo. 103, 9—20, 1973.

Rezime

Intenzivna biljna proizvodnja i zaštita životne sredine

Biološka zemljoradnja — alternativa ili utopija

Neosporno je da je konvencionalna zemljoradnja u zadnjih decenija postigla vidne rezultate, obezbeđujući visok stepen porasta proizvodnje. Ovako povoljni rezultati u proizvodnji hrane postignuti su u prvom redu zahvaljujući selekciji, stvaranju novih visokoprinosnih sorata, kao i primeni različitih hemijskih sredstava: mineralnih đubriva, pesticida i dr. Nagla, često neracionalna primena pomenutih preparata preti da ozbiljno ugrožava ravnotežu životnih sredina i u krajnjoj liniji zdravlje čoveka. Suočeni s ovim problemom neki agroekolozi, ratari proklamuju pod nazivom „biološka zemljoradnja" ili „biološko-dinamačna zemljoradnja" nove sisteme u biljnoj proizvodnji koji isključuju svaku primenu hemijskih sredstava.

Biološka zemljoradnja predviđa skoro potpuno zatvoren ciklus prometa materija u toku proizvodnje hrane. Ovaj ciklus čine: zemljište — biljka — životinja — čovek. Materije koje se ovom ciklusu eventualno dodaju po svojim osobinama i količinama ne smeju da poremete njenu ravnotežu.

Neosporno da biološka zemljoradnja u odnosu na konvencionalnu ima komparativne prednosti u pogledu zaštite životne sredine. Međutim, i pored toga ovaj sistem ne predstavlja alternativu, za proizvodnju hrane u svetskim razmerama. Naime, da bi se mogao i nadalje obezbediti visok trend povećanja proizvodnje hrane potreban je sistem koji se bez većih tehnoloških poteškoća, rizika i ulaganja može primeniti na velikim površinama. Ove zahteve biološka zemljoradnja na današnjem nivou znanja i tehnologije ne može da obezbedi, pošto njena realizacija zahteva veći utrošak rada, ne obezbeđuje naročito visoke prinose, usled čega cena hrane proizvedene u tom sistemu je veća. Biološku zemljoradnju treba shvatiti kao pokušaj da se reši jedno goruće pitanje današnjice, zagađenje životne sredine i namirnica. Ovaj sistem može eventualno da nađe svoju primenu u praksi u određenim agroekološkim i ekonomskim uslovima, ali sigurno ne na velikom broju gazdinstava.

Činjenica je da bez primene mineralnih đubriva i pesticida poljoprivreda, kakva je danas ne bi mogla da zadovolji narasle potrebe za hranom. Njihovo isključenje iz tehnologije proizvodnje biljaka dovelo bi do niz neželjenih posledica. Postoje međutim, razne rešenja kojima je moguće njihovu potrošnju svesti na razumnu meru i na taj način zaštititi prirodu od daljeg zagađenja. Na primer: uvođenjem odgovarajućih plodoreda, gajenjem leguminoznih biljaka, sistematskim uništavanjem korova, većom upotrebom organskih đubriva, uvođenjem integrirane zaštite biljaka kao i službe prognoze pojava bolesti i štetočina, gajenjem rezistentnijih sorata i novih biljnih varijeteta i sl. Da se pomenuto danas još uvek ne čini, barem ne u onoj meri kako bi to trebalo, osnovni razlog tome je, što je masovna primena hemikalija mnogo jednostavnija, a pored toga ono često predstavlja rutinski poduhvat koji ne zahteva ni veću stručnost, a na žalost ni odgovornost.

Summary

Intensive plant production and environmental protection organic farming — an alternative or utopia

There are no doubts that the conventional agriculture brought significant results in recent decades through an intensive increase of production. These results were achieved primarily through breeding, development of new high-yielding cultivars, and application of chemicals, mineral fertilizers, pesticides, etc. However, an intensive and frequently unrational application of the above preparations threatens to imbalance the environment and endanger the human health. Confronted with such problems, some agroecologists resorted to „organic farming" or „biological dynamic agriculture", i.e., new systems of plant production which exclude the application of chemicals.

Organic farming relies on an almost closed cycle of matter exchange in the course of food production. The cycle comprises: soil — animal — man. The substances which may eventually be added to the cycle should not endanger cycle's balance either by their properties of quantities.

It is certain that organic farming has certain advantages over the conventional agriculture regarding the environmental protection. However, this system does not offer an acceptable alternative for the food production on global scale. In order to maintain the rising trend in food production, it is necessary to have a system applicable on large areas without larger technological problems, risks, or additional investments. Organic farming, at the present level of knowledge and technology, does not meet these requirements since it calls for higher spenditures in labor without providing exceptionally high yields which, in turn, increases the prices of food. Organic farming should be considered as an attempt to solve an immediade problem, the pollution of environment and human food. This system may find its application in certain agroecological and economic conditions, but certainly not on a large scale.

The fact remains that the agriculture without mineral fertilizers and pesticides could not meet the ever-increasing demand for food. Their omission from the contemporary productional technology would bring a number of undesired consequences. However, there are numerous solutions how to reduce the application of chemicals to a reasonable measure in order to protect the environment from further pollution — introduction of crop rotation, growing of legumes, systematic weed control, larger application of organic fertilizers, introduction of integrated plant protection, introduction of forecasting services for diseases and pests, use of new and resistant cultivirs, etc. The above measures are not used to the desirable extent because a large-scale application of chemicals is simpler — it is a routine practice requiring neither large skill nor, unfortunately, the feeling of responsibility.

Somogyi Sándor

A MEZŐGAZDASÁGI SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK ÉS INFORMATIKA

Bevezető

A mezőgazdasági szervezéstudományok mindig a technikai-technológiai tudományok árnyékában fejlődtek. A technikai-technológiai tudományokat több évszázados múltra alapozva a fejlődés gyorsuló ütemben alakította ki, tekintettel az állandóan növekvő termékszükségletre. A tervezéstudományok fejlődését a múltban elsősorban a krízisek, az egyensúlymegbomlások vitték előre.

Ennek ellenére messze vagyunk attól az időtől, amikor szervezéstudományunk szinte kizárólag Creboe és Laur-féle, részben pedig az orosz szervezési iskola hatása alatt fejlődött. A feltételek alakulása — szocialista fejlődésünk lényeges strukturális változásokat okozott. A mezőgazdasági lakosság arányszáma állandóan csökkenő irányzatot mutat, a mezőgazdasági termékek fogyasztása a növekvő jövedelem hatására viszont állandóan növekszik, azaz állandóan bővül a mezőgazdasági termékek piaca. Ezek a felhajtó erők okozzák a termelés fokozásának, a pénzeszközök koncentrációjának, a termelékenység növelésének és végeredményben a szervezettségi szint emelésének a szükségességét.

Ezek a változások vetettek, és vetnek fel sok olyan összetett kérdést, amelyekre nem lehet választ várni a részkérdésekkel foglalkozó technikai-technológiai tudományoktól. A szervezéstudományok iránt megnyilvánuló követelmények teremtenek kedvező feltételeket a továbbfejlődésre mind szemléleti, mind pedig módszertani és egyéb kérdésekben. A szervezéstudományok mint alkalmazott tudományok interdiszciplináris jellegűek. Nagyon sokféle tudományos eredményt integráltak és alkalmaztak a gyakorlati problémák megoldására az eddigi fejlődés folyamán. Előreláthatólag a jövőben is hasonló lesz a helyzet tekintettel a változó körülményekre és a problémák dinamikus jellegére. A technikai-technológiai tudományok mindjobban tagozottak, az egyes tudományágak egyre inkább bezárkóztak (nagymértékben kifejezésre jutott, hogy a genetikus csak genetikusokkal, a fitopatológus csak fitopatológussal kom-

munikál stb. ami végeredményben nagyon sok szervezési problémát, sok szor a fejlődés lelassulását okozta), addig a szervezéstudományok akaratlanul is a rendszerelmélet bizonyos elveit alkalmazták (habár maga a rendszerelmélet még meg sem született), amikor az egyes elemeket egy tágabb rendszer stabilitásának szempontjából vizsgálták. (Az üzemszervezők sokszor nem voltak hajlandók elfogadni a változtatást az üzemi rendszerben, mégha a változás önmagában történt elemzése pozitívumokat mutatott is, mert az üzemi rendszer stabilitása megbomlott volna, márpedig az üzemszervezők kritériuma az üzem stabilitása és egyenletes fejlődése volt).

A kutatások mind nagyobbmértékű tagozódása mindjobban felszínre veti az integrálás szükségességét, s a szervezéstudományoknak eléggé elasztikusnak kell lennie, hogy eleget tehessenek az újabb tudományos szemléletek alkalmazásával a szervezési problémák megoldása terén. Ilyen értelemben vetem fel a szervezéstudományok és az informatika kapcsolatát is abból a hipotézisből kiindulva, hogy a szervezéstudományoknak nem mind apróbb részkérdésekkel kell foglalkoznia, hanem mind nagyobb rendszerek működését kell optimalizálnia, viszont ha a rendszerekben gondolkodunk nem lehet a rendszer információs alrendszerét és az információk problémáját megkerülni. Rendszer alatt értjük az olyan összetett létesítményeket, amelyek sok különböző elemből állnak és többé-kevésbé meghatározható technológia, szervezési, gazdasági és más tulajdonságokkal rendelkeznek. Ilyen értelemben egy növény vagy gép, de az agráripari komplexum is rendszert képez, habár az összetettségi fok szempontjából nagy eltérések lehetnek.

A szervezéstudományok fejlődésének néhány fontos mérföldköve

A szervezéstudományok említésre méltó fejlődése az utolsó száz évben játszódott le, gyakorlatilag a kapitalizmusnak és árugazdálkodásnak a mezőgazdaságban történt betörése óta. Az árugazdálkodás hozta magával az olyan fogalmakat, mint a nyereség, a veszteség és annak szükségességét, hogy az üzemek midjobban igazodjanak az állandóan növekvő fogyasztói piachoz. Ebben a mintegy százéves periódusban alakultak ki a szervezéstudományok legfontosabb elvei:

— a természeti és gazdasági adottságok hatásának mérése,
— az üzemnagyság mérése,
— a szakosítás elvei,
— a belterjesítés ütemezése,
— az igazgatási és irányítási problémák elemzése,
— az üzemtársítás elvei stb.

Világviszonylatban is fontos mérföldköveknek tekinthetők a szervezéstudományok matematizálása érdekében tett lépések. Az utolsó években a fejlettebb matematikai módszereknek az alkalmazásával (lineáris,

nemlineáris programozás, szállítási problémák megoldása), olyan optimális arányokat tudunk kiszámítani, amelyek szélsőséges (maximális vagy minimális) célfüggvény-értéket biztosítanak. Például olyan termelési struktúrát, amely maximális jövedelmet, vagy minimális költséget biztosít. Olyan takarmánykeveréket, amely a megadott követelményeket minimális költségek mellett elégíti ki. A szállításnak pedig olyan szervezési modelljét, amely biztosítja a minimális szállítási költségeket.

Jelen pillanatban a szimulációs modellek képeznek aktuális módszertani problémát. Igaz, nem adnak optimumot az említett matematikai módszerek mintájára, de nagy lehetőségeket rejtenek magukban a komplex gazdasági rendszerek viselkedésének elemzésére. Régebben lehetetlen volt a szervezési és közgazdaság tudományokban laboratóriumi módszereket alkalmazni. Általában néhány gazdasági szervezeten kellett kipróbálni az újat jelentő megoldásokat a szélesebb körű alkalmazás előtt. A jelenlegi ismereteink és a számítógép lehetővé tették azt, hogy a modelleken kísérletezzünk. Természetesen egy ilyen kísérlet előkészítése nehezebb feladat, mert rendszerelemzéssel fel kell tárni a rendszer releváns tulajdonságait. Ennek alapján modellezéssel kell kialakítani a rendszermodellt, matematikai egyenletekkel leírni a modell dinamikáját, meghatározni a legfontosabb paramétereket bevinni a matematikai leírásba és megoldani a feladatot több változatban. Csak ezután következhet az értékelés, ami rámutat a rendszer viselkedésének mikéntjére, és lehetővé teszi a döntéshozatalt.

Az említett módszerek hatékony alkalmazásának fontos eszköze a számítógép, de nehezen volna elfogadható állandó késésüknek csak a számítógéppel való elégtelen ellátottsággal magyarázni (habár ez is egy fékező tényező), mert most már ismerjük a matematikai módszereket, vannak számítógépeink, szakembereink, s mégis messze elmaradunk az alkalmazás objektív szükségletei mögött.

Egy lehetséges magyarázat a szervezéstudományoknak más országokban való gyorsabb módszertani fejlődésével kapcsolatosan

A matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása leggyorsabban Amerikában terjedt el. A szakirodalom Amerikát tartja az ökonometriai iskola szülőhazájának, azzal indokolva ezt, hogy az amerikai farmerrendszerű mezőgazdaság specifikus fejlődése biztosított erre kitűnő alapot. Az amerikai farmerok olcsón jutottak a termőföldhöz, nagy tempóban gépesítettek, mivel drága volt a munkaerő, maximálisan szakosították — iparszerűvé szervezték a termelést. Ilyen viszonylag egyszerű termelési struktúra és egyszerű összefüggések mellett kellett keresni a tanácsadó szerveknek a maximális tiszta jövedelmet biztosító megoldásokat, amire nagyon könnyen alkalmazták a matematikai módszereket kevés információ alapján is.

A nyugat-európai államok túlnyomó részben kisgazdasági struktúrája viszonylag kis lemaradással könnyen átvette a matematikai módszerek alkalmazását tekintettel arra, hogy megfelelő adatgyűjtési rendszerekkel rendelkeztek — viszonylag könnyen meghatározható optimális kritériumokkal —, amelyeket a felhasználó érdekei diktáltak elhanyagolva a szélesebb értelembe vett társadalmi érdekeket.

A kelet-európai szocialista államok hozzánk hasonló lemaradással vették át ezen módszerek alkalmazását, de más okokból. Nem hanyagolható el az az ok sem, hogy jó ideig politikailag is elítélték ezeknek a módszereknek az alkalmazását. A legfontosabb okokat azonban a többé-kevésbé központosított irányításban kell keresni, amely más formában — országos és regionális szinten — vetette fel a problémákat, viszont nem létezett megfelelő adatgyűjtési és feldolgozási rendszer. Éppen ezért évekre visszamenőleg megfigyelhető a nagy modellek és a megfelelő adatgyűjtési rendszerek fejlesztésének irányvonala ezekben az országokban. A fejlesztésnek megfelelően mind több igen komoly eredményt is produkálnak ezen a téren. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy vállalati modellek problémáival nem foglalkoznak, sőt igen figyelemre méltó eredményeket érnek el, de sok paraméter központi szabályozottsága folytán, lényegesen egyszerűbb körülmények között.

Hazánkban, mint már említettük, lényeges strukturális és egyéb változások is történtek. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy társadalmi-gazdasági fejlődésünk gyorsabb volt, mint szakmai szemléletünk fejlődése.

Ilyen körülmények között problémáink vannak néhány fontos területen: amelyeknek megoldása folyamatban van:

— Hatalmas agráripari rendszereket alakítottunk ki, de megmaradt a nagyszámú kisgazdaság is, hatalmas termőterülettel, amelyeket megfelelően be kell illeszteni a rendszerekbe;

— Nem tudtuk még adatgyűjtő rendszereinket hozzáidomítani az új szükségletekhez;

— A szakkáder még mindig az alapvető szervezési problémákkal van elfoglalva;

— Újszerűen vetődnek fel a szervezéstudományok klasszikus, az előbbiekben említett kérdései, tekintettel a megváltozott gazdasági adottságokra;

— Technikai-technológiai fejlesztésre nagy súlyt helyeztünk (nem eredménytelenül), aminek köszönhetően világszintű termelési eredményeket értünk el, de elmaradnak a gazdálkodási eredmények stb.

Ilyen körülmények között a matematikai módszerek tömeges alkalmazása — ami fémjelezné a szervezéstudományok módszertani fejlődését —, természetesen messze elmarad a szükségletek mögött és ismeretadta lehetőségeink mögött, annak ellenére, hogy a szórványos alkalmazások attraktív eredményeket mutatnak.

Meg kell jegyezni, hogy a szórványos alkalmazások módja nem lehet hosszabb távra elfogadható. Abból kell kiindulni, hogy az optimum

állandóan változik a változó paraméterek hatása alatt, tehát újra és újra meg kell állapítani. Ez viszont azt kívánja, hogy állandóan ellenőrizzük a paramétereket is, ha a meghatározott értéktartományból kijutnak, azonnal újra kell optimálnunk. Ez viszont rendszerbeli, szervezési hozzáállást kíván a megfelelő szakszolgálatok feladatkörének olyan definiálását, ami állandóan szállítja a megfelelő információkat, elemzi és szükség szerint elvégzi a reoptimálást. Tehát a módszerek alkalmazását nemcsak ki kell próbálni, hanem rendszerbe kell építeni, viselkedési normává kell tenni.

Meg kell állapítani, hogy nálunk sokkal több cikk, értekezés, beszámoló jelenik meg a matematikai módszerekről, mint amennyi a tényleges alkalmazás. Az előbb említett okokból — mivel a szakkádert más problémák kötik le, hiányzik az alkalmazó szakkáder, a kutatók viszont nem tudják őket behelyettesíteni, mert akkor a kutatás és a legújabb eredmények figyelemmel kísérése maradna el, ami nagyobb távlatra katasztrofális lenne. Amit meg lehet állapítani, problémáink szélesebb területre terjednek ki mint a matematikai módszerek alkalmazása, azaz a szervezéstudományok módszertani fejlődése. A matematikai módszereket jelen esetben csak mint példát használtuk fel a jelenlegi helyzet okainak nem teljes bemutatására és a következő kérdéseknek a felvetésére: hogyan közelítsük meg a problémákat, a jelenlegi helyzetben mi minden újat integráljunk a szervezéstudományokba a hatékonyság növelése érdekében?

Próbálkozzunk a rendszerelmélettel

A rendszerelmélet újabb keletű tudományos elmélet, amely az összetett rendszerek viselkedésével foglalkozik. Bertalanfy-tól errefelé dinamikusan fejlődik, ma már magába foglalja — integrálja a kibernetikát — az irányítással foglalkozó modern tudományt is, és mind szélesebb körben hat a rendszerszemlélet kialakulására, illetve alkalmazására. Azért használunk két terminust: rendszerelméletet és rendszerszemléletet, mert nem látjuk szükségesnek, hogy most mindenki rendszerelmélettel foglalkozzon, de azt igen, hogy a rendszerelmélet ismerete alapján kialakítsa a rendszerszemléletet. Hatalmas ereje abban van, hogy sikeresen egyesíti a legkülönbözőbb tudományos ismereteket és hatalmas szemléletváltozásokat okoz. Tehát, nem véletlen, hogy a technikai-technológiai tudományok ilyen fokú tagolódásának korszakában jelent meg a tudományos eredmények újraintegrálásának szükséglete miatt. Ha az agráripari rendszereket rendszerszemléleti módon vizsgáljuk, azt látjuk, hogy alapvetően semmiben sem térnek el más kibernetikai rendszerektől. Jelenleg nem szükséges azt vitatni, mi is az agráripari komplexum. Nálunk e fogalom alatt leginkább a mezőgazdasági termelést, feldolgozóipart, és az élelmiszerforgalmazást értjük. Más országokban ettől eltérő szemlélet is létezik.

Az agráripari komplexum vagy rendszer alatt az egyszerűség kedvéért értsünk egy összetett munkaszervezetet, az alrendszerek alatt az összetett munkaszervezethez tartozó munkaszervezeteket, az elemek alatt a tmasz-okat, termelési-elszámolási egységeket, szolgálatokat stb.

Mint a mellékelt sémán láthatjuk (1. sz. séma), az agráripari rendszerek a következőképpen jellemezhetők:

1 sz. séma

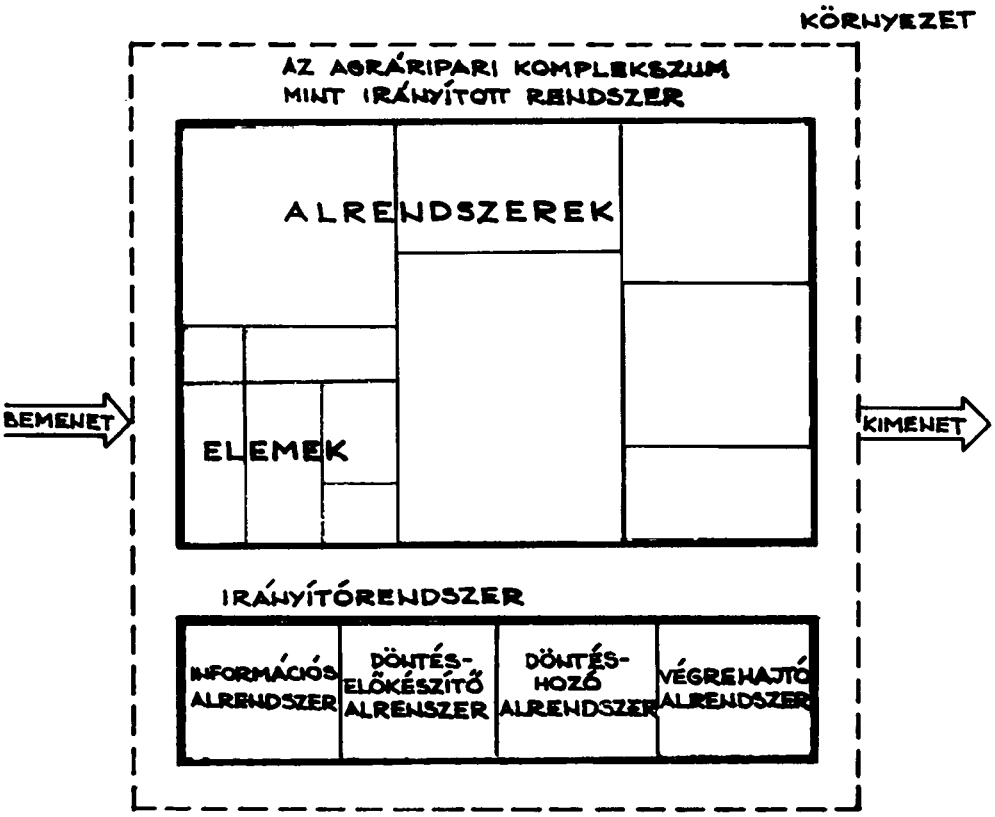

— irányított rendszerek (mert van irányító rendszerük),
— állandó interakcióban vannak a környezetükkel bemenetelükön és kimenetelükön keresztül,
— alrendszerekből, elemekből állnak,
— az irányító rendszerük, információs, döntéselőkészítő, döntéshozó és végrehajtó alrendszerből állnak. Természetesen ezek a rendszerek is dinamikusak.

(2. sz. séma):

— anyagi, energetikai és információs felvételük a környezettől,
— transzformációs folyamatokon keresztül, kimenettel transzformálódnak,

2 sz. séma

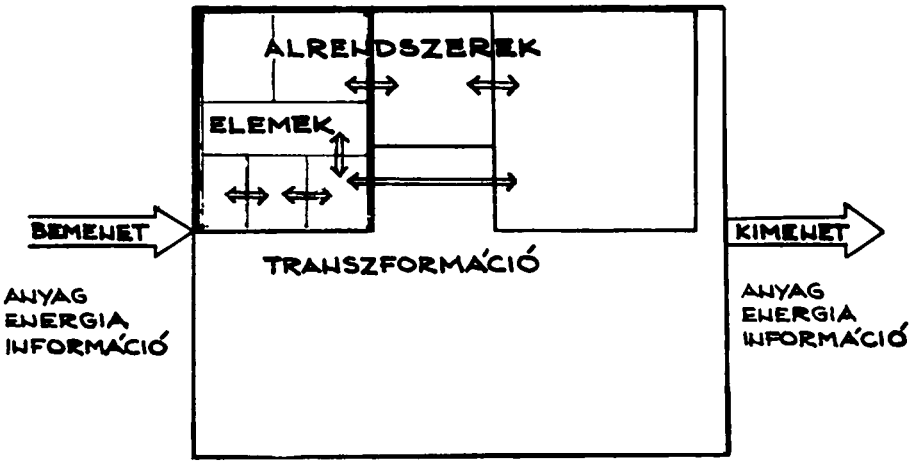

— a rendszerek alrendszerei, elemei állandó interakcióban vannak,
— a rendszerek viselkedését az alrendszerek, elemek egymásrahatása határozza meg,
— nemcsak a rendszerbe történnek transzformációk, hanem a rendszer is állandóan transzformálódik (átcsoportosulnak az alrendszerek, elemek, változnak az interakciók stb.).

Ez a nem teljes jellemzés is felcsillant néhány ígéretes lehetőséget nagy agráripari rendszerek szervezési és irányítási problémáinak megközelítésére, azzal, hogy nagyon sok általános elfogadott tételt meg kell kérdőjelezni, illetve rendszerszemléleti alapon újra kell értékelni.

Térjünk vissza a matematikai és egyéb módszerekhez, amelyeket a szervezéstudományok alkalmaznak. Felvetődik a kérdés, hogy hol is a helyük ebben a rendszerben?

Könnyen megállapítható, hogy mind a rendszer, mind pedig az alrendszerek vagy elemek szintjén az irányítórendszerben kell keresni a helyüket, egész pontosan a döntéselőkészítő alrendszerben. A döntéselőkészítő alrendszerben információ transzformálás játszódik le. A szükséges információs bemenetelt az információs rendszer kell hogy biztosítsa. A döntéselőkészítő alrendszer tapasztalatokra és módszerekre támaszkodva az információk kombinálásával döntési változatokat állítanak elő mint kimenetet, aminek alapján a döntéshozó alrendszer dönt arról, hogy milyen irányba kell befolyásolni a rendszer működését, hogy a végrehajtó szervek azt végre is hajtsák (3. sz. séma). Illusztrációképpen álljon itt a döntéshozatal nagyon egyszerűsített alaksémája (4. sz. séma):
ebből következik, hogy a matematikai és egyéb módszerek a döntéselőkészítő alrendszerbe tartoznak.

3 sz. séma

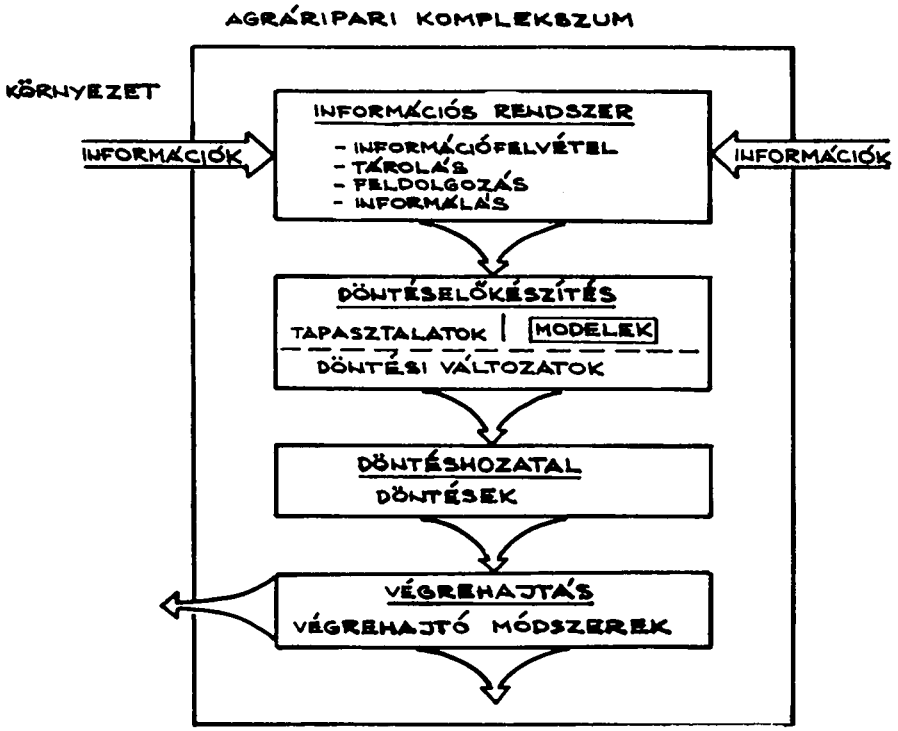

Ebből le lehet vonni több következtetést, ami az irányítórendszer folyamatait illeti:

1. Ha azt akarjuk, hogy a matematikai és egyéb szervezéstudományi módszerek hatékonyan alkalmazhatók legyenek a döntéselőkészítés folyamatában, megfelelő információellátást kell biztosítani.

2. Az összetett rendszerekben és környezetükben sokrétű, dinamikus viszonyok alakulnak ki, amelyeknek állandó figyelemmel kísérése — tehát az informáltság biztosítása — összetett folyamat. Az agráripari rendszerek pedig mint gazdasági rendszerek igen összetettek.

3. A döntéshozatal mindig valamilyen fokú bizonytalansággal jár. A bizonytalanság annál nagyobb, minél kevesebb információval rendelkezünk. (Persze, ez nem azt jelenti, hogy addig kell gyűjteni az információkat míg a bizonytalanság nem lesz egyenlő a nullával, mert akkor soha sem döntünk; hanem mérni kell, hogy mikor, mekkora fokú bizonytalanságot engedhetünk meg).

4. Minél nagyobb rendszereket szervezünk, annál jobban komplikálódnak az optimum kritériumai nemcsak a rendszer szintjén, hanem az alrendszerek és elemek szintjén is, mert a döntéselőkészítés és döntéshozatal alkalmával a környezet optimum kritériumait is szem előtt kell tartani,

4 sz. séma A DÖNTÉSHOZATAL BLOKKSÉMÁJA

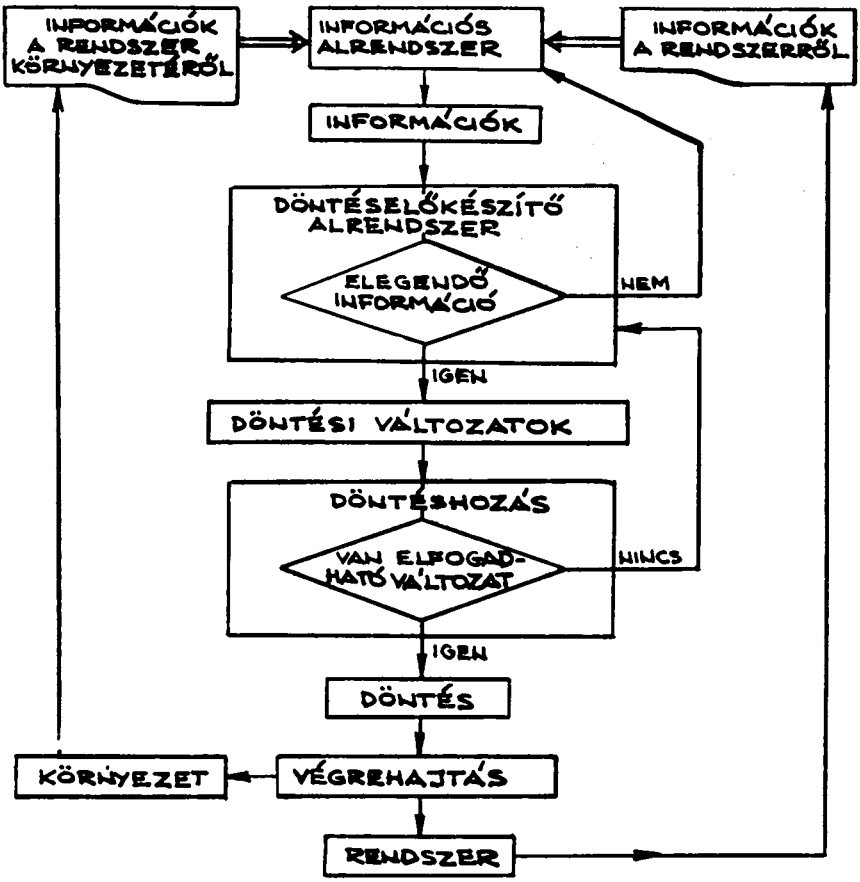

nehogy a döntés alapján történő végrehajtással valamelyik részkérdést megoldjuk, ugyanakkor a rendszer működésének és stabilitásának problémáit megsokszorozzuk.

Kielégítő-e az agráriparban az irányító rendszerek működése

Ha abból indulunk ki, hogy az agráriparirendszerek az összetett rendszerek kategóriájába tartoznak, amelyek a már elmondottak mellett azzal is jellemezhetők, hogy:

1. Sokrétű, dinamikus a bemenet-kimenet kapcsolatuk a környezettel (2. sz. séma);
2. Nem csak a környezet hatása, hanem a rendszer környezetre tett hatása is intenzív és dinamikus (3. sz. séma);

3. Irányítása sokszintű, mert nem csak egy irányító alrendszere van a rendszer szintjén, hanem az elemek, alrendszerek szintjén is, azzal, hogy a magasabb szintek irányában csökken az irányítási alrendszerek száma (5. sz. séma);

5 sz. séma

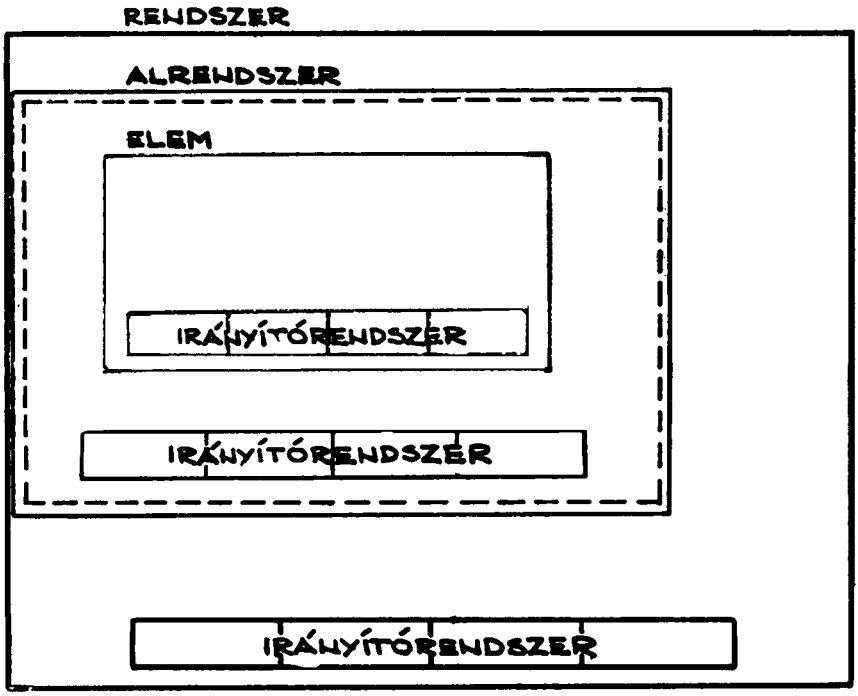

4. Az agráripari rendszerek struktúrája nem homogén. Sok alrendszerből állnak, azok pedig elemekből, amelyek dinamikusan kapcsolódnak egymáshoz. Az alrendszerek egymás környezetét képezik (2. sz. séma);
5. Amennyiben vizsgálatunkat alrendszer szintre korlátozzuk, azt tapasztaljuk, hogy ugyanazokat a kibernetikai tulajdonságokat hordozzák, mint a rendszer (5. sz. séma);
6. Az agáripari rendszert jellemzi továbbá az is, hogy az irányítása sok kritériumos jellegű. Léteznek globális és helyi jellegű irányítási célok (6. sz. séma).

Egyik oldalról ez azt jelenti, hogy a döntéshozatal nem automatizálható és az ember szerepe a döntéshozatalban kizárhatatlan. Másik oldalról a globális és helyi jellegű célok között törvényszerűen ellentétek jelentkeznek, amelyek megoldása koordinálási erőfeszítést követel az irányító alrendszerektől.

6 sz. séma

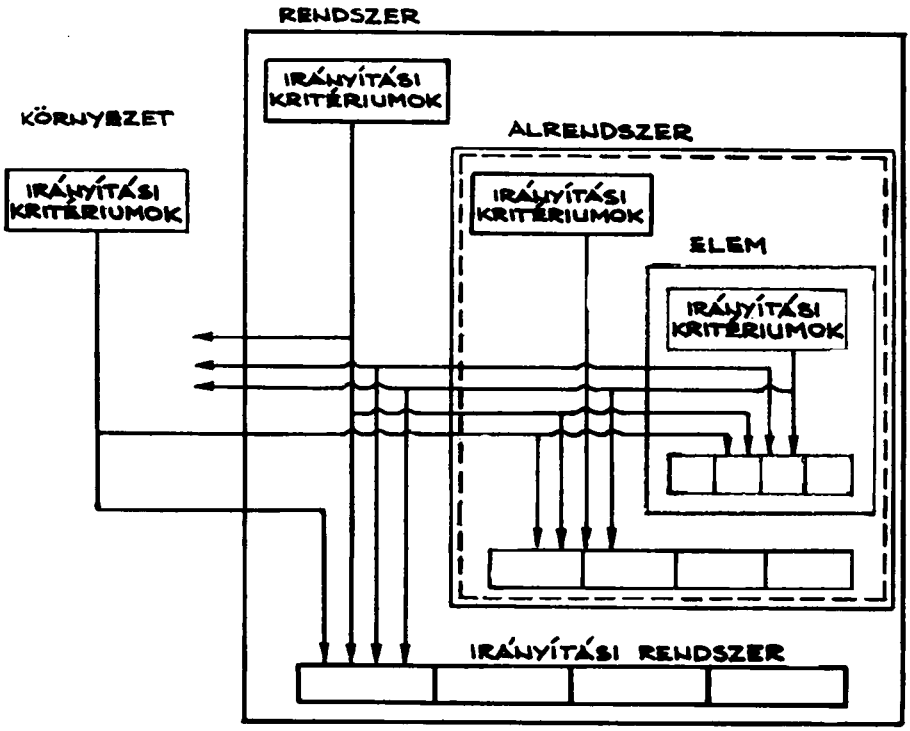

Az eddigiekből érthető, miért nem kielégítő az irányító alrendszerek működése az agrárirparban.

Az önigazgatás bevezetése és fejlesztése minden szinten történelmi jelentőségű, mert a döntéshozást maximálisan demokratizálja, amivel hatalmas kreatív erőket szabadít fel. Minden szubjektum két szerepben jelentkezik, mint döntéshozó és mint végrehajtó szerv. Ennek gyakorlati kivitelezése viszont magas fokú informáltságot követel, ami a jelen körülmények között nem kielégítő.

A klasszikus könyvelési információs rendszerek nem tudnak kielégítően eleget tenni ennek a feladatnak. Nagymértékben ezért, valamint a döntéselőkészítő alrendszerben jelentkező döntéshozó jogok bitorlása miatt válik a döntéshozás nagyon sokszor formalitássá, a szélesebb értelemben felfogható önigazgatói érdekekkel ellentétessé.

Természetesen nem elegendő elítélni a döntéselőkészítő alrendszert, hanem tenni is kell valamit annak érdekében, hogy működésük feltételei megváltozzanak. Ez konkrétan annyit jelent, hogy legfontosabb feladatként olyan irányítási információs alrendszert kell biztosítani, amely képes kielégíteni a döntéselőkészítés, a döntéshozatal, a végrehajtás szükségleteit megfelelő szinten; azaz lehetővé teszi, hogy időben megfelelő döntési variánsokat tudjon a döntéselőkészítő alrendszer biztosítani, il-

letve döntéshozó alrendszer dönteni és a végrehajtó alrendszer hatni a rendszer működésére. Ismerve a jelenlegi helyzetet nyugodtan állíthatjuk, hogy az irányító rendszer működése nem kielégítő elsősorban is az információs alrendszerek hiányosságai miatt. Joggal lehet állítani, hogy összeütközésbe került a végrehajtó alrendszer magas munkatermelékenysége a döntéselőkészítő alrendszer tragikusan alacsony szintű termelékenységével. Ez nem is meglepő ha számbavesszük, hogy a termelőmunka milyen szintű felszereltséggel (mind a termelőeszközök, mind az energetika terén) rendelkezik- ugyanakkor a döntéselőkészítő és információs alrendszer vonalán egyébként magasan szakképzett dolgozók milyen alacsony szinten vannak felszerelve. Márpedig a mai fejlettségi szinten — az információk korszakában — a lassú és alacsony szintű információkezelés nem tudja kielégíteni a nagy rendszerek stabilitási kívánalmait. Sajnos gyakorlati hozzáállásunk még mindig nagyon szimpla a beruházások kérdéséhez. Szinte felelőtlenül könnyen ruházunk be új kapacitásokba, sokszor erőltetett megokolások alapján, ugyanakkor a szervezettségi szint növelésébe az ügyvitel magasabb szintre emlésébe vagy egyáltalán nem, vagy olyan alacsony szinten ruházunk be, hogy az eleve nem lehet hatékony. Sőt az ilyen rossz példákat felhasználjuk annak bizonyítására, hogy az ügyvitelbe, szervezésbe nem érdemes beruházni. Az a gondolat fel sem merül, hogy amit beruháztunk, azért nem hatékony, mert nem éri el azt a szintet, amely hatékony lehet.

Az irányítási információs rendszerek problémája

Azért hangsúlyozzuk az irányítási információs rendszert, mert amint az eddigiekből látható, nemcsak az operatív szolgálatok munkájának automatizálásáról van szó, hanem az egész irányító rendszer működésének modernizálásáról, az egész rendszer szervezettségéről és stabil működéséről. Az információs rendszer önmagában nem jelent semmit, nem lehet cél, hanem csak eszköz a rendszer általános céljainak megvalósítására.

Végeredményben információs rendszere valamilyen formában van minden rendszernek most is, csak nem elégíti ki a szükségleteket, ezért azt modernizálni kell.

Az első próbálkozások már megtörténtek, de úgy látszik a megközelítési módok problematikusak. Több helyen, nem érezve az elektronikus adatfeldolgozás és informatika közötti különbségeket, koncepció nélkül, pillanatnyi problémák nyomásának a hatása alatt egyes részkérdésekre koncentrálva bevezették a parciális adatfeldolgozási alrendszereket. Ezzel, igaz, megszabadították a középkáder egy részét a rutin jellegű munkáktól, de közel sem oldották meg a lényegbevágó problémákat. Arról ne is beszéljünk, hogy minden esetben az ilyen parciális adatfeldolgozó alrendszerek összehangolása szinte lehetetlen feladat elé állította a szakembereket.

El kell fogadni a tényt, hogy az agráripari komplexum túlságosan is összetett rendszer, amelynek irányítása elsősorban a megfelelő minőségű, megbízható, időszerű és hatékony információktól és azok magas szintű, gyors feldolgozásától, valamint azok döntési variánsokba való kombinálásától függ, s ezt a problémát nem lehet a pillanatnyi körülmények hatása alatt, a részkérdéseknek laikusok által történő attraktív megoldásával elintézni.

Ezeknek a problémáknak a megoldása hatalmas szakmai erőfeszítést, körültekintő tervezést kíván, annál is inkább, mivel biztosítania kell az összes irányítási szintek, irányítási rendszerek információellátását a tmasz-októl, a munkaszervezetektől kezdve egészen az összetett munkaszervezetekig, a községekig, a régiókig, a tartományig, illetve az országos szintig.

Az elektronikus adatfeldolgozás csak részkérdés, azt is mondhatnánk, hogy másodlagos feladat, mert csak eszköz az információs rendszerek hatékony működésének biztosítására.

Elsődleges feladat olyan irányítási információs rendszereket tervezni, amelyek biztosítják:

— az információs bázisok egységesítését,
— hogy minden adat csak egyszer kerüljön be az információs rendszerbe,
— hogy minden felhasználó hozzá tudjon jutni a szükséges adatokhoz, információkhoz,
— magának az információs rendszernek a szükségszerű fejlődését és az új követelményekhez való igazodását.

Az elektronikus adatfeldolgozás fejlesztésének áldásos hatását csak akkor érezzük meg igazán, ha ilyen információs rendszerek működését biztosítják. Persze, az a kérdés nem is vetődik fel, hogy feltétlenül automatizálni kell-e az irányítási információs rendszereket, mert tekintettel az információtömegre, amelyet a környezetből és magából a rendszerből felvesz az információs rendszer, el sem képzelhető a normális funkcionálás megfelelő gyorsaságú adatfeldolgozó géprendszerek nélkül. Az infomációs rendszer terve kell hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy mindent géppel kell-e feldolgozni, vagy sem.

Összefoglalás

A nagy és összetett rendszerek szervezési problémáit hatékonyan nem lehet klasszikus, tapasztalati, szubjektív módszerekkel megoldani.

A szervezéssel foglalkozóknak nem marad más hátra, mint új eszközökhöz nyúlni, amelyek a már bejáródott és ismert módszereket is hatékonyabbá teszik és biztosítják a megfelelő eredményességet összetettebb feltételek között is.

Mivel a döntéselőkészítő alrendszer szervezői a mindjobban tagolódó tudományok mind sokrétűbb eredményeit kell integrálni a sokszorosan

összetett rendszerek problémáinak megoldására, és az irányítási információs alrendszer fejlesztéséhez kell nyúlniuk, hogy ki tudják elégíteni a döntéshozó alrendszer objektív szükségleteit döntési variánsok útján. Az irányítási információs alrendszerek kialakítása körültekintő tervezőmunkát, a rendszerelmélet, információelmélet, modellezés stb. legújabb eredményeinek felhasználását kívánja.

Az elektronikus adatfeldolgozás szélesebb körű alkalmazása csak akkor ad igazán megfelelő eredményeket, ha meg vannak oldva az információs rendszer alábbi lényeges terv szerinti kérdései:

— az egységes sifrírozás
— a releváns adatok keletkezési helye
— az adatgyűjtési rendszer
— az ellenőrzési rendszer
— az adatfeldolgozási rendszer
— a kommunikációs rendszer
— az információszolgáltatás (kinek, milyen információt és mikor)
— az információk felhasználási rendszere stb.

Tehát a szervezéstudományokkal foglalkozók úgy tudnak önigazgatói kötelezettségeiknek legjobb módon eleget tenni, ha az irányítórendszer fejlesztésével kapcsolatban olyan döntési variánsokat biztosítanak, amelyek a legszélesebb önigazgatói alapon támogatást nyújtanak — feladatokat definiálnak ezen a téren, amelyet azután szakmai erőfeszítéssel mint végrehajtók véghez is visznek az összes igazgató-termelő támogatásával. Ne abban lássuk az önigazgatás mikéntjét, hogy egy javaslatot nyújtunk és azt az önigazgatók formálisan jóváhagyják. Azt kell elérni, hogy alternatívák alapján döntsünk. Mondjuk ki azt is, hogyha egyik alternatívát sem fogadja el az önigazgatói döntéshozó szerv, az az önigazgatási szervnek nem a gyengeségét, ellenkezőleg erősségét bizonyítja, a hibát pedig a határozati javaslat előkészítőinél kell keresni.

Rezime

Poljoprivredne organizacione nauke i informatika

Organizacioni problemi velikih i složenih sistema se ne mogu efikasno rešiti pomoću klasičnih, iskustvenih, subjektivnih metoda. Zbog toga onima koji se bave organizacijom neophodno je primeniti nove metode, nova sredstva da bi osigurali odgovarajuću efikasnost i pri složenijim uslovima.

Elektronska obrada podataka može da bude efikasna jedino ako su rešena sledeća, fundamentalna pitanja informacionog sistema: jedinstveno šifriranje, mesto nastanka relevantnih podataka, sistem prikupljanja podataka, sistem kontrole, sistem obrade podataka, komunikacioni sistem, obezbeđivanje informacija (kome, kakve informacije i kada), sistem upotrebe informacija.

Iz aspekta samoupravljanja značajno je postići da se odluke donesu na bazi više alternativa a ne na osnovu jedne varijante koja se formalno odobrava. To će biti dokaz da su organi samoupravnog odlučivanja snažni, i dorasli velikim zadacima.

Summary

Agricultural Organizational Sciences and the Informational System

The organizational problems of the big and complex systems can not be solved effectively by using classical, experimental subjective methods. Because of that for those who are involved with organization it's necesesary to use new methods, new instruments to insure the required effectivity even in worse conditions.

The electronic data processing can be realized only when the following fundamental problems are solved: uniform: coding, place of producing relevant datas, system of gathering datas, system of controle, system of data processing, communication system, system of providing information), to whom, which information and when), system of information usage.

From the aspect of selfmanagement it's important to achieve to have the decisions made on the base of several alternatives not only one version which is formally approved. That will be the evidence that the organs of selfmanagement decisionmaking are strong, ready to fulfil great assignements.

Szenes György

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐ TRANSZFER TÉNYEZŐI, ALAKULÁSA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

1. Bevezető

A lakosság átalakulása elsősorban a munkaképes mezőgazdasági lakosság átalakulása egyéb gazdasági ágazatok dolgozóivá, kényszerű, természetes de hosszú lejáratú folyamat a társadalmi és gazdasági fejlődés bizonyos fokán. Ennek a folyamatnak az alapvető okai a technika és technológia egyre emelkedő színvonalában, az egyre szélesebb technikai és társadalmi munkamegosztásban, a foglalkozások egyre fejlettebb szakosításában és az egyre gyorsabb ütemben növekedő munkatermelékenységben rejlenek. Ezek az okok azonban ellentétben vannak a hagyományos parasztcsaládi sokoldalú termelési módszerrel, valamint a családi parasztgazdaságok apró parcellái által nyújtott termelés lehetőségeivel.

Az önigazgatási szocialista társadalmi rendszerünkben ezekhez az okokhoz még hozzájárul egy nem kevésbé fontos, és a fejlődés szempontjából lényeges tényező is: a szocialista önigazgatási viszonyok meggyorsult fejlődésének folyamata, illetve az egyéni mezőgazdasági termelők bekapcsolódása a társadalmilag szervezett, bővített újratermelési folyamatba, egyesülésük és a társadalmi termelésbe való bevonásuk útján. Ezen az úton fogjuk ugyanis fokozatosan megteremteni a mezőgazdasági termelés és a falu teljes társadalmasítását.

Ezt a célt és az ilyen hozzáállást már a marxizmus—leninizmus klasszikusai is kihangsúlyozták, bár egyúttal a megvalósítás nehézségeit is előrelátták. A kisparaszttal szemben a feladatunk elsősorban abból áll, hogy gazdaságát, személyes birtokát szövetkezetivé tegyük, de nem erőszakkal, hanem példák segítségével és társadalmi segítséggel — mondja Engels: Lehetőséget kell nyújtani arra, ha nem tud mindjárt határozni, hogy gondolkodási időt kaphasson.[1]

Ha Engels fenti gondolatát, a mai fejlődési fokunk alapján mérlegeljük, elmondhatjuk, hogy a mostani időszak, az egyéni mezőgazdaság szempontjából ezé a „gondolkodási időé".

Ugyanakkor azonban egy átalakulási időszak tanúi vagyunk, amely lehetővé teszi a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő átképesítését,

hogy eleget tegyen az új követelményeknek a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek igényenek megfelelően.

Még egy klasszikus gondolat, amelyet itt idézni kell, Lenin gondolata a mezőgazdasági lakosság átalakulásáról: „A parasztnak a teljes pszichológiáját és szokásait átalakító munka, nemzedékek munkájába telik. Ennek a kérdésnek megoldása a kisparasztokra vonatkozólag csak az anyagi bázis lehet, a technika, a traktorok és gépek nagymértékű használata a földművelésben és a nagy jelentőségű villamosítás. Ezek azok a tények, melyek lényegében és hatalmas ütemben átalakítanák a parasztokat."[2]

A mezőgazdaságnak és az egyéni mezőgazdák átalakulásának elemzését, tehát, nagyon széles alapokra kell helyezni. Elsősorban az „anyagi bázist" kell elemezni. Elemzésünkben tehát, mindenekelőtt át kell tekinteni az átalakulás módozatait és ütemét. Azonkívül megkísérelünk rámutatni az átalakulás következményeire, hatására az egyéni mezőgazdaság és azon tevékenységek munkatermelékenységére nézve, amelyekbe a felszabadult mezőgazdasági munkaerő bekapcsolódik. Ezzel kapcsolatosan ki kell emelni azt a tényt, hogy a munkatermelékenységet kutató elemzések elméleti problémái és konkrét nehézségei az egyéni mezőgazdasság elemzésénél sokszorosan jelentkeznek. Ennek sok oka van, melyek nemcsak az egyéni gazdálkodás sajátosságaiban, hanem a mezőgazdaságnak az elsődleges elosztásban jelentkező egyenlőtlen helyzetében is rejlenek.

Elvitathatatlan, hogy a termelőerők fejlődése és különösen a mezőgazdaság fejlődése, valamint a népesedés jelenségei, és főleg a népesedési átalakulás folyamatai között, alapvető összefüggések vannak. Ezeknek az összefüggéseknek egyik lényeges jelensége a munkaerő felszabadulása a mezőgazdaságban. Ennek a folyamatnak azonban a rendelkezésre álló mezőgazdaságon kívüli munkahelyek száma és az azok fejlesztésére fordítható beruházási eszközök bizonyos határokat szabnak, és így lassítják ezt a szükségszerű folyamatot.

Ennek következtében az 1965-ben bevezetett gazdasági reform óta a Vajdaság mezőgazdasági lakosságának átalakulása a magas színvonalú és belterjes technológia térhódítása mellett is lassúbbodott, és egyúttal — különösen a városi koncentrációk közelében — kialakultak a vegyes gazdaságok és elterjedt a nem mezőgazdák mezőgazdasági tevékenykedése is.

2. *A mezőgazdasági lakosság csökkenésének nagysága és üteme*

Országunk és tartományunk népesedési statisztikájából megállapíthatjuk, hogy a felszabadulás után, az 1948-as évi és az 1971-es évi népszámlálás adatai szerint az ország lakossága 15 842 000-ről 20 523 000-re növekedett, vagyis évente 1,2%-kal; Vajdaságé pedig 1 641 000-re, vagyis 0,8%-kal. Ez alatt az idő alatt tehát Vajdaság részaránya az ország lakosságának összlétszámában 10,36%-ról 9,52%-ra csökkent. Vaj-

daság lakosságának 100 főre számított 7 fővel való szaporodása az ország leggyengébb szaporulatát felmutató területét képezi.

A tartomány sajátos demográfiai helyzetét azonban csak a lakosság foglalkozás szerinti szerkezete mutatja ki:[3]

(%-okban)

	%	Jugoszlávia átlagos növ. ráta	%	Vajdaság átlagos növ. ráta	Vajdaság Jugoszlávia
I. Mezőgazd. lakosság az összlakosságban					
1948-ban	67,2	—	68,1	—	100,34
1953-ban	60,9	—1,9	62,9	—1,6	103,30
1961-ben	49,6	—2,5	51,8	—2,4	104,45
1971-ben	38,2	—2,6	39,0	—2,8	102,10
I. Aktív lakosság az összlakosságban					
1953-ban	46,3	—	45,4	—	98,10
1961-ben	45,5	—0,2	44,4	—0,2	96,70
1971-ben	43,3	—0,5	42,7	—0,1	98,61
III. Aktív mezőgazdasági dolgozó az összes aktív lakosságban					
1953-ban	68,3	—	68,8	—	100,73
1961-ben	56,1	—2,4	55,6	—2,6	99,11
1971-ben	47,3	—1,7	46,2	—1,8	98,56

Feltűnően lassú, de állandó csökkenési folyamat mutatkozik a Vajdaságnak az ország lakosságában való részesedésében, viszont éppen olyan lassú de fordított irányú folyamat várható az ország és a tartomány lakosságstruktúrájában a mezőgazdasági aktív lakosság részesedésének javára. Az aktív mezőgazdasági lakosság részesedési aránya ugyanis Vajdaságban az említett időszakban 49,6%-ról 50,6%-ra emelkedett, míg az egész országban 51,8%-ról 48,5%-ra csökkent.[4]

Hogy milyen problémákat vet fel az ilyen lakosságstruktúra, azt legjobban egy nemzetközi összehasonlítás illusztrálja. Az 1971-es összeírás szerint ugyanis huszonöt európai ország 1965-ös adataihoz mérten, tartományunk a 39%-os mezőgazdasági, illetve 46,2%-os aktív mezőgazdasági lakosság részesedése alapján csak Romániát (60,0, illetve 59,6%), Albániát (59, illetve 58%) és Görögországot (54, illetve 53%) előzi meg.[5] Bár még mindig kérdéses, hogy területünk fejlesztésében a természeti forrásaink és kincseink, komparatív előnyeink és gazdaságföldrajzi fekvésünk alapján a fejlett európai országok demográfiai szerkezetére kell-e törekedni, mégis vitathatatlan, hogy gazdasági fejlődésünkhöz továbbra is elengedhetetlen a mezőgazdasági lakosság átalakulása.

A transzfer folyamatának szükségességét nagyban növeli, hogy a termelőerők fejlődése és a technológia felhasználása a mezőgazdaságban ideiglenes és lappangó munkanélküliséget okozott. A rendelkezésre álló és a felhasználható munkaidő viszonya egy aktív földművesre számítva 1960-ban (újabb adatok nincsenek), a következő képet adják:[6]

	rendelkezésre álló nap	kihasznált nap	%
JSZSZK	218	140,2	64
Vajdaság SZAT	221	142,9	65
Szlovén SZK	202	160,0	80

Figyelembe véve a „csúcsokat" ez a kép természetesen bizonyos mértékben változik. A transzfer ütemét csökkenti az a tény is, hogy belterjesebb növények termelése, és főleg az állattenyésztés növelése nagyobb munkafelhasználást igényel és a munkatermelékenységet is fokozza. Ehhez hozzájárul a kistermelői technológia fejlődése és a mezőgazdasági gépek megfelelő alkalmazási lehetősége, valamint az egyéni mezőgazdasági termelők szövetkezése és a társastermelés fejlődése is.

A mezőgazdaság utolsó összeírása 1969-ben, a lakosságé 1971-ben történt. Újabb adatok nincsenek. Az 1969-es év átlaga szerint minden köztársaságban és Koszovó SZAT-ban munkerőfelesleg jelentkezik, csak Vajdaságban nem:[7]

Munkaerőfölösleg a mezőgazdaságban

	ezer főre eső	100 aktív mezőgazdasági lakosra	100 foglalkoztatottra
B és H SZK	325	46,0	55,1
Crna Gora SZK	345	45,6	38,0
Horvát SZK	243	29,3	22,9
Macedón SZK	43	14,0	14,3
Szlovén SZK	36	16,4	5,8
Szerbia SZK (szűkebb területe)	387	25,8	35,7
Koszovó SZAT	110	60,1	91,0
Vajdaság SZAT	—24	—6,2	—

Hogy a fenti kimutatás mennyiben felel meg a mai tényleges helyzetnek azt majd csak a következő összeírás után tudjuk megállapítani. Mindenesetre tény, hogy az utóbbi időben bizonyos lassúbbodás állt be a transzferfolyamat ütemében.

A transzfer gyorsasága a lakosság szaporulatától, valamint a mezőgazdasági lakosság tényleges csökkenésétől függ. Ha tehát az elmúlt időszakot vesszük figyelembe, akkor a következő folyamatot láthatjuk:[8]

(000-ben)

	1948—1961 JSZSZK	1948—1961 VSZAT	1961—1971 JSZSZK	1961—1971 VSZAT
A mezőgazdasági lakosság természetes szaporulata 000-ben	1,509	100	973	34
A mezőgazdasági lakosság számának csökkenése	—1,339	—104	—1683	—223
Tényleges transzfer	2,848	204	2,656	257
Az évi átlagos transzfer	219	16	265,6	25,7
Évi átlagos transzfer 1000 mezőgazdasági lakosra az időszak közepén	22,0	15,4	31,6	30,1
növekedési index	100,0	100,0	144,4	199,5

Vajdaság 1971—1985-ig terjedő időszakra vonatkozó fejlesztési terve ebben az időszakban további évi átlagos 2,7%-os csökkenést, illetve összesen kétszáztizenkilencezer főt (évente átlag 14 600-at) irányoz elő. Ha a múlt évtized természetes szaporulatát számítjuk a következő időszakban is, akkor 1985-ig évente kb. 20 000 mezőgazdasági lakos, illetve 7000 aktív mezőgazdasági dolgozó „átváltozása" várható.[9]

A transzfer nagysága és üteme nem párhuzamos az egyéni mezőgazdasági birtokok számának és azok területi nagyságának változásával, amit a következő adatok is bizonyítanak:[10]

A mezőgazdasági birtokok száma Vajdaságban

	1960. év gazdaság	%	1969. év gazdaság	%	Index	különbség + vagy —
Összesen	308 000	100,00	283 500	100,00	92,05	—24 500
2 hektárig	125 356	40,70	120 830	42,62	96,39	—4 526
2,5—5 ha-ig	99 484	32,30	87 010	30,69	87,46	—12 474
5 hektárig	224 840	73,00	207 840	73,31	92,44	—17 000
5,1—8 ha-ig	51 433	16,71	44 430	15,67	86,39	—7 003
8,1—10 ha-ig	22 792	7,38	25 772	9,09	113,07	+2 980
10 há-n felül	8 935	2,91	5 458	1,93	61,09	—3 477

Összehasonlítva a fenti adatokat a lakosság létszámának a csökkenésével kitűnik, hogy az 1961—1971 közötti időszakban a mezőgazdasági lakosság átalakulása 0,3%, a gazdaságok száma pedig 0,4% átlagos évi

csökkenést mutat. Feltűnik, hogy a legnagyobb csökkenés a 2,1—5 hektárig és az 5,1—8 hektárig terjedő gazdaságoknál mutatkozik, míg a 8—10 hektáros gazdaságok száma 2,980 gazdasággal növekszik, a két hektárig terjedő gazdaságok részesedése pedig, bár számuk csökken, az összgazdaságokhoz mérten mégis növekszik. Az ilyen folyamatok határozottan a mezőgazdaságon belüli birtokviszonyok változását is jelentik, valamint a falu lakosságának további ellentétes fejlődését, miután ez a 8 hektáron felüli kategória részvétele 13%-kal növekszik a gazdaságok összesített számában.

A falusi lakosság és az egyéni földbirtok polarizációját még jobban mutatja a földbirtok területének a változása:

	1960. év hektár	%	1969. év hektár	%	Index 1960—100,0	különbség + vagy —
földterület összesen	1 263 000	100,00	1 102 000	100,00	79,17	—161 000
2 ha-ig	126 300	10,00	99 198	9,06	78,53	—27 120
2,1—5 ha-ig	390 267	30,90	344 926	31,30	88,38	—45 341
5 hektárig	516 567	40,90	444 926	40,36	85,97	—72 461
5,1—8 ha-ig	375 111	29,70	333 906	30,24	89,02	—41 205
8,1—10 ha-ig	241 233	19,10	255 664	23,20	105,91	+14 431
10 ha-n felül	130 119	10,30	68 324	6,20	52,51	—61 795

Legnagyobb a 2 hektárig terjedő gazdaságok száma, amely a gazdaságok 40,7%-át, illetve 1969-ben 42,62%-át képezi és csak 10, illetve 9,06% földterülettel rendelkezik. Számuk részesedése növekszik, míg földterülete is növekszik. Gazdaságonként 4,84 hektárral növekedik a területek, éspedig a kisebb gazdaságok terhére.

Ezt bizonyítják az egyes kategóriák átlagos területéről szóló adatok is:[11] (átlagos hektárban kifejezve)

	2 ha-ig	2,1—5 ha-ig	5,1—8 ha-ig	8,1—10 ha-ig	10 ha-on túl	átlag
1960	1,01	3,92	7,29	10,38*	15,50	4,11
1969	0,82	3,96	7,51	9,92	12,51	3,89
Index	81,19	101,02	103,02	95,57	64,51	94,64

A családtagok birtokainak közös megművelése miatt kerültek 1960-ban a 8—10 ha-ig terjedő területbe, ezért az átlag valamivel a felső határ felett volt.

A fenti számok igazolják a bevezetőnkben említetteket a mezőgazdaság és a mezőgazdasági birtokok társadalmasításának hosszú lejáratú folyamatáról. Ezt a folyamatot azonban az elkövetkező időszakban lényegesen meggyorsítja az egyéni mezőgazdasági termelők társulása a szocialista mezőgazdasággal és a társadalmilag szervezett agrokomplexussal.

A már említett munkaidőtöbblet, valamint a munkaerő elégtelen termelékenysége mellett, továbbá a termelékenység emelésének lehetősége miatt, az aktív lakosság gazdaságonkénti száma lényeges fontosságú a mezőgazdasági termelés és különösen a munkaerőtranszfer szempontjából.

A gazdaságok aktív tagjainak átlagát mutatjuk be a következő táblázaton területnagyság szerint:

(a tagok gazdaságonkénti átlaga)

	1960. évben			1969. évben					
	família-tag	aktív-tag	mezőgazdasági termelésben	família-tag	aktív tag	aktív tag	mezőg. t. index	aktív tag index	index
Vajdaság	3,6	2,1	1,6	3,5	2,0	1,6	97,22	95,24	100,00
0,5 ha-ig	3,3	1,6	0,8	3,4	1,6	0,7	103,04	100,00	87,50
0,51—1 ha-ig	3,0	1,7	1,1	3,1	1,7	1,1	103,33	100,00	100,00
1,1—2 ha-ig	3,2	1,8	1,2	3,2	1,8	1,2	100,00	100,00	100,00
2 hektárig	3,2	1,7	1,0	3,3	1,7	1,0	103,13	100,00	100,00
2,1—3 ha-ig	3,4	2,0	1,5	3,2	1,9	1,4	94,12	95,00	93,33
3,1—5 ha-ig	3,7	2,2	1,9	3,4	2,0	1,7	91,89	90,91	89,47
5,01—8 ha-ig	4,2	2,5	2,3	3,7	2,2	2,0	88,99	88,00	86,96
8,01—10 ha-ig	4,5	27	2,6	4,3	2,6	2,5	95,56	96,30	96,15
10 ha-on felül	4,8	2,9	2,7	4,4	2,6	2,5	91,67	89,66	92,59

A fenti számok elemzése[12] rámutat a mezőgazdaság és főleg a mezőgazdaság magánszektorának sok sajátosságára. Az önálló gazdaságok összes tagjai közül kb. 58% az aktív, de ezeknek csak 3/4 része, illetve 1969-ben 4/5 része aktív mezőgazdasági termelő. Bár az általános nagyságrendben nincs nagy változás, az említett tízéves periódusban történtek lényeges strukturális változások. Ezért szükségesnek tartjuk bemutatni az egy aktív mezőgazdasági termelőre eső földterület nagyságát is:

	2 ha-ig	2,01—5 ha-ig	5,01—8 ha-ig	8,01—10 haig	10 ha-on felül	átlag
1960-ban	1,26	2,30	3,15	3,99	4,63	2,57
1969-ben	1,21	2,55	3,75	3,96	5,00	2,43
index	96,03	110,39	118,30	99,24	107,99	94,55

Bár a 2 hektár és a 8 hektár közötti gazdaságok aktív tagonkénti területe valamivel növekedett, mégis le kell szögezni, hogy a területek nagysága megközelítőleg sem teszi lehetővé az aktív mezőgazdasági termelők munkaképességének a kihasználását. Ez csak abban az esetben lehetséges, ha a hagyományos, mindenfélét termelő kisgazda módján gazdálkodnak. Ezt főleg az állattenyésztés jelentős fejlesztésével lehetne javítani, azonban itt az állattenyésztés elsődleges elosztásbeli egyenlőtlen helyzete komoly akadályt képez.

Az iparilag és mezőgazdaságilag fejlett országokkal való összehasonlítás csak növeli a probléma súlyát. Éppen ezért a munkaerő átömlesztése a mezőgazdaságból a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekbe, valamint az egyéni mezőgazdasági bekapcsolása a társadalmilag szervezett mezőgazdasági és élelmiszeripari folyamatba, a mezőgazdaság termelésének, intenzívitásának és termelékenységének növelése mellett, elsőrendű össztársadalmi feladat, annál is ikább, mert ez egyúttal a szocialista önigazgatás fejlődésének legbiztosabb útja is.

3. *A mezőgazdasági munkaerő csökkenését befolyásoló tényezők*

Nagyszámúak azok a tényezők, melyek befolyásolják, sőt lényegében meghatározzák a munkaerő mezőgazdaságból történő elvándorlásának az ütemét. E tényezők különböző irányúak és hatásúak, de lényegében egységesen hatnak a transzfer gyorsaságára, tömegére, módozataira és irányára. Ezek a tényezők gazdasági, technikai, szervezeti, pszichikai és szociális körülményekből erednek.

a) A gazdasági eredetű tényezők közül legelőször is a mezőgazdaság viszonylagos alacsony jövedelmezőségét kell kiemelni. Az elsődleges elosztásban létrejött egyenlőtlen helyzet, a mezőgazdaság munkájának sokéves, — a többi tevékenységhez képest jelentősen alacsonyabb — társadalmi értékeléséből ered. Bár a mezőgazdaság jelentőségét — különösen a vajdasági gazdaság szempontjából —, nem lehet csak a társadalmi termékben való részvétellel mérni, ez a részesedés mégis jelentős képet ad.[13]

A mezőgazdaság részesedése a társadalmi termékben

(százalékban kifejezve az 1972. évi árak alapján)

	társadalmi szekt. rész. a társ. term.	magánszektor részesedése a társ. term.			mezőg. magánszekt. rész. a mezőgaz. társ. term.		
		JSZSZK	VSZAT	VSZAT JSZSZK	JSZSZK	VSZAT	VSZAT JSZSZK
1965 évben	11,85	22,68	39,02	20,37	76,55	59,90	17,27
1970 "	11,76	17,98	30,29	17,29	78,43	60,15	14,16
1971 "	10,82	17,78	32,24	19,65	76,21	55,68	15,75
1972 "	10,59	16,71	30,77	19,49	71,45	52,00	13,39

1973 "	10,73	17,31	31,66	19,53	76,88	57,79	15,56
1974 "	10,92	16,32	31,46	20,19	75,59	52,50	17,14
1975 "	10,66	15,36	30,21	19,79	75,13	58,13	17,26
Átlagos évi csökkenési ráta							
1975/1965	—1,1	—3,8	—2,5	—0,3	—0,2	—0,3	—0,1
1975/1970	—2,0	—3,2	—5,0	+4,8	—0,9	—0,7	+4,0

Miután Vajdaság mezőgazdaságának részesedése lassabban csökken, mint az országos, az utóbbi időben a Vajdaság mezőgazdasága nagyobb mértékben részesedik az ország mezőgazdasági termelésében. Ez a folyamat a mezőgazdaság társadalmi szektorának nagyobb eredményeinek, nem pedig az egyéni gazdaság gyengébb eredményeinek a következménye. Az ilyen fejlődés azonban negatív hatással van a mezőgazdaság és egyúttal a tartományi helyzetére az elsődleges elosztásban. Egy összehasonlítás a társadalmi termékben, valamint az aktív lakosságban való részesedés között bizonyítja a fentieket, mivel ezek alapján kimutatható az aktív lakosonkénti nemzeti jövedelem a mezőgazdaságban és azon kívül.

Mivel az aktív mezőgazdasági lakosságról az 1971-es adatok állanak rendelkezésünkre, így az összehasonlítás erre az évre vonatkozik, de az aktív mezőgazdasági lakosság és a nemzeti jövedelem egymáshoz való viszonyában nem állott be. A nemzeti jövedelemre, valamint az aktív lakosságra vonatkozó 1971-es adatok a következők:[14]

(millió dinárban kifejezve, folyó áron)

nemzeti jövedelem	21 091,9	100,00%
ebből a mezőgazdaság	7 178,0	34,03%
egyéb tevékenysége	13 911,9	65,97%
aktív lakosság száma	833 242	100,00%
ebből mezőgazdasági	375 106	46,22%
egyéb foglalkozásbeli	448 136	53,78%

Tehát a fejenkénti nemzeti jövedelem így alakul:

Nemzeti jövedelem aktív lakosonként	253 130 din.	100,00%*	81,54%
Nemzeti jövedelem aktív mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosonként	186 390 din.	73,63%	60,04%
Nemzeti jövedelem mezőgazdaságon kívüli aktív lakosként	310 439 din.	122,64%	100,00%**

* bázis aktív lakos
** bázis a mezőgazdaságon kívüli aktív lakos

Ha tehát elfogadnánk azt a tézist, hogy a munka termelékenységét a fejenkénti nemzeti jövedelem fejezi ki, akkor a mezőgazdaság munkatermelékenysége az össztermelékenység 73,63%-a a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek munkatermelékenységének 60,04% lenne. Tekintve, hogy mezőgazdasági munkára a munka sajátosságából kifolyólag nem lehet felhasználni az egész rendelkezésre álló munkaidőt, ebben a tevékenységben nem lehet a munkatermelékenységet a rendelkezésre álló munkaerővel mérni, hanem csak a felhasználható munkaidővel.

Bár az utóbbi tizenöt évben a mezőgazdaság elsődleges elosztásbeli helyzete sokban javult, mégsem lehetett behozni azt a sokéves lemaradást, melyet az egyenlőtlen társadalmi értékelés — melyre természetesen az egész társadalom életszínvonala érdekében szükség van —, hozott magával. Egy a folyó- az állandó árakon kimutatott indexszámok közötti összehasonlítás igazolja a fenti állítást:[15]

(a társadalmi termék növekedési indexei 1972/1959)

	folyó árakon	állandó árakon	együttható
Összgazdaság	1 000,5	228,41	4,378
mezőgazdaság	593,41	119,95	4,947
gyáripar	835,89	318,94	2,621
egyéb tevékenységek	1 647,68	267,07	6,132

A fenti kép rávilágít a mezőgazdaság állandó árakon való viszonylagosan alacsony növekedésére, de egyúttal a mezőgazdaság helyzetének a javulására is, mint ahogy azt az együtthatók egymás közti viszonya mutatja:

mezőgazdaság: összgazdaság 1,12:1
mezőgazdaság: gyáripar 1,89:1
mezőgazdaság: egyéb tevékenységek 0,81:1

A mezőgazdaság magánszektorát tekintve ez a helyzet még bonyolultabb, mert a magánszektor a földterületek 58%-án az aktív földművesek 82%-át foglalkoztatja, akik a mezőgazdaság nemzeti jövedelmének csak a 44%-át termelik. Bár a társadalmi szektorban is rejlenek még tartalékok, az egyéni mezőgazdasági termelőknek különböző termékek előállításához még mindig a társadalmiakkal szemben 3—5-szörös időre van szükségük.[16]

Az időtöbbletet az egyéni földművesek részben a kisebb termelési költségekkel pótolják. Az 1971—1975 években a társadalmi termék részesedése a termelés értékében a magánszektorban és a társadalmi munkaszervezetekben a következőképp alakult:[17], [18]

A társadalmi termék részesedése a termelési értékben

(érték %-ban kifejezve)

	magánszektor	társadalmi szektor	magánszektor / társ. szektor
1971.	57,88	28,54	2,028
1972.	55,49	28,86	1,923
1973.	62,50	30,11	2,076
1974.	56,85	31,21	1,819
1975.	58,11	31,65	1,836

Elvitathatatlan, hogy a kisebb munkatermelékenység okozza a legnagyobb mértékben az egyéni mezőgazdasági termelés előnytelen jövedelmi helyzetét, és természetesen a munkaerőtranszfer jelentékeny indítékát is. A mezőgazdaság — főleg a magánszektor naturális termelése — intenzitása és sokfélesége minden bizonnyal részben oka az alacsony árutermelésnek. Ennek a ténynek bemutatása szükségessé tette a termelés piaci jellegére vonatkozó adatainak ismertetését:[19]

(piaci termék a mezőgazdaság össztermelésében %-ban kifejezve)

Év	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
társadalmi szektor	55,6	54,5	55,3	55,1	55,9
magánszektor	44,4	45,5	44,7	44,9	44,1
koefficiens	79,86	83,49	80,83	81,49	78,89

A koefficiens az egyéni mezőgazdaság piaci termékének viszonyát mutatja társadalmi szektor piaci termékének rátájával szemben.

Az alacsonyabb rátának nagyon sok oka van. Az egyéni mezőgazdasági termelés még mindig nincs eléggé bekapcsolva a társadalmi újratermelés többi szakaszának egységes komplexumába. A kooperáció, valamint a társastermelés és a közös jövedelem megfelelő elosztása, még csak a kezdeti eredményeket mutatják fel és így az egyéni mezőgazdasági termelő még nem tudja felfogni, hogy érdekei hosszú távra nézve az egyesülésben és a közös árutermelésben rejlenek és hogy az elsődleges termelés a végtermék jövedelméből a hozzájárulásához megfelelően részesülhet.

A „munkaerőtöbblet" problémájáról már volt szó, de ezt a kérdést, helyesebben „a munkaerő elégtelen kihasználása" értelmében kellene taglalni. A mezőgazdasági termelés már említett sajátossága is, valamint az időszakonként, a szezonban jelentkező munkaerőhiány csak részben egyeztethető össze és szűntethető meg az időszerű technológia és technika alkalmazásával, illetve a mezőgazdasági termelés intenzitásának növelésével.

A munkaerőtöbblet kérdését tehát csak a mezőgazdaság alapvető problémáinak megoldásával; tagosítással, az egyéni mezőgazdák társulásával, társastermeléssel, tehát a falu és a mezőgazdaság szocialista átalakulásával egyetemben lehet megoldani. Mindezek a folyamatok természetesen a munkaerő elvándorlásával — a mezőgazdaságból egyéb tevékenységbe való áttérésével — járnak.

Az iparosodást — ami elvitathatatlanul az általános gazdasági fejlődés fő irányvonala — azonban különböző nézőpontból kell vizsgálni. Az ipari tevékenység növekedése a fejlődés megfelelő színvonalán új munkahelyek megnyitásával jár és így a mezőgazdaságból a fejlődés folyamán felszabaduló munkaerőt foglalkoztatni tudja. Az ipar egyúttal új, időszerű termelőeszközöket is nyújt a mezőgazdaságnak, részben az egyéni földművelőknek is. Ennél sokkal fontosabb azonban a mezőgazdasági termelés iparosítása, az ipari technológia és szervezés meghonosodása a mezőgazdaságban.

Végül, de nem utolsó sorban az iparosodás a mezőgazdasági termékek magasabb fokú feldolgozását hozza magával. „Azelőtt a paraszti család maga termelte és dolgozta fel termékeit, az élelmiszert és a nyersanyagot, amelyet részben maga is fogyasztott el. Ezek a nyersanyagok és élelmiszerek most áruvá váltak."[20]

Ezek az áruk az iparban további feldolgozásra kerülnek, és ezáltal az elsődleges termék értéke is növekszik. Mostanáig a mezőgazdasági termelő nem részesedett, illetve nem részesedhetett megfelelő mértékben terméke ilyen értéknövekedésében, és emiatt csökkent érdeklődése a termelés fejlesztése iránt.

Meg kell jegyezni, hogy a munkaerőtranszfer nem volt párhuzamos az iparosodás folyamatával, tekintve hogy az időszerű iparosodás az új munkahelyek megnyitásával egyetemben, az élőmunka viszonylagos csökkentésével is jár. Amellett egy új munkahely nagyon sok anyagi befektetést,például 1975-ben 250—270 000 dinár beruházást igényelt.

A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő számára rendelkezésre álló munkahely mennyisége és milyensége természetesen korlátozó tényező a transzfer ütemét illetően. Ezért az egyéb tényezők mellett, amelyekről még szó lesz, ez is egyik jelentős oka annak, hogy a mezőgazdaság, a lakosság foglalkoztatása szempontjából reziduális (visszamaradó) tevékenység lesz, legalábbis addig, míg a mezőgazdasági termelő jövedelmezőségi helyzete ki nem egyenlítődik a többi tevékenység dolgozóinak jövedelmével.

Hogy milyen tevékenységek felé irányul a mezőgazdasági lakosság vándorlása, azt a következő adatokból láthatjuk:[21]

(%-ban kifejezve)

	Jugoszláviában	Vajdaságban	Vajdaság Jugoszlávia = 100
Mezőgazdaság	13,3	36,8	276,69
Erdőgazdaság	3,7	0,7	18,86
Ipar és bányászat	34,6	21,7	62,72
Építészet	17,0	7,3	42,94
Szállítás	7,8	3,7	47,44
Kereskedelem	5,2	6,4	123,08
Kézműipar	9,1	12,6	138,46
Egyéb tevékenységek	9,3	10,8	116,13

A fenti adatok a Vajdaság és az ország egymás közti viszonyát mutatják, de a munkaerő elhelyezkedését is. Érdekes képet kapunk, ha figyelembe vesszük, Vajdaság 578 503 földmunkásának — ahányat az 1969-i mezőgazdasági összeírás kimutat — foglalkozás szerinti kimutatását.[22]

állandóan a saját földjén dolgozik:	214 892	37,15%
túlnyomórészt a saját földjén dolgozik:	71.144	12,29%
időlegesen a saját földjén dolgozik:	163 597	28,28%
állandóan a birtokon kívül dolgozik:	128 870	22,28%

b) A munkaerőtranszfert befolyásoló technikai tényezők természetesen a fenti gazdasági tényezőkkel közvetlen összefüggnek, és semmivel sem kisebb jelentőségűek.

Itt elsősorban az egyéni gazdasági birtok nagyságát, és a történelmileg kialakult birtokviszonyokat kell tekintetbe venni. Az előbbiekben bemutatott földbirtokok nagyságrendi csoportosítása természetesen nemcsak gazdasági, hanem egyúttal szociális, pszichológiai és családi tényezők következménye. Nagyságuk a sok évszázados tradicionális, családi naturális termelésnek felelnek meg, és nem a mai, időszerű, fejlett technológiai színvonalnak. Nehezítő körülmény, hogy ilyen nagyságú birtok is — egy reprezentatív elemzés szerint[23] — átlagosan négy telekrészre oszlanak, amelyek legtöbbször nagy távolságra vannak egymástól, és természetesen lényegesen megnehezítik a terület megmunkálását.

A megmunkálandó földterületek termelőnkénti optimális, technikailag és gazdaságilag minimális nagyságát sokszor feldolgozták már szakirodalmunkban, azonban a termőterület nagysága a mi egyéni mezőgazdaságunkban, elvitathatatlanul az egyik legnagyobb hátráltató tényezője a munkatermelékenység és a termelés növekedésének.

A munkaeszközök az egyéni gazdaságokban az élőmunka helyettesítését, a munka megkönnyítését, de egyúttal a munkatermelékenység növelését, valamint az időszerű és jobb földmegmunkálást, többlettermelést és a tenyészállatok biológiai képességének és gazdasági eredményeinek növekedését is jelentik.

Ha ezúttal a munkaeszközök fogalma csak a traktorok, elektromotorok és az állatállomány feltételes számát értjük, akkor az ellátottságról a két összeírás között a következő helyzet mutatkozik:[24]

	traktorok			elektromotor	állatállomány/000		
	1960.	1969.	index	1969.	1960.	1969.	index
Összesen	1302	8381	644	29,058	526	494	88,2
2 ha-ig	179	299	167	4,147	110	76	69,1
2—3 ha-ig	107	298	278	2,890	53	44	83,0
3—5 haig	222	382	397	5,516	103	89	86,4
5—8 ha-ig	321	2393	745	28,769	135	129	88,9
8 ha-on felül	443	4497	951	7,730	124	116	93,5

A fenti adatok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy azóta is nagy mértékben növekedett a traktorok és egyéb gépek száma, és az 1975-ös évben az egyéni mezőgazdaságoknál egy traktorra összesen 38 hektár föld jutott. Még ha nem vennénk is figyelembe, hogy a termelési együttműködés keretében a földterületek bizonyos részét a társadalmi szektor traktorai művelték meg, akkor is megállapíthatnánk, hogy az egyéni tulajdonosok traktorai nem lehettek racionálisan kihasználva, tehát, hogy beszerzésüknek nem volt meg a gazdasági indokoltsága.

Az egyéni mezőgazdaság családias és sokrétű termeléséhez természetesen az öröklött és sajátos lélektani okok mellett gazdasági és technikai okok is hozzájárultak. A kis földterület, a gyenge felszereltség; a munkaerőszükséglet változásai az év folyamán (szezonban), de természetesen az éghajlattól és időváltozásoktól való függés nagymértékben befolyásolja az egyéni gazdaság jövedelmezőségét, munkaerőszükségletét, termelékenységét, és ezáltal a munkaerőtranszfer folyamatát és annak ütemét

Ezt az ütemet többek között az is befolyásolja, hogy az egyes termelési ágazatok évszázados kiválása a mezőgazdaságból, részben a piacgazdaság következményeként, de az általános fejlődés hatása alatt is tovább folytatódik. A múltban sok tevékenység kivált már a mezőgazdaságból; folyamatban van a borkészítés kiválása, és mindinkább megmutatkoznak az előjelei az állattenyésztés önállósításának is. Ez a folyamat az egyes gazdaságok szakosítása és az állattenyésztés önállósulása útján történik. Természetesen minden kihatással van a transzferre is. A szakosított gazdák megmaradnak a mezőgazdaságban, a földművesek pedig kénytelenek részben „szakosodni" részben pedig más, mezőgazdaságon kívüli ágazatokban munkát keresni.

A munkaerőtranszfer a fentieken kívül bizonyos intézményes tényezők hatása alatt is áll. Ezek a mezőgazdaságra ható tényezők, a fejlődés egy bizonyos fokán túl minden gazdálkodásban, a fejlett és kevésbé fejlett kapitalista, valamint a szocialista országokban és természetesen a mi gazdaságunkban is jelen vannak.

Az a tény, hogy a központosított gazdaságirányítás a legtovább a mezőgazdaságban tartotta magát, és hogy még a legfejlettebb országok is az általános életszínvonal védelmében protekcionalista gazdaságpolitikát folytatnak a mezőgazdasággal szemben, természetesen súlyosan kihat a mezőgazdaságban uralkodó állapotokra, de az ágazati és regionális fejlődésre is.

A mezőgazdaság egyenlőtlen jövedelmi helyzetével kapcsolatosan kimutattuk, hogy ezt a helyzetet az egész nemzetgazdálkodással szemben 0,7363-as, a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekkel szemben pedig 0,6004-es együtthatóval lehet kifejezni. Minden eddigi kutatás eredménye arra mutat, hogy az ilyen egyenlőtlenség nem, illetve nem csak a mezőgazdaság alsóbbrendű munkatermelékenységének, hanem egyéb szervezési, intézményes, részben nem gazdasági tényező következménye is. Főleg a mezőgazdaságra káros árpolitika, tehát a mezőgazdasági munka egyenlőtlen társadalmi értékelése hozza magával, hogy a mezőgazdaság a piacon egyenlőtlen helyzetbe kerül. Ezt a tényt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a mezőgazdaságon belül is a belterjesebb termelés és az állattenyésztés terhére alakulnak ki egyenlőtlen árak, melyek ártanak a mezőgazdaság fejlődésének, és csökkentik az egyéni mezőgazdák érdeklődését.

A hitelpolitikának az első pillantásra ésszerű követelménye, hogy a társadalmi beruházásokat elsősorban olyan létesítménybe kell fektetni, amely a leggyorsabban tudja visszafizetni a befektetéseket, figyelmen kívül hagyja a mezőgazdaság sajátosságait a bővített újratermelés eszközeinek a megteremtésére vonatkozóan.

Az utóbbi években a „zöld terv" alapján a társadalmi tmasz-ok által megkezdődtek a magánszektor fejlődését célzó beruházások is, melyeknek kezdeti eredményei máris megmutatkoznak. A társastermelés és mezőgazdasági termelők társulása, illetve bekapcsolódása a társadalmilag szervezett termelésbe biztosan meg fogja hozni az eredményt a termelés és a termelékenység növelése és a munkaerőtranszfernek a gazdasági fejlődéssel való összehangolása terén.

Külön ki kell hangsúlyozni, hogy a magángazdaságok nincsenek elegendő mértékben összekapcsolva a társadalmi infrastruktúra — elsősorban a gazdasági infrastruktúra — hálózatával. A megfelelő forgalmi, vízgazdasági és részben még energiagazdálkodási infrastruktúra hiánya nagymértékben nehezíti a termelés fejlődését. A Duna—Tisza—Duna Szervezet, Észak-Bácska és Szerémség területén vízellátása minden bizonnyal meghozza gyümölcsét a mezőgazdasági termelés fejlődése és intenzifikálása szempontjából.

c) Még ha első tekintetre úgy tűnik is, hogy a lélektani tényezők kihatása nem olyan jelentős, mint a gazdasági és technikai tényezőké, alaposabb tanulmányozás ugyanolyan jelentőséget tulajdonít nekik. Ezek a tényezők ugyanis mélyen a mezőgazdasági termelők tudatában gyökereznek, és megszüntetésükre hosszú időre van szükség. A kispolgári felfogás, a birtokhoz való ragaszkodás, az amire leginkább gondolunk, ha

az említett lélektani tényezőkről van szó, természetesen nem véletlen jelenségek, hanem hosszú és logikus fejlődés következményei. Ennek a lélektani tényezőnek gyökereit a kisgazdaság korlátolt területében és a hagyományos családi termelési módban kell keresni.

A magángazdálkodó félelme az önállóság elvesztésétől természetes, hisz amíg a munkája teljes mértékben (az időjárás viszontagságaitól eltekintve) tőle függ, minden mezőgazdaságon kívüli munkánál — főleg a társult munka szervezeteiben — kénytelen lesz a technológiai, és munkaszervezési szabályoknak és munkafegyelemnek alávetni magát. Ezért a jövedelemszerzés kisebb lehetősége és annak nehézsége dacára is biztosabbnak látja életét a saját gazdaságában. A föld magántulajdona biztonságérzetet nyújt neki, és gonddal jár megválni tőle, tekintve hogy az eladási vagy bérbeadási lehetőség a társadalmi szervezetek anyagi lehetőségétől függ, és eléggé bizonytalan.

Az egymás közötti bérbeadás lehetősége kicsi és a bérbeadó szempontjából bizonytalannak is látszik. Az egymás közti haszonbérletezést mégsem lehet jelentéktelennek tartani, hisz az 1969-es összeírás szerint, 16 977 gazdaság bérelt földet.[25] Ezeknek 64,79%-a pénzben, 35,44%-a pedig termékekben fizette a bér ellenértékét. Érdekes megemlíteni, hogy a legtöbb gazdaság az 1 hektárig terjedő és a nyolc hektáron felüli birtokokból toborzódik. A 283 500 gazdaságból 111 000 (tehát 39,2%) vesz igénybe idegen munkaerőt, 58 000 viszont (20,7%) munkaerőt bocsát ki, ami azt mutatja, hogy az összes gazdaság 60%-a igyekszik az egyéni mezőgazdaságon belül megoldani a munkaerőproblémát.

Azokkal a tényezőkkel párhuzamosan, melyek a munkaerőtranszfert csökkentik, jelentkeznek olyan tényezők is, melyek ellenkező irányba hatnak. Az egyenlőtlen jövedelmezési lehetőségek, a piaci bizonytalanság, az a tudat, hogy az egyenlőtlen jövedelem nemcsak alacsonyabb munkatermelékenység következménye, természetesen csökkenti a termelők érdekeit, hogy megmaradjanak az egyéni földbirtokon. Ehhez járul még a fiatalság érdeklődési körének megváltozása, amely nemcsak az alapfokú, hanem részben a középfokú képzettség után is nehezen illeszkedik be az egyeni kisbirtok szűkös kereteibe.

d) A munkaerőtranszfer ütemére ható szociológiai tényezőket sem szabad lekicsinyelni. Ezek elsősorban az egyéni mezőgazdasági termelők társadalmi helyzetével vannak összefüggésben, és természetesen nagyrészt gazdasági okokból, illetve jövedelemszerzési lehetőségekből erednek.

Jelentékeny mértékben befolyásolja az egyéb tevékenység felé irányuló áramlást a társadalmi és nyugdíjbiztosítás hiánya, melynek áthidalása most még csak folyamatban van. Ez a kérdés az öregedési folyamattal egyetemben mind fontosabb lesz. Tekintve, hogy a mezőgazdaságot elsősorban a fiatalok és a középkorúak hagyják el, a mezőgazdaság és a falu lakosságának sokkal nagyobb az öregedési üteme, mint a városi lakosságé. A megmaradt egyéni birtokokon az öregek munkatermelékenysége csökken, a mezőgazdaság jövedelme kisebb lesz, viszont ezzel párhuzamosan jelentkezik bizonyos jövedelemátömlesztés a faluból a vá-

rosba. A lakosság egy része a városban dolgozik és teremti meg a jövedelmét, de a falun lakik. A falu urbanizálódása, valamint a társulási folyamat meggyorsulása ezt a problémát minden bizonnyal rövidesen meg fogja oldani.

4. *A mezőgazdasági lakosság átalakulásának útjai és formái*

A deagrárizáció útjai és formái, de elsősorban a munkaképes lakosság átirányulásának útjai és formái, nagyon sokfélék. Mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy az emberi aktivitás periódusát más kritériumok határozzák meg az egyéni gazdálkodóknál, mint a többi munkaerőnél. Vehetnénk kezdetnek a 14—15-ik életévet, és az időtartam végét csak a halál szabja meg. Azon személyek életkora, akik 1961-ben és 1971-ben magánbirtokon gazdálkodtak a következő adatokból látható:[26]

1961-ben	20 éven alul	20—34	34—44	45—54	55—59	60 éven túl
%-ban	0,2	15,7	18,4	27,1	13,3	25,3

1971-ben	20 éven alul	20—27	28—34	35—44	45—54	55—60	60—65	65-ön felül
%-ban	0,0	2,3	7,3	21,4	19,7	17,8	12,2	19,3

Az 1961-ben tehát a magángazdálkodók 61,4%-a volt 20—54 éves, 1971-ben pedig csak 50,7%-a, míg ugyanakkor a hatvan éven felüliek száma 25,3%-ra nőtt, és közülük 1971-en 19,3% 65 éven felüli volt.

a) Megállapítható, hogy a földműves lakosság általában 40—45 éves koráig hagyja abba a földművelést. A földműves családok leginkább iskoláztatják gyermekeiket, hogy más képesítést nyerjenek. Ezt a jelenséget pozitív folyamatnak kell tekinteni, mert alkalmat nyújt szakképzett munkások képesítésére.

Az iskola befejezése után az ilyen fiatal elhelyezkedik valamely mezőgazdaságon kívüli ágazatban, de részben otthon lakik továbbra is, és munkaidő után, de főleg a fő mezőgazdasági idényben segít a földmunkák elvégzésében. Az ilyen vegyes gazdaságok jelentősége nem kicsiny, amint ez a következő adatokból látható:[27]

	1960	%	1969.	%	index
Gazdaságok száma	308 044	100,00	283 500	100,00	92,03
Ebből tiszta mezőgazdaságok	196 333	63,73	175 486	61,89	89,38
Vegyes gazdaságok	111 711	46,27	108 010	38,11	96,68

A nagyságcsoportok szerinti áttekintés még sokkal érdekesebb, ugyanis az egy hektárig terjedő gazdaságoknak csak 36%-a tiszta mezőgazdasági birtok, a két hektárosoknál pedig csak 50%.

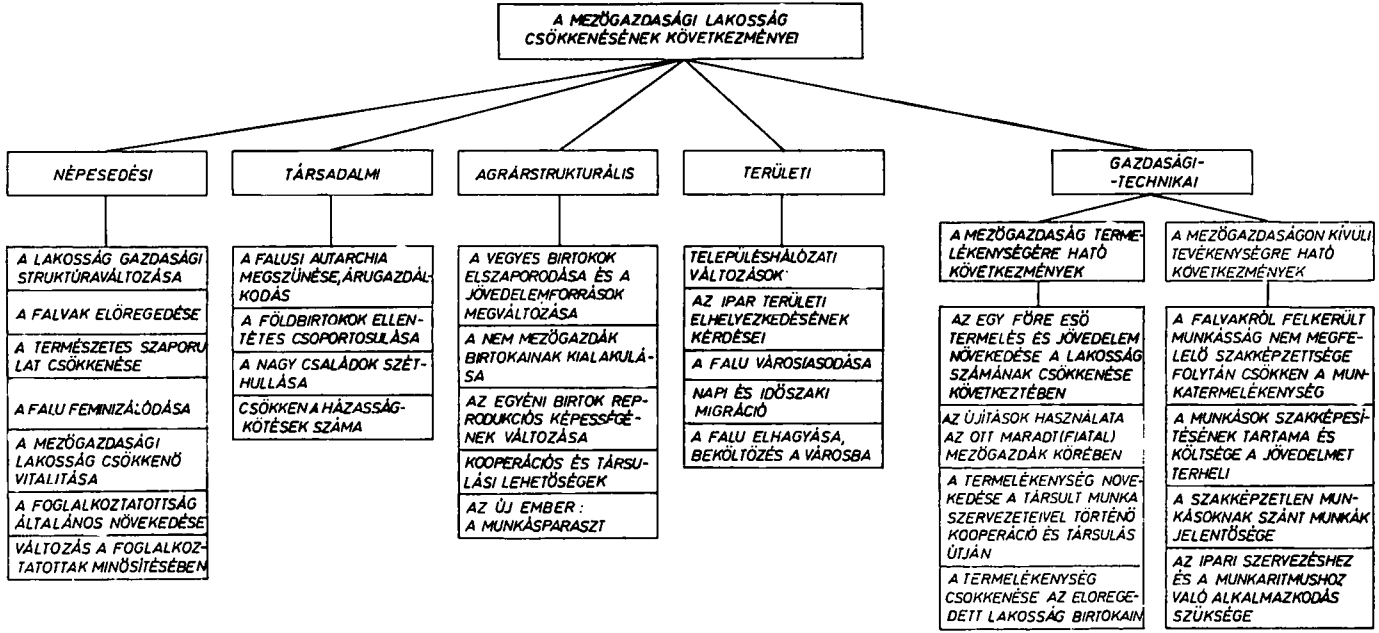
A MEZŐGAZDASÁGI LAKOSSÁG CSÖKKENÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI
NÉPESEDÉSI
TÁRSADALMI
AGRÁRSTRUKTURÁLIS
TERÜLETI
GAZDASÁGI-TECHNIKAI
A LAKOSSÁG GAZDASÁGI STRUKTÚRAVÁLTOZÁSA
A FALVAK ELÖREGEDÉSE
A TERMÉSZETES SZAPORULAT CSÖKKENÉSE
A FALU FEMINIZÁLÓDÁSA
A MEZŐGAZDASÁGI LAKOSSÁG CSÖKKENŐ VITALITÁSA
A FOGLALKOZTATOTTSÁG ÁLTALÁNOS NÖVEKEDÉSE
VÁLTOZÁS A FOGLALKOZTATOTTAK MINŐSÍTÉSÉBEN
A FALUSI AUTARCHIA MEGSZŰNÉSE, ÁRUGAZDÁLKODÁS
A FÖLDBIRTOKOK ELLENTÉTES CSOPORTOSULÁSA
A NAGY CSALÁDOK SZÉTHULLÁSA
CSÖKKEN A HÁZASSÁGKÖTÉSEK SZÁMA
A VEGYES BIRTOKOK ELSZAPORODÁSA ÉS A JÖVEDELEMFORRÁSOK MEGVÁLTOZÁSA
A NEM MEZŐGAZDÁK BIRTOKAINAK KIALAKULÁSA
AZ EGYÉNI BIRTOK REPRODUKCIÓS KÉPESSÉGÉNEK VÁLTOZÁSA
KOOPERÁCIÓS ÉS TÁRSULÁSI LEHETŐSÉGEK
AZ ÚJ EMBER: A MUNKÁSPARASZT
TELEPÜLÉSHÁLÓZATI VÁLTOZÁSOK
AZ IPAR TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSÉNEK KÉRDÉSEI
A FALU VÁROSIASODÁSA
NAPI ÉS IDŐSZAKI MIGRÁCIÓ
A FALU ELHAGYÁSA, BEKÖLTÖZÉS A VÁROSBA
A MEZŐGAZDASÁG TERMELÉKENYSÉGÉRE HATÓ KÖVETKEZMÉNYEK
A MEZŐGAZDASÁGON KÍVÜLI TEVÉKENYSÉGRE HATÓ KÖVETKEZMÉNYEK
AZ EGY FŐRE ESŐ TERMELÉS ÉS JÖVEDELEM NÖVEKEDÉSE A LAKOSSÁG SZÁMÁNAK CSÖKKENÉSE KÖVETKEZTÉBEN
AZ ÚJÍTÁSOK HASZNÁLATA AZ OTT MARADT (FIATAL) MEZŐGAZDÁK KÖRÉBEN
A TERMELÉKENYSÉG NÖVEKEDÉSE A TÁRSULT MUNKA SZERVEZETEIVEL TÖRTÉNŐ KOOPERÁCIÓ ÉS TÁRSULÁS ÚTJÁN
A TERMELÉKENYSÉG CSÖKKENÉSE AZ ELÖREGEDETT LAKOSSÁG BIRTOKAIN
A FALVAKRÓL FELKERÜLT MUNKÁSSÁG NEM MEGFELELŐ SZAKKÉPZETTSÉGE FOLYTÁN CSÖKKEN A MUNKATERMELÉKENYSÉG
A MUNKÁSOK SZAKKÉPESÍTÉSÉNEK TARTAMA ÉS KÖLTSÉGE A JÖVEDELMET TERHELI
A SZAKKÉPZETLEN MUNKÁSOKNAK SZÁNT MUNKÁK JELENTŐSÉGE
AZ IPARI SZERVEZÉSHEZ ÉS A MUNKARITMUSHOZ VALÓ ALKALMAZKODÁS SZÜKSÉGE

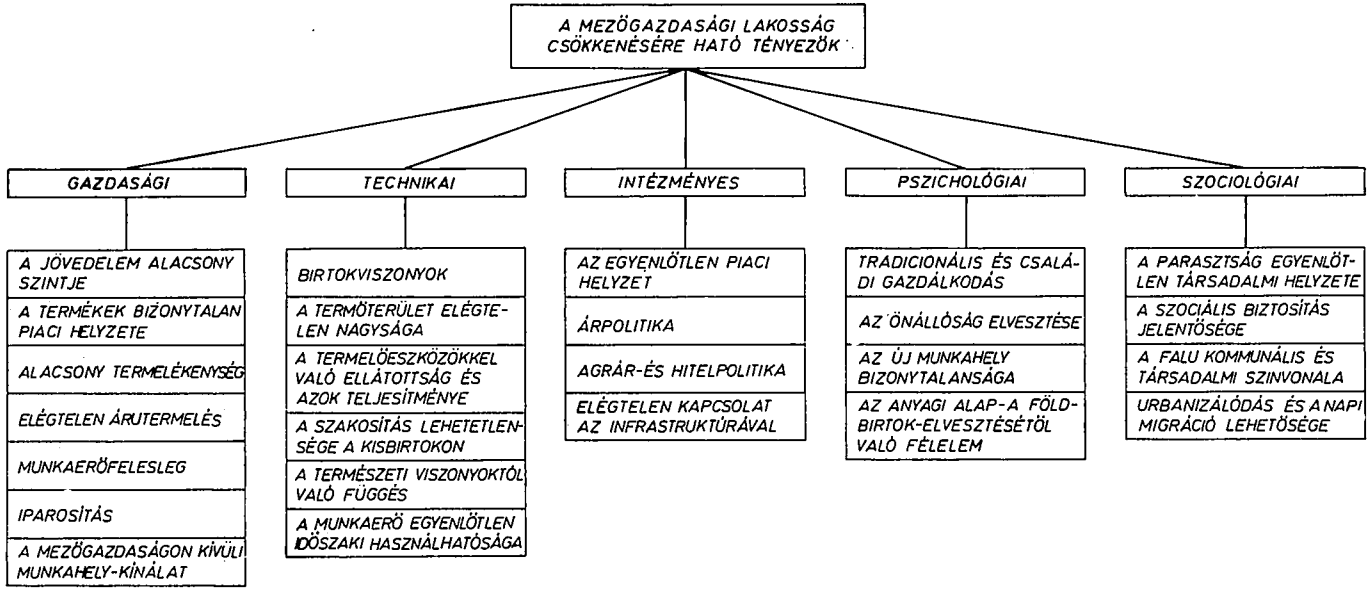
A MEZŐGAZDASÁGI LAKOSSÁG CSÖKKENÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK
GAZDASÁGI
A JÖVEDELEM ALACSONY SZINTJE
A TERMÉKEK BIZONYTALAN PIACI HELYZETE
ALACSONY TERMELÉKENYSÉG
ELÉGTELEN ÁRUTERMELÉS
MUNKAERŐFELESLEG
IPAROSÍTÁS
A MEZŐGAZDASÁGON KÍVÜLI MUNKAHELY-KÍNÁLAT
TECHNIKAI
BIRTOKVISZONYOK
A TERMŐTERÜLET ELÉGTELEN NAGYSÁGA
A TERMELŐESZKÖZÖKKEL VALÓ ELLÁTOTTSÁG ÉS AZOK TELJESÍTMÉNYE
A SZAKOSÍTÁS LEHETETLENSÉGE A KISBIRTOKON
A TERMÉSZETI VISZONYOKTÓL VALÓ FÜGGÉS
A MUNKAERŐ EGYENLŐTLEN IDŐSZAKI HASZNÁLHATÓSÁGA
INTÉZMÉNYES
AZ EGYENLŐTLEN PIACI HELYZET
ÁRPOLITIKA
AGRÁR-ÉS HITELPOLITIKA
ELÉGTELEN KAPCSOLAT AZ INFRASTRUKTÚRÁVAL
PSZICHOLÓGIAI
TRADICIONÁLIS ÉS CSALÁDI GAZDÁLKODÁS
AZ ÖNÁLLÓSÁG ELVESZTÉSE
AZ ÚJ MUNKAHELY BIZONYTALANSÁGA
AZ ANYAGI ALAP-A FÖLDBIRTOK-ELVESZTÉSÉTŐL VALÓ FÉLELEM
SZOCIOLÓGIAI
A PARASZTSÁG EGYENLŐTLEN TÁRSADALMI HELYZETE
A SZOCIÁLIS BIZTOSÍTÁS JELENTŐSÉGE
A FALU KOMMUNÁLIS ÉS TÁRSADALMI SZINVONALA
URBANIZÁLÓDÁS ÉS A NAPI MIGRÁCIÓ LEHETŐSÉGE

Bizonyos elemzések szerint[28] ez a folyamat tovább terjed, eszerint 1975-ben az 1,6 aktív családtagból csak 70% dolgozik a mezőgazdaságban, éspedig a kéthektáros birtokon 54%, a 8 hektáron felülin pedig 86%, illetve a családtagok 18—20%-a.

Ezek a folyamatok világosan befolyásolják az általános népesedést is. A mezőgazdasági lakosság fokozódó öregedése világméretű jelenség, de sajátos megítélést kíván a mezőgazdasági lakosság problémáival kapcsolatosan. A mezőgazdasági lakosság öregedése nálunk ugyanis többszörös jelentőségű.

Népesedési statisztikánkat tanulmányozva feltűnik, hogy az összlakossággal ellentétben, melynek 9,71%-a 64 éven felüli személy, a mezőgazdasági lakosság 11,1%-a 64 évnél öregebb. Emellett a 64 éven felüli mezőgazdasági lakosság a 64 éven felüli összlakosság 44,2%-a, a 64 éven felüli aktív mezőgazdasági lakosság az aktív 64 éven felüli lakosság 54,5%-t teszi ki.

b) A mezőgazdaság elhagyásának egyik jelensége, amely egy világszerte elterjedt, s nálunk is meghonosodott szokás eredménye, hogy sem a parasztlány sem pedig a más környezetben felcseperedett lány nem szívesen megy férjhez magángazdálkodóhoz, de mezőgazdasági munkáshoz sem. Ez is meggyorsítja a munkaerőtranszfert, de egyúttal a falu elöregedésének ütemét is.

Ez az elhagyás legtöbbször együttjár a családi háztartásból való kiválással és a kiváló vagy egyéb foglalkozást talál a falun, vagy pedig foglalkozása a legközelebbi vagy távolabbi ipari koncentrációhoz köti. Ebben az esetben naponta, illetve időszakonként utazik, vagy pedig új munkahelye székhelyére költözik. Hogy melyik módozat kerül túlsúlyba, az nagyon sok tényezőtől függ. Megfelelő közlekedési lehetőségtől: a falu infrastrukturális, urbanisztikai és társadalmi fejlettségi szintjétől, lakásbiztosítási lehetőségtől az új munkahelyen, az utazás időtartamától és minőségétől stb. Mindenesetre tény, hogy országos viszonylatban legerősebb migrációs folyamatok Vajdaság területén észlelhetők. A napi migrációról nincsenek biztos adatok, azonban az az adat, hogy a foglalkoztatottak 18,85%-a a lakóhelyén kívül dolgozik, és hogy a 9 legnagyobb centrumon kívüli lakosságnak ez több mint 20%-t jelenti, világosan mutatja a migráció jelentőségét.

5. *A munkaerőtranszfer és a deagrarizáció következményei*

A munkaerőtranszfer, valamint a mezőgazdasági lakosság csökkenése a gazdasági fejlődés természetes velejárója, de következményei különböző jellegűek és irányúak. Ezekről, tehát külön kell beszélni, éspedig figyelembe véve, hogy ezek a következmények népesedési, szociális, gazdaságszerkezeti — és elsősorban a mezőgazdaság struktúráját érintő, területi és gazdasági-technikai hatással vannak a további fejlődésre. Ez a hatás természetesen nemcsak a mezőgazdasággal, hanem azokkal az ága-

zatokkal is kapcsolatos, amelyekbe a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő bekapcsolódik.

Ezek a hatások összefüggésben vannak a már kimutatott tényezőkkel és transzferformákkal, tehát róluk már volt szó a fentiekben. Itt csak rá kell mutatni a hatásukra:

a) A mezőgazdasági lakosság öregedésére már rámutattunk, azonban itt fel kell hívni a figyelmet e folyamat jelentőségére az egész tartomány lakosságának öregedési struktúrája szempontjából.

A népesedési szakemberek szerint az öregedési indexet a hatvan éven felüli lakosságnak a 19 éven aluli lakosokkal szembeni aránya mutatja. Az 1971-es összeírás szerint [29] Vajdaság lakosainak száma és kora a következő:

A tartomány összlakossága 1971-ben	1 952 533	100,00%
ebből 19 éven aluli lakos	586 147	30,30%
ebből 60 éven felüli	288 488	14,78%

Tehát az öregedési index 0,4922, ami jelentékeny öregedést mutat, mert a természetes reprodukcióhoz szükséges index csak 0,4000-ig mehet.

A mezőgazdasági lakosság öregedési indexe az összlakossághoz képest még rosszabb képet mutat. Az öregedési index, amely községenként 0,3-tól 0,69-ig variál a nagyobb városokon kívül a falvakban, ahol a mezőgazdasági lakosság él, egyre nagyobb.

A fent említett okból kifolyólag, valamint a már bemutatott feminizáció következményeként, nemcsak hogy a természetes élettani reprodukció csökken, hanem a gazdasági reprodukcióképesség is, mert az idős lakosság munkaképessége és termelékenysége kisebb.

A transzfer demográfiai következményei között természetesen vannak kimondottan biztatóak is. A transzfer által megoldható a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben foglalkoztatott dolgozók számának növelése és a lakosság általános képzettsége is emelkedik. Egyúttal azok az ágazatok is megoldhatják foglalkoztatási problémáikat, amelyek nagyobb mértékben alkalmazhatnak szakképzetlen munkaerőt.

b) A szociális téren mutatkozó következmények között elsősorban a mezőgazdasági termelés és termelők elkülönülésének megszűntetését kell említeni. Ez a folyamat a hagyományos naturális termelési módnak a piacgazdaság által történő kiszorításával kezdődik, és mindinkább a mezőgazdasági termelés szakosításához, elsősorban a földművelés és állattenyésztés szétválásához vezet.

Egyúttal mindinkább megszűnnek a nagy és sok nemzedéket felölelő családok és két- vagy legfeljebb három-nemzedékesek váltják fel őket.

c) Az agrárstrukturális következmények, melyek a fentiekkel szorosan összefüggnek, gazdasági szempontból sokkal fontosabbnak látszanak. A munkaerőtranszfer együtt jár a vegyesgazdaságok kialakulásával. Ezekben a gazdaságokban pozitív és negatív jelenségek egyaránt megfigyelhetők. Tény, hogy az ilyen gazdaságok leginkább a kisebb területű

birtokokon jönnek létre, tehát a birtokon maradt családtagok munkaereje jobban kihasználható. Egyúttal azok a családtagok, akik más ágazatokban helyezkedtek el, de segítenek a gazdaságban, a munkahelyükön szerzett tapasztalataikat hasznosíthatják a gazdaságban is, és az otthon maradottakkal is megismertetik azokat. Ez nemcsak a munkaszervezésre és megvalósítására, hanem az általános élettapasztalatokra, valamint a korszerű, haladó gondolkodásmódra is vonatkozik.

A vegyes gazdaságok kialakulása mellett jelentkeznek a nem mezőgazdasági termelők mezőgazdasági birtokai is. Az általános gazdasági fejlődés bizonyos fejlettségi fokán a nem mezőgazdasági termelők birtokai az egész világon elterjednek. A jelenség nem is jelentéktelen, és mindenesetre csökkenti a deagrárizációt. Az egyéni mezőgazdasági birtok a társadalmi szektor mellett, részben nem mezőgazdasági termelők kezébe kerülnek, akik nem laknak a mezőgazdaságon belül. A fejlett országokban ezt úgy hívják, hogy birtokos abszentizmus. Bár tény, hogy a kisbirtok reprodukciós képessége mind kisebb, mégis le kell szögezni, hogy ezeken a birtokokon gyakoribb a területegységenkénti jobb eredmény és a termelés magasabbfokú intenzitása, mint a mezőgazdasági termelők kisbirtokain.

Hogy ez a „munkás-paraszt" embertípus és birtoka negatív jelenség-e, még korai állítani. Több fejlett országban az ilyen folyamatot a szakemberek is és az intézményes szervek is elősegítik.

Mindezek a folyamatok bizonyos gyorsító vagy lassító hatással vannak a mezőgazdaság és a falu szociális átalakulására is.

A mezőgazdasági termelésben történő szakosítás — melynek kezdeti eredményei már láthatók —, a vegyes gazdaságoknál a külterjes földművelési és belterjes állattenyésztési vonalra, a nem mezőgazdasági dolgozók birtokain pedig inkább a belterjes növénytermesztésre, elsősorban gyümölcs, szőlő és a főzeléktermesztési ágazatra vonatkozik.

d) A munkaerőtranszfernek területi következményei is vannak. Egyrészt fokzódik a mezőgazdasági termelőknek az az igyekezete, hogy a városokba költözzenek. Ez az igyekezet sokszor komoly gondot okoz a városok fejlődése szempontjából, a szükséges infrastrukturális és kommunális létesítmények, és azok költségei miatt.

Ezzel párhuzamosan szükségessé válik a falu urbanizálódása is, hogy a lakosság ott is biztosítva lássa a megfelelő életszínvonalat. Mindenesetre joggal merül fel a kérdés, hogy az ilyen megoldás nem követel-e kisebb társadalmi költségeket, mint a városok felkészítése a mezőgazdaságból felszabadult lakosságnak a befogadására.

e) A munkaerőtranszfer gazdasági és technikai-technológiai következményeinek van a mezőgazdasági termelésre és a munkatermelékenységre gyakorolt legláthatóbb hatása a mezőgazdaságban és a többi ágazatokban is.

Az általános elfogadott álláspont szerint, a mezőgazdasági munka termelékenysége (a már említett megjegyzés fenntartásával) egyenlő az aktív termelőnkénti nemzeti jövedelemmel. Az 1961—1971 közötti évekre

vonatkozó adatok rendelkezésre állnak mindkét megállapításra vonatkozóan. Az 1971—1975-ös időtartamra szintén rendelkezésre állanak a nemzeti jövedelemre vonatkozó adatok, az aktív mezőgazdasági lakosra vonatkozóan azonban kénytelenek vagyunk az 1971—1975-ös aktív mezőgazdasági lakosság csökkenésére vonatkozó fejlődési koncepciót elfogadni. Ebben az esetben a termelési index (melyet az állandó árakon kiszámított nemzeti jövedelem alapján mutatunk ki) a következő képet nyújtja:[30],

(indexszámokban kifejezve)

	bázis 1957 = 100,00	bázis az előző év
1957.	100,00	100,00
1958.	89,0	89,0
1959.	117,5	132,0
1960.	104,6	89,0
1961.	90,0	86,0
1962.	100,0	111,0
1963.	110,8	110,0
1964.	117,7	107,0
1965.	110,6	94,0
1966.	130,5	118,0
1967.	124,0	95,0
1968.	110,4	89,0
1969.	129,2	117,0
1970.	116,3	90,0

Az 1969/70-es átlag tehát 22%-kal nagyobb mint az 1960/61-es. Tekintve, hogy abban az időszakban az aktív mezőgazdasági termelők száma 15,4%-kal csökkent, a munkatermelékenység indexel 144,2, illetve az évi munkatermelékenység növekedési átlaga 3,7%.

Ha a fenti módon az 1971—1975. évi időszakot nézzük, akkor a következő a helyzet:[32]

	1970 = 100,00	bázis az előző év
1971.	117,0	117,0
1972.	97,1	83,0
1973.	134,7	97,10
1974.	134,7	120,5
1975.	136,8	102,5

A fenti adatok elemzése rámutat, hogy az 1970—71-es évhez viszonyítva a termelés indexe 124,5. Ugyanakkor az aktív mezőgazdasági termelők száma 6%-kal kevesebb, és a munkatermelékenység átlagos évi növekedése 5,3%-ot mutat.

Az ilyen munkatermelékenység-kimutatás ismét felhívja figyelmünket a mezőgazdaság egy sajátosságára: „A mezőgazdaságban egy érdekes furcsaságot tapasztalunk. Nagyon magas munkatermelékenység mellett nagyon alacsony termelési eredményeket érünk el hektáronként, és fordítva, közepes munkatermelékenységnél nagyon magasak a hektáronkénti terméseredmények",[33]

Az egy főre eső és hektáronkénti termelés összehangolását célzó igyekezet szakirodalmunkban olyan mérésekhez vezetett, mely alapján kiszámíthatjuk az így aktív mezőgazdasági termelő által élelmiszerrel ellátott személyek számát. Nemzetközi méretekben ez a következő eredményt mutatja:[34], [35]

	1950	1970	index 1970/50	JSZSZK-100	VSZAT-100
USA	20	64	320	1280	582
Hollandia	14	52	371	1040	473
Dánia	20	37	185	740	336
Belgium	10	34	340	700	309
Nagy-Britannia	11	35	381	700	309
Franciaország	6	16	267	320	145
Csehszlovákia	—	14	—	280	128
NSZK	5	13	260	260	119
Olaszország	7	8	114	160	73
Magyarország	—	8	—	160	73
Lengyelország	5	5	100	100	45
Jugoszlávia	2,5	5	200	100	45
Vajdaság	5	11	220	220	100

Ha figyelembe vesszük az egyéni gazdaságok kisebb termelési arányait, egy vajdasági aktív mezőgazdasági termelő kb. 6—6,5 személy számára termel.

A fenti eszmefuttatással szemben két fenntartás lehetséges. Először is az 1969-es összeírás óta nincsenek megbízható adatok az aktív mezőgazdasági lakosokra vonatkozóan. Másodszor, ezekből az adatokból nem lehet megbízhatóan számszerűsíteni azt, hogy milyen mértékben következnek azok a munkaerőtranszfer folyamatából.

Mégis rá kell mutatni a transzfer hatásának két irányára:

— a transzferrel párhuzamosan a mezőgazdasági termelők mindinkább elfogadják az újításokat a gazdaságban, valamint a háztartásokban. Ez természetesen fejleszti a termelést, intenzívebbé és termelékenyebbé teszi a magángazdaságok munkáját, ugyanakkor a mezőgazdasági termelők életszínvonalát is emeli.

Vitathatatlan, hogy ez a transzfer következménye. Másrészt azonban azok a családtagok, melyek otthagyták a mezőgazdaságot, tapasztalataikat továbbadják az otthon maradóknak. Márpedig a vajdasági paraszt leginkább az élőszónak hisz."[36]

— A transzfer bizonyos mértékben érdeklődést ébreszt az egyéni mezőgazdasági termelőknek a társulás és a társadalmi szektorral való együttműködés iránt.

— Az elöregedett mezőgazdasági termelők gazdaságai, melyek számának növekedése természetesen szintén a transzfer következménye, határozottan csökkenti az egyéni mezőgazdaság hozamát és jövedelmét. Ha kizárhatnánk az elöregedett mezőgazdasági termelők birtokainak eredményét a mezőgazdasági magántermelők összeredményéből, minden bizonnyal sokkal kisebb lenne az utóbbiaknak a különbsége a társadalmi gazdaságok eredményeihez viszonyítva.

f) Egy komoly de másirányú problémát vet fel a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő bekapcsolódása a többi ágazat termelésébe. A volt mezőgazdasági termelő, a volt falusi lakos természetesen nehezen alkalmazkodik az új városi élethez és főleg az új ipari munkaviszonyhoz. Már említettük, hogy a mezőgazdasági termelő és a városi lakos élete között lényeges különbségek vannak. A volt mezőgazdasági termelő nehezen tudja megszokni a munkafegyelmet és az ipari technológia által diktált munkatempót és figyelmet. A meghatározott napi munkaidő, előzetesen megszabott követelményekhez való kényszerű igazodás, az ő számára mind nehezen megszokható újítások, hisz ő olyan munkához szokott, amelynél nem „felülről" kapja az utasítást, hanem ő maga határoz.

Ismét felmerül a kérdés, amely már régen foglalkoztatja szakembereinket: hogy a koncentráció vagy a dekoncentráció képezi-e az iparosodás útját, és a munkaerőtranszfer társadalmi költségeinek fedezési módját.

A fenti kimutatásokat az előszóban említett engelsi és lenini idézettel fejezhetnénk be a mezőgazdaság szocializálódásának hosszú időtartamáról a szocializmus két klasszikusának távolbalátása előtti tiszteletadással, hiszen most tapasztalhatjuk éleslátásukat.

Irodalomjegyzék

[1] Engels, Friedrich: Seljačko pitanje u Nemačkoj i Francuskoj, Izabrana dela, knjiga II Bgd. 1960.

[2] Ekonomska enciklopedija Moskva 1974. Közlemény Leninről. (idézve Sveta Popović kéziratából: Udruživanje zemljoradnika u radnoj organizaciji Čantavir.)

[3] Dr D. Tomić és dr D. Breznik: Medjusobni odnosi stanovništva, hrane i razvoja poljoprivrede Jugoslavije, (az 1948, és 1953 évre, valamint az 1961-es és 1971-es népszámlálás statisztikai adatai.

[4] Szövetségi statisztikai évkönyv 1975., valamint a Tartományi Statisztikai Hivatal kiadványa: A Vajdaság SZAT a XIV. és XV. konferencia között. 1968—1972.

[5] FAO Produktion Yearbook 1969. vol. 23 Idézve Nedeljko Suljmanac doktori disszertációja alapján: A mezőgazdasági termelők és szövetkezetek kooperációja, eddigi fejlődése Vajdaságban ... stb.

[6] Szerző — a Szkopjei Egyetem Gazdasági Intézetéből: Rezerve radne snage u individualnim gazdinstvima. Skopje 1970.
[7] M. Rašević, T. Mulina, i M. Macura: Determinante ekonomske aktivnosti stanovništva Jugoslavije BGD. 1976.
[8] Dr Vlado Puljiz: Eksodus poljoprivrednika. Sociologija sela Zgb. 1977., Saját feldolgozás
[9] VSZAT Képviselőház: Osnove Koncepcije dugoročnog razvoja Vojvodine 1975. godine, valamint a Tartományi Tervhivatal belső használatra készített anyaga: Vajdaság hosszú távú fejlődésének alapjai, Újvidék, 1974.
[10] Dr Vlado Puljiz op. cit. az 1960. évre vonatkozólag, és Dr Nedeljko Suljmanac op. cit. 1969. évre vonatkozólag és a Szövetségi Statisztikai Hivatal 720; 785; és 976. számú közlönyei
[11] Dr Petar Marković: Migracije i promene agrarne strukture Zgb. 1974. és saját feldolgozás a 720-as sz. statisztikai közlöny alapján.
[12] Mr. Nedeljko Suljmanac: Zadruge i tendencije daljeg razvoja individualnih poljopr. gazdinstava., Vajdasági Gazdasági Intézet, Újvidék 1972.
[13] Saját feldolgozás az 1972—1977. évi Szövetségi statisztikai évkönyvek alapján.
[14] a) Vajdasági statisztikai évkönyv 1974.
b) A Mezőgazdasági, Élelmiszeripari és Dohányipari Munkások Szövetkezete; a Tartományi Gazdasági Kamara; a Vajdasági Szövetkezeti Szövetség; a Tartományi Mezőgazdasági Titkárság és a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat évi dokumentációja 1971—1976. évre.
[15] Dr Marjan Korošić: Cene i strukture promene u privredi. Informator Zgb., 1976. (A számítások és az indexszámok a szerzőtől.)
[16] V. Stipetić stb. Ekonomika Jugoslavije, poseban dio, Zgb., 1976.
[17] A Tartományi Statisztikai Hivatala belső használatú anyaga: A Vajdasági magánmezőgazdaság nemzeti jövedelme 1971; 1972; 1973; 1974; és az 1975-ös évre. (Az állandó árra való átszámítás a szerzőtől.)
[18] A Szövetségi statisztikai évkönyv (Az 1973—1977 évek alapján a szerző számítása.)
[19] A Mezőgazdasági, Élelmiszeripari és Dohányipari Munkások Szövetkezete stb. op. cit. 1971—1975-ös évkönyvei.
[20] M. Rašević, T. Mulina, M. Macura op. cit.
[21] Dr. Petar Marković op. cit. és a Szövetségi Statisztikai Hivatal 720. sz. közleménye
[22] A Vajdasági Statisztikai Hivatal 1976-os évkönyve.
[23] Dr Andjelko Dj. Andjelić, Evolucija zemljišno svojinskih odnosa u poljoprivredi Vojvodine., Privr. Izgradnja, 3/1977.
[24] Dr Ruža First-Dilić i drugi: Vojvodjansko selo na raskršću, Újvidék, 1973.
[25] Szövetségi Statisztikai Hivatal 720. sz. közlemény.
[26] Az 1961-es és 1971-es népszámlálás eredményei.
[27] A falusi háztartások ankétja 1975. Szövetségi Statisztikai Hivatala, 976. sz. közleménye
[28] Nedeljko Suljmanac op. cit.
[29] Vajdasági statisztikai évkönyv 1974.
[30] Köztársasági Statisztikai Hivatal 7/69 és 6/71 sz. havi statisztikai kimutatás, idézve Nedeljko Suljmanac op. cit.
[31] A tartományi statisztikai hivatal kimutatása alapján a szerző számításai. Állandó árak a Szövetségi stat. évkönyv 1975. és 1976. alapján.

[32] Uo.

[33] N. Holjman: Produktivnost u poljoprivredi. A Munkatermelékenységet Tanulmányozó Intézet 3/56 sz. kiadványa. (Idézve Dr Bogdan Rajkov. Ekonomika proizvodnje hrane 1—2 (1977.)

[34] Dr Petar Marković, Dr Jovan Bukorović, Dr Milenko Premić: A „Produktivnost rada u poljoprivredi" című tanulmány V., VI., X. és XI. része — a vajdasági terméseredmények.

Rezime

Činioci, oblici i posledice transfera poljoprivredne radne snage iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti.

Pretvaranje stanovništva, — pre svega prelaz radno sposobnog stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti je prirodan; nužan, ali dugoročan proces, koji se nužno odvija, na odredjenom stepenu društveno-ekonomskog razvitka. Ako tražimo osnovne razloge tog procesa, dolazimo do sledećih saznanja. Razlozi se kriju, u sve snažnijem razvoju tehničkog i tehnološkog razvoja; u sve bržem savladjivanju praktičnih rezultata novih naučnih otkrića; u sve široj tehničkoj i društvenoj podeli rada u sve izrazitijoj profesionalizaciji ljudskih aktivnosti i u sve bržem rastu produktivnosti rada, u svim delatnostima, usled sve višeg stepena razvijenosti sredstava za proizvodnju. Ovi razlozi medjutim, dovode do proturečnosti, sa tradicionalnom svaštarskom proizvodnjom seljačkih-porodičnih gazdinstava, i sa mogućnostima proizvodnje, koje pružaju sitne parcele — proizvodne jedinice — u tim seljačkim gazdinstvima.

U uslovima naših socijalističkih samoupravnih odnosa, tim razlozima pridolazi i jedan — u interesu društvenog — pa i privrednog — razvoja, ne manjeg značaja. Taj je razlog u ubrzanom procesu razvitka samoupravnih proizvodnih i dohodovnih odnosa, odnosno, u uključenju proizvodnje individualnih poljoprivrednika u socijalistički organizovan proces društvene proširene reprodukcije, uz istovremeno uključenje individualnih proizvodjača u samoupravna dohodovne odnose, zajedno sa ostalim radnim ljudima. Samo se tim putem može postići socijalistički preobražaj sela, kao neophodna komponenta pune izgradnje samoupravnih odnosa.

Ovaj proces i njegove karakteristike, bio je poznat već klasicima marksizmalenjinizma, te su ih oni u svojim radovima i obradili. Uključenje individualnih proizvođača; njihovo odugovlačenje tog procesa, kao i problem obezbeđenja odgovarajućih radnih mesta u nepoljoprivrednim delatnostima, je samo potvrda tog dugoročnog karaktera. Postoje dakle odredjene granice razvitka tog procesa.

1. Stanovništvo Vojvodine raste godišnje prosečno po stopi od 0,8% naprama prosečnom porastu u zemlji od 1,2%. Istovremeno je, medjutim i stopa transfera stanovništva iz poljoprivrede manja od prosečne stope. Učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu je prema popisu 1971 g. još uvek 46,2%.

Nedovoljna i nestalna mogućnost korišćenja radne snage raspoložive u čitavoj godini, ubrzava proces. Od oko 221, mogućih radnih dana, poljoprivrednik može da radi samo 143 dana, to jest 64,7%.

Ukupan broj poljoprivrednika, koji su otišli iz poljoprivrede u proteklih 10 godina pre popisa iznosi 257.000, t. j. na hiljadu poljoprivrednika oko 30 ljudi. Taj proces međutim nije doveo do adekvatnih promena u posedovnim odnosima individualnih poljoprivrednika.

2. Deo aktivnih članova individualnih poljoprivrednih domaćinstava u tim godinama nije se bitno promenio. Ostala je brojka od 1,6 aktivnih članova po domaćinstvu. Kod domaćinstava međutim, u gazdinstvima sa površinom od 3—8 hektara taj se broj smanjio za čitavih 10%.

Imajući svega 2,43 hektara površine, aktivan poljoprivrednik nije u mogućnosti da ostvaruje racionalnu poljoprivrednu proizvodnju. Za to je ta površina, već po veličini, nepodobna.

Činioci, koji izazivaju transfer radno sposobnog stanovništva iz poljoprivrede, su ekonomskog; tehničko-tehnološkog; instituicionalnog, psihološkog i sociološkog karaktera.

U ekonomskom pogledu, ovde dolazi u obzir, činjenica, da poljoprivrednik nije u mogućnosti, da sebi obezbedi adekvatni dohodak, a da ta činjenica nije samo rezultat neadekvatne proizvodnosti, nego u znatnoj meri i rezultat nejednakog društvenog vrednovanja rada na tržištu. Po aktivnom poljoprivredniku, ostvaren je na pr. u Vojvodini godine 1975-e samo 73,63% prosečnog nacionalnog dohotka po glavi aktivnog stanovnika odnosno samo 60,04% nacionalnog dohotka po glavi aktivnog stanovnika u nepoljoprivrednim delatnostima.

Razume se, da su prinosi individualnog poljoprivrednika znatno niži od prinosa specializovanog poljoprivrednog dobra u društvenom sektoru. U Vojvodini, individualni poljoprivredni stanovnici poseduju 58% poljoprivrednih površina; zapošljavaju pri tome 82% poljoprivredne radne snage, a ostvaruju samo 44% nacionalnog dohotka poljoprivrede. Ova negativna činjenica se na nekoj meri nadoknadjuje manjim troškovima proizvodnje i — u zadnje vreme — početkom prelaza na proizvodnju radno intenzivnijih proizvoda.

Problemi viška radne snage, mogu se rešiti samo rešenjem osnovnog — najbitnijeg — problema poljoprivrede; putem udruživanja poljoprivrednika i njihovim povezivanjem sa društvenim sektorom. Osavremenjivanjem samog tehničkog procesa i uvodjenjem savremenih sredstva za proizvodnju, to nije rešivo. Vlasništvo individualnih poljoprivrednih proizvodjača od 38 hektara po traktoru, to jasno potvrđuje. Postojeći broj traktora se naime ni iz daleka ne može racionalno koristiti na toj veličini površina.

3. Industrijalizacija je kod nas postigla znatne rezultate i time potpomogla i razvoj poljoprivrede, uz istovremeno jačanje transfera. Porast tržišnosti, podvlači viškove radne snage u poljoprivredi, paralelno sa stalnim odvajanjem nekih delatnosti od poljoprivrede.

4. Centralističko rukovodjenje privredom se zadržalo u poljoprivredi najdužu, a u izvesnim razmerama se — u interesu rasta ukupnog životnog standarda stanovništva — još uvek drži. To dovodi do već pomenutih razlika u položaju poljoprivrede u okviru primarne raspodele, uplivišući time i odnose u razvoju sektora i regiona-dimenzije koja je za nas u Vojvodini od posebnog značaja.

Kreditna politika, u dosadašnjem periodu nije vodila računa o specifičnim interesima i uslovima poljoprivrede. To se tek u zadnjim godinama čini pomoću „zelenih planova".

Isto tako se mora podvući nedovoljno povezivanje pojedinih površina sa infrastrukturnim objektima. Ovde posebno treba podvući da će sistem Dunav—

Tisa—Dunav biti izgradjen u severnoj Bačkoj i u Sremu tek u narednom periodu.

5. Ne bi trebalo zanemariti ni psihološke činioce. Psihologija vlasništva malog poljoprivrednika, formirana vekovima, i njegova bojazan, da izgubi svoj posed, moraće se tek u buduće prevazići; putem dugoročne izgradnje njegovog saznanja; obezbeđivanjem adekvatnog životnog standarda i socijalne i staračke sigurnosti.

6.Putevi i oblici transfera uslovljeni su pre svega prosvećivanjem i posebno obrazovanjem mladih. Usled transfera mladih dolazi do ubrzanja starenja poljoprivrednog stanovništva. U 1961-oj godini su 25,3% ukupnih voditelja poljoprivrednih gazdinstava stariji od 60 godina, a u 1971-oj čak 31,5% pa 19,3% njih su stariji i od 65. godina.

U medjuvremenu se vrlo brzo formiraju mešovita gazdinstva te ih je u 1971-oj godini već 38% svih gazdinstava. Istovremeno dolazi do selenja stanovništva i do stalnog putovanja sa mesta stanovanja na mesto rada. Oko 18% svih koji rade, radi u naseljima van mesta svog stanovanja.

7. Posledice transfera radne snage su demografskog, socijalnog; privredno — i posebno poljoprivredno — strukturnog kao i prostornog i ekonomsko-tehničkog karaktera, te vrše odredjeni uticaj na ukupan razvitak privrede u društva.

Ukupni indeks starenja vojvodjanskog stanovništva je 0,4992 t. j. za jednu četvrtinu iznad indeksa, koji se u demokrafiji smatra normalnim. Jasno je da to utiče, pored biološkog i na privredni aspekt i posebno na reproduktivnost stanovništva i privrede.

Broj mešovitih gazdinstava i poljoprivrednih gazdinstava manjeg i većeg obima u vlasništvu nepoljoprivrednika raste, što dovodi i do promene u strukturi poljoprivredne proizvodnje. S druge strane se bivši poljoprivrednici, koji prelaze u nepoljoprivredne delatnosti, moraju prekvalifikovati i posebno uključiti u nove sredine, obzirom da su došli u delatnosti, koje su po organizacionom; sociološkom; psihološkom i naročito tehničko-tehnološkom pogledu drukčiji, nego u poljoprivredi.

Veoma su značajne posledice, koje se odnose na ekonomičnost, proizvodnost i uopšte na racionalnost privredjivanja, kako u poljoprivredi tako i u nepoljoprivrednim delatnostima. Produktivnost (ako se posmatra kroz društveni dohodak pojedinog aktivnog poljoprivrednika) je u periodu izmedju 1961—1971 godine rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 3,7%, a u periodu 1971—1975 god. za 5,3%. U medjunarodnom uporedjenju medjutim, sa snabdevanjem od 11 lica po aktivnom poljoprivredniku smo još uvek na dnu tabele, naročito ako imamo u vidu snabdevanje od svega 6—6,5 lica po aktivnom stanovniku u poljoprivredi individualnog sektora.

Zusammenfassung

Gründe, Formen und Folgen des Abzugs der Arbeitsfähigen Bevölkerung aus der Landwirtschaft

Die Umformung der Bevölkerung, insbesondere der Abzug der arbeitsfähigen Bevölkerung aus der Landwirtschaft, ist unbedingt normale Begleitserscheinung des Wirtschaftsentwicklungsprozesses, dessen lange Dauer schon den Klassikern des Marxismus — in erster Reihe Engels und Lenin — gut bekantt gewesen ist.

Die Zeit der Umschaltung und das Zögern der individuelle Landwirte, die sie in ihren Werken beschrieben haben, erleben wir in der Gegenwart. Diese Bevölkerungsumwandlung ist selbstverständlich auch von den zu Verfügung stehenden neuen Arbeitsplätzen abhängig und daher an gewisse Grenzen gebunden.

1. Die Bevölkerung der Vojvodina zeichnet anstatt 1,2% wie im Lande, nur 0,8% Jahreszuwachs. Dagegen ist die Verminderung der landwirtschaftlichen Bevölkerung langsamer. Die Beteiligung der aktiven Landwirte in der aktiven Bevölkerung ist im Jahre 1971 noch immer 46,2%.

Die ungenügende und unregelmässige Nutzbarkeit der landwirtschaftlichen Arbeitskraft potenziert den Abzug. Von etwa 221 möglichen Arbeitstage im Jahre, kann der Ladwirt auf seinem Hof, nur 143 Tage arbeiten.

Die Gesamtzahl der Umziehenden macht im letzten Jahrzehnt etwa 257 Tausend Menschen, also pro Tausend Landwirte etwa 30. Dieser Bevölkerungsabzug ist dabei nicht von adekvaten Veränderungen in der Besitzerstruktur begleitet.

2. Der Anteil der aktiven Mitglieder der Bauernfamilie hat sich in den beobachteten zehn Jahren nicht besonders vermindert. Die Zahl von 1,6 aktiven Familienmitglieder ist geblieben. Bei Familien mit Grundstücken zwischen 3 und 8 Hektar ist die Zahl jedoch um etwa 10% gesunken. Der 2,43 Ha Grundbesitz pro aktiven Landarbeiter ist selbstverständlich viel zu wenig, um darauf rationelle Landwirtschaft betreiben zu können.

Die Gründe, die den Abgang der Arbeitskraft hervorrufen sind ekonomischer, technisch-technologischer, institutionärer, psychologischer und soziologischer Herkunft.

In ekonomischer Hinsicht, erscheint zunächst die ungleiche Möglichkeit des Landwirtes sich angemessenes Einkommen zu verschaffen die nicht — oder nicht nur — die Folge ungleicher Arbeitsprodukativität, sondern in erster Linie ungleicher Wertung seiner Arbeit auf dem Markte. Pro aktiven Landwirt wurde 1975 nur 73,63% Volkseinkommen der aktiven Einwohner in der Vojvodina und sogar nur 60,04% des Volkeinkommens der aktiven Nichtlandwirte erzeugt.

Die Erträge des individuellen Landwirts sind selbstverständlich viel geringer als des sozialistischen Grossgrundbesitzes. In der Vojvodina besitzen die Landwirte 58% der Grundfläche; beschäftigen dabei 82% der landwirtschaftlichen Arbeitskräfte und erzeugen damit etwa nur 44% des Volkeinkommens. Diese negative Lage wird teilweise durch geminderte Unkosten gutgemacht.

Diese Frage des Arbeiterüberflusses ist nur durch die Lösung der Hauptprobleme der Landwirtschaft — durch Vereinigung der Landwirte und Sozialisierung der Landwirtschaft — zu erzielen. Durch Modernisierung des Arbeitsganges und Gebrauch von technischen und chemischen Hilfskräfte ist die Frage nicht zu lösen. Der Traktorbesitz der individuellen Landwirte von je ein Traktor auf 38 Ha Bodenfläche beweist diese Feststellung genügend.

3. Die Industrialisierung hat bei uns grosse Fortschritte gemacht und dabei auch der Landwirtschaft mitgeholfen, aber dadurch ist auch der Abgang der Arbeitskräfte weiter verstärkt.

Die Erweiterung der Marktwirtschaft potenziert den Arbeiterüberfluss, durch die weiter fliessende Abzweigung verschiedener Tätigkeiten aus der Landwirtschaft.

4. Die zentraldirigierte Wirtschaftsführung hat sich in der Landwirtschaft viel zu lange gehalten und hält sich normalerweise — in Interesse des gesamten Lebenstandards — teilweise noch immer. Diese Tatsache potenziert die un-

gleichen Einkommensmöglichkeiten und beeinflusst auch die Relation: Wirtschaftsentwicklung der Regionen und der Wirtschaftszweige; — eine Relation die für die Vojvodina von besonderer Bedeutung ist.

Die Kreditpolitik hat bisher nicht um das spezifische des Produktionsprozesses der Landwirtschaft Sorge getragen. Das geschieht erst in den letzten Jahren durch die „grünen Pläne".

Die Verbindung der Grundstücke mit der Infrastruktur lässt viel zu wunschen übrig. Unter anderem soll das System des Donau—Theiss—Donau Kanals erst in der Zukunft in Nordbatschka und Srem ausgebaut werden.

5. Die psychologischen sollen wir auch nicht vernachlässigen. Dis durch Jahrhunderte formierte Psychologie des kleinen Eigentümers und seine Furcht das Eigentum zu verlieren, muss erst in der Zukunft durch langjährige Bewustseinsbildung und durch Sicherung des angemessenen Lebensunterhalts überwunden werden. Seine Sorge über das Schicksal des Grundstückes ist teilweise durch Abkauf und Pachtung seitens des Grossgrundbesitzes zu lösen.

6. Die Formen und Wege sind grössten Teils durch Schulung und anderweitige Beschäftigung der Jugend bedingt. Dabei kommt es zum schnelleren Ältern der Landwirte. Im Jahre 1961 waren 25,3% und im Jahre 1971 31,5% der Leiter individueller Besitze über 60 Jahre und sogar 19,3% über 65 Jahre alt.

Inzwischen enstehen gemischte Wirtschaften und etwa 38% aller Wirtschaften sind bis 1971 solche geworden.

Es kommt zu Übersiedlungen, aber am meisten zur täglichen oder zeitweiligen Migration zwischen Wohnort.

7. Die Folgen des Arbeitertransfers sind demografischer; sozialer; wirtschafts- — und besonders agrarstruktureller, sowie räumlicher und ekonomisch-technischer Natur und üben adekvaten Einfluss auf die allgemeine Entwicklung.

Die Gesamtbevölkerüng zeigt ein Altersindex von 0,4992, d. h. 25% über dem demografisch als normal bezeichnetem Index. Das Wirkt ausser auf dem biologischem, auch auf dem wirtschaftlichem Aspekt der Reproduktivität negativ.

Die gemischte Wirtschaften sowie die Besitze der Nichtlandwirte nehmen zu und es kommt zur strukturellen Umgestaltung der Landwirtschaft. In den ausserlandwirtschaftlichen Betrieben müssen sich die Landwirte zunächst umbilden und eingliedern, da sie in neue spezifische Umstände gekommen sind.

Die wichtigsten Folgen beziehen sich auf die Wirtschaftlichkeit und Produktivität. Die Produktivität (pro Kopf Einkommen des aktiven Landwirtes) ist 1960—1970 jährlich um 3,7% und 1971—1975 um 5,3% gewachsen. Im internationalen Vergleich jedoch mit Versorgung von 11 Personen pro aktiven Landwirt sind wir noch immer am unteren Ende der Tabelle, besonders wenn wir nur die individuelle Landwirtschaft mit 6—6,5 Personen Versorgung im im Auge halten.

(Sz. Gy.)

Jelen és múlt

Stane Dolanc

A JKP ÚJ KÖZPONTI BIZOTTSÁGA MEGALAKULÁSÁNAK 40. ÉVFORDULÓJA*

Elvtársnők és elvtársak!

Pártunk elmúlt 60 éves forradalmi harcában tagságának és vezető szerveinek számos jelentős értekezlete mérföldkövét jelentette a munkásosztály és hazánk munkástömegei forradalmi mozgalmának fejlődésében. Fontosságuk mindenekelőtt abban van, hogy a munkásosztályt és élcsapatát felvértezték azokkal a felismerésekkel, harci eszközökkel és formákkal, amelyek megfeleltek az adott történelmi időszak szükségleteinek és követelményeinek, fejlesztve a harci stratégiát és taktikát a tömegeknek a társadalom forradalmi és demokratikus átalakulására irányuló politikai és általános társadalmi akciójában.

Az ilyen történelmi értekezletek közé tartozik kétségtelenül az az összejövetel is, amelyet Tito elvtárs vezetésével 40 évvel ezelőtt tartottak meg itt, Bohinjska Bistricán 1939. március 15-étől 18-áig. A JKP Ideiglenes Vezetőségének ülése volt ez, amelyen megvitatták a Jugoszláv kommunista Párt fejlesztésének és szerepének számos időszerű kérdését. Ezen az ülésen az addigi Ideiglenes Vezetőség kisebb változásokkal a JKP Központi Bizottságává alakult át, Josip Broz Titóval az élen. Éppen attól az időszaktól kezdődik Központi Bizottságunk folyamatos 40 éves munkája — a Jugoszláv Kommunista Párt fejlődése útjának, munkásosztályunk, nemzeteink és nemzetiségeink forradalmi harcának leggyümölcsözőbb szakasza.

A JKP új Központi Bizottságának megalakulása az országban folytatott heves osztályharcból kikerülő edzett káderekkel, továbbá az 1949 áprilisában és májusában Zágrábban, Podsredában és Liskában megtartott következő három ülése, a JKP vezető aktívájának 1939. június 9-én és 10-én a Šmarca Gora közelében levő Tacanban megtartott országos tanácskozása, valamint a Tito elvtárs vezetésével ugyanabban az esztendőben megtartott más pártértekezletek új forradalmi stílust és módszert

* Stane Dolancnak a JKP új KB megalakításának 40. évfordulója alkalmából megtartott díszülésen elhangzott beszéde, Slovenska Bistrica, 1979. május 2.

jelentettek pártunk munkájában. A párt hatványozta erőfeszítéseit becsülettel betöltve a proletárság élcsapatának szerepét, miközben népének és osztályának érdekeit, a béke, a demokrácia, a dolgozók nemzeti és szociális felszabadítása érdekeit és az ország függetlenségének védelmét szolgálta. Ez volt az az időszak, amikor hirtelen kiéleződtek azok az ismert belső ellentmondások, amelyek alapjaiban megrendítették a régi Jugoszláviát. Ezzel egyidejűleg Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei szembe találták magukat a fasiszta szörnyeteggel, a függetlenségük elvesztésének veszélyével.

1938 szeptemberében Tito elvtárs már leszögezhette: „A párt most nagy tekintélynek örvend az országban, nemcsak a munkások, hanem a más demokratikus pártok híveinek körében is... Az emberek meggyőződhettek arról, hogy a kommunisták becsületesen dolgoznak és küzdenek a nép érdekeiért."

Abban az időben a JKP fejlődésének és politikájának fontos elemei a következők voltak:

— sikeresen befejeződött az a folyamat, amelyben a JKP eszmeileg és politikailag egységes, szilárdan szervezett harci erővé nőtte ki magát, megszabadult az opportunizmustól és frakciózástól, kész volt és alkalmassá vált a forradalmi akcióra;

— határozottan szétzúztuk a párt elzárkózottságának és illegalitásának abroncsát, a párt a munkásosztály, valamint a többi hasonló és demokratikus rétegek és néptömegek harci mozgósításával közvetlen kapcsolatot teremtett a legszélesebb néptömegekkel; a párt elsősorban a munkásokra és az ifjúságra támaszkodott, arra törekedve, hogy a néptömegek egész mozgalma forradalmi jelleget öltsön, s hogy a mozgalomban úrrá legyen az öntudat, a szervezettség és a lelkesedés;

— létrejött az antifasiszta és demokratikus erők széles és egységes harci frontja, s ezáltal kialakultak az összes haladó és hazafias erők legnagyobb egységéhez szükséges előfeltételek a békéért, a kenyérért és a szabadságért, továbbá a fasiszta veszély ellen irányuló harcukban;

— az országban a párt maga építette ki a politikai irányvonalat és érvényesítette a munkástömegek és szervezeteik körében. A jugoszláv forradalmi munkásmozgalom stratégiája és taktikája összhangban volt a hazánkban uralkodó konkrét feltételekkel. Ez különösen kifejezésre jutott az új Központi Bizottság törekvéseiben és határozataiban, valamint a vezető pártaktíva taceni országos tanácskozására. Ekkor igazolást nyert a párt akciójához szükséges új politikai platform, az a platform, amely elsősorban a hazánk népe és munkásosztálya harcának feltételeiből és szükségleteiből indult ki. Ez ugyancsak érvényesült az új Központi Bizottság megválasztásának módjában. Tito ugyanis a JKP Ideiglenes Vezetőségébe és Központi Bizottságába a kádereket addigi munkájuk, valamint a tömegek körében és a pártban élvezett tekintélyük alapján választotta, éspedig a Komintern megkérdezése nélkül, s ez az akkori körülmények között szinte elképzelhetetlen volt.

A forradalmi munkásmozgalmunk politikai önállóságára való törekvés annak a szükségletnek a kifejezője volt, hogy a jugoszláv kommunisták és az összes munkástömegek forradalmi akciója megszabaduljon minden külső nyomástól és bilincstől, doktrinális felfogástól és az egy nemzetközi központból diktált sablontól, amely sokáig alaposan megnehezítette, hogy ez a mozgalom megtalálja a széles körű forradalmi politikai akció legmegfelelőbb útjait, módszereit és eszközeit, hogy a párt a tömegek igazi vezetőjévé, a jugoszláv társadalom igazi politikai tényezőjévé válhasson.

Kiépült a marxista típusú demokratikus centralizmus elve alapján szervezett forradalmi párt, amely másoktól eltérően egyúttal mindinkább korszerűvé és önállóvá vált a döntéshozatalban, sokoldalúan alkalmazkodva a munkásosztály, a néptömegek és a Jugoszlávia haladón demokratikus erői harcának adott szükségleteihez és feltételeihez. A pártunk önállóságáért folytatott harccal kezdődött meg voltaképpen összetűzésünk a sztálinizmussal.

Miután saját soraiban sikeresen átvészelte a belső villongások, különösen a frakciózással, opportunizmussal és szektássággal való harc egy hosszú szakaszát, a Jugoszláv Kommunista Párt az új Központi Bizottsággal és Titóval az élén, eszmei-politikai és szervezeti felkészültségével, világos programtörekvésével, a széles néptömegekre való támaszkodással, továbbá az idejében lebonyolított politikai és katonai előkészületekkel alkalmassá vált arra, hogy a győzedelmes népfelszabadító harcba és a szocialista forradalomba vezesse Jugoszlávia néptömegeit.

A JKP e koncepciójában, a néptömegekkel való legszélesebb kapcsolatok megteremtését szorgalmazó politikájában kell keresni a választ arra a kérdésre, hogyan lehetett úgymond mintegy tízezer illegálisan szervezett kommunistával, az egész Európában uralkodó borzalmas fasiszta sötétség idején, a megszállt és feldarabolt országban történelmének legnagyobb felszabadító ütközetébe vezetni Jugoszlávia nemzeteit és nemzetiségeit. A JKP sikerének záloga éppen abban van, hogy élcsapatbeli magjává válhatott a rendkívül széles körű demokratikus és forradalmi mozgalomnak és a néptömegek frontjának, hogy nem zárkózott önmagába, hanem valóban a néptömegek és az összes demokratikus antifasiszta erők elválaszthatatlan vezető és összetartó része volt. Edvard Kardelj elvtárs véleménye szerint éppen ebben van „Tito egyéni alkotó jellegű hozzájárulásának legnagyobb történelmi jelentősége mind a párt kiépítésében, mind pedig politikájának, stratégiájának és taktikájának megfogalmazásában". Ezekben az erőfeszítésekben Tito elvtárs maradéktatalan támogatást kapott a Központi Bizottság tagjaitól és pártunk más kádereitől. „Tito azonban az az ember volt — ismét Kardelj elvtárs szavait idézem —, aki ezeket a fejlődési tendenciákat pártunkban a legmélyebben felmérte, a legkövetkezetesebben és a legmegfelelőbben kifejezte, és aki sikeresen, illetve megfelelő eszközökkel tudott harcolni megvalósulásukért. Tito éppen ezzel a törekvésével, ilyen tulajdonsá-

gaival szerezte meg pártunk elvitathatatlan vezetőjének tekintélyét és befolyását."

Elvtársnők és elvtársak!

Tíz nappal ezelőtt Belgrádban megünnepeltük a JKP fennállásának és harcának hat évtizedét. A JKSZ KB mai ülésével — a JKSZ jubileumának keretében — külön megemlékezünk a Bohinjban megtartott értekezlet óta eltelt 40 éves időszakról, amely — mint már hangsúlyoztam — döntő fontosságú volt pártunk konszolidálódása és eszmei megérése szempontjából, és amely a Központi Bizottságunk szüntelen forradalmi tevékenységének kezdetét jelenti.

A JKP új Központi Bizottságának az országban való megalakítását néhány sorsdöntő esemény és mozzanat előzte meg a párt és a jugoszláv forradalmi munkásmozgalom életében.

A JKP vezetősége voltaképpen tíz éven át nem működött egységes és teljes összetételben. A JKP Központi Bizottsága, amelyet 1928 novemberének elején Drezdában választottak meg, a JKP negyedik kongresszusán nem igazolta a tagságnak hozzá fűzött reményeit és nem tett eleget követeléseinek, különösen a frakciózás, a csoportosulás és más olyan káros jelenségek elhárítása tekintetében, amelyek ellen ugyanazon esztendő elején a zágrábi pártszervezet Josip Brozzal az élén hevesen fellépett.

Ennek a Központi Bizottságnak egy része külföldön volt, kivéve Djura Djaković szervező titkárt, aki az országban tevékenykedett, és akit 1929. április 25-én Nikola Hećimovićtyal, a Vörös Segély titkárával együtt meggyilkoltak. A január 6-i diktatúra idején megölték Braćan Bracanovićot, Marko Mašanovićot, Rista Samardžićot és Božo Vidas Vukot, a JKP KB tagjait, valamint Paja Marganovićot, Mijo és Slavko Oreškit, Janko Mišićot, Pera Popović Agát, Josip Kolumbot, Josip Lebeljakot, a JKISZ vezetőit és sokan másokat. A kommunisták nagy részét letartóztatták és sokévi börtönbüntetésre ítélték. 1929 januárjától 1932 szeptemberéig az országban az államvédelmi bíróság előtt 82 tárgyalást tartottak a kommmunisták ellen. Akkor ítéltek börtönbüntetésre sok forradalmárt, köztük Edvard Kardeljt, Djuro Pucart, Boris Kidričet, Szervó Mihályt, Marko Oreškovićot, Ivan Milutinovićot, Ognjen Pričat, Jovan Veselinovot, Pavle Gregorićot, Radivoje Davidovićot, Grga Jankezt és másokat.

1930 áprilisában külföldre távozott a JKP Központi Bizottságának megmaradt része is, úgyhogy a KB még inkább eltávolodott az országban uralkodó valós helyzettől, nem volt egyetlen állandó és biztos kapcsolata sem a pártszervezetekkel. Ezáltal megszakadt a folyamatosság a JKP belső életében. Az országban a pártszervezetek több mint két éven át a Központi Bizottság hatása nélkül fejlődtek és tevékenykedtek. Az egészségtelen viszonyok és csoportharcok miatt 1931 közepe táján a Komintern határozatával megváltozott a Központi Bizottság összetétele: leváltották Jovan Mališićot, a KB politikai titkárát, a Központi Bizottság pedig a Központi Vezetőség elnevezést kapta, amelynek elnöke most

Filip Filipović lett, Antun Mavrakot pedig szervező titkárnak nevezték ki. A vezetőség helyzete azonban ekkor sem változott meg lényegesen. A pártvezetőség továbbra is külföldön élt, az országban levő mozgalommal való bármilyen szolid kapcsolat nélkül.

És amíg az országban levő szervezetek fokozatosan és sikeresen leküzdötték azoknak a nagy csapásoknak a következményeit, amelyekkel a diktatúra rendszere sújtotta őket, a JKP külföldi vezetőségében a belső viszályok és csoportosulás 1931 végén teljes széthullást idézett elő. 1932 első felében a JKP-nek voltaképpen nem volt vezetősége. Csupán az említett esztendő második felében nevezte ki a Komintern az Ideiglenes Vezetőséget, amelyben a politikai titkár tisztségét Milan Gorkić töltötte be. E vezetőség azonban továbbra is gyenge, időnkénti és nem eléggé hatékony befolyást gyakorolt a párt életére és munkájára. A Komintern határozatával a JKP Ideiglenes Vezetősége csak 1934 elején kapta meg a Központi Bizottság elnevezést, s munkája fokozatosabban kezdett érezhetővé válni, miután a vezetőségbe lépett Josip Broz, Blagoje Parović és Miloš Marković harcedzett forradalmár. Tevékenységükkel kedvező hatással voltak mind a KB álláspontjaira, mind pedig az országban levő szervezetek iránti magatartása.

A vezetőségben uralkodó helyzettől eltérően azonban, mint már mondtam, az országban levő pártszervezetek és vezetőségek a január 6-i diktatúra csapásai után már a 30-as évek elején kezdtek magukhoz térni, sőt új tagokkal, főleg fiatal emberekkel újultak meg. A párt ismét irányítja a munkásosztály és az egyetemi hallgatók számos akcióját, sztrájkokat és tüntetéseket szervez, röpcédulákat nyomtat sb. Egyes helyi szakszervezeti és más munkásszervezetekben a kommunisták vették át a vezető szerepet.

Bizonyos hatást gyakorol a párt a falvakban is. Hasonló áramlatok jutnak kifejezésre az értelmiség soraiban is. Több irodalmi és társadalmi kérdésekkel foglalkozó folyóirat jelenik meg, amelyekben a publicisták, írók és művészek marxista szempontból magyarázzák az időszerű társadalmi jelenségeket. Közzétették a marxizmus klasszikusainak több művét, köztük Marx Tőkéjét, Moša Pijade és Rodoljub Čolaković fordításában. A JKP egyes tartományi vezetőségei kiadták saját illegális lapjaikat is.

A JKP 1934-ben megtartott negyedik értekezlete előkészületeinek keretében az egész országban számos helyi, járási és kerületi pártszervezet értekezletet tartottak. Horvátországban, Szerbiában, Szlovéniában, Crna Gorában és Dalmáciában pedig a tartományi értekezleteket is. Jugoszlávia-szerte megújult az illegális pártsejtek hálózata, amelyet a diktatúra legsúlyosabb terrorja sem tudott megsemmisíteni. A JKP-nek körülbelül 2000 tagja volt. Többségüket az országban, magában a munkásmozgalomban, a JKISZ-szervezetekben nevelődő, sokukat pedig a fogházban megedződött káderek alkották.

Abban az időben, 1934 márciusában került ki a börtönből Josip Broz, a forradalmár, aki azonnal bekapcsolódott a horvátországi pártvezetőség

munkájába. 1934 júliusában Brozt megválasztották a JKP Központi Bizottságának tagjává, majd Politikai Irodájának tagjává is. A negyedik országos értekezletét előkészítve Tito elvtárs közelebbről megismerkedett Edvard Kardelj és Boris Kidrič fiatal szlovén kommunistákkal, akik már tapasztalt forradalmárokként a szlovén pártszervezetekben és másutt szerzett nagy tekintélyükkel attól az időtől kezdve legközelebbi munkatársai.

A Tito elvtárssal Szlovéniában 1934-ben való első találkozásával kapcsolatos benyomásait ismertetve Kardelj elvtárs leszögezte, hogy Tito azonnal nagy hatással volt rá, „különösen azért, mert olyan lényegesen különbözött mindazoktól, akik akkor Szlovéniában jártak a külföldön levő pártvezetőség tagjaiként, vagy e vezetőség oktatóiként. Egyesek közülük a széles körű forradalmi gyakorlatot megkísérelték beleszorítani a doktrináris forradalmi frázisba, vagy sablonszerűen továbbították a Kominterntől jövő különféle recepteket és utasításokat és egyformán vonatkoztatták őket az egész világra, úgyhogy nem feleltek meg teljesen egyetlenegy ország reális körülményeinek sem.

Tito épphogy kikerült a börtönből, és egyáltalán nem volt megterhelve az ilyen, mondhatnám „tisztviselői forradalmiságtól", amely a Komintern akkori módszereinek következményeiként jelentkeztek. A forradalmár mély és egyúttal egyszerű meglátásával velünk együtt felmérte helyzetünket, tudásával és gazdag tapasztalataival segített nekünk, hogy minél jobb következtetésekre juthassunk... és Tito ezért volt később, amikor átvette a Jugoszláv Kommunista Párt irányítását, sérthetetlen tekintély számunkra, nem magánál a tisztségénél fogva, hanem azért, mert tudatában voltunk annak, hogy pártunkat valami újjal, igazán forradalmival, a doktrináris sablonoktól és receptektől függetlennel gazdagítja".

A JKP megújításának és belső konszolidálódásának folyamata úgymond felfelé ívelő irányzattal fejlődött 1934, 1936 és 1937 folyamán is, jóllehet a rendszernek a kommunisták elleni nyomása és terrorja nem lankadt. 1935 végén a JKP-nek már 3000 tagja volt.

A párt jelentősen érvényesült az 1935. évi parlamenti választások kampánya idején is, amikor szélesebb kapcsolatot teremtett a néptömegekkel, szilárd támpontokat alakított ki körükben. A párt világos álláspontra helyezkedett a nemzeti kérdés tekintetében. Elfogadta azt az álláspontot, hogy az önrendelkezésre való jog nem jelenti a feltétlen elszakadást és a független államok megteremtését, hogy a nemzeti kérdés megoldása csak a jugoszláv államközösség keretében lehetséges, s ezzel eltért a Jugoszlávia feloszlatásáról és a Balkán Föderáció megteremtéséről alkotott korábbi jelszótól.

A munkásosztály harci tevékenysége egyre inkább fokozódott, 1935-ben 140, 1936-ban pedig több mint 400 sztrájk volt. A párt nagy figyelmet szentel a Jugoszláv Egyesült Munkásszakszervezeti Szövetség szervezeteibe való munkának. A Szövetségnek 1936-ban már 54 000 tagja volt. A párt jelentős politikai sikereket ért el az 1936. évi községi

választásokon. Egyes legális szervezetek révén sikerült több kommunistát községi képviselőnek jelölnie, s egyeseket közülük meg is választottak. Lendületet kapott a haladó ifjúsági mozgalom is. A JKP fokozottabb hatást gyakorolt a nők egyenjogúságára és szavazati jogának kiharcolására, valamint a foglalkoztatott nők problémáinak megoldására irányuló nőmozgalomra is.

Abban az időben nemzetközi téren a JKP a legjelentősebb akciót a spanyolországi polgárháborúval kapcsolatban folytatta. Megszervezte az önkénteseknek a nemzetközi brigádokba való irányítását, akik a Spanyol Köztársaság oldalán harcoltak. Több, mint 1600 jugoszláv polgár érkezett Spanyolországba és küzdött a köztársaság oldalán, 700-an közülük elestek és több mint 300-an megsebesültek. Életét vesztette Blagoje Parović, a JKP kiváló vezetője is. A JKP viszonyulása a spanyol nép fasizmus elleni harcához kifejezte internacionalizmusát és azt, hogy kiváló érzéke volt a nemzetközi forradalmi és antifasiszta szolidaritás iránt.

Egyszóval különféle formájú gazdag politikai tevékenységével a JKP életre keltette a széles körű antifasiszta, forradalmi, demokratikus mozgalom megteremtéséről alkotott koncepcióját, utat nyitva a néptömegekkel való együttműködésnek és az ország politikai életébe való beavatkozásnak. A JKP politikájának széles látóköre meghozta az eredményeket; a párt egyre inkább igazi munkás-, illetve néppárttá válik, az ország összes haladó erői egyesülésének fő tényezőjévé.

Egyre nagyobb és szembetűnőbbé vált azonban az eltérés a párttagság politikai tevékenysége és külföldön levő vezetőségének munkája között. A JKP KB székhelye akkor Bécsben, majd Párizsban volt. A káderek egy része Prágában tartózkodott és Moszkvában tanult. A „terepen" uralkodó valós helyzetbe való közvetlen betekintés nélkül, az ország politikai életétől elszigetelve, a Kominternhez és apparátushoz politikailag és pénzügyileg kapcsolódva a Központi Bizottság nem tevékenykedhetett önállóan, mint egy forradalmi mozgalom vezetősége és kommunista élcsapata.

Ezenkívül a Központi Bizottságban voltak karrierizmustól terhes emberek is, ami továbbra is állandó személyes összetűzésekhez, sőt csoportharchoz vezetett. Azt a súlyos helyzetet vázolva, amelyben a JKP és az ország forradalmi mozgalma volt, az országon kívüli frakciós elemek tevékenységével együtt, Tito 1938-ban egy jelentésben a többi között feljegyezte, hogy ezek az emberek „voltaképpen sohasem kérdezték, hogyan állnak a dolgok Jugoszláviában, mi van pártunkkal stb., hanem mindig csak különféle kombinációkat csináltak azzal kapcsolatban, hogyan oldódik meg a mi kérdésünk és ki lesz az új vezetőségben."

A fentiek miatt a Központi Bizottságnak az országba való visszatérése egyre gyakrabban volt vita tárgya a pártszervezetekben. A JPK vezető aktívájának 1936 augusztusában Moszkvában megtartott tanácskozásán határozat született, hogy a JKP KB visszatér az országba. Tito akkor azt a megbízatást kapta, különleges meghatalmazásokkal, hogy

közvetlenül irányítsa az országban a párt munkáját és előkészítse a feltételeket a KB visszatéréséhez, illetve az országban való megalakításához.

Jugoszláviába való visszatérése után 1936 decemberében Tito intézkedéseket tett a párt belső konszolidálódására. Tevékenységet fejtett ki a JKP negyedik országos értekezlete határozatainak életrehívása érdekében, amelyek a Szlovén és Horvát Kommunista Párt megalakítására vonatkoztak. Közvetlenül irányította a Horvát KP alakuló kongresszusának munkáját. A kongresszust 1937 augusztusának elején tartották. Valamivel korábban megtartották a Szlovén KP alakuló kongresszusát is, amelyet Edvard Kardelj irányított. Az említett esztendő közepe táján Tito létrehozta a JKP KB ifjúsági bizottságát Ivo Lola Ribarral az élén, azzal a feladattal, hogy rendezze a JKISZ szervezeti helyzetét. Akkor dolgozták ki a JKISZ mint az ifjúsági tömegmozgalom harci magva munkájához szükséges utasítást.

Milan Gorkić letartóztatása után Tito elvtárs 1937 augusztusában a JKP élére állt és átvette a Központi Bizottság irányítását. 1938 májusának elején a Horvát KP KB, a Szlovén KP KB és a JKP Szerbiai Tartományi Bizottsága képviselőinek értekezletén, amelyet Szlovéniában a liskai hegymászó otthonban tartottak Ivo Lola Ribarnak, a JKISZ KB titkárának részvételével, Tito megalakította a JKP ideiglenes vezetőségét. Rajta kívül tagjai voltak: Edvard Kardelj, Franc Leskošek, Miha Marinko, Josip Kraš, Andrija Žaja, Dragutin Petrović, Aleksandar Ranković és Milovan Djilas. Ivo Lola Ribar formálisan akkor nem került e vezetőségbe, de voltaképpen tagja volt és mindig részt vett értekezletein. Néhány nappal később, május közepén Tito elvtárs levélben jelentkezett közeli munkatársának, Prezihov Vorancnak, a JKP párizsi képviselőjének, aki által kapcsolatot tartott fenn Dimitrovval, s tájékoztatta a liskai értekezletről, illetve a JKP ideiglenes vezetőségének megalakításáról: „Teljes gőzzel munkához láttam és rendkívül elégedett vagyok... ezekben a napokban végre összeállítottam az atyafiságot (a JKP vezetőségét) az országban. Megtartottuk az ülést és számos fontos határozatot hoztunk."

Ezzel gyakorlatilag megvalósult a vezetőségnek az országba való visszajövetelérő szóló határozat. A JKP ideiglenes vezetőségének megalakítása az országban, majd a JKP Központi Bizottságának létrehozása Bohinjska Bistricán Tito és azon legjobb pártkáderek nagy győzelmét jelentette, akik már hosszabb idő óta szorgalmazták ezt a követelést, vagyis azt, hogy a Központi Bizottság az országban legyen, bármenynyire is súlyosak az illegális munka körülményei, nem pedig Bécsben, Párizsban vagy Moszkvában. A Központi Bizottságot az országba visszajuttatni azt jelentette, hogy visszajuttatjuk a pártba, a pártot pedig a munkásosztálynak, Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek kebelébe. Már a Komintern 1935. évi hetedik kongresszusán Moszkvában, a jugoszláv kommunisták körében Tito elvtárs hangsúlyozta, hogy a JKP vezetőségének az országba kell mennie, erről azonban akkor a Kom-

internben hallani sem akartak. 1938 nyarán a Georgij Dimitrovhoz intézett levélben Tito kérte a Komintern főtitkárától, járuljon közbe, hogy a JKP-nek és vezetőségének kérdése végre rendeződjön: „Kitartok amellett, hogy az országban levő káderekre kell támaszkodni, és hogy a vezetőségnek az országban kell lennie, a párt ellenőrzése alatt". A Komintern titkárságának 1938. szeptember 17-én megtartott ülésére készült jelentésében Tito elvtárs megismételte álláspontját: „Véleményem szerint a vezetőségnek az országban kell lennie. Ezt követelik az országban levő összes pártszervezetek is". E határozat meghozatalát azonban sokáig halogatták. A Kominternnek nem volt bizalma a JKP iránt. Ott úgy gondolták, hogy mindig jobb, ha a vezetőség egy része külföldön van és ellenőrzés alatt tartják.

1938 augusztusának végén Tito Moszkvába utazott a Komintern vezetőségével való megbeszélésre, s akkor végre megoldódott a JKP Kominternben betöltött helyzetének válsága, illetve elhárult a feloszlatásának veszélye. E megbeszélések során, valamint a JKP-ben és az országban uralkodó helyzetről szóló jelentéseiben Tito bebizonyította a Komintern vezetőségének, hogy pártunk nem azonosítható a vezető káderek egy részében jelentkező frakciózással és csoportharcokkal, mert ezzel ellentétben a párt egységes, átszövi a forradalmi szellem, és vezeti a munkástömegeket a mindennapi politikai és szociális követeléseik megvalósítására irányuló harcukban.

Tito hivatkozhatott az ideiglenes pártvezetőség sikeres munkájára, továbbá azon számos akció eredményeire, amelyeket a párt irányított abban az időben mind a Stojadinović—Korošec reakciós profasiszta rendszer ellen és az ország demokratizálásáért, a nemzeti szabadságért és egyenjogúságért, mind pedig a kívülről jövő egyre növekvő fasiszta veszély ellen. Az országban ugyancsak fejlődött a munkástömegek erőteljes sztrájkmozgalma gazdasági, szociális és politikai követelésekkel. Jelentősen erősödött az ifjúsági mozgalom is. Egyszóval az a fokozódó politikai és osztályharc, amelyet a JKP vezetősége irányított az országban, szilárd támaszul szolgált Tito akciójának, hogy megszűnjön a Komintern vezetőségének a Jugoszláv Kommunista Párt iránti bizalmatlansága. A Kominternben ugyanis akkor már foglalkoztak a JKP feloszlatására vonatkozó javaslattal. Abban az időben bizonyos pártok már erre a sorsra jutottak. A JKP feloszlatásának kétségtelenül vészes következményei lettek volna, mert a Komintern akkor nagy tekintélyt élvezett a nemzetközi kommunista mozgalomban. Ez a javaslat annál szörnyűségesebb volt, mert pártunk abban az időben politikailag, eszmeileg és szervezetileg már rendezte sorait és szilárd támaszra talált Jugoszlávia munkásosztálya és a munkástömegei körében.

Mindezek olyan tények voltak, amelyek feljogosították és arra kötelezték Titót, hogy a Kominternben folytatott megbeszéléseken a jugoszláv kommunisták igazi képviselőjeként viselkedjen. Titónak nem volt könnyű dolga a Kominternben, súlyos pillanatokat élt át, mindenekelőtt a Kominternnek a Jugoszláv Kommunista Párt iránt, és a személye iránt

tanúsított magatartása miatt. A JKP akkor, akárcsak a világ összes kommunista pártjai a Kommunista Internacionálé szekciója volt. A JKP minden addigi vezetősége, amelyet a Kommunista Internacionalé nevezett ki és váltott le, amikor csak akarta, bizonyos egyének kivételével mindenekelőtt alárendelt helyzetben volt a Kominternnel szemben. A Komintern és a JKP közötti viszony ilyen jellege Tito által gyakorlatilag megszűnt.

Tény, hogy a Komintern abban az időben a nemzetközi munkásmozgalom egész harcának központi-operatív vezetőségével alakult át. Sérthetetlen vezető tényezője volt. Nem csoda tehát, hogy ellentmondások keletkeztek egyrészt a Komintern úgynevezett általános irányvonala és másrészt a „terepen" folytatott konkrét politikai akciók szükségletei között, mégpedig nemcsak nálunk, Jugoszláviában.

A Jugoszláv Kommunista Párt sohasem becsülte le a Komintern szerepét és a nemzetközi munkásmozgalomban szerzett érdemeit. A Komintern jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a munkásosztály a világon egyre erőteljesebb politikai tényezőként érvényesült a társadalmi életben, és hogy leghaladóbb forradalmi része megszabadult az opportunizmus és reformizmus nyomásától, amelyet a szociáldemokraták uralkodó elvként kíséreltek ráerőszakolni a munkásmozgalomra. Ezúttal nincs helye annak, hogy a III. Internacionálé munkájának más pozitív szempontjairól is beszéljünk, amelyeket, mint mondtam, sohasem vontunk kétségbe.

Lenin koncepciója szerint a Komintern olyképpen jött létre, hogy nem volt benne vezető párt, mert ezzel a fogalommal Lenin is ugyanolyan erőteljesen szembeszegült, mint annak idején Marx. Ismeretes Engels figyelmeztetése, hogy az internacionalizmus csak a függetlenség talaján lehetséges, az egyenjogú forradalmi pártok és mozgalmak között. A Komintern fennállásának első szakaszaiban nem korlátozta a kommunista pártok gyakorlatát és kezdeményezését. Később azonban a dolgok minőségileg és gyökeresen megváltoztak. A harmincas években a Komintern az egyes országok munkásmozgalmának érdekeit a központtól megkövetelt figyelemnek és általános irányvonalának rendelte alá. Sztálin a Komintern révén érvényesítette belső politikai módszereit a nemzetközi munkásmozgalomban is. Ennek természetesen az lett a következménye, hogy a Komintern foglalkozni kezdett nemcsak egyik vagy másik kommunista párt politikai irányvonalával, hanem szervezeti és káderkérdéseivel is. Éppen ezért kell még inkább megbecsülni Tito akcióját, mert ilyen körülmények között tette meg a lehető legtöbbet: visszahelyezte a Központi Bizottságot az országba, fiatal és rátermett forradalmárokból, munkásokból és értelmiségiekből állította össze, akik vele együtt az országban uralkodó feltételekkel, szükségletekkel és lehetőségekkel összhangban alakították ki a politikai irányvonalat, lemondott a Komintern pénzügyi támogatásáról; megvédett bizonyos kádereket a Komintern elítélésétől, kitéve magát a Kominternnel való összetűzésnek is; a Központi Bizottsággal együtt kialakította az egyes politikai eseményekre, mint

például a Hitler—Sztálin szövetkezésre stb. vonatkozó saját jugoszláv értékeléseket.

A Komintern titkárságával 1938-ban és 1939-ben folytatott nyílt megbeszéléseken Tito gyakorlatilag bebizonyította, hogy amíg a Komintern a JKP vezetőségében uralkodó helyzet mérlegelésével foglalkozott és beavatkozásaival maga is hozzájárult a frakciózáshoz és csoportosuláshoz, a párt Jugoszláviában egységesen él és tevékenykedik, a kommunisták, munkások, értelmiségiek és parasztok ezrei a forradalmi akció gyújtópontjában állnak, úgy ítélve meg, hogy a régi Jugoszláviában uralkodó helyzetet olyan forradalmi adottságok határozzák meg, amelyek megkövetelik, hogy a kommunisták valóban átvegyék szerepüket és felelősségüket, maguk köré gyűjtsék Jugoszlávia összes haladó erőit az ország demokratizálására és védelmére irányuló küzdelemben.

A Jugoszláv Kommunista Pártnak 1939-ben az egész országban működő illegális pártsejtek hálózatában 5500 tagja volt. Az alakuló kongresszuson létrejött a Szlovén Kommunista Párt és a Horvát Kommunista Párt, Központi Bizottságukkal az élen; Szerbiában, Dalmáciában, Crna Gorában, Vajdaságban és Bosznia-Hercegovinában a pártszervezeteket a tartományi bizottságok irányítják, Kosovóban és Metóhijában pedig a körzeti bizottság, és alakulóban volt a JKP macedóniai ideiglenes vezetősége is.

Ily módon Tito elvtárs eltökélt akciójának köszönhetően végre rendeződött a JKP-nek kérdése a Kominternben. A Komintern titkárságának 1939. január 5-én megtartott ülésén elfogadták Tito jelentéseit, jóváhagyták addigi munkáját és azzal a feladattal bízták meg, hogy hozza létre a JKP Központi Bizottságát.

Moszkvában azonban a Komintern ilyen álláspontja után is sokáig tartózkodó magatartást tanúsítottak a JKP-vel szemben. Az egyes pártok vezetői továbbra is hazug vádakkal illették és rágalmakat terjesztettek a JKP-ről és vezetőiről. Ezt tette például Manuliszkij, a Szovjet KP-nek a Kominternben levő képviselője, aki a Szovjet KP 1939 márciusában megtartott XVIII. kongresszusán elhangzott beszámolójában azt állította, hogy a JKP „tele van provokátorokkal és kémekkel".

Abból a tényből, hogy a Komintern titkársága a JKP Központi Bizottságának megalakításával bízta meg Titót, némely történészek azt az egyedüli következtetést vonják le, hogy Tito a Komintern mandátora volt akkoriban. Ha azonban a Jugoszláv Kommunista Pártban uralkodó korabeli állapotokat, az ideiglenes vezetőség munkáját vesszük figyelembe, s mindezt Tito személyével és munkásságával fűzzük egybe, merőben más következtetésre jutunk.

A párt élére ugyanis olyan kommunista és forradalmár állt, aki nemcsak a pártaktivisták szűk körében volt ismert, hanem számos szakszervezeti és pártszervezetben is országszerte. A párt élére olyan munkás került, aki már csaknem három évtizede tevékenykedett a szocialista szakszervezeti mozgalomban, részvevője volt az októberi forradalomnak és a JKP tagja csakhamar ennek megalakítása után, szakszervezeti

és pártmegmozdulások szervezője Zágrábban és a bjelovari vidéken 1921 és 1925 között, a kraljevicai hajógyár pártsejtjének titkára és munkásbiztosa, pártvezető és munkássztrájk-szervező a Smederevska Palanka-i Jasenica vagongyárban élkommunistája a zágrábi proletariátusnak, aki már 1928-ban határozott harcot indított a párton belüli frakciózás ellen, s aki letartóztatását követően az ismeretes kézigránát-peren bátran szemébe mondta a királyi bíróságnak, hogy csakis a párt bíróságát ismeri el, amelynek eszményeiért hajlandó feláldozni akár az életét is, a Lepoglaván és Mariborban raboskodó kommunisták szervezetének titkára, majd — ötéves raboskodás után — szabadulását követően a JKP Horvátországi Tartományi Bizottságának tagja, az a kommunista, aki 1934 nyarán Bécsben, a JKP Központi Bizottsága tagjainak nyíltan elmondta, hogyan vélekedik a tagság arról, hogy a pártvezetőség odakint, az országhatárokon túl tartózkodik, 1934 óta a legfelsőbb pártszerv tagja, pártunk küldötte a Komintern VII. kongresszusán és képviselője a Balkáni Titkárságban, a fasizmus ellen küzdő spanyol nép megsegítésének közvetlen szervezője, a JKP vezetőségének tagja, aki dacolva minden veszéllyel hazája földjén harcolt, állandó kapcsolatban állva a tagsággal, a szervezetekkel, a városi és falusi dolgozókkal.

A Jugoszláv Kommunista Párt élére egyszóval a munkásosztály köreiben megbecsült és közkedvelt munkás, marxista és forradalmár állt, aki már évek óta állhatatosan küzdött egy olyan pártért és pártpolitikáért, amely megfelelt a párttagság, nemzeteink és nemzetiségeink munkásosztálya hatalmas többsége harcos törekvéseinek és érzelmeinek. (Hosszan tartó taps.) Éppen ennek tulajdonítható, hogy Tito még sokkal azelőtt, hogy a JKP főtitkára lett, elnyerte a honi párttagság hatalmas hányadának bizalmát. A JKP főtitkári tisztségére nem a Komintern apparátusának jelöltjeként, hanem e párt választottjaként került. Ő volt a jugoszláv kommunisták egyedüli jelöltje és választottja, s ez nyomott a legtöbbet a latba, amikor a Komintern is hozzájárulását adta. (Hosszan tartó taps.)

Elvtársnők és elvtársak!

Közvetlenül azután, hogy Tito elvtárs hazatért, itt, Bohinjska Bistrican, Tomaz Godec kommunista bőrmunkás házában 1939. március 15-e és 18-a között ülésezett a JKP Ideiglenes Vezetősége, hogy azután Josip Broz Titóval az élén a JKP Központi Bizottságaként alakuljon meg. A JKP KB-ba Tito főtitkáron kívül megválasztották még Edvard Kardeljt, Milovan Djilast, Josip Krašt, Franc Leskošekot, Miha Marinkót és Aleksandar Rankovićot.

Tito azért szervezte meg Szlovéniában a jugoszláv pártvezetőség ülésezését, mert a harcedzett káderek vezette erős szlovéniai pártszervezet vállalni tudta az ezzel járó felelősséget. Külön ki kell domborítanom Edvard Kardelj elvtárs, valamint az itt jelen levő Franc Leskošek és Miha Marinko elvtársak szerepét. (Hosszan tartó taps.) Erős volt a jesenicei pártszervezet is, amellyel Tomaz Godec, a kimagasló párttag állt kapcsolatban, aki később a szlovén kommunisták küldötteként a Jugoszláv

Kommunista Párt zágrábi V. országos értekezletén is részt vett. Itt Bohinjska Bistricán szavatolva volt az ülésezés maradéktalan biztonsága és a titoktartás. S ez nagy elismerés volt a szlovén kommunisták számára.

A Bohinjska Bistrica-i ülésezés előkészítésének fő terhét Tito elvtárson kívül Kardelj elvtárs viselte. Tito és Kardelj bizonyos ideig Bohinjska Bistricán tartózkodott az ülésezés előtt; a később jóváhagyott dokumentumok tervezetén dolgoztak. Az ülés után még tizegynéhány napot töltöttek Bohinjban, hogy véglegesítsék a Proleter és más újságok számára írt cikkeket és a többi pártokmányt.

Szeretnék külön is rávilágítani ezúttal Edvard Kardelj elvtársnak, a forradalmárnak a szerepére és arculatára. Korabeli művei, főként a Szlovén KP alapító kongresszusának kiáltványa, A Szlovén nemzeti kérdés fejlődése című könyve, amely Sperans álnéven jelent meg, továbbá A munkásság és a megegyezés, A kritika és a szellemi alkotótevékenység szabadsága, A politika és az értelmiségiek feladatai, A dolgozó nép szövetségéért című cikkei messze túlszárnyalták Szlovénia kereteit és a Szlovén Kommunista Párt problématikáját, s nyilvánvaló hatást gyakoroltak a Jugoszláv Kommunista Párt általános irányvonalára. Kardelj akkoriban már tekintélyes és elismert marxista forradalmár volt egész pártunkban, s nemcsak Szlovéniában folytatott konkrét pártmunkát, hanem hazánk más vidékein is. Mind elméleti munkáival, mind pedig politikai tevékenységével értékes hozzájárulást adott a JKP eszmei-politikai platformjának kimunkálásához csakúgy, mint harca formáinak és eszközeinek felkutatásához.

Tito elvtárs a Bohinjska Bistrica-i ülésen részletesen beszámolt a Kominternben folytatott megbeszéléseinek eredményeiről. Megtárgyaltak és értékeltek számos időszerű politikai problémát: a haza védelmét a hatalmasodó fasiszta veszéllyel szemben, a parlamenti választásokat és a munkáspárt problémáit, a szakszervezet és az ifjúság tevékenységét. Elhatározták, hogy a pártot, sorainak további megszilárdítása céljából, megtisztítják a frakciósoktól és más pártellenes elemektől, hogy merészebben vesznek fel a pártba új tagokat a munkások, ifjak és nők soraiból, hogy nagyobb figyelmet fordítanak a párttagság ideológiai és politikai szintjének emelésére, s hogy megteszik az előkészületeket arra, hogy a JKP sajtószervét, a Proletert az országban nyomtassák; ennek szerkesztését egyébként Tito elvtársra bízták. Az ülésen jóváhagyták a JKP Központi Bizottságának határozatát, amellyel a Komintern vezetősége is foglalkozott, s amelyben értékelést adtak a Jugoszláviában uralkodó politikai helyzetről és kijelölték a kommunisták feladatait. Egyszersmind nyílt levelet intéztek a Jugoszláv Kommunista Párt tagjaihoz.

A Központi Bizottság jóváhagyta továbbá Tito előzetes intézkedéseit, amelyeket azért foganatosított, hogy megakadályozza a frakciós tevékenységet egyes külországi és honi központokban, főként a Sremska Mitrovica-i fegyházban, ahol körülbelül 200 párttag töltötte büntetését, s ahol a Petko Miletić körül tömörülő csoport már régebb óta romboló

tevékenységet folytatott. Ugyanakkor, mint ismeretes, leváltották a Miletić vezette fegyházi bizottságot, a pártszervezetben uralkodó állapotok rendezésével pedig a Központi Bizottság megbízottját, Moša Pijadét bízták meg. Tito már 1937 végén, a Sremska Mitrovica-i fegyházba zárt kommunistákhoz intézett levelében, amelyben arra szólította fel őket, hogy sorakozzanak fel a párt irányvonala mellett, hangsúlyozta, hogy ez „nem egyetlen ember ügye, hanem legfelsőbb fórumunk irányvonala". Majd továbbá: „az emberek jönnek és mennek, de pártunk marad; pártunkat építgetjük, óvjuk a nyílt és meglapuló ellenséggel szemben, mert a párt az egyedüli záloga osztályunk és népeink jövőjének és diadalának".

A Központi Bizottság Bohinjska Bistrica-i ülésén elhatározták, hogy a Jugoszláv Kommunista Pártból Petko Miletićen kívül kizárják Kusovacot, Marićot, Bajlkast, Jelaskát, Vojnilovićot, Korskit és még néhány személyt, mert pártellenes tevékenyseget folytattak, csoportosultak, a frakciózás felújításával próbálkoztak fegyelmezetlennek bizonyultak és nem vetették magukat alá a párt határozatainak.

Helytállóként fogadva el a még néhány pártkáderünkkel kapcsolatos a Kominternben és a szovjet hivatalos szervek részéről elhangzott értékeléseket, interpretációkat és vádakat, a JKP Központi Bizottsága ugyanakkor kizárta a párt soraiból Milan Gorkićot, Ivan Gržetićet, Simo Markovićot, Djuka Cvijićet, Vladimir Ćopićot és még néhányat. Ezek valamennyien a Szovjetunióban tartózkodtak addig, és a sztálini csisztkák idején letartóztatták, elítélték és kivégezték őket, vagy pedig nyomuk veszett. A szörnyűséges csisztkákban több száz más jugoszláv kommunista is oda veszett, jóllehet valahány egész életét a forradalomnak szentelte, köztük pártunk első titkára, Filip Filipović is.

Pártunk nem értett egyet a Sztálin korabeli megrendezett perekkel és az emberek likvidálásával Jugoszlávia kommunistái az emberek megsemmisítésének ezt a módszerét soha sem tették magukévá. Tito elvtárs ezzel kapcsolatban nemrégiben két — véleményem szerint — rendkívül jelentős körülményre mutatott rá. Az egyik: igaz, hogy a JKP akkori vezetői között makacs frakciósok is voltak, akik sok gondot okoztak pártunknak. Velük kapcsolatban nem kell módosítanunk azokat a politikai értékeléseket és minősítéseket, amelyeket a JKP Központi Bizottsága adott frakciós tevékenységükről azokban az időkben. Merőben más dolog azonban az — mondja Tito elvtárs —, ha gonoszul és embertelenül halálra ítélnek és kivégeznek forradalmárokat, akik még tegnap elvtársak voltak, ahogyan azt Sztálin tette.

A másik: Tito elvtárs úgy vélekedik, hogy akkoriban bizonyos számú jugoszláv forradalmárt, akiket a NKVD letartóztatott és elítélt, tévesen zártak ki a pártból. Egyikükkel-másikukkal kapcsolatban a JKP Központi Bizottságának, tevékenységének körülményeire való tekintettel, el kellett fogadnia azokat a magyarázatokat, amelyeket a hivatalos szovjet szervek adtak róluk.

A sztálini csisztkákban odaveszett kommunista harcosok tragikus sorsából Tito elvtárs ezt mondja: „Forradalmár számára nincs szörnyűbb dolog, mint elvtársai kezétől ártatlanul meghalni."

Sztálin halála után a Szovjetunió bírósági szervei is sokakat rehabilitáltak közülük. Miután tudomást szereztünk az akkori szörnyűséges eseményekről, a JKP 40. évfordulójának ünnepségein szóban forgó elvtársainkat politikailag is rehabilitáltuk és forradalmárokhoz méltó elismerésben részesítettük őket. A történelmi igazság érdekében azonban még jobban fényt kellene derítenünk bizonyos más emberek forradalmi útjára is, illetve még jobban fel kellene mérnünk helyüket forradalmi munkásmozgalmunkban. Azt hiszem, valamennyien egyetértünk Tito elvtárs nemrégiben tett javaslatával, hogy Kommunista Szövetségünk alakítson ki világosabb álláspontot az olyan pártkáderekkel kapcsolatban, amilyen például Milan Gorkić, Ivan Gržetić és még néhányan voltak, s akik rászolgálnak, hogy megadjuk nekik az őket megillető helyet pártunk történetében. „Mert nyilvánvaló — most Tito elvtárs értékelését idézem —, hogy a vádak ellenére Gorkić sem volt semmiféle külföldi kém."

Központi Bizottságunk munkatestületének, amely a JKSZ történetén dolgozik, mindezt figyelembe kell vennie, hogy helyrehozhassa a pártunk egyes embereire vonatkozó eddigi pontatlan vagy egyoldalú értékeléseket.

Elvtársnők és elvtársak!

A JKP Központi Bizottsága a Bohinjska Bistrica-i ülésen megkülönböztetett figyelmet fordított a honvédelem kérdésére. A fasiszta imperializmus akkoriban kezdte leplezetlen agresszióját Európában, s közvetlen veszélyt jelentett Jugoszlávia népei számára is.

Számos nemzetközi egyezmény megszegése után, mint ismeretes, Hitler 1938 tavaszán katonai erővel szabni kezdte Európa térképét: előbb a Harmadik Birodalomhoz csatolta Ausztriát, majd megszállta Csehszlovákiát, s ezzel felkészült más európai országok meghódítására is.

A JKP új Központi Bizottságára az a sürgető feladat várt, hogy átszervezze és megszilárdítsa a pártot, ugyanakkor pedig fel is készítse a sorsdöntő napokra, amelyeknek — mindenki előtt nyilvánvaló volt — el kellett következniük; s az a feladat is, hogy olyan politikai platformot munkáljon ki, amely elfogadható lesz az akkori társadalom valamennyi haladó, demokratikus és hazafias ereje számára. Nyilvánvaló, hogy Jugoszlávia uralkodó reakciós burzsoáziája hazaáruló politikát folytat. Pavle herceg és Milan Stojadinović kormánya leplezetlen nácipárti irányvonalat követett. Mi több, a miniszterelnök vendégségbe ment Hitlerhez Berlinbe. Hazatértekor olyan nyilatkozattal tévesztette meg a jugoszláv közvéleményt, hogy Hitler megerősítette a jugoszláv határok sérthetetlenségének elvét. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága azonban az Ausztria megszállása kapcsán Jugoszlávia népeihez intézett kiáltványában felhívta a figyelmet arra, hogy Hitler a jugoszláv népek szabadságának esküdt ellensége, s Jugoszlávia népeit immár közvetlen veszély fenyegeti, mert a horogkeresztes hadosztályok már elérték az

ország határát. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága felszólította Jugoszlávia népeit, hogy védjék magukat a fasiszta hódítókkal szemben, s rámutatott arra, hogy sorsunk összefonódik: „A szerb nép sorsa összefonódik a horvátok és a szlovének szabadságával. Aminthogy a maricai vereség után Kosovo következett, Ljubljana és Zágráb eleste után most Belgrád is sorra kerülhet. Szlovénia nélkül nincs Jugoszlávia, ha a szlovénok és horvátok nem szabadok, a szerb nép sem lehetne szabad."

Egy nappal a Bohinjska Bistrica-i ülés kezdete előtt — 1939. március 14-én — a német fasiszta hadosztályok ellenállás nélkül elfoglalták Csehszlovákia hátramaradt részeit. Kézenfekvő tehát, hogy a Központi Bizottság éppen a fasiszta agresszió kérdéseire, vagyis a fasiszta hatalmak: Németország, Olaszország és Japán hódító hadjáratára fordította figyelmét, amelyek a világ újbóli felosztása s a kis népek és független államok leigázása céljából már megkezdték a második világháborút. A német és olasz fasisztáknak ekkor már áldozatul esett Etiópia, Ausztria, Csehszlovákia, Spanyolország és Albánia, Ázsiában viszont a kínai nép hősies ellenállást tanúsított a japán hódítókkal szemben. Nyilvánvaló volt, hogy a fasizmus folytatni kívánja a hódítást. A JKP Központi Bizottsága tisztában volt vele, hogy Jugoszláviára nézve a veszély annál nagyobb, mert az országban erős „ötödik hadoszlop" létezik, s meglehetősen sok német és olasz ügynök is van, akik mindezt arra akarják felhasználni, hogy pusztulását okozzák a megoldatlan nemzeti kérdéssel és a belső szabadság és a polgári demokratikus jogok hiányával egyébként is megterhelt Jugoszláviának.

A JKP tagságához intézett nyílt levélben, amelyet a Bohinjska Bistrica-i ülésen fogadott el, a Központi Bizottság éppen ezért felhívta a figyelmet a fenyegető fasiszta veszélyre és a kommunisták felelősségére: „E hatalmas veszélyek küszöbén pártunkra hatalmas felelősség és súlyos feladatok hárulnak, mert a kommunistáknak mindenkor kötelességük, hogy minden erejüket népük szolgálatába állítsák, főként most, amikor a nép léte veszélyben forog." A Központi Bizottság felszólította a JKP valamennyi tagját, hogy „zárt sorokban tömörüljenek Központi Bizottságuk köré a ránk váró feladatok teljesítéséért folyó küzdelemben."

Csehszlovákia megszállása alkalmából a Központi Bizottság Jugoszlávia népeihez kiáltványt intézett, amelyet 8000 példányban terjesztettek. A Központi Bizottság éberségre szólított a Jugoszlávia népeit fenyegető veszéllyel szemben, mert a német és olasz fasiszták máris készülődnek, hogy folytassák hódító hadjáratukat keleti és déli irányban, s nem titkolják, hogy Jugoszlávia is sorra kerül. De bármennyire súlyosak is lesznek a Jugoszlávia népeire váró megpróbáltatás napjai — állt a Központi Bizottság kiálványában —, nincs ok csüggedésre: „Megóvhatjuk Jugoszlávia függetlenségét a fasiszta hódítók hadjáratától, ha tömörítjük az összes hazaszerető és demokratikus erőket, s megteremtjük Jugoszlávia népeinek testvéri összefogását és egyetértését. Jugoszlávia függetlenségét akkor őrizhetjük meg, ha népei elégedettek és összetartóak lesznek. Ezt

pedig csakis úgy érhetjük el, ha a nép megkapja demokratikus és nemzeti jogait, s a munkásosztálynak elismerik és szavatolják politikai és szociális jogait." A Központi Bizottság nyíltan kimondta, hogy Dragiša Cvetković kormánya „nem az a kormány, amelyre népeinknek szüksége van ezekben a válságos időkben"; a Jugoszlávia megvédéséhez szükséges erőt olyan népi kormány tudja szavatolni csupán, amely sűrgősen meg tudja adni a népeknek demokratikus és nemzeti jogaikat, meg tud tenni minden intézkedést a honvédelemre, külpolitikájában a demokratikus erőkre, elsősorban a Szovjetunióra támaszkodik, s a többi balkáni néppel együtt barátságra és szövetségre lép függetlenségének megőrzése céljából.

Ezek határozták meg tehát a Jugoszláv Kommunista Párt honi akciójának politikai platformját; ezek hatottak oda, hogy a párt még határozottabb és szélesebb körű kapcsolatot teremtsen a néptömegekkel és minden demokratikus és antifasiszta erővel.

A Jugoszláv Kommunista Párt volt az egyedüli politikai erő, amely ennyire következetesen és ennyire erélyesen ítélte el a fasiszta agresszorokat, amely rámutatott arra, hogy mekkora veszély fenyegeti Jugoszlávia népeit a tengelyhatalmak részéről, s amely egyszersmind intézkedéseket tett a haza védelmére. A rezsim helyeselte a fasiszta térhódítást, többi politikai párt, ideértve azokat is, amelyek az Egyesült Ellenzékhez tartoztak, olyan passzív magatartást tanúsított, mintha Európában és Jugoszlávia határain semmilyen jelentősebb esemény nem történhet. Nem véletlen hát, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt, világos álláspontjainak és harcának köszönhetőleg egyre nagyobb tekintélyt és befolyást vívott ki az antifasiszta hangulatú nép körében, amely kész volt rá, hogy védje hazáját a fasiszta támadókkal szemben.

Elvtársnők és elvtársak!

Miután a Bohinjska Bistrica-i ülésen megalakult a Jugoszláv Kommunista Párt új Központi Bizottsága, 10 év után, a január 6-i diktatúra után először, a JKP egész vezetősége az országban élt és dolgozott. Az új vezetőség megszilárdította kapcsolatait a pártszervezetekkel és vezetőségekkel az egész országban, s munkáját a dolgozók sürgető problémáira összpontosította. Megszervezte a párttechnikát, a Proleter kiadását, politikai kiáltványok és marxista irodalom nyomtatását és terjesztését, hozzálátott a káderek marxista képzését szolgáló iskolák és tanfolyamok szervezéséhez.

Mindez hasonlíthatatlanul több volt holmi szervezeti probléma megoldásánál. Egy merőben új politikai program volt ez, a párt mint egész fejlesztésének programja, gyökeres változás a pártnak, mint a munkásosztály, a dolgozó parasztság és valamennyi jugoszláviai demokratikus és haladó erő vezető eszmei és politikai erejének az irányvonalában. Ez az irányvonal azt hirdette, hogy harcolni kell a dolgozó tömegek konkrét gazdasági és szociális problémáinak megoldásáért, a demokratikus jogok és a nemzeti egyenjogúság megvalósításáért; magában a pártban pedig határozottan az opportunizmus, a szektásság és a frakciózás ma-

radványai ellen irányult. Éppen ezért Tito elvtárs egyik fő jelmondata az volt, hogy ki kell törni a gyűrűből amelyet a sokéves illegalitás vont a párt köré. „Egyedül a néppel, a tömegekkel megteremtett legszorosabb kapcsolat, a nép általános javaiért vívott közös harc a záloga annak — írta Tito elvtárs 1939 márciusába —, hogy a jobb jövő, amelyért mi, kommunisták küzdünk, diadalmaskodik. Ha mi, kommunisták más utat választanánk, s elszigetelődnénk éltetőnktől: a széles néptömegektől, pusztulásra ítéltetnénk."

A JKP Központi Bizottsága azt is elhatározta a Bohinjska Bistrica-i ülésen, hogy rövid időn belül megszervezi a JKP vezető aktívájának tanácskozását, amely majd tanulmányozni fogja a párt felsorolt feladatait és általában a pártmunka kérdéseit. A Központi Bizottság időközben még három ülést tartott, hogy már június 9-én és 10-én, úgyszintén Szlovéniában, a Švarna Gora alatti Tacenban lebonyolítsa a JKP vezető aktívájának országos tanácskozását. Tacenban tulajdonképpen a Bohinjska Bistrica-i határozatokat verifikálták és részletezték.

E tanácskozáson 29 küldött vett részt az egész országból. A központi helyet Titónak a párton belüli helyzetről tartott beszámolója foglalta el. Igen nagy figyelmet keltett Edvard Kardelj beszámolója a bel- és külpolitikai helyzetről. Ivo Lola Ribar, a JKISZ-ról beszélt, Franc Leskošek pedig a szakszervezetek munkájáról. Kimerítő vitát követően, amelyben mind a 29 küldött felszólalt, a tanácskozás egyhangúlag jóváhagyta az új Központi Bizottság munkáját, s a párt átszervezése és felerősítése céljából foganatosított intézkedéseit. Leszögezték, hogy a JKP máris áthidalta nehézségeit, szervezetileg megszilárdult és felkészült arra, hogy vezető eszmei-politikai szerepet játsszon az ország életében, illetve hogy irányítsa a munkásosztály harcát. A tanácskozás különleges feladatként állította azt, hogy tervszerűen szervezzenek párttanfolyamokat a JKP tagjai, főként a pártaktíva számára, egészen a pártsejtek titkáráig. Elhatározták azt is, hogy fokozzák az adománygyűjtést a párt számára, s ily módon pénzügyileg önállósítják.

A JKP Központi Bizottsága megkülönböztetett figyelmet fordított a párt eszmei és szervezeti kiépítésére és a vezetési rendszerre. A tömegektől gyakorlatilag elszigetelt, szűk és szektás pártszerveztek immár nem feleltek meg az új munkafeltételeknek. Éppen ezért erélyesen véget kellett vetni a szektásságnak, át kellett szervezni a pártot, hozzá kellett idomulni az újonnan előállt szükségletekhez, a kommunistákat pedig át kellett állítani a tömegszervezetekben végzett munkára. Tito és Kardelj elvtársak a Központi Bizottság Bohinjska Bistrica-i ülése, majd a JKP vezető aktívájának taceni országos tanácskozása után több cikket közölt erre vonatkozólag a JKP lapjában, a Proleterben, irányt adva ezáltal a pártkáderek munkájának. E cikkekben világosan kifejezésre jutottak a Központi Bizottság álláspontjai arról, hogy milyen kommunista élcsapatra van szüksége a munkásosztálynak és milyen tulajdonságokkal kell rendelkezniük a kommunistáknak; ez döntően befolyásolta a JKP kiépítését. Több cikk jelent meg legálisan megjelenő lapokban. Idézném most

Tito egyik-másik álláspontját, mert megítélésem szerint ma is igen értékesek.

„Átszervezésünket úgy kell felfogni — írta Tito akkoriban —, hogy a kis, elszigetelt sejtekről át kell állnunk a tömegekben gyökerező nagyobb pártegységekre. Egy gyár — egy pártsejt. Egy tömegszervezet — egy pártegység, de olyan, amely szilárdan kötődik az adott szervezethez, amelynek tagjai e szervezet legtudatosabb és leghatározottabb részeként cselekednek, s példájukkal ösztönző erővel hatnak másokra, áldozatos munkájukkal elnyerik környezetük bizalmát. Ha egy pártegység szektás munkamódszert alkalmazna, kiválna a tömegből, s elveszítené környezete bizalmát... Az a pártegység, amely tudja, hogy eggyé olvad a tömegekkel, maximálisan ki tudja bontakoztatni munkáját anélkül, hogy az ellenség árthatna neki."

A pártfórumok munkáját taglalva Tito elvtárs arra is felhívta a figyelmet, hogy nagyobb önállóságra és kezdeményezőkészségre kell törekedni, ellenőrizni kell a munkát és acélosítani a fegyelmet, s eközben erélyesen ellenezte a parancsnoklási irányzatokat: „Ez mindenképpen helytelen és káros, s éppen ezért véget kell vetni neki." De ugyanúgy ellene volt a rohadt liberalizmusnak, opportunizmusnak és a laza fegyelemnek: „Nyilvánvaló, hogy a minél nagyobb önállóság és önkezdeményezés hívei vagyunk, de csak addig, amíg ez a párt irányvonalán áll. Amint valaki letér erről az irányvonalról, a fórumoknak közbe kell lépniük; előbb türelmes meggyőzéshez kell folyamodniuk, ha pedig ez nem segít, el kell távolítaniuk ezeket az embereket a feladatokról, vagy a tisztségekről."

Az új Központi Bizottság nagy figyelmet szentelt a káderek képzésének. A bohinji ülés után Tito 1939 áprilisában, miközben Podsredában tartózkodott, megírta Gondoskodás a káderekről című cikkét, amely a JKP lapjának, a Proleternek a májusi számában jelent meg. Ebben megállapította, hogy a káderek képezik a Kommunista Párt legértékesebb tőkéjét: „ahhoz, hogy a Kommunista Párt valóban teljesíthesse a történelmi küldetését, s betölthesse a munkásosztály élcsapatának szerepét az osztály jogaiért, valamennyi elnyomott, jobb és boldogabb jövőjéért, az emberiség haladásáért stb. vívott harcban, mindenekelőtt a káderekre kell figyelmet fordítania..." Sürgette, hogy határozottan változtassanak a pártkáderek nevelésén és képzésén. Nagy súlyt fektettek a kommunisták alábbi erélyeire: kifogástalan egyéni életmód, kapcsolat a tömegekkel, kommunista szerénység és fegyelem.

Tito különösen fontosnak tartotta a marxista-leninista elmélet tanulmányozását: „A munkásosztály harcának sikere attól függ, mennyire sajátítják el a kommunisták a marxista-leninista elméletet. Ennek tanulmányozásával sohasem szabad felhagyni, ez a munka sohasem érhet véget. A kommunisták mindennapos csatáikban egyre csak tanulnak, újabb és újabb tapasztalatokkal vértezik fel magukat, s ezeknek alapján, valamint a marxista-leninista elmélet eredményeivel összhangban állapítják meg taktikájukat. A párttagoknak két síkon kell tanulniuk: a marxista-

leninista elmélet klasszikusainak művein és a néptömegek soraiban, mert csak így válhatnak olyan emkerekké, akik nemcsak készek harcolni, hanem tudnak is eredményesen küzdeni."

A JKP Központi Bizottsága megerősítette kapcsolatait akkoriban a kanadai, egyesült államokbeli, latin-amerikai, belgiumi, franciaországi stb. jugoszláv gazdasági emigránsok soraiban működő pártszervezetekkel is. Akárcsak itthon, külföldön a jugoszláv kivándoroltak között is egyre erősítette a párt tekintélyét és befolyását s bővítette a népfront és antifasiszta mozgalmakat. Munkásaink tetemes pénzügyi támogatásban is részesítették a párt honi munkáját. A párt e tevékenysége döntő szerepet játszott a jugoszláv gazdasági emigránsok második világháború során elfoglalt irányvonalában és tevékenységében, amikor is hathatós politikai és anyagi segítségben részesítették a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek felszabadító harcát.

A JKP ifjúsághoz való helyes viszonyulásának köszönhetőleg a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség is megerősödött és fokozta tevékenységét. Két hónappal a JKP taceni júniusi tanácskozása után, 1939. augusztus 6-án Kamnik közelében, a Velika Planinán megtartották a JKISZ V. országos értekezletét. A fő beszámolót, a bel- és külpolitikai helyzetről, Edvard Kardelj, a JKP KB képviselője, a JKISZ tevékenységét ismertető beszámolót pedig Ivo Lola Ribar olvasta fel. Az értekezleten megállapították, hogy a JKISZ bizonyos tévelygés után sikerrel átszervezete sorait, forradalmi szervezetté fejlődött, s mind nagyobb befolyást gyakorol a munkás, paraszt, középiskolás és egyetemi ifjúságra az ország minden részén. A JKISZ tevékeny részese volt valamennyi jelentősebb politikai eseménynek és a párt akcióinak, főként azoknak, amelyek az ország függetlenségének védelmét szolgálták a fasiszta veszedelemmel szemben. Mindennek köszönhetőleg sorai több ezer új taggal gyarapodtak. Már 1939-ben 9000 tagja volt.

Nem egész másfél évvel később, 1940 októberében megtartották Zágrábban a JKP V. országos értekezletét, amely a küldöttek számát, munkája és határozata eszmei és politikai tartalmát tekintve tulajdonképpen kongresszus jelentőségével bír. Az értekezleten megállapították, hogy a JKP rendezte sorait, eszmei és szervezeti szempontból megerősödött, s a kommunisták elnyerték a néptömegek bizalmát. A Jugoszláv Kommunista pártnak ekkor már 6500, a JKISZ-nak pedig 12 000 tagja volt. Létszámuk hónapról hónapra mindegyre gyarapodott. Az értekezlet Tito elvtárssal, a párt főtitkárával az élén, új Központi Bizottságot választott.

Az V. országos értekezlet a legjelentősebb pártösszejövetel és esemény volt a JKP 20 éves fejlődésében. Maga az értekezlet, valamint a megelőző nemzeti tartományi értekezletek bizonyságát adták annak, hogy a JKP eszmei-politikailag érett forradalmi szervezetté fejlődött, szoros kapcsolatban áll a munkásosztállyal és a néptömegekkel, tagjainak fejlett a tudata és a felelőssége, s munkásosztályuk, nemzetük és nemzetiségük érdekeit szolgálja. Az V. országos értekezleten jóváhagyott fő politikai irányvonalnak köszönhetőleg Jugoszlávia kommunistái elfoglal-

hatták az őket megillető helyet az eljövendő eseményekben, illetve lényeges vezetői lehettek a néptömegek átfogó forradalmi mozgalmának és demokratikus frontjának, s megtehették az összes politikai és szervezeti előkészületet a háborús körülmények közötti tevékenységre.

Népeink sorsdöntő napjaiban, amikor 1941-ben a fasiszták megszállták hazánkat, a jugoszláv kommunisták egy pillanatig sem tétováztak, hanem a forradalmári elnevezéshez méltóan, valódi hazafiként becsülettel magasba emelték a maguk vörös proletár zászlaját és a nemzeti lobogókat, s magukkal ragadták a városi és falusi néptömegeket a győzedelmes népfelszabadító háborúba és szocialista forradalomba. A JKP 12 000 és a SKOJ 50 000 tagja — ennyien voltak a felkelés kezdetén — bizonyságát adta, hogy felkészült a fegyveres harcra, tudatosnak, rettenhetetlennek és képesnek bizonyult arra, hogy megmozgassa és vezesse a felkelő néptömegeket. Sok tízezer munkás, paraszt, értelmiségi, nő és fiatal indult harcba. A JKP átfogó politikai irányvonala bőségesen meghozta gyümölcsét.

Jugoszlávia kommunistái becsülettel teljesítették kötelezettségüket munkásosztályuk, nemzeteik és nemzetiségeik, az egész szabadságszerető emberiség iránt. A népfelszabadító háborúban 50 000 párttag és a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség több mint 100 000 tagja esett el. A népfelszabadító háborúban életét áldozta fel a JKP háború előtti kádereinek háromnegyede, akiket a párt nevelt a súlyos illegális harc közepette. A kommunisták minden csatában példát mutattak hősiességükkel. Csak a sutjeskai csatában harcunk egyik legsúlyosabb és legdicsőbb csatájában a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg 7356 harcosa és tisztje esett el, köztük 3000 párt- és JKISZ-tag is. Több ezren megsebesültek. Közöttük Tito elvtárs, a főparancsnok, a JKP főtitkára is. Életét adta Tomaž Godec kommunista munkás, akinek Bohinjska Bistrica-i házában tartották meg 1939 márciusában a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának ülését. Őt Mauthausenban ölték meg a fasiszták 1942-ben.

A Jugoszláv Kommunista Párt vezetőségének tagjai valódi forradalmároknak bizonyultak. A népfelszabadító háborúban a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának 14 tagja és póttagja esett el: Rade Končar, Josip Kraš, Ivan Milutinović, Marko Orešković, Papp Pál, Ivo Lola Ribar, Kosta Stamenković, Miloš Zidanšek, Žarko Zrenjanin, Franc Salamon, Miloš Matijević, Orce Nikolov, Tone Tomšić és Boro Vukmirović. A JKP KB V. országos értekezleten megválasztott 38 tagja és póttagja közül 31-et a nép hősévé avattak. Másfelől az említett vezetőségi tagok közül a párt irányvonalával való összeütközés miatt, a felkelés kezdetén csupán egyetlen tag: Metodija Šatorov „Šarlo" esett el, a háború alatt senki, a háború utáni időszakban pedig négy: Božo Ljumović, Sreten Žujović, Milovan Djilas és Aleksandar Ranković.

Noha a háborúban igen sok kommunista vesztette életét, a sorait új erőkkel szakadatlanul fiatalító Jugoszláv Kommunista Pártnak az or-

ság felszabadulásakor 141 066 tagja volt. A Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség körülbelül 150 000 taggal került ki a háborúból.

Elvtársnők és elvtársak!

Az utóbbi 40 évben valóban korszakalkotó eredményeket valósítottunk meg. A Tito vezette jugoszláv kommunisták és dolgozó tömegek igazi forradalmi alkotóerejéről társadalmunk átformálódásának társadalmi tartalma, történelmi értelme és iránya vall a legékesszólóbban. Tartós ihletője ez forradalmunk valamennyi harcosa számára a szocialista önigazgatás fejlesztéséért, a nagy célkitűzéseink: a munka, a munkásosztály és az ember felszabadításáért kifejtett további erőfeszítésekben.

Ez a lényege tulajdonképpen nézeteinknek, érzelmeinknek és most, a Jugoszláv Kommunista Szövetség e jubiláris esztendejében a forradalmunk mögöttünk álló győzedelmes szakaszaihoz való viszonyulásunknak. Mert forradalmunk még nem ért véget. A szocialista önigazgatásért folyó küzdelem egy szakadatlan csatákkal teli valóságos forradalmi korszak, amelyben Jugoszlávia kommunistái történelmi feladatai magaslatán kell hogy álljanak, ahogyan forradalmi fejlődésünk korábbi szakaszaiban is tették.

A társadalmunk társadalmi, anyagi és kulturális haladásáért, demokratikus fejlődéséért, az emberi szabadságok terének állandó bővítéséért, az emberek és népek szabadabb és boldogabb életéért, a jobb és igazságosabb világért, a világbékéért és az országok egyenrangúságáért folyó küzdelmünk csupán egyetlen szakasza a szocializmusért vívott magasztos harcnak.

A jugoszláv kommunisták programirányvonala és tudatos tevékenységük végső célja pedig az, hogy olyan társadalmi valóságot harcoljanak ki, amelyben eltűnnek az osztályok, eltűnnek az ember és a népek kizsákmányolásának és elnyomásának nyomai; amelyben az ember mint szabad alkotó áll majd szemben a természettel, s mindinkább kifürkészve annak törvényszerűségeit, egyre inkább alárendeli magának és szabad célirányzatos tevékenységének; amelyben tulajdon társadalmi viszonyai mindinkább a maga szabad művévé válnak, a történelmen addig uralkodó objektív erők pedig az ember ellenőrzése alá szorulnak; amelyben, mint Engels mondta, „az emberek maguk és teljesen tudatosan formálják önnön történelmüket", „az általuk mozgásba helyezett társadalmi okozóknak pedig túlnyomórészt és mind nagyobb mértékben az általuk kívánt következményeik lesznek".

A Kommunista Szövetség és Tito elvtárs vezette szocialista társadalmunk, munkásosztályunk és dolgozóink ma határozottan lépkednek azon az úton, amely e nagy emberi eszmények megvalósulása felé vezet. A szervezett szocialista erők jelenlegi erőkifejtésének értelme abban van, hogy — mint Edvard Kardelj elvtárs nemrég mondta — „az adott történelmi pillanat kínálta lehetőségek szerint formálják azokat a feltételeket, amelyek között az ember a lehető legszabadabb lesz olyan egyéni megnyilvánulásában és alkotótevékenységében, hogy a termelőeszközök

társadalmi tulajdon alapján szabadon dolgozhat és formálhatja önnön boldogságát. És ez az önigazgatás."

A Jugoszláv Kommunista Szövetségre, az 1 750 000 jugoszláv kommunistára nagy és felelősségteljes feladatok várnak a soron következő időszakban. E feladatokat a Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. kongresszusa világosan megformálta. Ránk mindannyiunkra vár, hogy következetesen valóra váltsuk őket, még merészebben ösztökélve szabad és tudatos önigazgatóink, dolgozóink milliós táborának hatalmas alkotó erejét.

Minden feltételünk megvan hozzá, hogy ezt el is érjük. A Jugoszláv Kommunista Szövetség dolgozóink és polgáraink, minden nemzetünk és nemzetiségünk nagy bizalmát élvezi. E bizalomra ezentúl is csak még kitartóbb munkával, még sikeresebb eszmei-politikai és társadalmi akcióval, még szilárdabb egységgel szolgálhatunk rá.

Amikor majd az eljövendő nemzedékek a Jugoszláv Kommunista Szövetség történetét olvassák, mély meggyőződésem szerint, büszkék lesznek pártunk nagy forradalmi művére, aminthogy a mai nemzedékek is büszkélkednek elődeik művével — arra irányuló történelmi harcunk eredményeivel, hogy új, szocialista, önigazgatású és demokratikus társadalmat építsünk ki: a szabad embereknek, Jugoszlávia egyenjogú, testvéri közösségben élő nemzeteinek és nemzetiségeinek a társadalmát.

(Magyar Szó, 1978. május 3.)

Hegedűs Antal

VAJDASÁG MEZŐGAZDASÁGA A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK SZAKIRODALMÁBAN

Tanulmányunk anyagát a következő korabeli szakfolyóiratokból, illetve könyvekből merítettük:

1. „Nemzeti gazda, vagy a magyar nemzeti gazdasága s ebbéli kereskedése virágzásának előmozdítása.. " Kisszántói Pethe Ferenc szerkesztésében Bécsben jelent meg 1814—1818-ban.
2. „Magyar Gazda", az Országos Magyar Gazdaság Egyesület lapja, Török János szerkesztésében Budán jelent meg 1841—1846 között.
3. „Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Künste un Gewerbe" Klapka József szerkesztésében Temesváron jelent meg 1828-ban.
4. Magda Pál: Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékeinek statisztikai és geographiai leírása, Pest, 1819.
5. Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben, I—VI. kötet, Pest, 1836—1840.
6. Kunits Michael: Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn, Pest, 1824.

Áttanulmányoztunk még több más korabeli folyóiratot és szakkönyvet is, de abban vagy nem találtunk konkrét utalást Vajdaság mezőgazdaságára, vagy pedig csak olyanokat, amelyek lényegesen nem módosítják azt a képet, amelyet a felsorolt művek alapján, a megadott keretben, megrajzolni igyekszünk. A kiválasztott folyóiratok szerkesztői ugyanis arra törekedtek, hogy az ország legkülönbözőbb részéről toborozzanak tudósítókat, akiknek beszámolója alapján képet lehet alkotni az illető területek gazdasági helyzetéről, az időjárási viszonyokról, a terméskilátásról, a mezőgazdaság föllendítésével kapcsolatos kísérletezésekről és újításokról stb. A vajdasági tudósítók között ott találjuk Rumy Károly Györgyöt (1780—1847), az országos hírű közgazdászt és tudóst, a karlócai gimnázium tanárát, aki a Szerémségben és a Bácskában uralkodó állapotokról számolt be; továbbá Bartók Jánost, Bartók Béla nagyapját, aki mint gazdatiszt a bánáti mezőgazdaság helyzetéről írt figyelemre méltó beszámolókat.

Az a tény, hogy a folyóiratok cikkeit főleg gazdatisztek írták gazdatiszteknek, már önmagában is magyarázat arra, hogy a tudósításoknak elsősorban a mezőgazdaság tárgyi oldalát megvilágító jellege van, míg a mezőgazdaság alanyairól, a parasztságról, még konkrétabban a jobbágyakról, inkább csak a földmegművelésével kapcsolatban szólnak. Ugyanez vonatkozik a statisztikai leírásokban a mezőgazdaság helyzetét tárgyaló fejezetekre is. A korabeli társadalmi feszültségeknek, a vajdasági jobbágyság küzdelmeinek és szenvedéseinek a forrásait a levéltárak aktái között kell keresnünk, az úriszéki iratok és az úrbéri perek csomói között. Mindenesetre az a kép, amelyet az említett folyóiratok és szakkönyvek alapján megadunk, fényt vet a korabeli Vajdaság demográfiai viszonyaira, a közlekedés és a kereskedelem helyeztére, a szántó-, rét- és legelőgazdálkodás alakulására, az állattenyésztés módjára, az uradalmak és munkásaik viszonyára. Csupa olyan vonás, amely a levéltári adatokkal kiegészítve majdnem teljes képét nyújtja Vajdaság mezőgazdasági viszonyainak.

I.

DEMOGRÁFIAI VISZONYOK

A mai Vajdaság területe, amely a korabeli Magyarországon Bács-Bodrog és Torontál megye legnagyobb részét, továbbá Temes- és Szerém megye, valamint a Déli Katonai Határőrvidék egy részét, továbbá a Csajkás- és a Kikindai kerület egészét foglalta magába, és a 19. században a legdinamikusabban fejlődő országrészek közé tartozott.

A tényleges népesség száma 1720-tól 1910-ig a következőképpen alakult:[1]

	1720	1787	1850	1910
Bács-Bodrog vm.	32 608	227 491	549 560	312 385
Krassó	—	—	—	—
Temes	38 324	225 044	309 047	500 835
Torontál	—	152 088	343 152	615 151

A viszonylagos népesség 1 km²-re jutó része pedig:[2]

	1787	1910
Bács-Bodrog vm.	21	72
Temes vm.	38	56
Torontál vm.	22	60

E roppant arányú népszaporulatnak fő oka nemcsak az a nagyarányú telepítési akció, amelyet a Habsburg uralkodók németek, franciák és olaszok betelepítésével hajtottak végre, hanem az a belső telepes

áramlás is, amely az ország minden tájáról magával sodorta a jobb földet és jobb életkörülményeket kívánó magyar, szerb, horvát, román, ruszin, és szlovák jobbágyokat. Bács-Bodrog vármegyében 1785-ben 3200 nemes személy lakott, Torontálban 108, Szerémségben pedig mindössze 55.

Fényes Elek a következő statisztikai adatokat nyújtja a lakosságról: *Torontál megye:* népessége 312 246 fő, akik nyelvi szempontból így oszlanak meg: magyar 45 332, szerb 113 860, német 75 864, francia 6000, román 56 738, bolgár 9000, szlovák 2500, horvát 700, zsidó 2252. Ha ehhez hozzávesszük a megye területén lakó, de szám szerint meg nem adott cigányokat, cincárokat, görögöket és olaszokat, akkor a megye területén 13 nyelv használatos. Népes lakhely 172 van benne, mégpedig 24 mezőváros, 107 falu és 41 népes puszta. Szerinte itt lehet látni az egész országban a legszebb s legvagyonosabb falukat, melyek közül néhányan talán az egész Monarchia területén is a legszebbek: rendezett utcák, tiszta, cseréppel fedett paraszthházak, jól öltözött, vagyonos lakosok.[3] A megye legnagyobb földesura, a birtokok nagyméretű eladása ellenére is, egészen 1848-ig a Magyar Királyi Kamara volt, 2177 jobbágytelekkel; a földesurak további sora, birtokaik nagysága szerint: Csekonics János, a zágrábi püspök, Nákó János, gróf Nákó Sándor, Kiss Ernő, gróf Gyulay, gróf Szapáry, Kiss Antal báró Liptay Fridrik gróf Zichy, gróf Batthyány, a zágrábi nagyprépost, a zágrábi káptalan, Karácsonyi Lázár, gróf Buttler, Lázár Zsigmond, József főherceg, Tajnay János, a Sissányi család, gróf Sermage és Bonaczy, Bajzáth József, Aldásy Ignác, Nikolics testvérek, Karácsonyi Lajos és László, Gyertyánfy Dávid, Mocsonyi János, Marczibányi család, Szerviczky György, Vuchetich család, Hertelendy család, Dadányi Konstantin, Karácsony István, Malenicza család, Damaszkin Simon, Petrovics József, Gyertyánfy Lukács, Diván György, Koczó család, Oexel család, Endrődy József, gróf Pejacsevich Péter, Csernovits Pál, Damaszkin Antal, báró Bedekovics Fodor család, Kászonyi család és Nagy család.

1836-ban összesen 976 nemest írtak össze Torontálban. Fényes szerint ez nem nagy szám, de ilyen gazdag nemes emberek egyetlen vármegyében sincsenek.[4]

Ugyancsak 1836-ban 2882 jobbágyi kézművest, valamint 513 kereskedőt írtak itt össze.

Bács-Bodrog vármegye népessége 429 511 fő, akik nyelvi szempontból így oszlanak meg: 152 716 magyar, 166 418 szerb, 90 891 német, 7240 szlovák, 6734 ruszin, 30 örmény és 5482 zsidó. „A Bánátot kivéve, egy vármegye sincs hol a helységek úgy öszve zagyválva volnának, s egy fél nap alatt oly különböző szokású, nyelvű, vallású népre találna valaki — mint itten."[5]

Népes lakhely 137 van benne, mégpedig 3 szabad királyi város, 16 mezőváros, 87 falu és 31 népes puszta. A legnagyobb földesúr itt is a Királyi Kamara, amelynek legnagyobb uradalmai a szabadalmas Tiszamelléki Koronai Kerület, az apatini, szántói, palánkai, kúlai uradalmak.

A futak uradalom földesura özvegy gróf Brunszvik Józsefné, a bácsié a kalocsai érsek, a temerinié a gróf Széchen család, a topolyaié a báró Kray család, a sztanisicsié a báró Rédl család. Nevezetesebb földbirtokos családok még: Antunovics, Guganovics, Latinovics, Ódry, Rudics, Sándor, Sztratimirovics, Szucsics Vermes, Vojnits, Zákó stb. családok.

A kézművesek és a kereskedők létszámát, sajnos, Fényes Bács megyénél nem adja meg.

Szerém megyében a népesség 96 443 főt tesz ki, kik közül 61 695 a szerb, 30 170 a horvát, 2000 a magyar, 1600 a német, 400 a ruszin, 500 a szlovák és 78 a zsidó.[6]

A 99 helységből 16 mezőváros, 83 pedig falu.

Az összlakosságból 5740 az iparos, akik közül csak 1644 a céhbeli, a többi pedig kontár. Szakmájuk szerint van 4 ács, 2 aranyműves, 29 asztalos, 18 mézeskalácsos, 1 bádogos, 1634 bocskorvarga, 10 borbély, 125 csizmadia, 4 esztergályos, 39 fazekas, 2 festő, 7 fésűs, 6 gombkötő, 75 halász, 1 harangöntő, 8 húsárus, 66 kádár, 17 kalapos, 3 kapcakötő, 50 kerékgyártó, 20 kolompár, 90 kovács, 9 kőműves, 35 kötélgyártó, 1 kőfaragó, 5 lakatos, 3 nyerges, 399 molnár, 6 ötvös, 12 üveges, 33 pokrócos, 1 pordohányos, 3 puskakovács, 1 serfőző, 15 pék, 84 szabó, 31 szappanos, 31 szíjgyártó, 122 szűcs, 75 szűrszabó, 19 takács, 11 tobakos, 28 varga és 5 zubbonyos. Adó alá eső malom volt 399, melyek nagyobb része dunai vízimalom.

A kereskedelem a Dunán és a Száván bonyolódik le Pest és Sziszek irányában. 1828-ban volt 144 kereskedő és 553 kalmár. Közülük kettő kereskedett 8000 forint tőkével, hét 5000, tizenkettő 3000, tizennyolc 3200 forintossal, míg a többiek apró tőzsérek.

Szerém megyében nincsenek középbirtokos nemesek, mert egész területe 8 nagy uradalomra oszlik: az iloki uradalomhoz tartozik 4 mezőváros, 24 falu. Földesura herceg Odeschalky; a rumaihoz 2 mezőváros 11 faluval. Földesura gróf Pejacsevich. A nustárihoz 1 mezőváros 5 faluval. Földesura gróf Khuen. Cserevicshez 1 mezőváros 3 faluval, földesura gróf Brunszvik. Kamenicához 1 mezőváros 1 faluval, földesura Marczibányi Livius; Csalmához 1 mezőváros 2 faluval, földesura Jannkovich Mihály és József. Sidhez 1 mezőváros 1 faluval, földesura a görög katolikus püspök. Végül vannak itt kolostori uradalmak is 12 faluval (Pernyávorral), a földesurak a pravoszláv kalugyerek.

Vajdaság mezőgazdaságának vizsgálatakor azonban sokkal fontosabb tényező a jobbágyok számának és rétegeződésének alakulása a XIX. század első felében. Az alábbi statisztikai adatok mindennél jobban mutatják azt a nagyfokú elszegényedést és a jobbágyi birtokoknak azt a nagyfokú felaprózódását, amely a telkes jobbágyok számának állandó csökkenésében és a zsellérek állandó emelkedésében mutatkozik meg. A jobbágycsaládok szaporodásával ugyanis nem tartott lépést a jobbágytelkek számának szaporodása, azokat a lehetséges földterületeket pedig, amelyeken az új jobbágycsaládok önálló életet kezdhettek volna, mint amilyenek az irtásföldek, a rétek és legelők, valamint az ún. remanen-

ciális földek voltak, amelyeket a földesurak kisajátították a maguk allodiális, majorsági birtokuk számára, és ezen a paraszt legfeljebb mint szerződéses jobbágy, vagy pedig mint cseléd helyezkedhetett el.

A jobbágy- (úrbéres) családok számának alakulása:[7]

Bács-Bodrog vármegye

	Telkes jobbágy	Házas— zsellér	házatlan	Összesen zsellér	Összesen jobbágy cs.
1786	10 682	2614	457	3071	13 753
	77,67%	19%	3,33%	22,33%	
1828	28 856	18 030	3657	21 687	50 543
	57,1%	35,7%	7,2%	42,9%	
1847	36 914	—	—	44 655	81 569
	45,3%	—	—	54,7%	

Torontál megye:

	Telkes jobbágy	Házas — zsellér	házatlan	Összesen zsellér	Összesen jobbágy cs.
1786	16 780	2648	—	2648	19 428
	86,37%	13,63%	—	13,63%	
1828	18 313	18 746	8178	26 924	45 237
	40,5%	41,4%	18,1%	59,5%	
1847	34 806	—	—	43 994	78 800
	44,2%	—	—	55,8%	

Temes megye:

	Telkes jobbágy	Házas — zsellér	házatlan	Összesen zsellér	Összesen jobbágy cs.
1786	28 261	4306	1033	5339	33 600
	84,11%	12,82%	3,07%	15,89%	
1828	31 076	11 376	3909	15 285	46 361
	67%	24,6%	8,4%	33,0%	
1847	41 235	—	—	32 288	73 523
	56,1%	—	—	43,9%	

Szerém megye:

	Telkes jobbágy	Házas — házatlan zsellér		Összesen zsellér	Összesen jobbágy cs.
1786	9398	716	146	862	10 260
	91,60%	6,98%	1,42%	8,40%	
1828	10 405	5750	824	6574	16 979
	61,28%	33,87%	4,85%	38,72%	
1847	11 903	—	—	10 425	22 328
	53,3%	—	—	46,7%	

A parasztság földnélkülisége, elzselléresedése legnagyobb mértékben tehát Torontál megyében és Szerém megyében alakult ki, az előbbiben 13,63%-ról 55,8%-ra növekedett, míg az utóbbiban 8,40%-ról 46,7%-ra, s így messze felülmúlta a magyarországi átlagot, amely 33,37%-ról 60%-ra emelkedő zselléresedést mutat ki.

Vajdaság népeiről igen sokszor olvashatunk hosszabb-rövidebb jellemzéseket: a fő figyelem az illető nép szorgalmára, erkölcseire, szokásaira és gazdálkodási módszereire irányul. Mi most csak a németekkel és a románokkal kapcsolatosan szeretnénk rámutatni egy érdekes ellentétre, mivel ez is megvilágítja azt, hogy mennyire helytelen faji alapon tenni megkülönböztetést egy-egy nép között.

A németekről, sok egyéb mellett, megtudjuk azt is, hogy a sváb községekben a parasztoknak igen kevés robotjuk van, kivált a kamarai javakhoz tartozókban; hogy jobbágytelkeiket nem aprózzák szét: míg 100 telek más népeknél több mint 400 jobbágy között oszlik fel, addig a sváboknál 100 telken alig osztoznak hatvanan. Fél- és negyedtelkes jobbágy alig akad közöttük.[8]

A tudósításokban a németek ellentétpárját képezik a románok, akiknél a gazdálkodás nívója a legalacsonyabb. Ahol a németekkel vegyesen laknak, ott a németek felemelkednek, a románok pedig elpusztulnak: a gazdag svábok megveszik fiaik számára az eladósodott „oláhok" birtokait. A tudósítók azonban, s ez dicséretükre válik, majd minden alkalommal keresik a mentséget is a románság e szerencsétlen gazdasági helyzetére. Bartók János pl. rámutat az igazságtalan adózási rendszerre a román jobbágyfalvakban, a telkek felaprózódására, s arra, hogy jobban meg is kellene becsülni őket, mert „csak egy kis nevelés kellene szegényeknek, s ember lenne belőlük."[9] Velük kapcsolatban legvilágosabban a Versec környékéről való Lászlóffy Emmánuel fogalmaz: „Sok gazdatiszt azon balvéleményben van, hogy a jobbággyal, kivált az oláhhal, csak kemény bánásmóddal lehet boldogulni. Azonban már hét éve, hogy az oláhság között folytatom tiszti pályámat, s mondhatom, hogy ezen néppel sokkal inkább boldogul a tiszt, ha minnél szebb móddal s szavakkal bánik vele. Mert a kemény bánásmód őt megharagítja s átalkodottá teszi, úgy, hogy aztán azt sem teljesíti, kivált földmívelési tekintetben, mi javára válnék.[10]

II.

KÖZLEKEDÉS ÉS KERESKEDELEM

A szárazföldi közlekedés egész Vajdaság területén a legnagyobb nehézségekbe ütközött a rossz útviszonyok miatt. A „nedves időben a szó valódi értelmében posvánnyá válnak, mely posvány által az utak annyira elszívósodnak, hogy sokszor a kocsik belesüllyednek. Ki ily időben utazni kénytelen, az vonómarháira nézve halálos ítéletet ír alá."[11] Az egyik tudósító pedig rezignált humorral jegyzi meg a bánáti utakról, hogy azokon „mint írva van, századok óta példás béketűréssel döczögteti magát a magyar"— majd kijelenti, hogy az egyébként jóhírű szeged—temesvári országút is annyira rossz, hogy „ezen út több lovat elpusztít egy télen, mint mennyit az európai összes lőerőre számított vasútakon évenkint szükséges".[12] Az utak kövezésére akkor még nem gondolhattak reálisan, hisz ahhoz rengeteg követ kellett volna szállítani a Szerémségből. Nagy eredménynek számított, ha egyes helységek legforgalmasabb utcáit kikövezhették, mint azt pl. Törökbecséről olvassuk, ahol a kikötő környékét és a piacteret Szlankamen környéki kővel rakatta ki a földesúr.[13]

A forgalom tehát ebben az időben elsősorban vízi úton bonyolódott le, s az ezeken való hajóforgalomról igen sok leírást olvashatunk. „Torontálnak, írja Fényes, kimondhatatlan szerencsés fekvése van abban, hogy széleit két hajókázható víz (Tisza, Maros, s derekát egy hajókázható víz és csatorna (Bega) hasítják.[14] Ez utóbbi csatornának a vízszükséglet elsősorban a Temes biztosítja, „egy 13 lábnyi, 3 hüvelyknyi esésű tápcsatorna által, mely Kosztilltól Kiszetóig terjed, s 5130 folyó ölet tesz ki. A csatornán, Temesvártól kezdve a Tiszáig, különféle nagyságú hajók járnak — lefelé a víz sodorja őket, de visszafelé marhákkal kell vontatni őket a parti utak mentén.[15] A hajóforgalom igen élénk mind a Maroson, mind pedig a Tiszán. A törökbecsei kikötőben pl. egyetlen napjon, 1828. március 11-én 36 rakodásra várakozó hajó vesztegelt és február 27. és március 11. között 16 megrakott hajó futott ki (Banater Zeitung, 1828, 176/b).[16] A legkisebb hajó 1000 mázsa, a közepes 2—3000, míg a nagy hajó 4—6000 mázsa terhet fogad be. Törökbecséről évente egymillió pozsonyi mérőnél több gabonát szállítanak.[17]

Bács megyét a Duna és a Tisza fogja közre, a kettőt pedig a Ferenc-csatorna köti össze. A dunai közlekedés igen gyakran veszedelmes, mert a folyó medre igen sok helyen tele van fatörzsekkel. Ugyancsak nehézkes a tiszai közlekedés is, mert „folyása igen csavargós, úgyhogy némely helyt a hajósok félnapi evezés után ismét a már elhagyottnak vélt vidékre térnek vissza. Közlekedési és kereskedelmi szempontból is Bácska legnagyobb áldása a század első felében a Ferenc-csatorna volt, mely a megye „az előtt elhagyott pusztáit valóban szép, gazdag vidékké varázsolta". A Ferenc-csatorna jelentőségét az is mutatja, hogy

Fényes részletesen leírja készítésének történetét 1793—1801 között, leírja a csatorna menetét és a rajta való hajózás módját Monostorszegtől Tiszaföldvárig. Többek között azt olvashatjuk, hogy „mivel a csatorna állóvíz lévén, a hajókat vontatni kell, még pedig mivel a lovak éles körmei a töltéseket nagyon rongálják — ökröket szabad csak használni. Így a csatorna egész hosszán 16 ökörtől 60 váltó forintot kell fizetni a parasztoknak.

A Ferenc-csatorna 47 mérfölddel, vagyis 3 heti úttal rövidítette meg a hajóközlekedés idejét a Duna és a Tisza között. Forgalmát mutatja az az adat is, hogy 1802—1818 között 10 723 teherrel megrakott, 4937 üres hajó közlekedett rajta, s magával vitt 7 millió 266 mázsa terhet.[18]

A negyvenes évek elején meginduló dunai gőzhajózástól igen sokat vártak forgalmi és közlekedési szempontból. „A gazdaságnak egy ága, a sertéstenyésztés alsó Magyarországban máris sokat nyert azzal, hogy ezen állatokkal megrakott hajók vonattatnak gőzösök által. Gabonát is fognak nemsokára szállítani . . ."[19]

A kereskedelem legfontosabb ága a gabonakereskedelem volt. Törökbecse a legnagyobb gabonakereskedő hely volt az egész Monarchiában, ahonnan a kereskedők több mint egymillió pozsonyi mérő búzát vásároltak fel évenként és szállítottak el Pest, Győr, Bécs, de Horvátországon keresztül, Károlyváros át, szárazon, Fiume felé is.[20] Bácskában is a búzát keresik a kereskedők a legjobban, s kb. egymillió pozsonyi mérőt vásárolnak össze évente, főleg a Ferenc-csatorna mentén, Kulán, Verbászon és Szenttamáson. Ezenkívül Bácska híres kereskedelmi növénye a kender, amelyből évente mintegy 25 000 mázsát adnak el.[21] A délbácskaiak igen élénk forgalmat bonyolítanak le a szerémségiekkel, főleg a híres újvidéki heti terménypiacokon.[22] Bácskába és Bánátba is főleg ipari jellegű árut hoztak be: villát, lapátot, abroncsot, cserepet, jórészét a Tiszán úsztatták le, s a Bega csatornán át Becskerekig, a Ferenc-csatornán át pedig Bácska szívébe szállítottak.[23]

A Szerémség kereskedelmi életét is nagymértékben befolyásolja az, hogy a Duna mellett terül el, a Száva és a Dráva szomszédságában. Fő kereskedelmi áruja a sertés, amelyet külföldre is nagy mennyiségben szállít, továbbá a bor és a pálinka. A karlócai bornak a becse oly nagy volt pl. Erdélyben, hogy az ottani szólásmondás szerint, ha megvan a bánáti liszt és mellé a karlócai fekete-piros bor, „akkor minden megvan".[24] Szerémség a búzából behozatalra szorult, mert a legtermékenyebb esztendőben sem termett elegendő gabona.[25]

III.

SZÁNTÓ-, RÉT- ÉS LEGELŐGAZDÁLKODÁS

Az agrotechnika akkori szintjén a sikeres gazdálkodásnak 3 feltétele van: a jó talaj, a szorgos kéz és az alkalmas időjárás. Ezért találunk a gazdasági folyóiratok minden számában részletes beszámolókat az idő-

járás alakulásáról és igen sok információt az egyes vidékek talajviszonyairól.

Fényes jellemzése szerint Bácska földje általában termékeny, de azért nagyon különböző. Szabadka környékén sok a sárga homok, melyet csak legelőnek használnak, de az újabb időben már fásítják és erőteljesen telepítik szőlőkkel. Szonta, Gombos, Vajszka, Bogyán és Plavna határai vizenyősek, salétromosak, a telecskai dombok anyaga kemény agyag, úgyhogy emeletes pincéket is ásnak, melyek nem dőlnek be, a de a völgyekben lévő fekete homokban mindenféle gabona bőven megterem. Legtermékenyebb a csatorna és a Duna között fekvő rész, amelynek talaja 1/3 fekete agyagból, 2/3 finom homokból, majd pedig 1—2 lábnyi kerti földből (humus) áll, úgyhogy minden trágyázás nélkül 10—12-szeres búzatermést ad.[26]

Bánátról azt állítja Fényes, hogy termékenysége miatt egyaránt mondhatják mind „Magyarország Egyiptomának, mind Bécs és Ausztria tárházának", mert földje általában trágya nélkül is gazdagon fizet, mivel összetétele általában fekete agyag, igen sok humusszal keveredve.[27] Ebből érthető, hogy egy tudósító, Torontál megyéről írva, ezzel a népdaltöredékkel kezdi a beszámolóját:

„Oh te boldog Torontál,
Beh jó helyre jutottál,
Előtted van a nagy tál!"[28]

Szerémség, ugyancsak Fényes jellemzése szerint ,a „legszebb, természettől leginkább megáldott megyének mondható... mindenütt virágosrétek, mosolygó szőlőhegyek, százados tölgyerdők, végtelen gyümölcsösök, s ezek között faluk és magányos kolostorok tűnnek fel". A föld összetétele: könnyű agyag, igen sok televénnyel gazdagítva. A föld termékenységét az igen kellemes meleg éghajlat is növeli, mely majdnem azonos az olaszországival.[29]

Ezek az idillikus vajdasági helyzetképek azonban pontosabb képet adnak, ha összevetjük őket a statisztikai adatokkal és a folyóiratok tudósításaiban közölt tényekkel. A most közölt statisztikai adatokat és Benda Gyula, Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767—1867 c. munkájából állítottuk össze, különböző helyekről összegyűjtve a három megyére vonatkozó számadatokat úgy, hogy szemléletes formában, s a lehető leghívebben mutassák be az egyes földkultúrák százalékos fejlődését is.

A statisztikai adatok mindenekelőtt arra mutatnak rá, hogy hosszú évtizedek szívós és kitartó munkája nyomán hogyan sikerült a természettől elragadni a mocsaras, erdős és fel nem tört területeket, és nagyobbítani a mezőgazdaságilag hosznosítható földterületeken belül a szántók számát. 1790 és 1867 között Vajdaság egyes megyéiben így alakult (katasztrális holdakban) a jobbágyföldek ágazat szerinti megoszlása:

Bács-Bodrog megye:

	Szántó	Rét	Legelő	Kert	Szőlő	Erdő	Összesen
1790	559 325	361 117	—	—	61 983	199 521	1 205 696
	46,39%	29,95%	—	—	5,14%	16,55%	1 205 696
1847	609 939	429 366	328 077	5276	19 500	81 300	1 473 458
	41,40%	29,14%	22,26%	0,36%	1,32%	5,52%	
1855	1069 252	273 366	328 377	5276	15 000	69 257	1 791 928
	60,72%	15,22%	18,65%	0,30%	0,88%	3,93%	1 791 928
1867	974 570	73 384	397 002	—	23 784	84 985 +	1 494 906
	65,10%	4,91%	19,87%	—	1,59%	+ nádas 41 180 5,69%	

Torontál megye:

	Szántó	Rét	Legelő	Kert	Szőlő	Erdő	Összesen
1790	458 588	331 454	—	—	61 477	144 495	1 039 906
	44,10%	31,87%	—	—	5,91%	13,90%	
1847	486 629	151 886	232 217	9844	31 469	107 409	1 019 454
	47,73%	14,90%	22,78%	0,97%	3,09%	10,53%	
1855	608 838	101 886	232 218	9844	21 466	90 422	1 064 674
	57,19%	9,57%	21,81%	0,92%	2,02%	8,49%	
1867	746 293	90 775	235 666	—	13 891	17 265 + + nádas 26 874	1 130 763

Szerém megye:

	Szántó	Rét	Legelő	Kert	Szőlő	Erdő	Összesen
1790	133 931	53 792	—	11 826	22 998	117 361	339 863
	39,41%	15,83%	—	3,48%	6,48%	34,52%	
1847	169 071	71 456	30 152	13 609	53 341	53 046	390 675
	43,28%	18,29%	7,72%	3,48%	13,65%	13,58%	
1867	183 154	55 143	72 270	—	18 460	66 423 +	399 203
	45,88%	13,81%	18,10%	—	4,63%	+ nádas 3753 16,64%	

Hogy a korabeli statisztikai kimutatásokat mennyire szabad a mai egzakt statisztikai számítások mércéjével mérni, arról itt most nem szólunk. Azonban bármennyi problémát is vetnek fel ezek a kimutatások, az általános képet és az általános fejlődési, illetve visszafejlődési vonalat meg lehet belőlük határozni. Így pl. világosan látszik a szántóföldi terület nagyságának állandó emelkedése. Azt is megállapíthatjuk, hogy ezt a területet elsősorban az erdők rendszeres irtásából szerezték, és csak

másodsorban a rétek, illetve legelők feltöréséből. Torontál megyében a szántóföldszerzés másik módja ezenkívül a vízszabályozási munkák és a mocsarak kiszárítása során kapott területek felhasználása volt.

Bánátnak egyébként is legnagyobb nyomorúsága a Tisza, Bega, Maros, Aranka és a többi folyók okozta árvizek pusztítása volt. „A Bánátot a víz nagyon pusztítja! — sok falukat elhagytak és elhagynak a lakosok... az emberek várják az utolsó ítéletet" — írja egy tudósító 1816-ban.[31] Vedres István pedig kiszámolta, hogy az árvizek egyetlen év alatt okozott kárának összegéből el lehetne végezni a folyók szabályozását.[32] A földesuraknak és a jobbágyoknak közös érdekük volt, hogy ezt a munkát elvégezzék. Törökbecsén például — ahol a Tisza minden 3—4 évben négy-öt hónapon át 10 000 hold földet árasztott el —, 1817-ben építették ki azt a 2400 öl hosszú és 8—9 láb magas töltést, amely felére csökkentette az elöntött területeket.[33] Magda Pál 1819-i értesülése szerint pedig „Az Alibunári és Illántsi mocsarak, valamint a Bega útjában levő Fekete és Fejér tó és a Tisza s Maros körül lévő mocsarak gróf Teleki szerint 19, mások szerint 31 négyzet mérföldet (közel a negyed részét a nagyságra nézve ötödik megyének) foglalnak el, szolgálnak náddal, savanyú sással, büdösséggel, egészségtelen levegővel, s kizárnak innen 600.000 embert, akik ezen a helyen könnyen elélhetnének".[34]

A rendszeres folyamszabályozási és töltésépítő munkák révén pár évtized alatt csak a Berzava mentén több mint 650 000 hold lett a mezőgazdaságnak visszaadva és a közel 20 négyzetmérföldnyi mocsárból Torontálban 1845-ben mindössze 5 négyzetmérföldnyi maradt meg.[35]

Fényes szerint Torontál megyében „a vizek mellett oly óriási védőtöltések állanak, hogy azok a rómaiaknak is becsületükre szolgálhattak volna.[36]

A folyamszabályozási és töltésépítő munkákat, akárcsak az útjavítást is, jobbágyok végezték, legtöbbször ingyenesrobotban. Bartók János jegyzi meg ezzel kapcsolatban: „Hogy a földbirtokosoknak mily kiszámíthatatlan jövedelemforrás nyílt a szegény jobbágyok annyi éves kényszerített kárpótlástalan véres verítéke után, egy jószágot említek meg, közel 7.000 holdból állót, melynek hajdani birtokosai 6 krajcárral jutottak holdjához; most pedig holdjától 8 pengő-forintot kapnak évenként haszonbér fejében."[37]

A termőföld szerzést nemcsak mocsarak lecsapolásából, töltések és csatornák építésével nyerték, hanem a homok megkötésével is. Pancsova környékén pl. 8917 holdat fásítottak a homokmegkötés során 1823—1842 között.[38]

Egészen 1848-ig földet jogilag csak nemesek, állami és egyházi intézmények bírhattak. A gyakorlatban azonban a földtulajdon jobbágyai és uradalmi földekre oszlott meg. Ez utóbbiak nagyságáról statisztikai adataink nincsenek, mivel nem estek adófizetési kötelezettség alá, s így nem is tartották nyilván őket. A jobbágyi földeket ún. „porták" szerint mutatták ki, amelyeknek nagysága vidékenként különbözött. Bácskában 1 porta 32—38 hold szántóföldet és „2 embervágó" rétet tett ki,[39] Toron-

tálban 24 hold szántót, 6 hold rétet és 3 hold közlegelőt,[40] míg Szerémségben 24 hold szántót és 8 „kaszás" rétet tett ki.[41] Ezen felül országosan, minden jobbágyportához tartozott 1 hold háztáji belsőség.

A földet a hármas váltó szerint művelték Vajdaság-szerte, bár akadtak még egyes helyek, „ahol addig vetegetik még mindig a földet, valamig a termés még megérdemli. Azután parlagoltatják azt több esztendőkig, míg termékenyítő létrészekkel meg nem hízik."[42] A hármas váltó szerint első évben búzát vagy kétszerest, a második évben kukoricát vagy krumplit, a harmadikban pedig árpát vagy zabot termesztenek. Az ugartartás vagy pedig a hármas váltó módszere között komoly küzdelem folyt, különösen Torontálban. Itt „az ugarok még széltében uralkodnak... azon balvélekedés miatt, hogy azoknak a kiadott termés után egy esztendeig nyugodni kell azért, hogy ismét alkalmasak legyenek a termésre". Ezt a rendszert a falu határának fölmérésekor hivatalosan is elismerték, mert minden alkalommal ugaroknak is osztottak ki földeket.[43]

Külön vitatott kérdése a föld művelésének a trágyázás szükségessége. Általában azt tartják, hogy a földeket nem szükséges trágyázni. Azonban mindinkább szaporodnak azok a hangok, amelyek az ellenkezőjét állítják. Rumy György külön tudósítást ír Bácskáról ezzel a címmel: „A szántóföld minémüségéről és a Gabona-termesztésről Báts-Vármegyének azon vidékein, ahol a szántóföldeket természeti termékenységek okáért nem tárgyázzák".[44] Szerinte e vármegyében minden szlovák, szerb és egynéhány németlakosú helyen trágya nélkül termesztik a gabonát; azonban már nagyon sok helyen a szlovákok és a szerbek is kezdik a maguk kitsigázódott földjöket trágyázni. Bánátban még 1842-ben is a tárgyázás elleni érvek vannak túlsúlyban: a birtokok nagyobb részében trágyázásra nem is gondolnak, sőt sokan a trágyát tehernek tekintik, s legfeljebb szalmával összegyúrva téglákká szárítva tüzelő szernek használják" — „... trágyázni a Bánátban csak okkal-móddal lehet; mert különben nem a gabonatermés, hanem a dudva-tenyészés szaporittatik; legjobb trágya még most is nálunk a háromszori szántás...".[45] A „háromszori" szántás — mint a föld előkészítése — Rumy szerint a Bácskában a következőből áll: „Májusban feltöretik a föld, juliusban megkevertetik, októberben mag alá szántják, bevetik és meghengergetik". Ugyancsak a Bácskában egy 1600 □ öles holdba másfél pozsonyi köböl búzát vetnek és learatnak róla középszerű esztendőben 13 1/2 pozsonyi köblöt.[46]

Pár év múlva azonban ugyanebből a Bánátból írja a lovrini gazdatiszt, Grócz Imre: „... a kiélt jobbágyföldeken többé — mint írva van — isten sem segít! hacsak csoda által fel nem világosítja értelmüket. Soknak még magját sem adja többé földje, de azért jó hiszemben csak vetegeti."[47]

Az aratás központi kérdése Bácska és Bánát gazdaságának. Ismét Bartók Jánost idézzük: „A tőlünk távolabb fekvők ne ütődjenek meg azon, hogy mi oly gyakran szeretjük emlegetni e szót: „aratás": nekünk ugyanis abban van mindenünk, mert, ha az nincs, úgy semmink sincs..."[48]

Arató- és cséplőgépek a század negyvenes éveiben kezdenek jelentkezni, mégpedig először Torontál megye uradalmaiban. A lovrini uradalom gépésze Vidats István 1842-ben kísérletezik saját konstrukciójú cséplőgépével, amelyről hosszú oldalas beszámolókat küld az uradalom gazdatisztje.[49] A bánáti Vidats cséplőgépe oly kapós, hogy már a rákövetkező esztendőben Pestre költözik, és ott kezdi meg műhelyében a cséplőgépek gyártását. A Magyar Gazda 1845. évf. 782. oldalán már hirdetést tesz közzé ezzel a szöveggel: „Érdekes hirdetés a mezőgazdáknak... Alulírtnak javított skótféle cséplőgépei háromszor annyit dolgoznak mint a veszedelmes Seidl-féle cséplőgépek, melyek a hazában többnyire használatlanul hevernek. A gépek célszerűsége s szilárd szerkezetéért alulírt jótáll... Vidats István mezőgazdasági gépész". A cséplőgépek hire, akár Angliában a szövőgépeké, félelemmel és gyűlölettel tölti el az aratómunkásokat: „Veszítette volna az Isten el azokat a cséplőgépeket, sok szegénynek elvész azok miatt a kenyere — mondogatják az aratók. Eddig mi is, ha sarlóval keveset kaptunk, cséppel segítettünk magunkon vagy lovakkal, éltünk mi is, az urak is éltek, most nekünk koppan a szánk."[50] Az aratók félelme azonban sokáig nem teljesedett be; ellenkezőleg, mind kapósabb lett a munkáskéz. A „Földműveseink nagy osztálya félve néz már is az aratás elibe, hol holdankint az önkényeskedő aratóknak majdan 4 pozsonyi búzán felül lesznek adandók, ide nem számítván azonfelül holmi édesgető toldások, minő szalonna, só, liszt, apróbb fuvar, őrlés stb" írja egy tudósító Torontálból.[51] A század első felében jobbára sarlóval arattak Vajdaság-szerte. A kaszával való aratásnak még a gazdatisztek között is voltak ellenségei. Így pl. a módosi uradalom tisztje, Tropp Imre kijelenti: „aki a sarlóval való tiszta aratást jól ismeri, s gazdaságosan megítélni tudja, s ismeri a kaszával való munkát is, valóban amazt ezzel nem kívánja felcserélni."[52] Az aratásnál még nagyobb gond a búza cséplése. Akár kézi erővel csépelték a gabonát, akár állati erővel nyomtatták, a művelet legtöbbször egészen tavaszig eltartott. „A nyomtatók szűke miatt búzakepéink télen át a férgek prédájává lettek, úgy hogy most a tavaszi nyomtatás után egyharmad részét alig vihettük magtárba annak, mit őszi nyomtatás után vihettünk volna. Ilyen a bánáti gazdák sorsa" — panaszolja 1846 májusában Tropp István gazdatiszt Módosról.[53] A cséplők általában tizedrészét kapták a kicsépelt mennyiségnek, de ahol kevés volt a munkáskéz, ott ötödrészért, sőt feléért is csépeltek. Lovakkal nem szívesen nyomtatták a gabonát, merta szemet és a szalmát bemocskolta a lóganaj és a húgy, a nyomtató lovak egész napon át jókora mennyiségű szemet fogyasztottak el, s éjszakánként még legelőről is kellett a számukra gondoskodni. Külön gond volt a gabona tisztítása. Ha szélcsend volt, akkor több napon át dolog nélkül vesztegeltek az emberek. A gazdának azonban mindent el kellett viselnie, csakhogy a munkások ott ne hagyják: „behunyt szemmel kellett néznie, midőn gabonáját lopják, midőn lovaikkal a legszebb kévéket etetik, midőn a tulajdonos legjobb rétjét lerágatják, midőn a munka a legrondábbul megy: mert ha a tulajdonos vagy a felvi-

gyázó tiszte legkisebb elégedetlenséget mutat, nyomtatói elhagyják, minthogy ilyenkor akár merre fordulnak, mindenütt elég munkát kapnak." (MG1842, 1650. o)[54] Így azután nem csoda, hogy Bánátban még 1843 januárjában is sok uradalomban még az 1841-ből maradt búza nyomtatásával bíbelődtek, s a tudósító számítása szerint Bánátban ekkor, 1843 februárjában, még mindig 100 ezer mérőnyi búza csolt csépeletlen.[55]

A kukoricát szívesen termesztették Vajdaság-szerte,[56] míg a kendert Bánátban csak saját szükségletre, s csak Bácskában termelték nagyobb mennyiségben, valamint a Határőrvidéken.[57] A bácskai kender a legjobb minőségű az egész országban, s világszerte apatini kenderként ismerik a kereskedelemben. Esztendei termése 25 000 mázsát tesz ki. A Határőrvidéken meglehetős nagy területen termesztenek kendert, de a termés-eredmények igen gyengék, mert a földet a mag alá jól meg nem szántják, nem trágyázzák, tisztátalan magot vetnek, az áztatásra sem ügyelnek, tökéletlenül törik és tisztítják.

A burgonya termesztése a század elején már mindenütt elterjedt, és a Határőrvidéken pl. 1818-ban mintegy 14 000 holddal több burgonyát ültettek el, mint 1806-ban.[58] Feltűnő az, hogy az összes források milyen sokat foglalkoznak a repce termesztésével. Nincs olyan tudósítás, amely ne említené meg a repce vetésével, fejlődésével és termésével kapcsolatos híreket. Fényes meg is mondja, hogy főleg olaja kedvéért kezdett egy idő óta a repce divatba jönni. Bácskában legtöbbet termesztenek Verbászon, ahol 4 olajütő malom működik.[59] Ugyancsak ő említi meg Torontál megyéről, hogy itt vetik Magyarországon a legtöbb tavaszi és őszi repcét.[60] Egy németországi utazó szerint Bánátban olyan mennyiségben termesztik a repcét, amilyenről a németországiaknak fogalmuk sincs: vannak uradalmak, ahol ezer hold számra vetik.[61] Igaz, hogy a módosi gazdatiszt kétségbevonja az állítás hitelességét, mondván, hogy ekkora termés betakarítására nem lenne elegendő munkaereje egyetlen gazdaságnak sem, de a tényt, hogy „a repcetermés itt hasznosan díszlik" ő maga is elismeri.[62] 1845-ben Bartók János panaszolja, hogy a repcetermést nemcsak az árvizek és talajvizek pusztítják, hanem a „miliárt" számra elszaporodott „robarok" is. Némelyek próbálták eltaposni őket, de kevés haszonnal, mert később sértetlenül bújtak elő a földből. Mások próbálják összeszedni és elégetni „e robarokat bogárrá változások alkalmával" de nincs annyi kéz, amely képes volna ezt a megszámlálhatatlan mennyiséget összeszedni, s így bele kell nyugodni abba, hogy szerencsés az, aki 200 holdból 60 hold repcét takarít majd be.[63] A repcevetéseket pusztító feketehernyók irtását egy másik gazdatiszt úgy gondolja megoldani, hogy éjszakára rakásra bújt hernyókat kora reggel vaslapáttal szedjék össze, dobják bele a szedők után járó kocsiba lévő hordóba, s egyszerre égessék el.[64]

A lucernatermesztéssel szemben Vajdaságban igen sok helyen nehézségeket támasztottak — igen kevés gazdaságban volt látható. Hallunk arról, hogy a cselédek gazdájukkal elhitették, hogy az ökrök és a tehenek nem eszik a lucernát, sőt az nekik ártalmas is.[65] Biztos, hogy a lu-

cerna tartósítása, még az olyan művelt gazdatisztnek is, mint Bartók Jánosnak, komoly gondot okozott. Miután a tartós esőzések miatt a lucernás táblák megdőltek és rothadni kezdtek, többféleképpen kísérletezett a lekaszált lucerna megmentésével, de sehogyan sem sikerült neki: a lucerna megsavanyodott, erjedésnek indult, barna, ragadós és nyálkás lett. „Tisztelettel felkérek tehát ezúttal olly gyakorlott gazdát, ki a fülleszti módot sikerrel alkalmazza, szíveskedjék e lapok hasábjain ezt tudatni..."[66]

A statisztikai kimutatások alapján láthattuk, hogy mily nagy területet foglaltak el Vajdaság-szerte a rétek és a legelők. A torontáliakról megjegyzi Fényes, hogy ezeknek legnagyobb része urasági major, s ezeket a jobbágyok legfeljebb bérelhetik.[67] A már idézett német gazdasági szakember pedig kijelenti, hogy a porosz gazda nagyon megbotránkoznék az „elláthatatlan nagyságú közlegelőkön, melyek még mindenütt a falvak közelében találtatnak, következésképp a határ legjobb és legbecsesebb részét foglalják el". Az 500—600 holdat kitevő legelők a nyáron rendszerint kisülnek, s a barom éhezik — ez is a magyarázata annak, hogy „eme kövér és áldott vidéken nagyobbára sovány és nyomorult barom lézeng."[68]

A dohánytermesztésnek külön fejezetet szentelhetnénk, annyira az érdeklődés középpontjában állt ebben a korban. Fényes összefoglalása szerint Torontálban több ezer család foglalkozik dohánytermesztéssel, kik a 41 nagy népesített pusztán laknak, s leginkább magyarok. Ezek „szegedi dohány" néven árulják terményüket, mégpedig oly nagy mennyiségben, hogy egyedül Szabolcs és Tolna megye vetekedhet velük.[69] Bácskában évente 50 000 mázsa dohányt termelnek, elsősorban a Tisza mellékén és Szabadka határában, s ugyancsak „szegedi dohány" néven hozzák forgalomba.[70] A Határőrvidék területén sem mennyiségére sem pedig minőségére nézve nem nagy fontosságú a dohánytermesztés.[71]

A torontáli dohánytermesztésről, annak hiányairól és akadályairól folytatásos beszámolót írt Hekler Antal gazdatiszt.[72] A dohánytermesztéssel foglalkozó kertészközségek évente 9—10 000 láncot ültetnek be. Szerinte azért kedvelik Torontálban annyira a dohánytermesztést, mert egyrészt jobban jövedelmez mint más termény, másrészt viszont a dohány a legjobb ugarnövény, amely után legjobb és legtisztább búza és repce terem. Részletesen elmondja a korabeli dohánytermesztés módját, ismertetve a főbb műveleteket: 1. a palánták nevelése, 2. a beültetendő föld előkészítése, 3. az ültetés, 4. a növény kezelése a leszedésig, 5. a levélszedés, végül 6. a szárítás, csomózás és bálázás. A palánták nevelését igen elhanyagolják: a megyében alig találni üvegházat. Általában kétszer kapálják a növényt, másodszor kissé fel is töltögetik és megkaccsazzák. A leszedett dohányt általában 2—4 hétig szárítják és karácsony táján kezdik csomózni. Hekler részletesen leírja a dohánytermesztéssel kapcsolatos kiadásokat, amelyek egy lánc dohány után kb. 36 forint 42 krajcárt tesznek ki, s ha ezt levonjuk az egy lánc dohány átlagosan 10 mázsás termésének eladási árából, ami 6 forintjával számítva mázsáját 60 fo-

rintot tesz ki, akkor a tiszta haszon egy lánc dohány után 23 forint 18 krajcárt teszi ki. Egy házaspár minden segítség nélkül két lánc földet művelhet meg, ha több gyermekük van, akkor 10, néha 12 láncot is beültetnek. Hekler, de mások is igen sokat írnak a dohány értékesítésével kapcsolatos problémákról, melyeknek a lényege abban áll, hogy a dohánykereskedők minden lehetséges módon ki akarják használni a dohányos kertészek rászorultságát, tapasztalatlanságát, nemegyszer kapzsiságát, s igen megcsalják őket. Könnyű szívvel adják az előleget a dohánytermesztőnek, majd pedig, amikor már több évre lekötötte termését, akkor megszorítják, s ő kénytelen sokszor féláron odaadni a termését, mert évekkel előbb azon az áron kötötte le. A dohányátvételnél is igen sok csalásra van lehetőség — egynegyede az átadott termésnek ingyen megy a kereskedő zsebébe.[73] A dohánytermesztők általános elszegényedésének oka azonban nemcsak ebben áll, hanem abban is, hogy, legalábbis a tudósító Hekler Antal szerint „alig akad a föld kerekségén még nép, mely őseitől öröklött szokásaihoz és a megrögzött előítéletekhez makacsabban ragaszkodnék", s ezért minden újításnak és korszerűsödésnek ellene szegülnek. (MG1854, 1689. o.)[74] Így aztán feltűnő, hogy a dohányosok még a földművelőknél is jobban elszegényülnek.[75] Van olyan, 100—200 lelkes dohánytermesztő község, melyet a dohányra előlegezett 30—80, sőt 200 000 forintnyi adósság is terhel, s így nem csoda, hogy tömegesen mennek tönkre.[76] Érdekességként állapítják meg, hogy a gazdagabb „örökös" kertészek előbb mennek tönkre, mint a szegényebb „árendás, bérnök" kertészek. Örökös kertészek azok, akiket még III. József telepített le földjeiket örökösen bírják, holdjáról néhány krajcárt fizetnek, termésük tizedét adják évenként az uradalomnak — a jobbágyoktól abban is különböznek, hogy nem robotolnak a földesúr részére. Földjeik értéke 5—6000 forintot is kitesz, s ez biztosíték a kereskedő részére, hogy a kertésznek adott hitelt be tudja hajtani, ha a kölcsönt az illető nem fizeti dohányban vissza. Ezzel szemben a bérnökárendás kertész a földesúr földjét bérli, attól bármikor megvállhat, s elköltözhet más helyre, ha a szerződése lejár, s mivel ingó javain kívül nincs egyebe, a kereskedő neki óvatosabban hitelezget. „A hitel hiánya őt munkára szorítja, s a mije nincs, előre el nem adhatván, a takarékosságot akaratja ellenére is meg kell szoknia."[77]

Ha Bácska híres volt kendertermesztéséről, Torontál dohányáról, akkor ugyanilyen, ha nem még nagyobb hírű volt Szerém megyének és Versec környékének szőlő- és borkultúrája. A szerémségi szőlők történetét Fényes a római kortól kezdve ismerteti, felsorolja a legfontosabb szőlő- és borfajtákat, megállapítva, hogy a Szerémségben összesen 112 fajta szőlő van, melyek közül 41 kék, 10 veres, 61 fehér fajta; 17 koraérő, 24 későnérő stb. A fehér fajok közül a legnépszerűbb a Szerémi zöld (Velika zelena), melyet végszendrőinek (Semendrianer) vagy Bánátban Magyarkának is neveznek. A kék fajok közül a legismertebb a fekete burgundi (crna okrugla Ranka) és a kék kadarka (crna Skadarka), melyet magyar szőlőnek is neveznek. A szőlővel nem sok munka van,

mert „a gyomlálás ezen meleg tartományban nem hogy hasznos volna, sőt inkább igen káros, mert a nap sugarai kártékonyan hatnak a gyenge fürtöcskékre". Az adó alá eső szőlők területét Szerémségben 21 305 holdra becsüli, a termést pedig — egy holdra 20—21 akót számítva — kb. 1 millió akóra teszi.[78]

A Banater Zeitungban J. B. v. Vitali foglalkozik oldalakon át a szerémségi szőlőművelés technikájával, megállapítva, hogy a szerémségiek egészen más módon gondozzák szölleiket, mint a magyarországiak. Télen pl. betakarják a tőkéket, amit a pécsi, soproni, horvátországi körzetekben nem tesznek meg. A szőlővesszőt sohasem hagyják két lábnái magasabbra nőni, s a metszési módjuk is elüt a többi szőlőtermelő vidék metszési szokásaitól. Ő is, akárcsak Fényes, megállapítja, hogy a szerémségi bortermelők legnagyobb hibája pincék hiánya: nemhogy a házaknál, de a hegyekben sincsenek pincéik, s így a legnemesebb bor is hamar romlásnak indul.[79]

A verseci dombok majd 8000 holdnyi szőlőkultúrájáról ugyancsak Fényes szól hosszasan (Fényes, Temes m. 332—334)[80]. Ebből egyedül Versecre 4500 hold esik, s így nagyobb szőlőhegye van, mint a híres Budának. A verseci szőlőművelés specialitása többek között az, hogy ősszel kétszer fedik be a tőkéket, a metszés pedig egy szemre történik. Itt a legnagyobb a szőlők terméshozama, mert egy holdra rendszerint 40 akó termést számítanak. Itt is baj az, hogy pincék egyáltalában nincsenek, a bort otthon, a kamrában vagy a fészerben tartják, s így korán megsavanyszik. Egyes gazdák úgy próbálnak ezen segíteni, hogy a mustot tovább, négy hétig is a törkölyön hagyják. Bartók János említi, hogy a verseci szőlőhegynek van egy különleges fajta szőlője, mely a veres boroknak sajátságos fekete színt kölcsönöz, azért mindenki örömest tenyészti, ez a felhős-kék (Nebel-Blau) a többinél jóval tartósabb is. Ugyancsak ő szól részletesen a fehértemplomi szőlőtermesztésről, ami 2380 holdon folyik. Megdicséri őket hogy az egyes szőlőbirtokok között semmi határjelet nem használnak, egyedül a sorok száma határozza meg a birtok terjedelmét. Feltűnik neki az, hogy a szőlők között sem gyümölcs — sem egyéb fát nem látni, továbbá az, hogy a pincékben 30—200 akós hordókba szűrik a bort, s aki bort akar tőlük vásárolni, annak magának kell hordót hozni, s abba egy csatorna segítségével szűrik át a bort, mindezt pedig azért, nehogy a vevők elvigyék hordaikat, s azt penészesen kapják ismét vissza.[81]

A gyümölcstermesztésről Fényes minden megyével kapcsolatban megemlékezik: Bácskában kevés a gyümölcs, s nem is nagyon lehet kapni, mert amit a szomszédos megyékből kocsin hoznak, az út közben igen összetörődik. Szabadka környékén a szőlőkben, az újverbászi kamarai uradalomnak és a hrastinai báró Redlnek pusztáján lévő gyümölcsösökben kezdik telepíteni és termeszteni a legkülönbözőbb jó és ojtott gyümölcsfákat.[82] A gyümölcsfa termesztésének egy érdekes propagálását örökíti meg a Magyar Gazda 1841. évfolyamában dr. Rosenmann Pál „Gyümölcstenyésztési buzgalom Rigyiczán" címmel.[83] A helybeli plébá-

nos népgyümölcskertet alapított, s október 24-én a kisbíróval minden házból meghívatta a családfőt a csemetekertbe, ahol ünnepi beszédben méltatta a gyümölcsfaültetés fontosságát. Ezután megszólalt „az odarendelt hangászok felderítő zenéje" melynek kíséretében az előre betanított faültető a kiosztandó gyümölcsfa-ojtványokat szedte ki a földből, a másik 12 betanított ültető pedig a szomszédos udvarok kertjében bemutatta, hogy hogyan kell szabályosan ültetni a csemetéket. Ezután minden családfő vitt magával hat-nyolc csemetét, s rövid néhány óra leforgása alatt ötszáz ház kertjében elültettek 4500 szilva-, barack-, körte- és almafacsemetét. Ugyanakkor elhatározták, hogy tavaszra az utcákra és az utakra 40 000 eperfát fognak ültetni. Rumy Károly György a maga tudósításaiban ugyancsak kiemeli azt, hogy a gyümölcstermesztés kezdetleges fokon van még a Bácskában, de Sztratimirovics kulpini kertjéről megjegyzi, hogy „még a gyümöltsel és borral gazdag Szirmiumban sem dicsekedhetik egy ojjan gyömölts gazdagsággal tsak egy kert is."[84]

A Szerémség gyümölcs dolgában igen gazdag, kivált szilva terem nagy mennyiségben, s mivel ez igen édes, belőle az egész Európában ismeretes szlivovicát főzik.[85] A Katonai Határőrvidéken a legelterjedtebb a gyümölcstermesztés, mivel „a gyümölcsöt a végőr igen kedveli."[86] A kormány rendelete értelmében minden határőrezred területén fel kellett állítani egy gyümölcsfaiskolát. Ezek közül a leghíresebb a jabukai faiskola volt, amelyben 1819-ben 1321 anyafa, 11 318 nemesített fa, 14 961 vadcsemete s 28 maggal és csemetével beültetett ágyás volt. Ez az iskola látta el csemetékkel továbbtenyésztés céljából — a sztarcsovai, homolici, neudorfi, kubini, povai, perlazi, tomaseváci, alibunári és glogonyi faiskolákat.

Torontálról mindössze annyit mond Fényes, hogy kevés a gyümölcs és a szölleje — az ebből készült bor jóízű ugyan, de gyenge és nem elálló.[87]

IV. ÁLLATTENYÉSZTÉS

Vajdaság három megyéjének állatállományáról pontos adataink az 1828. évi összeírásból maradtak ránk. Eszerint az összeírás szerint volt:[88]

	Bács-Bodrog vm.	Torontál vm.	Szerém vm.
Igás ökör	12 462	31 996	51 107
Anyatehén	17 157	38 909	17 628
Meddő tehén	8 082	14 644	12 275
3 éven túli üsző és tinó	2 159	6 783	14 432
2 éven aluli "	3 117	14 116	
3 éven tuli ló	64 875	91 971	80 486
2 éven tuli "	3 073	3 964	6 377
1 éves juh	118 282	239 268	59 446
1 éves sertés	20 390	56 747	68 339
1 éves kecske	18	36	2 023

Szembetűnő, hogy a jóval kisebb Szerémmegye, (területe 43 □ mérföld) jóval nagyobb állománnyal rendelkezik, mint Torontál (területe 132 □ mérföld) vagy Bács-Bodrog vármegye (területe 170 □ mérföld). Fényes ezt a tényt azzal magyarázza, hogy „a növények buja tenyészése a baromtartást hathatósan előmozditja,"[89] Egyedül a juhok száma áll a területtel arányosan a harmadik helyen.

Úgy látszik, hogy Szerém megye lóállománya nemcsak mennyiségi, hanem minőségi szempontból is a legjobbak közé tartozott. Fényes ugyanis kiemeli, hogy „a köznép lovai aprók ugyan, de igen tüzesek, erős alkotásuak s gyors futók ugy hogy forsponton olly sebesen sehol sem lehet utazni mint itt és a szomszéd Verőcze megyében."[90] Torontál megye lóállományából csak a németekét illeti ilyen dicséret, mivel ezek „semmi áldozatot nem sajnálnak, csak hogy jó ménesekre tegyenek szert, mire egyébként a közellévő Mezőhegyes kedvező alkalmat nyujt".[91] A bácsmegyei lóállománnyal kapcsolatban viszont a szerbek lovait helyezi a németek lovai elé: „Lovat a rácz tenyészt legtöbbet. Ezek zömök, szügyben szélesek, s bár kicsinyek, még is erősek, futósak, vesések, s mind kocsiban, mind paripának tartósabbak, mint a németnek elcsigázott magas, homoeopathice abrakolt görbe lovai".[92] A katonai határőrvidék lótenyésztését Fényes nem dicséri, kijelentve, hogy a kormány hosszú évtizedes törekvésének a lótartás és lónemesítés föllendítése érdekében úgyszólván semmi nyoma sem maradt. Kivételesen egy-két ezredben, köztük a péterváradiban és a Csajkás vidéken lendült fel a lótenyésztés, valamint a németbánsági ezredben.[93] Elsner szerint Torontál megyében a lótenyésztés azért áll oly gyenge lábon, mivel a megye lakói, köztük a svábok is, nem hajlandók változtatni a lótartás módján, amely lényegében külterjes gazdálkodáson alapul: egész nyáron a legelőn vannak, télen pedig szénán és szalmán. Zabot a legritkább esetben kapnak. „A legelőkön több százankint barangolnak a lovak egy csapatban, melyek a közöttük lévő elkorcsosult ének miatt saját vérükben szaporodnak. Igy aztán természetesen nem lehet csudálkozni azon nyomorult apró lovakon, mellyeket itt majd mindenütt láthatni."[94] Az állatok még a nyár folyamán sem javulhatnak fel, mert a legelők rendszerint kisülnek, s a jószág nyáron is éhezik, mivel számára más takarmányról nem gondoskodnak. „Ezt látva könnyen megfoghatjuk, miért, hogy eme kövér és áldott vidéken nagyobbára sovány és nyomorult barom lézeng."[95] Ennek ellenére a marhákat ezrével látni a legelőkön, noha ezért sokat kell fizetni a földesuraknak.[96] A németek csak teheneket tartanak, a tágas pusztákon lévő marhák a szerb és magyar jobbágyok tulajdonát képezik.

A Torontál megyei magyarok minden más népnél jobban szeretik a lovakat. „Először azért, mert azok tartása nem bajos és nem költséges, másodszor azért, mert a lókedvelés a magyarban szenvedély, és harmadszor több vonó lovat kell itt azért tartani, mivel részben az nagy megerőltetésbe nem kerül, s mivel továbbá a helységeknek egymástól való távolsága és a termékek messzi szállítása miatt igen sokat kell kocsizni."[97]

Az istállózás még télen sem vált ebben az időben gyakorlattá, így aztán minden tél megviselte és sokszor meg is tizedelte a marhaállományt. „Némely teleken ezrével hull a szép marha s egész nyájak elvesznek, mivel az ég alatt telelnek."[98] 1816 kemény teléről hosszú beszámolókat olvashatunk a Nemzeti Gazda számaiban: megtudjuk belőle, hogy pl. a déli határőrvidéken elpusztult 38 238 juh és 1800 marha, míg Torontálban 400 000 juh és mintegy 200 000 ökör.[99] A közölt számok hihetetlenül magasak — Magda kevesebbről tud, de még az ő adatai is tragikusak: „Torontálban marha 1816 telén 80 000 fagyott meg az istállók hiánya miatt."[100]

Szarvasmarhát Bács-Bodrog vármegyében elsősorban Szabadka városa és a Tiszamelléke tenyészt: legtöbbet a magyarok, kevesebbet a szerbek és legkevesebbet a németek.[101]

A Végvidéken többnyire aprótermetű szarvasmarhákat tenyésztenek, de egy-két ezredben, mint a pétervárádiban és a Csajkás kerületben szép magyar ökröket és teheneket is találni.[102]

A marhatenyésztés egyébként a legjobban kifizetődő foglalkozásnak számított.[103]

A juhtenyésztést Torontál megyében elsősorban a románok kedvelik, akik a közönséges racka-fajt tartják.[104] Nemesített telivér birkákat inkább az uradalmak tartottak, amelyek közül kivált a méneséről is híres Csekonics gróf zsombolyai (Haczfeld) birkatenyészete.[105] Ugyanez áll Bács megyére is: az uraságok a nemesített, a jobbágyok a közönséges birkákat tartják, mégpedig legtöbbet a szerbek, kevesebbet a magyarok, legkevesebbet a németek.[106] A határőrvidéki juhok is a közönséges fajtából valók, egyedül a pétervárádi ezredhez tartozó albánkatolikus helységekben (klementinusok) találni nemes fajtájú birkákat.[107]

A sertéstartás a granicsároknak egyik legkedvesebb foglalkozása, s Fényes hosszasan foglalkozik vele.[108] Különösen ott tartanak igen sok sertést, ahol a makkos erdők mellett bőven terem a kukorica is, mint pl. a pétervárádi határőrezred területén. Érdekes gazdasági lehetősége a határmenti sertéshízlalóknak az, hogy sertéseiket a „bosnyákországi erdőkbe is elküldhetik makkoltatni." Szerémség sertésállományát viszont gyakran felszaporítja a Törökországból felhajtott falkák nagy száma.[109] A bácskai piacokra is igen sok sertést hajtanak fel Kalocsa vidékéről, Szlavóniából és Szerbiából. A megyében legtöbb disznót a Duna és a Tisza mentének lapályos, vizenyős határú községeiben hízlalnak. A Tisza vizének áradás utáni visszahúzódásakor hátramaradt tömérdek döglött hallal is a sertéseket hízlalják.[110]

A kortársak a selyemhernyó tenyésztését az állattenyésztés keretében tárgyalták, azért mi is itt szólunk róla. A XIX. század végéig a selyemhernyó-tenyésztés jelentős tényezője volt Vajdaság mezőgazdaságának. A Monarchia iparának szüksége volt a selyemre, hogy lehetőség szerint függetlenítse magát a külföldi, főleg franciaországi selyemipartól. Ezért a propaganda minden eszközét felhasználta arra, hogy a selyemhernyó tenyésztését vonzóvá tegye a földművesek előtt. Torontál megyében

azonban alig-alig lendült valamit a selyemhernyó-tenyésztés ügye. A kormányzat hiába osztogatta tizezerszámra az eperfákat, hiába voltak a telepítési akciók: „minden atyai gondoskodás hiában enyészett el, valamint a kemény rendeletek is foganatlanul maradtak".[111] A torontáli jobbágycsaládokat nem vonzotta a selyemhernyó-tenyésztés, és 1836-ban is mindössze 1516 font selyemgubót gyűjtöttek össze a megye területén.[112] Hogy ez mily kevés, abból is látható, hogy a sokkal kisebb Szerém megyében ugyanebben az évben 36 416 font selyemgubót váltottak be.[113]

A Katonai Határőrvidéken sokkal nagyobb sikere volt a hatóság propagandájának; a sikerbe belejátszott minden bizonnyal a katonai disciplina is. Itt Fényes adatai szerint az 1815-ös években átlag 44 227 font selyemgubót váltottak be.[114] Fehértemplom környékén Bartók János észrevette, hogy a jobbágyföldek sűrűn vannak beszegve eperfákkal, nemcsak a falvak utcái, úgyhogy szinte minden üres teret eperfák diszítenek E környéken igen sok epreskert is található, „egy három hold területü 350 forintot jövedelmez, s azonkívül is a fák közti üres tér szinte bérbe adatik, így egy 360 □ öles téren 22 kocsi burgundi répa termett."[115]

A bácskai selyemhernyó-tenyésztés ugyancsak felemelkedőben van a XIX. század első felében, főleg a németek között. A falvak utcái és a terek eperfákkal vannak sorba beültetve, és igen sok helyen találhatók epreskertek is.[116] Miután az osztrák gazdaságpolitikának kezdettől fogva az volt az álláspontja, hogy az ország végvidékein nem épít selyemgyárakat,[117] azért Vajdaság területén csak a selyem legombolyítását végezték a gubók átvétele után, mégpedig az alábbi helységekben: Pancsova, Fehértemplom, Újvidék, Apatin, Zsablja, Moravica, Golubinci, Mitrovica. Egyedül a fehértemplomi selyemgombolyító üzemekben évente 50—70 mázsa selymet állítottak elő,[118] az apatini pedig „12 kazányokkal s ugyanannyi fonó machinákkal dolgozik, és összesen 30 embert táplál."[119]

V. AZ URADALMAK ÉS SZERZŐDÉSES JOBBÁGYAIK

A korabeli források alapján pontosan meg tudjuk állapítani, hogy Vajdaság mely helységében ki volt a földesúr, továbbá azt is, hogy egy-egy földesúri birtokon belül mekkora volt a jobbágyok által használt földek nagysága, hisz az összeírások alkalmából mindig ezeket vették számba — de a legnagyobb nehézségekkel kell megküzdenünk, ha meg akarjuk állapítani a földesúr kezelésében álló majorsági, ún. allodiális földnek a nagyságát. Ez egyike a legnehezebb kérdéseknek nemcsak Vajdaság, hanem az egész akkori Magyarország gazdaságtörténete számára.

A földesurak kezelésében lévő földek ugyanis nem estek adó alá, így a hivatalos állami szervek nem is tartották azokat nyilván, és mivel a XVIII. század végén és a XIX. század elején is még elég kezdetleges volt az urasági birtokok adminisztrációja, a még meglévő földesúri csa-

ládok és uradalmak levéltáraiban is kevés adatot találunk a majorsági birtok nagyságára vonatkozólag.

Fényes Elek Torontál és Bács megyei statisztikájában megadja minden helységre és minden pusztára nézve azt, hogy ki ott a földesúr, továbbá, hogy mekkora az illető uradalmon belül a jobbágytelkek száma. Kár, hogy Szerém megyével kapcsolatban ezt ilyen részletesen nem teszi meg.

Az uradalmak igazgatásáról és a majorságokon belüli termelésről elég sok részletet találunk az áttanulmányozott folyóiratokban. A bánáti gazdálkodást ismertető német Elsner igen lesújtó véleménnyel van az uradalmakat irányító gazdatisztekről, akikről megállapítja, hogy használhatatlanok. „Hallani ugyan őket beszélni, hogy: így kellene fölvenni a dolgot; ők egyedül azok, kik minden bajon segíthetnének stb. Csak sokáig ne hallgassa őket az ember, mert akkor igazán meggyőződik, hogy miféle szellemek."[120] Kivételek természetesen vannak — s ezt már mi állítjuk — ezek közé tartozik feltétlenül az annyiszor idézett Bartók János gazdatiszt (Bartók Béla nagyapja), aki tudósításaiban a legreálisabb képet igyekszik adni a Bánát mezőgazdaságáról. A majorsági földek irányításával kapcsolatban pl. ő is elismeri, hogy a tisztek nagy részben nincsenek pályájukra előkészítve — „de ha a tiszt, mint mondani szokás, »ember is a gáton« hányadik földesúr méltányos a buzgó és hű fáradozás iránt" — annál is inkább, mert nem értenek a földmíveléshez, mivel „a földesurak nem földmívelők is egyszersmind".[121]

A földesurak saját kezelésű földjeiket részben a jobbágyok kötelező robotszolgálatával művelték meg — azonban több oknál fogva ez nem volt elégséges és megfelelő, s ezért csak kisebb részben fogadtak napszámosokat, nagyobb részben inkább idetelepülő jobbágyakat szerződtettek saját kezelésű birtokaikra, pusztáikra, az elsajátított és feltört legelőkre, kiszárított mocsarakra és a vizszabályozás nyomán megnyert földekre, és haszonbérleti szerződést kötöttek velük. A dohánytermesztéssel kapcsolatban annyiszor említett „kertészek" mind ilyen haszonbérleti szerződés alapján dolgoztak az uradalmi földeken. Ezeket a haszonbérleti szerződéseket szabad megegyezés alapján kötötték egymással a földesúr és a haszonbérlők; a növekvő föld utáni igény, illetve földnélküliség a XIX. század elején lehetővé tette a földbirtokosoknak, hogy Bartók szerint „csupán csak a saját javukat irányozzák". Példának idézi 2 telepítési szerződés kikötött járandóságait. A 12 holdat bíró haszonbérlő az egyik szerződés szerint köteles 12 forint 30 krajcárt fizetni, 4 pozsonyi mérő búzát, 4 pozsonyi mérő zabot, 2 tyúkot, 2 kappant, 12 tojást, 2 font vajat, 20 napi szakmányt (robotot) adni, másfél hold földet felszántani a földesúr magjával bevetni, learatni és behordani, 16 pozsonyi mérő búzát a kivánt bármelyik piacra beszállítani, a földesúr termését részért nyomtatni. A másik haszonbérleti szerződés feltételei pedig a következők: holdanként 6 forint és másfél pozsonyi mérő búza, másfél hold ugarlása, szántása, a földesúr magjával való bevetése, konkolyozása, letakarítása, behordása, kinyomtatása, beszállítása, 30 pozsonyi mérő fuvarozása és 6 nap kézi robot. Mindkét esetben a földesúrnak

adandó munkák megelőzik a bérlő munkáját, továbbá a robotos napokat a földesúr tetszése szerinti időben kell végezni, ami természetesen a nyári hónapokat jelenti. Ezek után Bartók kijelenti: „Mennyire van elérve ekképp a bérlő felek közt amaz ismeretes jelszó: ‚élni és élni hagyni', ítéljék meg olvasóink; csupán csak annyit érintek itt meg, hogy illy feltételeket elfogadott bérlők közt 15 év alatt alig van, ki tartozását évenkint folyvást rendesen kielégíteni képes volna."[122]

Egy haszonbérleti szerződés teljes szövegét megtaláljuk abban a beszámolóban, amelyet Vedres István küldött a Nemzeti Gazda olvasói részére 1817-ben „Étska kisded rajzolatja" címén.[123] A szerződést, miután a földesúrnak adandó járandóságon kívül sok adatot tartalmaz a bánáti jobbágyközösség egyéb viszonyaira is, szó szerint közöljük a függelékben. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az écskai földesúr szerződéses jobbágyai semmivel sem voltak előnyösebb helyzetben, mint a Bartók által előbb példaként felhozott szerződések megkötői, annak ellenére, hogy Vedres István szerint ez a szerződés példaképe annak, hogy „az így alkalmazott Robotot a jobbágy jó kedvvel és egész erejével teszi; — általa az iparkodásra serkentetik; s avval: mind magának, mind a Földes Uraságnak hasznát gyarapittya!"[124] Vedres Istvánnak konzervatív és patriarkális szemléletére jellemző, hogy a jobbágyok által igen sérelmezett követelményt, hogy minden alkalommal az uraság munkáját kell előbb elvégezni, s csak utána láthatnak hozzá sajátjukéhoz, mennyire pozitívan tudja szemlélni: „A mezei munkák gondos tellyesítése, és az igazság szapora kiszolgáltatása iránt béhozott szoros rendtartások általla lakosok a dologhoz, és a jó erköltsök gyakorlásához szoktattatván, a Tiszteknek, kik minden aggódás nélkül viselik itt hivataljaikat tsak eggy intésükre is tudják már mikor? — s azonnal eggyre szánttyák, vetik, arattyák vagy kaszálják mindnyájan az Uraság földjeit; s minekutánna a maguk terméseit is letakarították; előbb az Uraságét, azután a maguk gabonáit béhordván, közös erővel az Uraság gabonáját mind elnyomattyák előbb, hogy a maguk nyomtatásait is végezhessék . . ."[125]

Az écskai uradalom leírásában Vedres egyébként foglalkozik a földesurnak, Lázár Ágostonnak erdőtelepítő és fásító, munkájával, felsorolva azt a 105 fajta fát, amelyet a földesúr meghonosított az écskai arborétumában, az uradalomnak az ugartartás elleni akcióival, az ún. kanadai kukorica termesztése körül szerzett tapasztalatokkal, a Bega-csatorna szabályozásának történetével és a szabályozásból eredő haszonnal, végül az uradalomban található „legmodernabb" ekéknek leírásával. Vedres szkeptikusan tekinti ezeket: „a borozdoló, kukoricát vető, kapálló, gabonaszemvető és irtó" ekéket kijelentve, hogy ezek haszontalanok, mert sem a földesurak, sem a jobbágyok nem tudják ezeket használni. A földesurak azért nem, mert ők jobbágyaikkal műveltetik a földjeiket, a jobbágyok pedig azért nem, mert „századik sem tudja az ekét megigazítani, vagy tsak a vasat emberül reá vágni". Éppen ezért a földesúr is csak „a fürkésző elmék mulattságára használja őket a gabona ham-

bárban, semmint hogy velük ezer meg ezer hold földeket egyszerre hasznossan megműveljen".[126]

Igen tanulságosak Kunits német nyelvű leírásai a Vedresházi pusztáról, amelyen a már említett Vedres István szegedi mérnök végzett ármentesítő és talajjavító munkákat,[127] továbbá a Sissányi Miklós birtokában lévő Törökbecse leírása,[128] ahol különösen sokat foglalkozik a földesúrának az árvízvédelmet és kereskedelmet előmozdító tevékenységével. Megemlíti, hogy az uradalom néhány ezer lovat és szarvasmarhát és négyezernél több juhot tart.

A harmincas évektől mind jobban erősödő robotreformáló és a jobbágyok felszabadítását követelő mozgalomnak vajdasági vonatkozásairól a folyóiratokban nem olvashatunk — azonban Királyi Pál a Robot és dézsma című könyvében, ebben a jobbágyérdekek mellett bátran kiálló műben, minden szempontból kimutatja a jobbágyrendszernek a földművelésre káros voltát; van egy érdekes részlet Dél-Bácska kamarai falvainak állapotáról, amellyel a szerző igazolni akarja azt, hogy az örökváltságnak milyen pozitív következményei vannak: „Ki Bácsmegyének délkeleti részén utazik, és áthalad Kucura, Torzsa, Despot, Szent-Ivány, Új- és Ó-Verbász helységeken, hol pedig a föld neme mindenütt ugyanaz, a határok a népesség arányához majdnem egykorú nagyságúak, lehetetlen a különbséget, melly csak Ó és Új Verbász között is látható, észre nem vennie. Ez utóbbinak lakosait II. József a Palatinusból szállítá ide 1784-ben, ezek falujokból kis várost alakítának, mellyből első helyen említendő a csinosság és rend; egészségesek, izmosak, jókedvűek és jól bírják magokat; mi már onnét is kivehető, hogy nem kevesen vannak közülök, kiknek két szobájok van csinosan, ízlés után bútorozva; vannak juhaik, nagy mennyiségben sertéseik, nemesített borjaik s marháik; járatnak újságokat, elmélkednek a haza ügyei, szükségei fölött; saját költségükön tartanak rendes seborvost." — Mindezek után levonja a következtetést: „ami egy helyen lehetséges, ugyan olyan jogi körülmények között miért nem lehetséges máshol is?"[129]

I. SZ. FÜGGELÉK

Árendás szerződés, amelyet az écskai Lázár Ágoston kötött az 1815-ös években Zsigmondfalvára települő jobbágyokkal, akik között 50 egész, 30 fél, és 14 nyolcadtelkes gazda volt, s amelynek főbb pontjai a következők:

„1-ször kész pénzben. Minden föld birtokos Gazda tartozik az Uraságnak minden Hold földről a mellyet bír, esztendőnként eggy forintot fizetni; a szöllő földnek Holdjátul pedig két forintot.

2-szor Dézma fejébe: Minden egész hellyes 8 hold őszi vetéseitül 16 P. M. tiszta Buzát, 8 hold tavaszi vetéseitül 8 P. M. Árpát, és 8. P. M. Zabot köteles adni, és az Uraság Hombárjába bévinni: (a' fél hellyes és nyoltzados arány szerét) A' szöllő földnek holdjátul pedig öt első esztendő múlva 3 akó színbort Sz. Mártony napján az Uraság pintzéjébe szállítani, vagy annak akkori árát lefizetni.

3-szor Robot hellyett különössen. Az egész hellyes tartozik az Uraság számára két hold földet emberül művelni, tudni illik: szántani, vetni, boronálni, annak termésébül a Rozst kivagdalni, a Gabonát learatni, abbul a Konkolyt kiszedni, szárazon fölkötni keresztbe rakni, 's a nyomtató szűrűre az asztagba hordani. — Továbbá: két nap négy lóval, 's két emberrel nyomtatni; eggy hoszszú utat 12 mértföldnyire tenni, vagy a' hellyett 3 nap igás marhával szolgálni; végre: 20 nap gyalog dolgozni. (a' fél hellyes és nyoltzados arány szerént). — Öszvességgel pedig: az egész Helység köteles 3200 P. M. Buzát Tételig a' Tiszára, vagy e' hellyett másfelé, de annyi terhet és olly messzeségre elhordani; melly végett eggy P. M. tiszta Buza 92 fontra, Árpa 60, Zab 50 fontra határoztatott. — Nem külömben minden Gazda, akár mennyi földet birjon, tartozik az Uraságnak eggy nap kaszálni, 's azt föl is gyűjteni; ezen szénát pedig a Község köteles béhordani, és öszve rakni. — Azomba: ha üdő folytával az előadott munkákat a Földes Uraság nem a' Gabona művelésre, hanem másra valami hasznossabb ágára a mezei gazdaságnak akarná fordítani; akkor abba is hasonló mennyiségű, és érdemű munkát tenni fognak. —

4-szer Kaszálló Réttyeiket első tiz esztendőkig szabadon szánthattyák ha akarják; a következő 16 esztendőkig pedig gyöpnek kell nékik hagyni. —

5-ször Bírót az Uraság által javasolt személlyek közül választhatnak a Községek, 's a Templom, Pap, és Oskola költségeit is ők viselik. —

Eltelvén azomba a 26 esztendőbéli Árenda' üdeje, ujj eggyességre léphetnek a Községek az Uraséggal, ha továbbra is megmaradni kívánkoznak; ha pedig megnem eggyezhetnek, avagy a Földes Uraság a gazdálkodásnak más nemét akarná fölállítani; azon esetre, Házuk tetejét, fájukat, és szöllőtőkéjüket elvivén magokkal, vagy eladván, szabadon elmehetnek. — De addig az üdeig tartoznak mind az előadott terheket elviselni, mind az itt következő, és lekötelező törvényeket megtartani.

6-szor Ha valaki az alkudott Árenda üdeje alatt házát, földjét, szőllőjét el találná hagyni, annak terhét a Község fogja viselni.

7-szer Ha valaki birtokát eladná, vagy azok adósságért Birói kéz alá vétetődnének; akkor tsak az épületekre, 's földekre tett munka, 's költség betsülődik föl, vagy adódhatódik el, a szokott adózások elviselésének és a kötések bétellyesítésének terhe alatt annak, a ki, a' Földes Uraságnak meg fog tettzeni; mert a föld tulajdona, az Uraságé. —

8-szor A szántó földeket eggymástul, valamint szintén ezeket a szőllő földestül elválasztani, tserélni, vagy másnak valakinek eladni semmi szín alatt nem szabad.

9-szer A Pöröket az Uraság ítélli, végzésének a könyörgő Levelekre való ráírásával: — ha valakinek az nem tettzik, a Nemes Vármegyéhez folyamodhat. Ha pedig éppen Uri Széket kellene tartani; az arra teendő költséget a pörvesztő fizeti meg.

10-szer Az engedetleneket, áskálódókat, roszsz életűeket az Uraság szabadon megbünteti, és földjeiken lévő vagyonukat, fölbetsüllés mellett, más józan életű lakosoknak általadván a helységbül ki is tsapathattya.

11-szer Minden vesztegető kártya játékok, veszekedések, részegeskedések, 's a kortsmákba való adósságok tsinálása megvannak tiltva, és az azt általhágók megbüntettetnek. —

12-szer A' Jobbágyok, házukfalait 11 lábnyi magosságra kötelessek fölépíteni, és az épületet belől másfél lábnyi magosságon föltölteni; azokon az ajtóknak eggy ölnyi magosságuaknak, fél ölnyi szélességüeknek; az ablakok magosságának $3^1/_2$ szélességének $2^1/_2$ lábnyiaknak kell lenni. —

13-szor Minden tavaszkor a házak födelét, falait, a' kert és udvar kerítésit megkell ujjítani, és állandóul jó állapotba tartani.

14-szer Minden házon kő kéménynek kell lenni, 's az uttza mentibe sűrű, és szaporán nyövő fákkal kell nekik az épületet, és udvar körül ültetni; a' kertjeiket pedig jó fajta gyümöltsfákkal bérakni.

15-ször Mind benn, mind kinn a szántó és kaszálló földek közt, az utakat fel kell tölteni, árkolni, és fával azokat végtül végig beültetni.

16-szor Minden gödröket az egész határban poszmottal, ganéval bétölteni tartoznak; ujjakat sem vályognak, sem téglának nem szabad a mezőn tsinálni, a Legelőbül a rossz füveket kigyomlálni; minden dögöt és tsontot elásni: úgy szintén: az verebeket, varjukat, galambokat, hernyókat, 's más kártévő állatokat üldözni, és pusztítani köteleztetnek. —"[130].

II. SZ. FÜGGELÉK

A tanulmányban szereplő mértékek átváltása ma használatos mértékekre:

1 földrajzi mérföld = 7,421 km
1 földrajzi □ mérföld = 55,071 km²
1 kaszás = kb. 1 magyar hold
1 kapás = 200—250 négyszögöl
1 pozsonyi mérő = 62,5 liter
1 pozsonyi akó = 54,3 l
1 bécsi mázsa = 56 kg
1 bécsi font = 0,56 kg
1 emberváltó kaszás = ?

Jegyzetek

[1] Thirring Gusztáv, Magyarország népessége II. József korában, Budapest 1938, 35.
[2] Uo. 26.
[3] Fényes Elek, i. m. Torontál vármegye 380.
[4] Uo. 384.
[5] Uo., Bács-Bodrog vm. 37.
[6] Uo., Szerém vm. 50 sk.
[7] Benda Gyula, Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez, Budapest 1973, 145—148., 391—392.
[8] Magyar Gazda, 1845, 1505. h. (hasáb).
[9] Uo., 1845, 1472—1473. h.
[10] Uo., 1845, 876—878. h.
[11] Uo., 1842, 1581. h.
[12] Uo., 1845, 1717. h.
[13] Kunits, i. m. 102.
[14] Fényes, i. m. Torontál vm. 374.
[15] Uo. 374.
[16] Banater Zeitung, 1828, 176/b.
[17] Kunits, i. m. 103.

[18] Fényes, Bács-Bodrog vm. 29—32.
[19] Magyar Gazda, 1842, 1581. h.
[20] Fényes, Torontál vm. 386—387.
[21] Uo. Bács-Bodrog vm. 33., 42.
[22] Nemzeti Gazda, 1817, 127. h., 305—307. h.
[23] Fényes, Torontál vm. 382., Bács-Bodrog vm. 42.
[24] Nemzeti Gazda, 1814, 131.
[25] Uo. 1817, 307.
[26] Fényes, Bács-Bodrog vm. 28.
[27] Uo., Torontál vm. 373—377.
[28] Magyar Gazda, 1846, 1480. h.
[29] Fényes, Szerém vm. 43, 44.
[30] Benda Gyula, i. m. 106., 117., 250., 393.
[31] Nemzeti Gazda, 1816, 12. h.
[32] Uo., 1817- 258. h.
[33] Kunits, i. m., 107.
[34] Magda, i. m. 493.
[35] Magyar Gazda, 1845, 1505. h.
[36] Fényes, i. m. Torontál vm. 374.
[37] Magyar Gazda, 1845, 1505. h.
[38] Uo., 1845, 1504. h.
[39] Fényes, i. m. Bács-Bodrog vm. 44.
[40] Uo., Torontál vm. 383.
[41] Uo., Szerém vm. 53.
[42] Nemzeti Gazda, 1817, 303. h.
[43] Uo., 1717, 274. h.
[44] Uo., 1817, 301—304. h.
[45] Magyar Gazda, 1843, 372. h.
[46] Nemzeti Gazda, 1817, 303. h.
[47] Nemzeti Gazda, 1845, 32. h.
[48] Uo., 1844, 674. h.
[49] Uo., 1842, 1649—58.h.; 1843, 339. h.; 1843, 1656—1657. h.; 1845, 781—782. h.
[50] Uo., 1843, 1004. h.
[51] Uo., 1845, 780. h.
[52] Uo., 1843, 373. h.
[53] Uo., 1846, 660. h.
[54] Uo., 1842, 1650. h.
[55] Uo., 1843, 340—343. h.
[56] Nemzeti Gazda, 1817, 128., 307. h.; Fényes, i. m. Katonai Végvidék, 24.
[57] Magyar Gazda, 1844, 145—150. h.; 1846, 1479—1480. h., Fényes
[58] Fényes, i. m. Katonai Végvidék, 25.
[59] Uo., Bács-Bodrog vm. 33.
[60] Uo. Torontál vm. 378.
[61] Magyar Gazda, 1842, 1578. h.
[62] Uo., 1843, 372. h.
[63] Uo., 1845, 381—382. h.
[64] Uo., 1846, 469. h.
[65] Uo., 1842, 1599—1600. h.
[66] Uo., 1845, 780—781. h.
[67] Fényes, i. m., Torontál vm. 378.

[68] Magyar Gazda, 1842, 1599. h.
[69] Fényes, i. m. Torontál vm. 378.
[70] Uo., Bács-Bodrog vm. 33.
[71] Uo., Katonai Végvidék, 26.
[72] Magyar Gazda, 1845, 1676—1680., 1689—1691. h.
[73] Uo., 1844, 556—559. h.
[74] Uo., 1845, 1689. h.
[75] Uo., 1844, 557. h.
[76] Uo., 1846, 674—677. h.
[77] Uo., 1844, 556—560. h.
[78] Fényes, i. m. Szerém vm. 46—48.
[79] Banater Zeitung, 1828, 179—181., 188—189.
[80] Fényes, i. m., Temes vm. 332—334.
[81] Magyar Gazda, 1845, 1501—1504. h.
[82] Fényes, i. m., Bács-Bodrog vm. 33.
[83] Magyar Gazda, 1841, 799—800. h.
[84] Nemzeti Gazda, 1817, 306.
[85] Fényes, i. m. Szerém vm. 46.
[86] Uo., Katonai Végvidék, 28. o.
[87] Uo., Torontál vm. 378.
[88] A Bács-Bodrog vm-re vonatkozó adatok: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Budapest, 1896, 116. o.; Torontál vármegyére: Fényes, i. m. 379.; Szerém vármegyére: Fényes, i. m. 49. o.
[89] Fényes, i. m. Szerém vm. 48.
[90] Uo., Szerém vm. 48.
[91] Uo., i. m. Torontál vm. 379.
[92] Uo., i. m., Bács-Bodrog vm. 92.
[93] Uo., i. m., Katonai Végvidék, 38.
[94] Magyar Gazda, 1842, 1598., 1600. h.
[95] Uo., 1842, 1599. h.
[96] Magda, i. m. 493.
[97] Magyar Gazda, 1842, 1598. h.
[98] Magda, i. m., 57.
[99] Nemzeti Gazda, 1816, 254. h.
[100] Magda, i. m. 82.
[101] Fényes, i. m., Bács-Bodrog vm. 34.
[102] Uo., Katonai Végvidék, 38.
[103] Magyar Gazda, 1845, 782. h.
[104] Fényes, i. m. Torontál vm., 379.
[105] Magyar Gazda, 1842, 1598. h.
[106] Fényes, i. m. Bács-Bodrog vm. 35.
[107] Uo., i. m., Katonai Végvidék 39.
[108] Uo., i. m., Katonai Végvidék 39—40.
[109] Nemzeti Gazda, 1817, 128. h.
[110] Fényes, i. m., Bács-Bodrog vm. 35.
[111] Magyar Gazda, 1845. 1503. h.
[112] Fényes, i. m., Torontál vm. 379.
[113] Fényes, i. m., Szerém vm. 49.
[114] Uo., i. m., Katonai Végvidék, 41—42.
[115] Magyar Gazda, 1845, 1501. h.
[116] Fényes, i. m., Bács-Bodrog vármegye 35.

[117] Jordan Sonja, Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert, München 1967, 108.
[118] Magyar Gazda, 1845, 1503. h.
[119] Fényes, i. m., Bács-Bodrog vm. 41.
[120] Magyar Gazda, 1842, 1599. h.
[121] Uo., 1845, 1507. h.
[122] Uo., 1845, 1507. h.
[123] Nemzeti Gazda, 1817, 257—285. h.
[124] Uo., 1817, 273. h.
[125] Uo., 1817, 272. h.
[126] Uo., 1817, 273—282. h.
[127] Kunits, i. m. 73—77.
[128] Uo., 100—107.
[129] Királyi Pál, Robot és dézsma, Pest 1845, 273.
[130] Nemzeti Gazda, 1817, 269—272. h.

Nemzetközi szemle

Muhamed Kešetović

ADALÉK A „SZOCIALISTA NEMZET" VITATÁRÁHOZ

1. Sztálin elmélete és a sztálinista tanítás a nemzet fogalmáról

A Lenin utáni időszakban a Szovjetunióban a nemzetről szóló elmélet alapjában véve Joszif Visszárionovics Sztálin nevéhez fűződő, elmélkedések és elméleti következetlenségek kereteiben mozgott. Ennek következtében egy helyben topogott mindaddig amíg nem mutatkozott nagyobb belső és külső szükséglet a holtpontról való elmozdítására. Ez körülbelül egy időbe esik az új szocialista országok fennállásának tizenötödik évfordulójával és a Szovjetunióban végbement strukturális változásokkal. A nemzet fogalmának taglalása az elméleti és politikai vitákban tehát egyes szocialista országok belső szükségleteiből ered, s ezen túlmenően kifejezésre juttatja annak szükségességét, hogy megfelelő elmélet alapján jöjjenek létre a viszonyok a szocialista országok között és hogy létrejöjjön a „szocialista nemzet" az úgynevezett „szocialista közösség" keretében.

A nemzet fogalmának megvilágítására irányuló kísérletek sokasága a szocializmusban leggyakrabban a „szocialista nemzet"-ről szóló elmélettel fejeződik be és közvetlenül azon keresztül jut kifejezésre. Ennek az elméletnek az összes változatára jellemző, hogy a nemzet fogalmát, lényegét és társadalmi tulajdonságát nem a fejlődés objektív elemeivel, a társadalmi munkamegosztással, a többletmunka nemzeti és nemzetközi méretekben vett sorsával hozza kapcsolatba, hanem az állammal és a politikai hatalom osztályjellegű típusával. A „szocialista nemzet" ezért a „kapitalista" illetve „burzsoá nemzet" ellentéte.

1.1. A „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet létrejötte és lényege

A „szocialista nemzet"-ről szóló elméletet Sztálin állította fel, mégpedig nagyon gyorsan Lenin halála után. Amint utat tört a nemzetről és a nemzetiségi viszonyokról alkotott felfogása érvényesülésének, s amikor megszabadult mindattól ami zavarólag hatott érvényesülésére, illetve

szembeszegült azzal — Lenin korában és közvetlenül halála után —, Sztálin lefektette a „szocialista nemzet"-ről szóló elképzeléseinek alapjait. Már 1920-ban azt fejtegette, hogy az újabb kori világban egymástól különböző „szocialista nemzet" és „burzsoá nemzet" létezik, s hogy az egyik sorsa a szocializmushoz a másiké a kapitalizmushoz kötődik. Ehhez híven Sztálin a kapitalizmusbeli nemzet jellegét a következőkre vezette le: ennek a nemzetnek a vezető ereje a burzsoázia; az osztályok közötti béke a „nemzeti egység" érdekében; idegen területek meghódítása „saját" országának növelése érdekében; bizalmatlanság és gyűlölet más nemzetek iránt; a nemzeti kisebbségek elnyomása; egységes front az imperializmussal.[1]

Sztálin a „burzsoá nemzetekkel" szemben a „szocialista nemzetek" jellegét a következőkben állapította meg: „a munkásosztály és az internacionalista párt vezető szerepe; a munkásosztály és a parasztság szövetsége; a nemzeti elnyomás maradványainak felszámolása és az internacionalizmus megszilárdítása; egységes front minden leigázott és jogfosztott néppel". A felsoroltak mellett Sztálin a „szocialista nemzeteket" „sokkal" összetartóbbaknak és életképessebbeknek tünteti fel és azt állítja, hogy „sokkal" „össznépibbek" mint bármelyik burzsoá nemzet.[2]

A nemzet fogalmáról szóló újabb kori szovjet elméletekben kevés az újdonság, mert főképpen arra szorítkoznak, hogy újabb érvekkel támasszák alá a nemzet Sztálintól eredő meghatározását. Egy 1954-ben megjelent könyv szerint például a „burzsoá" és a „szocialista nemzet" közötti különbségről szóló elméletet úgy egészítették ki, hogy azt „a nemzet eltérő gazdasági alapjával, különböző szociális alappal; eltérő uralkodó ideológiával; a nemzet fejlődésének eltérő törvényszerűségeivel" magyarázzák.[3]

A nemzet fogalmának Sztálin által végzett tipologizálásától eltérően a modern szovjet elmélet a hangsúlyt a „burzsoáról" a „kapitalista nemzet"-re helyezi át, és egyesek megkísérlik a meglevő tipológiát új jellegzetességekkel és kategóriákkal kiegészíteni. Megkülönböztetnek például „szociális szempontból heterogén" és „szociális szempontból homogén nemzetet", ami végeredményben egy és ugyanaz.[4]

A Lenin után következő időszakban, Sztálin nemzetiségi politikájának következtében a nemzet fogalmáról szóló szovjet elmélet terén nagy visszaesés következett be a marxista gondolkodásmódban. Amíg Marx Engels és Lenin a nemzet fogalmát az anyagi elemek alapján közelíti meg, feltárva a társadalmi munkamegosztás és a társadalmi munkamegosztás törvényszerűségeinek jelentőségét, addig Sztálin és a „szocialista nemzet"-ről szóló sztálinista elmélet képviselői a nemzet jelenségét voluntarista, lényegében véve idealisztikus módon, a külső változásokból kiindulva közelítik meg, s szabály szerint olyan változásokból indulnak ki, amelyeknek képzeletük, elgondolásuk szerint lenniük kellene, s nem olyanokból amilyenek azok a valóságban.

A „szocialista" és a „kapitalista nemzetek" közötti különbségeket egyes szovjetunióbeli, illetve más kelet-európai teoretikusok legújabb

munkáikban „az élet gazdasági, szociális, politikai, eszmei-kulturális és erkölcsi-pszichológiai aspektusára”[5] vezetik le, s eközben az internacionalista tényező favorizálására törekszenek. Ezt olyan érvekkel igyekeznek alátámasztani, melyek szerint „nem csak az a nemzeti ami különbözővé teszi a népeket, hanem az is, ami egyesíti őket”.

Ez a szellemi konstrukció, amikor harmonikus viszonyba hozza a nemzetit és az internacionálist, abból az állításból indul ki, hogy — „a szocialista nemzet új típusa biztosítja a felvirágzást, a szabad és sokoldalú nemzeti fejlődést”, valamint, hogy „a munkásosztály pártjának ideológiája és politikája az egész szovjet társadalom fejlődésének döntő tényezője”.[6]

A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet, az „új típusú nemzet” elméleteként abból indul ki, hogy a kapitalizmusban a burzsoázia hozza létre a nemzetet, mert kezében vannak a termelőeszközök, a szocializmusban viszont az állam, mert az a társadalom vagyis a munkásosztály meghatalmazottja, amely a termelőeszközök feletti igazgatást gyakorolja. Ez az elképzelés szerint a nemzet jelenségének lényege a tulajdonviszony, s eközben a tulajdonviszonyokat formaként, s nem pedig — a minden tulajdonforma alapját képező — termelési viszonyként fogja fel. Ezért a nemzetnek a „szocialista nemzet” kereteiben való elméleti magyarázatára tett kísérletek egyértelműen azt állítják, hogy „az új típusú nemzet” a Szovjetunióban az egységes, központosított állami gazdasági rendszerből fejlődik ki.[7] Következésképpen a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet születését szorosan egybefűzik a Szovjetunió első ötéves tervével. Ebből kiindulva részletekbe menően elkészült a „szocialista nemzet” fejlődéséről szóló elmélet, mely szerint „az októberi forrdalomtól a harmincas évekig terjedő időszak a nemzet konszolidálódásának korszaka, majd ezeket az éveket a nemzetek közeledésének korszaka követi”,[8] s ez nem más mint az állami centralizmus erősödésének eszmei racionalizálására tett kísérlet, s egyben a szabad nemzeti fejlődés elkerülhetetlen elfojtása. E séma szerint 1917 és 1937 között létrejött minden szovjet nemzeti és nemzetiségi csoportosulás egységes szociális-osztályjellegű struktúrája, amellyel létrejött „homogenizálódásuk”-nak és a „soknemzetiségű szocialista államban való tömörítésük”-nek az alapja. Az elkövetkező húsz esztendőben pedig kidolgozták és megszilárdították a „szovjet nemzet”-et, az új történelmi közösséget, amely „szocialista nemzetté fejlődött”.

A felsorolt és a hozzájuk hasonló magyarázatok azonosítják a nemzeti és osztálystruktúrát, amelynek kifejezője az egységes, centralizált és homogén adminisztratív struktúra. Eközben nyoma sincs annak, ami a nemzet és a nemzet tulajdonságának lényegét képezi, ez pedig az osztály és az osztályjelleg, s így a homogenizálódás, összeforrás, egybeolvadás stb. látszatát keltik, ami nem más mint az emberi érvényesüléssel kapcsolatos problémák összetett viszonyainak leegyszerűsítése a szocializmusban. Más szóval, a politikai tényező abszolutizálását és tömjénezését, a politikai változásoknak a szociális változásokkal való azonosí-

tását a „szocialista munkásosztály" és a „szocialista nemzet" kategóriájával is kifejezik. A „szocialista nemzet"-ről szóló konceptus logikája a nemzet történelmi feltételezettségéből indul ki, s eközben a feltételezettség és változóság időbeni megfogalmazását megkísérli az osztályjellegű társadalmi változásokhoz idomítani oly módon, hogy azt állítja: a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet közben létrejön az „új típusú nemzet". A nemzet fenomén időrendi fejlődésének mechanikus meghatározása a „kapitalista nemzet"-től a „szovjet nép"-en keresztül a „szocialista nemzet"-ig és az „új típusú" nemzetig terjed.

1.2. A marxizmus és a „szocialista nemzet"

Ebben a kontextusban az „új típusú nemzet"-ről alkotott fogalom helyettesíti az „emberi közösség" marxista fogalmát, amely a régi politikai társadalom osztályjellegű korlátozottságainak túlhaladásával jön létre. Az ezzel kapcsolatos marxista álláspont igen szabatos és világos: hangsúlyozza a belső, osztályjellegű munkamegosztás túlhaladásának — mint a nemzetközi munkamegosztás gyökeres megváltozásának alapját és feltételét képező tényezőnek — fontosságát. Kizárólag ezek szolgálhatnak reális alapul és feltételül, amelyen illetve amelynek közepette megszűnnek a nemzeti ellentétek. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy amíg a munkának osztályjellege van, addig a többletmunkában ott rejlik a nemzeti érdekek alapja és lényege, amely a szocializmusban is a szabad, nemzeti és osztályjellegű fejlődés anyagi forrása.

Az állam és a proletárdiktatúra etatizmuson és bürokratikus centralizmuson alapuló sztálinista felfogása nem juttatja kifejezésre a nemzet gazdasági lényegét. A nemzet e lényegének centralista-adminisztratív elfojtása a „monolitizmus" és a „nemzetek egybeolvadásának" látszatát keltette, s gyakran ezen alapulnak a magukban véve teljesen ellentétes álláspontok. Az egyik szerint a nemzetek egyenrangúak és szabadon fejlődnek, a másik szerint felszámolták a közöttük fellelhető különbségeket, s beolvadtak a „szovjet nép"-be és a „szocialista nemzet"-be. Lényegében azonban a bürokratikus központosított államapparátus egyöntetűségéről van szó, s azt azonosítják a nemzetek kereteiben fennálló és a közöttük uralkodó viszonyokkal. Ez az az alap, amelyen az egységes államban levő egységes nemzetről szóló elképzelések születnek, s amelyek logikája a „szocialista táborra" is kiterjed.

A „szocialista nemzet"-ről szóló elméletnek semminemű alapja és támasza nincs Marx, Engels és Lenin tanításában, azonban annál több közös pontja van és sokban azonos egyes, a II. Internacionálé korából jól ismert revizionisták és opportunisták tanaival.

Így például Bauer, az „ausztromarxizmust" képviselve olyan tézis mellett szállt síkra, mely szerint a nemzetiségi kérdés a gyakorlatban kulturális téren nyer megoldást, s ebből kiindulva leegyszerűsítette a „kulturális nemzeti autonómia" képletére. A „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet számára abban a pillanatban, amint a nemzetet megfosztotta ter-

mészetes gazdasági funkciójától, nem maradt más hátra, mint az, hogy a nemzetet annak etnikai sajátságosságaira, hagyományaira és pszichofizikai tulajdonságaira egyszerűsítse le.

Hasonlatosság van abban is, hogy Bauer úgy vélte, az elsődleges „kommunista nemzet" eredeténél fogva létrejött közösség, majd ezt követően jött létre a kultúrán alapuló nemzet a kultúráért való közösség. Tekintettel arra, hogy a kultúrát az uralkodó osztályok hozzák létre, Bauer szerint a szocializmusban, amikor a munkásosztály maga is bekapcsolódik a kulturális folyamatba, létrejön a „szocialista nemzet" is. A két elmélet között az a különbség, hogy Bauer szerint a nemzetet a kultúra hozza létre, Sztálin és a sztálinisták szerint pedig az állam.

Kautsky, aki fiatal korában elsőként kezdett komolyabban, tudományos alapon foglalkozni a nemzetről szóló marxista elmélet kidolgozásával, nem vallott azonos nézeteket Bauerrel, sőt elítélte annak elméletét. Azonban a „szocialista nemzet"-ről szóló sztálinista elmélet ennek ellenére támaszra talált és azonosította magát Kautsky álláspontjával, amely kilépett a marxizmus keretéből és annak revízióját képezte. Kautsky a modern államot a korszerű termelési módszerekkel hozva összefüggésbe arra a megállapításra jutott, hogy az államnak ahhoz, hogy modern legyen, minél nagyobbnak kell lennie, s ezzel elvetette a nemzetről és a szocializmusbeli nemzetiségi viszonyokról szóló marxista tanítást. Nem helyeselve, hogy Bauer megmaradt a nemzeti problémánál, Kautsky kifejtette az internacionalizmusról szóló tézisét és abban látta a nemzet jövőjét és a nemzeti kérdés megoldását. Ez a tézis arra az elképzelésre támaszkodik, mely szerint a modern kapitalista fejlődés eredményeképpen modern államok és nemzetek jöttek létre, amelyek fejlődése nem arra az időszakra esik. A fejlődés megvalósulásáig követniük kell azok útját és azoknak a kereteiben kell maradniuk, akiknek azt már korábban sikerült megvalósítaniuk. A „szocialista nemzet"-ről szóló sztálinista elmélet sokban Kautsky internacionalizmusára támaszkodik, a különbség csak abban van, hogy Kautsky az ő internacionalizmusát a világpiachoz köti, Sztálin és a nemzetről szóló elmélet sztálinista teoretikusai pedig a „szocialista tábor"-hoz és a „szocialista közösség"-hez.

Karl Kautsky egyik téves kiindulópontja az internacionalizmusról szóló elmélet megalapozásakor abból állt, hogy kizártnak tartotta szuverén nemzeti államok fennállását a szocializmusban, mert tárgytalannak tartotta a nemzeti államra való törekvést a proletariátus győzelmének feltételei között. Szerinte ugyanis a proletariátus győzelmével megszünteti az államot, vagyis annak lényegét — a politikai hatalmat, amelyet a nemzeti burzsoázia tartott kezében. Az ilyen konstrukciók, amelyek a forradalmi elmélet és a forradalmi gyakorlat közötti eltérés talaján jöttek létre, azzal a következménnyel jártak, hogy Kautsky elméletével a szocialista forradalom előestéjén a forradalmi történések perifériájára került, mint ahogyan a „szocialista nemzet"-ről szóló elméletben kifejezésre jutó eszme is a mai világ forradalmi, felszabadító és szocialista átalakulásának perifériájára került.

A nemzetek közeledése objektív folyamat, s ezt gyakran kiemelték Marx, Engels és Lenin, de annak előfeltétele a nemzetek szabad és egyenrangú fejlődése, ami kizárólag olyan feltételek között lehetséges, amikor a munkásosztály nemzete keretében közvetlen rendelkezik a többletmunkával. S ez az, amitől a jelen pillanatban a „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet megalkotói igen messze vannak és ennél fogva olyan mértékben távolodik ez az eszme a marxizmustól, amilyen mértékben közeledik a hegelizmus felé. Amennyiben a nemzet — s erre világosan rámutatott a marxista elmélet — meghatározott objektív anyagi tényezők terméke, akkor annak túlhaladása és új minőségbe való kifejlődése ezeknek az objektív anyagi tényezőknek a túlhaladásától függ. E tényezők közé tartozik a munkamegosztás, az árutermelés és a piac, amelyek ma minden nemzetre és népre jellemzőek, még a legfejlettebb termelő erőkkel rendelkezőkre is. Ha a nemzet jelenségét ilyen feltételek között és struktúrákban is aktualizálják, sőt kiélezik, akkor felvetődik az objektív kérdés — miért nem jelentkezhetne ott is, ahol a feltételek hasonlóak vagy éppenséggel kedvezőtlenebbek, már ami a termelőerők és a társadalmi munkamegosztást illeti.

A „szocialista nemzet"-ről és az „új típusú nemzet"-ről szóló elmélet teret hagy a nemzet fejlődésében és érvényre jutásában jelentkező még két kedvezőtlen irányvonal számára. Ezek egyike: formálisan a marxista tanítás talaján tartózkodni, ugyanakkor elvetni annak lényegét és azt a gyakorlatban használt, de általa tagadott frázisokkal behelyettesíteni.

Sztálin és a sztálinizmus idején a nemzet és a nemzetiségi viszonyok kérdése tabu téma volt, a nemzeti kérdés bármilyen jellegű említését burzsoá nacionalizmusnak minősítették. S ezért a sztálini korszakban a legbrutálisabb megtorlásokkal és üldöztetéssel számoltak le és félemlítették meg mindazokat, akik az ellenállás vagy a nézetkülönbség legcsekélyebb jelét tanúsították a bürokratikus-centralista abszolutizmussal szemben. Szófogadatlannak talált egész népeket telepítettek szét és megszüntették önrendelkezésüket. A második világháború idején, amikor a Vörös Hadsereg már nagyban üldözte az ország területén levő hitlerista hordák utolsó maradványait, deportálták az összes karacsajeveket, a Kalmük Autonóm Köztársaság összes lakosságát, az összes balkáriakat, csecsenceket, ingusokat. N. Sz. Hruscsov erről szólva a XX. Kongresszuson feltette a kérdést: „Hogyan lehet egy egész népet felelőssé tenni ellenséges tevékenységért, a nőket, gyermekeket, öregeket, kommunistákat és komszomolistákat beleszámítva."[9]

A Szovjetunió 1936. évi alkotmánya, amely közismerten sztálinista, a normatívum és a valóság közötti eltérés ritka példája maradt. Mindennemű demokratikus normatív proklamációra olyan megoldást nyújt, amely gyakorlatban megvalósíthatatlan. Abban az alkotmányban például, felsorolják az összes köztársaságot és autonóm tartományt, amelyek 1824-ben, a Szovjetunió létrehozásakor léteztek és jogaikat, amelyek deklaratív módon bővültek. Ugyanakkor leszögezi a következőket:

„A köztársaságok költségvetését mind a bevételekre, mind a kiadásokra való tekintettel a Szövetség Központi Végrehajtó Bizottsága állapítja meg"[10]

A másik irányvonal, egyes szocialista országokban a nemzetek adminisztratív asszimilálása a „szocialista nemzet" létrehozásának örve alatt. Jóllehet ugyanazokból az elméleti tételekből indul ki, ennek az elméletnek a gyakorlati politikai értelme országról országra változik, ami csak megerősíti azt, hogy politikai pragmatizmuson alapszik. A Német Demokratikus Köztársaságban a „szocialista nemzet" fogalma a két német állam fennállásának eszmei megindoklására szolgál a polgári jelszó alapján, amely szerint „egy nemzet — egy állam". A „szocialista" és a „kapitalista nemzet" fennállásáról szóló elmélet szolgál a két német állam létezésének megindoklására. A „szocialista nemzet"-nek tömbjellege van, mert „a szovjet szocialista rendszerhez való tartozás", vagyis a szocialista államok katonai-politikai tömbjéhez való tartozás „a szocialista nemzet" leglényegesebb ismérve.[11] Más szóval, e tömb nélkül nem lehetséges ilyen nemzet létezése sem.

A Német Demokratikus Köztársasággal ellentétben, amelyben lehetetlennek tartják a német „kapitalista" és „szocialista nemzetnek" az egy nemzetbe való beolvadását, Bulgáriában a hangsúlyt az „egységes bolgár szocialista nemzet" létezésére fektetik. E kategória szorgalmazása nem más, mint az ebben az országban élő nem bolgár nemzetek asszimilálásának másképpen történő megnevezése. Ezt az irányvételt olyan elmélettel igyekeznek megindokolni, mely szerint az osztálynak elsőbbsége van a nemzeti jelleg felett, tulajdonképpen azonban a nagybolgár sovinizmusról és hegemonizmusról van szó, amely az említett ország osztálykapitalista múltjára támaszkodik, nem pedig az osztályról és a nemzetekről szóló marxista tanításra. „Ma egyikünk számára sem lehet titok, hogy az összes nemzeti szerencsétlenség és katasztrófa közül, amelyek érzékenyen sújtották népünket az utóbbi évtizdekben, a Balkánon gyakorolt nagybolgár sovinizmus és a szomszédos népek feletti uralom nagybolgár ideológiája és politikája a legjelentősebb. Elengedhetetlenül szükség van arra, hogy vasseprővel kitisztítsuk Augiasz sötét, aljas és szégyenletes örökségű istállóját, hogy megtisztítsuk Bulgária társadalmi politikai horizontját."[12] Georgi Dimitrov egy alkalommal az őt végtelenül gondba ejtő nagybolgár nacionalizmusról szólva a következőket mondta: „A nagybolgár nacionalizmust a második világháborúban nem érte döntő csapás", mint ahogyan az Jugoszláviában történt, amikoris Jugoszlávia népei fegyverrel a kezükben felszámolták a nagyszerb csetnikek, illetve a nagyhorvát usztasák ideológiáját. Ezzel ellentétben a nagybolgár nacionalizmus még intenzívebbé vált és mély gyökeret eresztett, még a Bolgár Kommunista Pártra is hatást gyakorolva.[13] A nemzeteknek a „szocialista nemzet" létrehozásának örve alatt történő asszimilálása a dörgő szózatok ellenére is a „szocialista közösségbe" tartozó egyes országok közötti viszonyok rendezésének akadályává válik.

Az átmeneti időszak sokkal összetettebb mint ahogyan azt egyes leegyszerűsített etatista-szocialista elméletek igyekeznek beállítani. Holott éppenséggel ez az összetettség és az új, valamint a régi átszövődése képezi az átmeneti időszak lényegét. Emiatt a történelem a forradalmi erőket felelősségteljes elméleti és gyakorlati feladatok elé állította az átmeneti időszak népei és nemzetei közötti termelési és általános viszonyok fejlődésének terén. Ha abból indultunk ki, hogy a nemzetiségi kérdés az átmeneti időszak ellentmondásainak része, akkor éppen a nemzet az a forma és potenciál, amely arra szolgál, hogy ezeket az ellentmondásokat könnyebben legyőzzék és túlhaladják, de csak a tényleges szocialista demokratizmus, egyenrangúság és szolidaritás feltételei közepette.

Az össz forradalmi tapasztalat és gyakorlat arra utal, hogy a nemzet a tényleges küzdőtér, melyen a munka gazdasági felszabadításáért folyik a harc és ezért az elsősorban a szocializmus létrejöttének forrása, nem pedig terhe, mint ahogyan az a szocializmusról alkotott leegyszerűsített sztálinista-etatista vízióból kitűnik. A nemzet nem érvényesülhet és nem fejlődhet, ha nem tartja tiszteletben sajátságait a munka termelékenységének területén, s ha nem vállal felelősséget fejlesztéséért és beépüléséért a világgazdaság magasabb szintű termelékenységébe. Ha a gazdasági rendszer olyan irányzatot vett, hogy a nemzet a termelés és a fogyasztás alapjának belső viszonyai között jön létre, az még nem jelenti azt, hogy gazdaságilag zárt nemzet alakult ki. Ennek értelme valójában a termelés társadalmi jellegének természetes létrejötte a gazdasági kényszer hatása alatt — vagyis a gazdasági offenzíva közepette, az arra való alkalmassá válásban —, mint a termelés koncentrálódása a szélesebb és nemzetközi munkamegosztás alapján... Ez lehet az emberi közösség szélesebb integrálódásának alapos előkészítését szolgáló módszer, azé, a közösségé, amely a fejlett termelési erőkre és a társadalmi változásokra alapozva lehetségessé és reálissá válik.[14]

A gazdasági komponens és tartalom eltávolítása a nemzet funkciójából nem más mint annak lekicsinylése és tagadása. Ezzel tulajdonképpen teljesen elködösítik a nemzetiségi kérdést és megteremtik a legszélesebb körű lehetőséget a vele való visszaélésre a modern politikai gyakorlatban.

Azok a körülmények amelyek közepette megoldódik a többletmunka és a szükséges munka közötti ellentétes viszony, meghatározzák a munkásosztály és a nemzet szerepét és mindazokat az irányzatokat, amelyek ezekből a viszonyokból erednek az átmeneti időszakban, vagyis a szocializmusban. Az etatizmus — mint az eme ellentmondások felszámolásának törvényszerű tendenciájával szembeni ellenállóképesség hiánya — egyaránt az osztály és a nemzet passzivizálódásához vezet, holott azok döntő szerepe nélkül szemmel láthatólag nem lehet a szocializmusban sikerrel túlhaladni ezeket az ellentmondásokat. E helyzet második következménye annak az erőnek a glorifikálása és „istenítése" amely ezt a funkciót magára vállalja, ez pedig az állam. Abban a pillanatban, amikor a centralista felépítésű állam átveszi a nemzet gazdasági funkcióit,

akkor arra kényszerül, hogy a nemzet „elködösített" jelenségével saját bel- és külpolitikai szükségletei szerint manipuláljon.

A nemzet gazdasági funkciójának a háttérbe szorítása után Sztálin a nemzetiségi kérdés lényegét a gyarmaturalom alatt élő népek és a függőségben élő nemzeteknek az imperialista burzsoá uralkodó nemzetekkel szembeni harcában látta. E konstrukció a továbbiakban így néz ki: „A gyarmatokon leigázott tömegek a parasztok tömegei, tehát a nemzeti kérdés tulajdonképpen nem más mint parasztkérdés, s az imperializmus elleni harcba bevont paraszttömegek a proletárforradalom szövetségesei".[15] E logika szerint a proletárforradalom politikai győzelme egymagában az új nemzet létrejöttét jelenti. Az pedig már csak magától értetődő, hogy az ily módon létrejött nemzetről, miután elismerték történelmi feltételezettségét, időről-időre tanácsos kvalifikációkat adni, amelyeket korábban és ma is a „szovjet nép", a „szocialista nemzet" az „új típusú nemzet" stb. kategóriákkal illetnek.

Az elméleti vitákban a „szovjet nép" fogalmát úgy határozzák meg, hogy az „az emberek történelmi, szociális és internacionális közössége, azoké az embereké, akiknek egységes, a társadalmi tulajdonon, gazdaságon alapuló hazájuk és területük, szocialista tartalmú kultúrájuk, nemzeti nyelvük és a nemzetek közötti közlekedésben használt nyelvük van, amely a föderatív össznépi államuk és a közös cél — a kommunizmus kiépítésére irányuló közös cél — alapján, valamint a szocialista átalakulás és a dolgozó osztályok és rétegek, nemzetek és nemzetiségek közeledése alapján jött létre".[16] A „szovjet nemzet" e jellemvonásainak összessége nem más, mint az etatisztikus-bürokratikus szocializmus megjelenési formája, amely számára a többnemzetiségűség zavaró körülmény, mivel egyöntetűségre törekszik.

A „szovjet nemzet" definíciója szemmel láthatólag kiegészíthetné és kielégíthetné a belső centralisztikus-etatisztikus rendszer szükségleteit, ennek szemszögéből szükségtelen nyomozni a „szocialista nemzet" meghatározása után. Az pedig, hogy az utóbbi időben mégis ilyesmi folyik, az annak tudható be, hogy szükség van rá a „szocialista tábor" homogenizálása céljából. A „szocialista nemzet" fogalmának kutatása szemmel láthatólag nem a kutatásra és az elmélet továbbfejlesztésére irányuló tudományos igyekezet, hanem elsősorban annak elhomályosítására és tagadására irányul. Ez az alapgondolat elsősorban abból indul ki, hogy „a nemzet az embereknek a kapitalista termelési módjára jellemző szervezete, míg a szocialista termelési módot az emberek internacionalista szervezkedése jellemzi". A nemzet fogalmának az internacionalistával való felcserélése a „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet keretében nem más, mint a „táborban" fennálló viszonyok racionalizálására tett kísérlet, s e viszonyok perspektívájának megnyitása az egységes „szocialista nemzet" keretében. Ezért ennek az elméletnek az érvényesítésére irányuló erőfeszítésekben úgyszólván kivétel nélkül aláhúzzák, hogy: 1. a „szocialista nemzet" a „kizsákmányoló osztályok felszámolásából" eredő közösség; 2. a „szocialista nemzet" minőségileg új emberi közösség,

amelynek a régi nemzeti közösség fennmaradt etnikai sajátosságaitól eltekintve radikálisan megváltozott egész anyagi és szellemi élete a szocialista internacionalizmus elvével összhangban; 3. a „szocialista nemzet" „monolit", „szociális szempontból homogén", „új és magasabb rendű" emberi közösség amelynek életmódja és sajátosságai sokban különböznek a többi „hagyományos" és elavult nemzetekétől. Ez különösképpen a következőkben nyilvánul meg: minden baráti osztály és társadalmi csoport tényleges egységében, amely alapján végbement minden nemzet egybeolvadása a munkásosztály vezetése alatt; minden szociális és nemzeti folyamat „szigorúan tudományos", a kommunista párt és a szocialista állam általi irányításában; közös ideológiában; a szocialista hazaszeretet és az internacionalizmus harmonikus kapcsalatában; a „szocialista közösség"-hez való tartozás érzésében. Ebből a mechanikus konstrukcióból és összevonásból kitűnik, hogy a bürokrata monopolizmus számára csak egy abszolutizált és átfogó érdek fikciója felel meg. Ezek az elméletek szerint a nemzetek integrálódása, illetve szabad fejlődése olyan folyamatok, amelyek egymást okvetlenül kizárják. Végeredményben minden arra irányul, hogy megindokolja a Szovjetuniónak a „szocialista táborban" betöltött azon helyét, amelyet az orosz nép tölt be a „szovjet nép" keretén belül. Más szóval a „szovjet nép" és a „szocialista nemzet" olyan fogalmak, amelyek megjelölik a nemzetek helyét és perspektíváját az etatista szocializmusban. E feltételek között a meglevő nemzetek helyzetének lényeges alkotórésze a legnépesebb nemzet dominációja, amellyel velejár más nemzetek fokozatos asszimilációja is. E távlatnak az alternatívája kizárólag az lehet, hogy a demokratikus szervezettség közepette a munkásosztály közvetlenül dönt saját és nemzeti fejlődésének feltételeiről. Egyébként az alárendeltség és a hegemónia olyan abszurdumokba csap át, amelyekkel egyes szovjet teoretikusok munkáiban találkozunk. Szerintük a nemzetek döntéshozatalára kihatással van a vezetők személyi tulajdonsága s más országok „tárgyilagosabban" véleményt mondhatnak arról, hogy mi képezi egy ország nemzeti érdekét. E teoretikusok szerint a gyakorlat „újszerű módon" veti fel a nemzeti szuverenitás kérdését, mégpedig azért, mert a szocialista országok államközi együttműködésében „megnövekedett a transznacionális tevékenység jelentősége, s az megköveteli a nemzeti érdekek alárendelését".[17]

Mindennek az a lényege, hogy a „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet értelmi kuszaság, amely a sztálinista korszak etatista-bürokrata elhajlásának következménye, s kísérlet arra, hogy marxista pozíciókról megmagyarázzák ezeket a deformációkat. A „szocialista" meghatározás szemmel láthatóan nem vonatkozik a nemzet fogalmára, hanem egy bürokratikus szerkezetről van szó. Ezért ezzel az elmélettel sok olyan kérdés és probléma körüli vita került gyújtópontba, amelyekkel annak idején Marx, Engels és Lenin is találkoztak. Ezek pedig az osztály- és a nemzet viszonya, a nemzet és az internacionalizmus, az önállóság, egyenrangúság és a szocialista szolidaritás stb. Jóllehet megváltozott feltételek

között ugyan, de a szocialista országokban a bürokrácia utánozza a burzsoázia azon magatartását és álláspontjait, amelyeket Marx, Engels és Lenin bírált.

E jelenség megjelenésének veszélyét sejtve Lenin az októberi forradalom győzelme után, A „baloldaliság" a kommunizmus gyermekbetegsége című munkájában 1920-ban az orosz forradalom egyes alapvető vonásainak univerzális jelentőségéről beszélt, de valamivel azt megelőzően a Bolsevik Párt VIII. Kongresszusán még arra is rámutatott: „Nevetséges lenne a mi forradalmunkat minden ország számára egyaránt érvényes eszményképpé kikiáltani, beképzelni azt, hogy az egy egész sor zseniális felfedezést tett és hogy a szocialista újdonságok egész tömegét vezette be... Mi gyakorlati tapasztalatra tettünk szert az országban levő kapitalizmus megdöntésére irányuló első lépésekben, a proletariátus és a parasztság különleges viszonyai közepette. Ezenkívül semmi más nincs. Amennyiben békának tetetjük, felfújjuk magunkat, nevetségessé válunk az egész világ előtt. Közönséges dicsekvőkké válunk".[18]

Sztálin már 1936-ban kihirdette, hogy a Szovjetunióban alapjában véve már kiépítették a szocializmust. A mai szovjet teoretikusok szerint a jelenlegi szovjet társadalom fejlett szocialista társadalom, amely a kommunizmusba tér át. E társadalom lényeges tulajdonsága a jelenkori szovjet elmélet szerint az össznépi állam. A termelők szabad társulásáról és az eszközök feletti hatalmáról szó sincs. Ellenkezőleg, olyan álláspontok is kifejezésre jutottak, melyek szerint a szocializmus és az önigazgatás összeegyeztethetetlenek, ugyanakkor az elkövetkező kommunista korszakbeli kommunista társadalmi önigazgatásról beszélnek. E vélemények szerint a kommunizmus felé a következő két, kimondottan politikai mozgatóerő segítségével haladunk — össznépi társadalom és össznépi párt. Ezen elméletek szószólói az említettek segítségével lényegében csak azt bizonyítják, hogy azok olyan társadalmi struktúrák és viszonyok fenntartására szolgálnak, amelyekben nekik döntő pozíciójuk van. Velük kapcsolatban el lehetne mondani azt, amit Marx mondott már Hegel, állam és jogfilozófiájának bírálatában: „A bürokrata szellem teljesen jezsuita, teológiai. A bürokraták az állam jezsuitái és az állam teológusai. A bürokrácia a papság állama. Tekintettel arra, hogy a bürokrácia lényegénél fogva „állam mint formalizmus", az azonos azzal a célja tekintetében is...

A bürokrácia önmagát tekinti az állam végső céljának. Mivel saját „formális" céljaiból alapozza meg önmaga tartalmát, az mindenütt összeütközésbe kerül a „reális" célokkal... Az állam céljait a bürokrácia céljaivá változtatják avagy a bürokrácia céljait az állam céljaivá.

A bürokrácia a reális állam melletti imaginárus állam, az állam spiritializmusa... Birtokolja az állam lényegét, a társadalom szellemi lényegét, az az ő magántulajdona. A bürokrácia általános szelleme titok, misztérium, amelyet annak szárnyai alatt hierarchiával őriz, kifelé pedig zárt jellegű rétegnek tünteti fel magát. A tekintély képezi tehát tudásának alapelvét, a tekintély idolátriája pedig a mentalitását.

Magában a bürokrácia belsejében a spiritializmus piszkos materializmussá válik, a passzív megcsontosodott alázatosság materializmusa, elvekkel, ideákkal és hagyományokkal megszilárdítva. Ami pedig az individuális értelemben vett bürokráciát illeti, számára az állam céljai önös célok: a hivatali megbízatások felosztása a legmagasabb megbizatások szintjén, a kerrierizmus alapjaként.[19]

Az a tény, hogy a nemzet fogalmáról beszélnek és beszélni kell, ha másképpen nem, a „szocialista nemzet" palástja alatt, az arra utal, hogy ez egy létező fenomén, s hogy ezzel ajánlatos foglalkozni, más kérdés, hogy milyen módon. Ha már ez így van, akkor teoretikusai, miután mellőzték a nemzet lényegét, gazdasági lényegét, akarva nem akarva azon renegátumok pozícióira süllyedtek, amelyekkel Lenin olyan csodálatra méltóan harcolt és leszámolt.

Amikor a nemzeti fenomén gazdasági lényegéről van szó, — ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a többletmunkáról —, arról a többletmunkáról, amelyért a törzsektől és a törzsszövetségektől kezdve a népeken, államokon és nemzeteken keresztül napjainkig és manapság is, továbbá a távoli jövőben is harcolnak majd — akkor Sztálin követői meghatározott értelemben elvégezték tanításaik revízióját, sőt még messzebbre mentek. Ugyanis a nemzetről szóló definíciójából amelyet még az októberi forradalom előtt konstruált, pontosabban 1919-ben állított fel, elhagyták a gazdasági összefüggőség, a nemzet gazdasági integrációjának elemét. Jóllehet ez az elem magában Sztálin definíciójában is felszínes és nem nyugszik tudományos alapokon, mert ő nem veszi figyelembe azoknak a tényezőknek a teljességét, amelyek a társadalmi fejlődés meghatározott fokán feltételezik a munka társadalmi megosztását. Ehelyett a gazdasági tényezőt inkább vulgáris materialista módon fogja fel, de még ilyen formában is, amennyiben az megmaradt volna a „szocialista nemzet"-ről szóló elméletekben, valamilyen lehetőséget nyújtana az objektív vitára. Így azonban, a gazdasági tényező teljes elhagyása a „szocialista nemzet" definíciójából, teoretikusait közelebb hozza vagy azonosítja az ausztromarxistákkal, akik a nemzetet a kulturális-nyelvi jelenségre egyszerűsítik le. Ily módon születik meg az a furcsa konstrukció, amelyben a „szovjet nép" termelési- és munka- vagyis gazdasági-osztályjellegű kategória, míg a „szocialista nemzet" az etnikai-kulturális keretek között marad. Ezért a nemzet nyelve „otthoni", mellékes nyelv; a hivatalos, vagyis a „szovjet nép" nyelve pedig az orosz. Más szóval, ha a nemzetnek nincs gazdasági funkciója, akkor annak arra sincs szüksége, hogy másokkal a saját nyelvén vagy azon a nyelven közlekedjen, amelyet e célra maga választ meg. Lenin már 1913-ban, a „kulturális-nemzeti autonómiáról" folyó vitával kapcsolatban a következőket mondotta: „Amíg különféle nemzetek egy államban élnek, addig azokat összefűzik a gazdasági, jogi és a gyakorlati élet szálainak milliói, milliárdjai". Ugyanebből az alkalomból az orosz nyelv rákényszerítése elleni határozott harcában ezt mondotta: „Nekünk nincs szándékunkban senkit sem ütleggel kényszeríteni a mennyországba, mert az ütleg ki-

élezi a gyűlöletet, milliónyi új torzsalkodást vált ki, fokozza az ingerültséget, az egymás közötti meg nem értést... A demokratikus államnak feltétlenül el kell ismernie a különféle nyelvek használatának teljes szabadságát és el kell vetnie egyetlen nyelv bármilyen jellegű kiváltságát".[20]

Lenin eltökélten síkraszállt azért, hogy a nemzetek jogainak érvényre kell jutniuk és mindenki kiváltságai már a burzsoá társadalomban megszűnjenek a munkásosztály és a forradalmi erők akciója és nyomása által. Ebből megállapíthatjuk, hogyan képzelte el e viszonyokat a szocialista társadalomban: „A kapitalista társadalom gazdasági fejlődése világszerte példákkal szolgál nem eléggé fejlett nemzeti mozgalmakról, több kisebb nemzetből vagy a kisebb nemzetek kárára létrejött nagy nemzetekről; példa van továbbá a nemzetek beolvadására is. A burzsoá nacionalizmus elve a nemzetiség általában vett fejlődése. Ebből ered a burzsoá nacionalizmus kizárólagossága, a kiút nélküli nemzetiségi torzsalkodás. A proletariátus viszont nem hogy védelmezné minden nemzet nemzeti fejlődését, hanem ellenkezőleg, arra inti a tömegeket, hogy óvakodjanak az ilyen illúzióktól, védelmezi a kapitalista forgalom legteljesebb szabadságát, üdvözli a nemzetek mindennemű asszimilációját, kivéve az erőszakkal történőt, illetve azt, amely kiváltságokra támaszkodik.[21]

Leninnek a nemzet fogalmáról szóló tanítását ért durva revízió Sztálin idejében történt, és a nyelv kérdésére vonatkozott. Ez a revízió abban nyilvánult meg, hogy ő funkciómegosztást végzett oly módon, hogy a nemzeti irodalmaknak meghagyta a nemzeti nyelvet, az oroszt viszont dekrétummal a nemzetek közötti közlekedés nyelvének, azaz a nem orosz népek második „anyanyelvének" hirdette ki.

Lenin az ilyen irányú törekvésekről még az októberi forradalom előtt a következőket írta: „Amennyiben megszűnik bármilyen kiváltság, valamelyik nyelv használatának valakire történő ráerőltetése, akkor minden szláv nép könnyen és gyorsan megtanulja majd megérteni egymást és nem fog rettegni attól a „szörnyű" gondolattól, hogy a közös parlamentben különböző nyelven tartott beszédeket kell hallgatnia. A gazdasági tevékenység fogja majd meghatározni az adott országnak azt a nyelvét amelynek ismerete a többség számára hasznos a kereskedelmi áruforgalom érdekében. Ennek meghatározása — ha azt önkéntesen elfogadják a különféle nemzetek tagjai —, annál szilárdabb lesz, minél gyorsabban és szélesebb körben történik az meg, és annyival közvetlenebb lesz a demokratizmus."[22]

Lenin következetes marxistaként szilárdan meg volt győződve arról, hogy az anyagi feltételek fogják megtalálni a gyorsabb és legegyszerűbb megoldásokat, amennyiben ezeknek a megoldásoknak az útjából eltávolítják a hegemonizmust, az agressziót, az egyenrangútlanságot, amely annak közös nevezője, tekintet nélkül arra, hogy egyénekről, szociális csoportokról vagy nemzetekről, avagy a kiváltságok más módon történő megőrzéséről vagy megszerzéséről van szó. E kontextusban Lenin kizárólagosan ellenezte az államnyelv bevezetését abból kiindulva, hogy Oroszország lakosságának több mint háromnegyede szláv rokon népek-

hez tartozik, akik szabad iskoláztatás, nemzeti egyenrangúság és a fejlett gazdasági forgalom feltételeinek közepette könnyen megértenék egymást a nyelvi közlekedésben azon a módon, amelyet szabadon választottak meg minden rájuk erőszakolt államnyelv nélkül.

Lényegében véve, ha eltekintünk a nemzet gazdasági funkciójától, akkor a „nemzetek közötti kommunikáció" nyelve nem más, mint az állami és pártbürokrácia, értelmiség, s különösen a technokrácia kiváltságos rétegei kommunikációjának nyelve. A Prakticizmus a nemzeti kérdésben című cikkében Lenin ezt írja: „Minden burzsoázia a nemzeti kérdésben vagy a saját nemzetének kiváltságára vagy a kizárólagos haszonra törekszik, s számukra ez praktikus is. A proletariátus ellenez minden kiváltságot, szembeszáll minden kizárólagossággal. Megkövetelni tőle a prakticizmust, nem jelent mást mint a burzsoázia pórázára kerülni, opportunizmusba esni... A burzsoáziát legjobban ennek a követelménynek a „megvalósíthatósága" érdekli — s ebből ered az állandó politikai kiegyezés más nemzetek burzsoáziájával a proletariátus kárára. A proletariátus számára fontos, hogy osztálya helyzetét megszilárdítsa a burzsoáziával szemben, s hogy a néptömegeket a „szabad, következetes demokrácia és szocializmus" szellemében nevelje.[23] Már az első pillantásra látszik, hogy ezek a figyelmeztetések mennyire hasonlóak azokhoz, amelyeket ugyanazoknál az okoknál fogva a bürokráciához is intézhetnének a „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet keretében. Ez az elmélet sokban hasonló Gomplowitz elméletéhez, mely szerint a nemzet tagjai közé tartoznak egy állam összes állampolgárai a feudális „Cuius religio eius natio" mércéi alapján, vagy Karl Renner álláspontjához, aki azoknak az embereknek a szövetségét tartotta nemzetnek, akik egyformán gondolkodnak és beszélnek. A nemzetről szóló jelenkori „táborbeli" elméleteknek ugyancsak sok hasonlatosságuk van a II. Internacionálé, s különösképpen annak vezető személyisége, Karl Kautsky állásfoglalásával. Kautsky — azoknak a tényezőknek a megindoklásához hasonlóan, amelyek a „szovjet nép" létrejöttére kihatással voltak —, jómaga is beszélt a kisebb nemzeteknek a nagyobbakba való beolvadásáról a következő feltételek között: külső ellenség; az árutermelés és a kereskedelem természete a következtében. A kettő között az a különbség, hogy Kautsky a gazdasági hatalomból indult ki, míg a sztálinizmus a bürokratikus, politikai monopoliumból. Kautsky, valamint a II. Internacionálé befolyásos személyiségeinek nemzeti nihilizmusa sokban hasonló a „szocialista nemzet" teoretikusaiéhoz. Ezek szerint a „szocialista nemzet"-ről szóló viták túlhaladják a jelenkori marxista elméleti viták kereteit.

A marxista szemlélet szerint a nemzet a történelmi funkcióit teljes egészében csak a fejlett demokratizmusú szocialista társadalomban fejlesztheti ki, s ezzel ezek a funkciók történelmileg kimerülnek a hagyományos értelemben vett nemzet pedig túlhaladja önmagát. Más szóval, a nemzet csakis olyan mértékben fejleszti és meríti ki a végsőkig történelmi szerepét, amilyen mértékben a munkásosztály megvalósítja ugyanazt. Ebből eredően, a nemzet és a munkásosztály a történelem színpadán mindad-

dig nem tud teljes mértékben érvényesülni és funkciója értelmét megmutatni, amíg a kapitalista viszonyok és ellentétek, illetve az átmeneti időszakban az etatista-bürokrata közvetítés, fojtogatják őket.

1.3. Október szelleme és Lenin műve

A nemzetiségi viszonyok bürokrata-etatista korlátozottsága és a nemzetiségi viszonyok idillje attól a pillanattól kezdve, amikor megszűnik a burzsoázia politikai hatalma, s egyes teoretikusok abbeli igyekezete, hogy mindezt megindokolják és megörökítsék a „szocialista nemzet"-ről és a „szovjet nép"-ről szóló elméletekkel — a helyzetnek és a fejlődésnek csak egyik, tehát nem abszolút oldalát képezik azokban az országokban, amelyekben az ilyen elméletek születnek. Az ilyen szellemi állapot olyan időszakhoz kötődik, amely sok mindenben különbözik a maitól. Gyökerei az általános elmaradottsághoz, fejletlenséghez és különleges nemzetközi feltételekhez nyúlnak vissza, amelyek törvényszerűen szülték és termelték újra a bürokratizmust és az etatizmust és az azoknak megfelelő politikai ideológiát és elméletet. Azóta hatalmas, mennyiségi és minőségi változások történtek, ami egymagában véve elegendő ok és magyarázat az új eszmékre, új ismérvekre és az örök érvényűnek tartott viszonyokkal és ideológiákkal szembeni ellenállásra.

Az októberi forradalomtól a mai napig hatalmas strukturális változások mentek végbe a szocialista forradalom győzelmének és a Szovjetunióban folyó szocialista építésnek eredményeképpen. „A Szovjetunió megalakítása óta eltelt időszakban a gyáripari termelés háromszázhusszorosára növekedett meg. Ma már egy hónap alatt a szovjet ipari termelés több terméket állít elő, mint az egész 1940-es esztendőben."[24] Hatalmas fejlődés és változás ment végbe a korábban legelmaradottabb külterületeken is. „Példaképpen elegendő megemlíteni, hogy a teljesen írástudatlan emberek arányszáma a húszas években a közép-ázsiai köztársaságokban 90—96, Kazahsztánban pedig 82 százalékos volt. A szociális felépítés valójában feudalista volt... A Szovjetunió fennállása óta Kazahsztán ipari termelése meghatszázszorozódott, a Tadzsik SZSZK-ban több mint ötszázszorosára növekedett, Kirgíziában 400-, Üzbegisztánban 240-, Türkméniában pedig több mint 130-szor nagyobb.[25] Az ilyen ütemű anyagi fejlődést epohális változások kísérték az élet más területein is. A többletmunkával való állami-centralista rendelkezés a forradalom előtti korszakhoz képest óriási eredményekkel járt, amelyek a nemzeti életnek a centralista állammal való fedezésével azt a lászatot és illúziót keltették, hogy a nemzeti kérdés mindörökre meg van oldva.

A végrehajtott strukturális változások és a sztálinista rendszer közötti ellentmondások az SZKP XX. Kongresszusán robbantak ki. Ez annak a jele volt, hogy egy mélyreható szocialista forradalomban megsemmisíthetetlen Október szelleme és Lenin műve. A „szocialista nemzet"-ről és a „szovjet nép"-ről szóló legújabb elméleti viták is bizonyítják október szellemének és a nagy Lenin művének életerejét és örökéletűségét.

Azserbajdzsán, Üzbegisztán, Litvánia és Észtország egyes tudósai a „szocialista nemzet"-ről szóló viták alkalmával a nemzeti sajátosság jelentőségéről szólva kifejezett hangsúlyt fektettek arra az állításra, mely szerint „eme sajátosságok elismerésétől függnek a nemzetek közötti viszonyok". Mások viszont az egységes „szocialista nemzet"-ről szóló elmélettel szembehelyezkedve azt állítják, hogy „empirikusan létezik a nép mint a szocialista nemzetnél általánosabb kategória s ezt a Szovjetunió, valamint az „azerbajdzsáni és örmény népek" a létezésével igyekeznek bizonyítani. A Kazáni Egyetem kiadványában egyes tudósok (Szadikov, Jenalejev stb.) bírálatot jelentettek meg a korábbi erőszakos asszimilációs politikája — ez pedig a nagyorosz sovinizmus szinonímája — ellen. Ennek keretében dr. Zimanasz leninista határozottsággal védte a tézist, mely szerint „az internacionalizálódás nem lehet csak a párt által dirigált folyamat, hanem a tömegek alkotó művének és érdekének kell lennie, nem lehet mesterségesen serkenteni és összhangban kell lennie meghatározott objektív feltételek megvalósításával." A mesterséges serkentés és internacionalizmus helyett egyes tudósok egyre inkább a nemzetek közötti bizalom és egyenrangúság lenini módon történő ápolása mellett szállnak síkra. Egyes szovjet köztársaságokban más tudósok és aktivisták is rámutatnak a következetesebb viszonyok és a nemzeti öntudat sértetlensége tiszteletben tartásának szükségességére.

A mai idők annyiban különböznek a sztálinista korszaktól, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban mindinkább érvényre jutnak a marxista eszmék és fejlődik a marxista gyakorlat, s ennek megfelelően egyre inkább érvényre jut a nemzet marxista lényege és a nemzetek egyenrangúsága. A szocializmusba vezető utak különbözősége már régóta nem csak lehetőség vagy szükséglet, hanem valóság és a különféle nemzetek és országok dolgozóinak forradalmi gyakorlatává vált. Ebben az általános folyamatban nagy erővel tört fel a kommunista pártok egyenrangúságának eszméje, legyűrve azt a megcsontosodott hiedelmet, hogy vannak vezető pártok és államok, amelyeket utánozni és hallgatni kell.

A sztálinista-pozitivista dogmatizmus éles összeütközésbe került azokkal a mozgalmakkal, amelyek felismerték, hogy harcuk és akcióik sikere attól függ, miként viszonyulnak a nemzethez mint történelmi képződményhez. Ezért sok párt és mozgalom programjának és platformjának kiindulópontja és felismerése, hogy a munkásosztály érdekei nemzetének kereteiben vannak, s hogy az csak azon a terepen számolhatja fel a kizsákmányolást, továbbá, hogy a tényleges internacionalizmus előfeltétele a teljes egyenrangúság.

Már 34 évvel ezelőtt mondotta Palmiro Togliatti, az olasz kommunisták vezetője a Nápolyban tartott nagygyűlésen: „Mi a munkásosztály pártja vagyunk; nem tagadjuk és sohasem fogjuk tagadni ezt a minőségünket. Természetesen a munkásosztály sohasem állt a nemzet érdekein kívül. Tekintsetek vissza a múltba, emlékezzetek vissza a nemzeti megújhodásra, amikor a munkások kis csoportja egymástól elválasztva éltek minden politikai öntudattól megfosztva. Ezekből a csoportokból

kerültek ki a leghősiesebb harcosok, a külföldi domináció ellen városokban és falvakban dúló, a haza felszabadításáért folyó harcokban. A munkások és az iparosok a legkiemelkedőbb értelmiségiekkel vállvetve a nemzeti felszabadulásért folyó ellenállási mozgalom lelkét képezték. A munkások és az iparosok megtalálhatók voltak Garibaldi légióiban, mindenütt találkozunk velük, ahol harcolnak és az életet áldozzák fel a szabadságért és a haza függetlenségéért. Mi átvesszük a munkásosztály eme hagyományait. Mi magunkévá tesszük az olasz szocializmus, e nagy tömeg hagyományait, amely a politikai színtérre lépve, a dolgozók érdekeit és jogait valamint azt követelve, hogy az országirányításban a nép foglalja el azt a helyet amely őt megilleti — betöltötte a felépülés, az egész olasz élet újjáépítésének, felélénkítésének nagy nemzeti funkcióját.

Mi felvesszük és magunkévá tesszük a nemzeti érdekek zászlaját, amelyet a sárba tiport és elárult a fasizmus, s eltávolítjuk a kriminális fasiszta ideológiát és imperialista, rablógyilkos, végzetes terveit miközben kiirtjuk Mussolini zsarnokságának mnden gyökerét. A nemzeti életnek új tartalmat adunk, amely megfelel a munkástömegek szükségleteinek, érdekeinek és törekvéseinek."[26]

A Román Kommunista Párt Történelmi Intézetének Anale de istorie című folyóirata 1977. augusztusi számában ezt írja: „A nemzetközi munkás- és kommunista mozgalomban előállt új helyzet hatályon kívül helyezte a szocializmus „monolitizmusáról" és „egységes modell"-jéről szóló korábban érvényben levő ideológiát... A nemzetközi munkásmozgalom a múltban olyan dogmatikus eszmei rendszerektől volt terhes, amelyek egy vezető központhoz voltak kötve és amikor gyakorlattá vált, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban előfordult kérdések megvitatására és fejtegetésére tett minden kísérletet elítéltek... A jugoszláv út „jelensége és esete", az „olasz történelmi kompromisszum", a franciaországi „nemzeti színezetű szocializmus", az „eurókommunizmus" ma semmiképpen sem nevezhetők „eretnek utaknak", mert ezek a stratégiák a saját nemzeti út szabad megválasztásán alapulnak".[27]

A nemzeti individualitást fojtogató bürokratizmussal és centralizmussal szembeni ellenállás korunkban egyre jobban terjed az úgynevezett burzsoá demokrácia egyes rendszereiben, Pierre Fougeyrollas erről nem régen így írt: „Franciaországban a burzsoázia kiélezte a régi monarchia centralizmusát, felhasználva a napoleoni prefekturális szervezés eszközeit, az pedig arra törekedett, hogy a hexagon nemzetiségeit, amelyeket mint olyanok nem ismerhetnek el, helytelenül — oly módon kezeljék, mint az egységes francia nép részeit, vagyis úgy, mint az „egy és osztathatlan" Köztársaság elidegeníthetetlen területi egységeit (departman). Kiderült tehát, hogy a franciaországi forradalmi mozgalom jövőjét ezentúl a megoldatlan és rejtett nemzetiségi kérdések fogják megterhelni. A bretagneiek, opsotineiek, baszkok, katalónok, korzikaiak, elzásziak etnikai-kulturális, gazdasági és politikai felszabadításának problémája, a fran-

ciaországi forradalmi osztályok harca globális fejlődésének általánosabb problémája felé fordul."[28]

Az ellenállás, amelyet Sztálinnal szemben tanúsított Josip Broz Tito és a JKSZ három évtizeddel ezelőtt, az nem csak a szocializmus, hanem a marxista gondolkodásmód fejlődése új szakaszának kezdetét jelentette. A jugoszláv népfelszabadító harc, a szocialista forradalom és építés sajátosságai olyan alapok, amelyekről pozitív bírálat hangzott el a sztálinizmus, a bürokratizmus, valamint a kommunista pártok és a szocialista országok közötti egyenrangútlanság számlájára. Az 1948-as esztendőtől kezdve, amikor lángra lobbant a JKP illetve a JKSZ Sztálinnal szembeni ellenállása és mindaz ami azóta történt és megváltozott a forradalmi munkásmozgalomban a világon, az kifejezésre jutott az európai kommunista és munkáspártok 1976-ban tartott berlini értekezletén. Az, hogy a nemzetközi, politikai és gazdasági viszonyok úgyszólván minden régi értéke felbomlott vagy erróziós folyamatban van, valamint az a tény, hogy az új megoldások senkinek, egyetlen társadalmi erőnek vagy osztálynak sincsenek keze ügyében, olyan tényezők, amelyek fokozzák a bizonytalanságot a további fejlődés biztosabb előrejelzése tekintetében, s ugyanígy a legszélesebb társadalmi és politikai erőknek fontos tényezőjévé válnak a megfelelőbb optimális megoldások keresésében, azokra a kérdésekre szolgáló feleletek utáni kutatásban, amelyek a világban manapság minden társadalmi erő előtt állnak. A jövő felé vezető úton nemcsak a taktika válik a felülvizsgálás tárgyává, hanem elsősorban és különösképpen a társadalmi változások megvalósításáért, a szocializmus építéséért vívott harc politikai stratégiája. A jelenlegi történelmi útszakaszt tehát az osztályharc, a szocializmusért vívott harc stratégiájának és taktikájának alkalmazkodása jellemzi.

Annak ellenére, hogy az értekezleten csak korlátozott számú kérdésekről tárgyaltak, a kommunista és munkáspártok nem tudták elkerülni a nyílt vitát a saját, egymás közötti viszonyaik kérdéseiről. Egyre inkább felülkerekedik az eszmélet, hogy a jelenkorról folyó vita a marxizmus klasszikusainak gazdag örökségéből vett idézetekkel nem más mint „idézgetéses szundikálás", amely egyre kevésbé elégítheti ki, avagy egyáltalán nem elégíti ki a jelenkori forradalmi feltételeket és forradalmi gyakorlatot. Emiatt végül is el kellett indulni a marxizmus alkotó jellegű fejlesztésének útján, Marx, Engels és Lenin tanításai alapján, hogy feleletet találjanak azokra a kérdésekre, amelyeket a forradalmi gyakorlat vet fel. Ez az út kanyargós, nincs megjelölt és kitaposott ösvénye. Nem lehet rajta messzire eljutni anélkül, hogy ne ütköznénk akadályokba, amelyek a konfrontációhoz, akadémiai és politikai konfrontációkhoz vezetnek: sok tévelygés és tévút van.

Magától értetődő, hogy a dialógusban és a szabad véleménycserében előtérbe kellett kerülnie a kommunista és munkáspártok közötti viszonyok rendszere és struktúrája elsődleges fontosságú kérdéseinek.

Olyan fogalmakról van szó, mint például az egységes központ és a rajta nyugvó monolitikus egység — amelyek a maguk módján már visszahívhatatlanul a múlthoz tartoznak. [29]

A nemzetközi munkásmozgalomban uralkodó viszonyok problémáival és a szocializmus előretörésének új lehetőségeivel foglalkozva a JKSZ küldöttségének vezetője, Josip Broz Tito a berlini értekezleten kihangsúlyozta: „Ma a kommunista mozgalomban egyre jobban érvényesülnek a szocializmusért vívott harc különböző útjai és a forradalmi és legszélesebb demokratikus erők közötti együttműködés új formái, amelyek a függetlenség, az egyenrangúság, az önállóság és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvein nyugszanak. Eközben külön kihangsúlyozódik minden forradalmi mozgalom felelőssége saját munkásosztálya és népe iránt. Ez már azzal járt, hogy megerősödött egy egész sor kommunista párt és megnövekedett politikai hatása nemzeti szinten, s ez pozitív hatást gyakorolt az Európában uralkodó általános politikai helyzetre is."[30]

A tudományos szocializmus megalapítói bebizonyították, s azt a szocialista gyakorlat is megerősítette és megerősíti, hogy a szocializmus nem csupán tiszta elv, hanem olyan társadalom, amilyenként a régi társadalom méhéből kikerül. Minden konkrét helyzetben összeütközésbe kerül azzal amiből kifejlődött és elsősorban ez határozza meg, hogyan fog haladni. Ezért a szocializmus semmit sem old meg automatikusan, a szocializmusra nincs recept, a szocializmus lehetőséget nyújt a munkásosztálynak a harcra, melyben az túlhaladja bérhelyzetét, s felszabadítva magát, felszabadítja az egész társadalmat, és ilyen értelemben a munkásosztály nemzeti osztály, érdekei megegyeznek a társadalom érdekeivel. A nemzet és a nemzetek közötti viszonyok szemszögéből nézve feltehető, hogy ezek a viszonyok megbomlanak, majd újra egyensúlyba jutnak mindaddig, amíg a munkásosztály a legkisebb részével is a bérviszony meghatározta lényéhez van kötve.

2. *A „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet alapja és lényege*

A „szocialista nemzet"-ről, a „szovjet nép"-ről és az „új típusú nemzet"-ről stb. szóló összes elmélet a fejlett és magába zárkózott etatizmus, valamint az államról szóló marxista tanok revíziójának következménye. Lényege és jelentése csakis ebből kiindulva és ebben a kontexusban érthető meg.

2.1. *A marxizmus az államról és a „szocialista nemzet"*

Sztálin nagyon korán elvégezte az államról szóló marxista elmélet durva revízióját, ami az állam fetisizálásában nyilvánult meg. Az állam fetisizálása viszont az állami-bürokratikus hatalom centralizált rendszerének megindoklására irányuló törekvés következménye. Vagyis homlokegyenest ellentétben van az állam elhalásáról szóló marxista tanítással. Az államról szóló marxista elmélet alapjait már a „Kiáltványban" le-

rakták: „Ha a proletariátus a burzsoázia elleni harcában szükségszerűen osztállyá egyesül, forradalom útján uralkodó osztállyá teszi magát, és mint uralkodó osztály a régi termelési viszonyokat erőszakkal megszünteti, akkor e termelési viszonyokkal együtt megszünteti az osztályellentétnek, egyáltalán az osztályoknak a létfeltételeit és ezzel saját magának mint osztálynak az uralmát is.

A régi polgári társadalom, s a vele járó osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele."[31]

Ezt az álláspontot taglalva Lenin „Az állam és a forradalom" című művében a következőket mondotta: „a proletariátusnak olyan állam kell, amely oly módon van berendezve, hogy azonnal megkezdődhet elhalása", s még 1917 áprilisában kiemelte: „Rendszerint a szemünkre vetik: az orosz nép még nincs felkészülve a kommuna „bevezetésére". Ez a feudalisták argumentuma, akik a parasztságnak a szabadságra való felkészületlenségéről beszéltek. Semmilyen átalakulást „nem vezetünk be", nem gondolunk „bevezetni" és nem szabad bevezetni mindaddig amíg azok abszolút nem értek meg arra mind a gazdasági valóságban, mind a néptömegek óriási többségének öntudatában, a kommunákban, vagyis a munkás és parasztszovjetek deputációiban. Amilyen mértékben erősebb a gazdasági csőd és válság, amelyet a háború hoz magával, annyival nagyobb szükség mutatkozik a legtökéletesebb politikai formára, amely megkönnyíti a háború által az emberiségen ejtett szörnyű sebek gyógyítását. Amilyen mértékben hiányzik az orosz népből a szervezési tapasztalat, annyival határozottabban kell hozzálátni az újjáépítéshez, amely magából a népből indul ki és nem kizárólag a politizáló burzsoától és a jövedelmező állásban levő tisztségviselőktől . . .

Legértékesebbnek azt tartjuk, hogy az ilyen igazgatás mellett maguk a munkások szálltak síkra, s hogy a munkásellenőrzésről, amely káotikus, szétmorzsolódott, primitív és hiányos volt a gyáripar minden ágazatában, áttértünk az ipar feletti munkásigazgatásra országos méretekben". Lenin a továbbiakban ezt mondja: „A szocializmust csak úgy lehet építeni és megszilárdítani, ha a munkásosztály megtanul igazgatni, s ha megszilárdul a munkástömegek tekintélye. Enélkül a szocializmus puszta kívánság marad".[32]

Az államról szóló marxista elmélet az államból mint osztályteremtményből indul ki és annak szocializmusbeli elhalásából, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a munkásosztály, mint a társadalom többségének hatalma csak olyan demokráciában valósulhat meg, amelyben túlhaladnak mindennemű osztályhatalmat, a munka osztálymegosztását és a munkásosztály gazdaságilag felszabadul. A sztálinista elmélet megmarad állítása mellett, mely szerint a szocializmus fejlődésével „kiéleződik az osztályharc", s hogy az állami funkciók kiterjednek az élet minden területére. Ez az elmélet szerint az állam és az államapparátus erősödése, a társadalombeli minden állapotnak az állami szabályzás alá vetése a szocializmus fejlettségének fokmérői. És amilyen mértékben az etatizmus

és a bürokratizmus átfogóbban terjedt és elmélyült, olyan gyorsan jöttek létre a feltételek az „össznépi állam"-ról, a „szocialista nemzet"-ről és a „szovjet nép"-ről szóló elméletek érvényesítésére. „A gazdaság feletti centralizált, adminisztratív irányítás állami tervét és rendszerét kinevezték a kizárólagosan affirmálódott emberi öntudatnak a társadalmi viszonyok szabályzása terén, amelynek vakon alá kell rendelni az ezen a területen megjelenő minden más manifesztációt. Ennek a mechanizmusnak az eszközei főleg a következőkben nyilvánulnak meg: a legfőbb szervek teljes direktívája az alacsonyabb hatóságok irányában, amelyek pedig ezt az egyének felett gyakorolják; az alacsonyabbaknak a magasabbak általi ellenőrzése; a feladatok megvalósításának az ellenőrzése és büntetés a feladat el nem végzéséért. A piramist tehát a feje tetejére állították. Az nem az alapvető szocialista elvből, a munka felszabadításából, a társadalmi termelőeszközökkel dolgozó ember alkotókészségének felszabadításából indul ki, vagyis az egyén anyagi és erkölcsi érdekeltségéből, s közben felsőbb társadalmi instrumentumokkal szabályozza, ellenőrizze és irányítsa az alapvető emberi tevékenységeket és viszonyokat, amelyek benne létrejönnek. A centralizált adminisztratív irányítás minden egyes embert és minden egyes dolgozó kollektívát a titkos, a széles tömegek számára leggyakrabban a lényegében ismeretlen technokrata tervek vakon engedelmeskedő végrehajtójává teszi."[33]

A termelő eszközök államosítása és ennek alapján centralista államrendszer létrehozása a maga nemében nem vitatott a marxista tanításban. Mindaddig amíg azzal a régi kizsákmányoló viszonyokat szüntetik meg, s amíg azt támogatják a tömegek — márpedig azok támogatják, amíg ezekben a keretekben feltételeket hoznak létre az új szocialista viszonyok kibontakozásának elementáris, anyagi és politikai alapjának megvalósítására — addig ez a gyakorlat a szocializmus terén és marxista keretekben van. Amint azonban az etatizmus és a bürokrácia céllá változnak, törvényszerűleg stagnálás következik be, mert az ember nem érdekelt abban, hogy többet termeljen, mint amennyit kénytelen és amennyire a rigorózus ellenőrzés kényszeríti — ekkor az etatizmus elkerülhetetlenül kikerül a marxizmus kereteiből és a szubjektivizmusnak, eklekticizmusnak és a marxizmusnak elferdítése területén topog, olyan idézeteket lobogtatva, melyekkel fedezi a teljesen ellentétes és szembehelyezkedett gyakorlatot.

A bürokratikus centralizmus alapja a termelőeszközök feletti állami tulajdon, amelyet a sztálinista elmélet a legmagasabb fokú szocialista tulajdonviszonyként állított be. Az állami tulajdon örökkévalóvá tétele tulajdonképpen a dolgozóknak — az állambürokráciával szembeni — bérviszonyát örökíti meg. Az állambürokrácia pedig a munkások nevében gyakorolja az igazgatást a termelőeszközök felett. Éppen ezért mondotta Lenin, hogy a néptömegeknek az „államba vetett babonás hitétől való megszabadítása a szocializmusért vívott harc megnyerésének előfeltétele". A proletár párt platformjának tervezetében ezt írta: „A marxizmus abban különbözik az anarchizmustól, hogy elismeri az állam és

az államhatalom fontosságát a forradalmi időszakban általában, különösképpen pedig a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszakban".

„A marxizmus abban különbözik a Plehanov úr és kompániájának kisburzsoá és opportunista „szocializmusától", hogy az említett időszakokat illetően elismeri az állam szükségességét, de nem azért, amilyen a közönséges burzsoá parlamentáris köztársaság, hanem az olyan államot mint amilyen a párizsi kommün".[34] A szocialista gyakorlat és a marxista elmélet számára rendkívül fontos Fridrich Engels következő álláspontja is: „A gazdasági fejlődés egy meghatározott fokán, amellyel szükségszerűen vele járt a társadalom osztályokra szakadása, e szakadás révén az állam szükségszerűséggé vált. Most gyors léptekkel közeledünk a termelésnek egy olyan fejlődési fokához, amelyen ezeknek az osztályoknak a létezése nemcsak nem szükségszerűség többé, hanem a termelés akadályává lesz. Meg fognak dőlni, ugyanolyan elkerülhetetlenül, mint ahogyan egykor keletkeztek. Velük együtt elkerülhetetlenül megdől az állam. A társadalom, amely a termelést a termelők szabad és egyenlő társulása alapzatán újjászervezi, az egész államgépezetet odahelyezi, ahová majd való lesz: a régiségek múzeumába, a rokka és a bronzbalta mellé.[35]

Az államról és a nemzetről szóló sztálinista politika egyidejűleg alapszik a szembehelyezkedett osztályok eltűnéséről, a „homogenizálódásról" és az „össznépi állam"-ról, arról az államról szóló állításokon, amelyet a társadalomnak be kell vezetnie a kommunizmusba. Ez az elmélet szemmel láthatólag mechanikus és a proletárdiktatúrát a burzsoá diktatúrával szembehelyezve azonosította a bürokrácia diktatúráját — amelynek meg kell erősödnie, hogy fennmaradhasson — a proletár diktatúrával, amelynek fennmaradása érdekében el kell halnia.

Az „össznépi állam"-ról szóló elmélet kontextusában az állam nem az osztályuralom eszközeként jelenik meg, hanem a monolitikus társadalom megvalósításaként, amelynek monolitikussága felett éberen őrködik az állambürokrácia, mert az ilyen „monolitizmus" a fennmaradásának feltétele. Az ilyen monolitikusság eszméjéből kizárták az ellentéteket és az érdekek összeütközését. Az ilyen államnak a „szocialista nemzet" felel meg, vagyis hűséges alattvalókra van szüksége. Mind az „össznépi állam", mind a „szocialista nemzet" eszmei téren az „egységes érdekek"-re, a tárgyi világban pedig a többletmunka feletti hatalom állami-bürokratikus monopóliumára támaszkodik. E szükséglet szerint, az államot a kommunizmust kiépítő világteremtő szellem erkölcsi magaslatára helyezve, kisütötték az elméletet „a szocialista állami nemzet"-ről, melyet a szovjet nép képez, s amelybe beolvadtak és egyesültek a többi nemzetek. Objektíve a nemzetiségi összetétel változatlan maradt, mert anyagilag semmi sem változott olyan mértékben, hogy kizárná a reális tényezőket, amelyekből és amelyekkel a nemzet születik és. amelyekkel fenntartja magát. Szubjektíve viszont a társadalmi tulajdonon megerősödött nemzetek feletti struktúra átvette a nemzet gazdasági és politikai

funkciót és beképzelte, hogy a nemzetek és a nemzeti érdekek többé nem léteznek. Mindaddig, amíg az árutermelés törvényszerűség, bár szubjektíve tagadható, nem lehet azt megsemmisíteni, elfojtani. Milyen formákban, hogyan és mikor, az már más kérdés. Ugyanez történik a nemzetekkel is. Az egyiket és a másikat is történelmileg a legteljesebb érvényrejutás útján lehet túlhaladni.

A „szocialista nemzet" az az etatista fejlődés olyan pontig történő eljutásának kifejezője, amelyen a végsőkig kifejlődött az unitarisztikus állam, s erre törekedett állhatatosan Sztálin és a sztálinizmus. Ezt a folyamatot a politikai szférákban az érdekek teljes azonosságával magyarázták és állandóan megfelelő asszimiláció kísérte. Közvetlen Lenin halála után Sztálin arra a megállapításra jutott, hogy a Szovjetunió „a népek közötti együttműködés megszervezésének fényes példája és élő példa a nemzeteknek az egységes világgazdaságba való egyesülésére".[36] Tíz évvel később, 1934-ben az SZKP(b) XVII. Kongresszusán, jóllehet az eltelt időszakban nem foglalkozott a nemzetiségi kérdésekkel, Sztálin ezt állította: „Össze vannak zúzva és szétfutottak a nacionalista-szét-húzó csoportok... azonban élnek még eszméik maradványai egyes párttagok fejében és gyakran felszínre jutnak; a kapitalizmus maradványai az emberek fejében sokkal szívósabbak a nemzetiségi kérdésben, mint bármely más téren. Ostoba és meddő dolog lenne arról vitatkozni, vajon mi a legnagyobb veszély: a nagyorosz nacionalizmus, illetve a lokálnacionalizmus felé való elhajlás. A fő veszély az az elhajlás, amely ellen beszüntettük a harcot, s ily módon lehetővé tettük, hogy az államot fenyegető veszéllyé nőjjön fel".[37] Két évvel később a Szovjetunió alkotmányát megindokolva Sztálin azt állítja, hogy az egyenrangúság problémáit megoldották, hogy nincs többé bizalmatlanság a népek között, s hogy a Szovjetunió már teljesen kiformálódott nemzetközi állam. Körülbelül ugyanabban az időben Fehéroroszországban a pártkönyvecskék kicserélésekor kizárták a tagság felét és egy évvel később eltávolították a pártból úgyszólván az összes köztársasági vezetőket és még sokat a helyi szervezetekben. Ugyanabban az évben rajtaveszett a grúziai kommunisták nagy része, hasonló történt Ukrajnában és más köztársaságokban a „burzsoá nacionalizmus, nacionalista elhajlás és az imperializmus javára folytatott kémkedés vádjával".[38]

Tekintettel arra, hogy Sztálin számára a nemzeti kérdés elsősorban parasztkérdés, s hogy korlátlan központosításra és abszolutizmusra törekedett, a nemzeti kérdést a Szovjetunióban leegyszerűsítette a korábbi uralkodó nemzet proletariátusa és a valamikor leigázott nemzetiségekhez tartozó parasztság közötti megfelelő viszonyok kérdésére .[39]

Ezen az alapon, a nemzeti kérdésnek a parasztkérdés perifériájára taszításával kiéleződik az osztályharc, amely a nemzetiségi torzsalkodásokhoz vezet. Így törtek utat a „szocialista nemzet"-nek és egészen természetes, hogy az elméletben antidogmatikus vélemények is jelentkeznek a modern nemzetiségi fenomén kutatásában és fejtegetésében.

2.2. *A „szocialista nemzet" és a „szocialista közösség"*

A „szocialista nemzet" nemzetközi dimenziója közvetlen kapcsolatban van az államról és az osztályharcról szóló marxista tanítástól való eltávolodással. Belpolitikai téren a „szocialista nemzet" az állam szociális alapja és a nemzeti nihilizmus kifejezője, nemzetközi téren pedig az egyenrangútlanság, a hegemonizmus és a tömbökbe való bezárkózottság kifejezője. Ennek az elméletnek a végletekig levezetett logikája arra a konstrukcióra szűkül le, hogy a Szovjetunió a „szocialista közösség" keretében az, ami az orosz nemzet a „szovjet nép" keretében, s ami a Szovjetunió a „szocialista közösség" keretében az az orosz nemzet a „szovjet nép" keretében. A „szocialista közösség" és a „szovjet nép" fogalmának elhintése etatista-bürokrata kísérlet a fejlett szocializmus, a „homogén társadalom", a „monolitikusság" kikonstruálására, s annak az önigazgatású, „állandóan kiütköző különbségek és fogyatékosságok bírálatától terhes" szocializmus antipódusának kell lennie.

A „szocialista közösség"-ről és a „szocialista nemzet"-ről szóló elméletre támaszkodik a „korlátozott szuverenitás"-ról szóló elmélet, illetve doktrína is. Eszerint a kapitalista országokkal fenntartott viszonyokkal ellentétben, amelyekre a „békés együttélés" elve érvényes, a szocialista országok közötti viszonyok a „szocialista internacionalizmusra" támaszkodnak, melynek a „testvéri segítség" a lényege. E „segítség" a szabad beavatkozást, az engedetlenekre gyakorolt nyomást és szankciókat jelenti, mint ahogyan az már néhány alkalommal meg is történt. A „szocialista internacionalizmus" bürokrata-etatista és tömbfogalma a domináció és a hegemonizmus kifejezői, s ez annak a minimális egyenrangúságnak a tagadása, amelynek alapjain létrejöhetne a tényleges internacionalizmus.

A „korlátozott szuverenitás"-ról szóló elmélet akárcsak a „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet gyökere Sztálinhoz és a sztálinizmushoz vezet. Azok jól láthatóak a Kominternnek az 1928-as VI. Kongresszuson elfogadott programjából, amikor az Sztálin korlátlan hatalma alá került. Már ebben a programban látszik Sztálin álláspontja a szovjet formájú forradalom univerzális jelentőségéről, és ez a világszocializmus egyféleségének ráerőltetését jelenti. A Szovjetuniót a Komintern VI. Kongresszusa Sztálin hatása alatt az egész világ forradalmi mozgalmának csalhatatlan vezetőjévé nevezte ki, s ezzel előjelezte a Szovjetunió leendő pozícióját a világ későbbi, tömbökön alapuló felosztásában. Milyen messzire jutott akkor a bürokratizmusban és a nagyállamiságban az abból is látszik, hogy a Komintern dokumentumai a Szovjetuniót a proletariátus egyetlen igazi hazájaként emlegetik. Ebből erednek a „proletár", s később a „szocialista internacionalizmus" felfogásának gyökerei, amelynek lényege a Szovjetunió iránti ellenvetés nélküli, kritikátlan szófogadásban van. Ezeken az alapokon és ilyen értelemben jött létre a „szocialista tábor" és a „szocialista világközösség". Valójában ily módon jutott az SZKP(b) más pártok iránti védnöki, nemzeti egoizmus szárnyán

haladó viszonyain abba a helyzetbe, amelyben a szocialista fejlődés magasabb foka feltételezi az összes szocialista országok gazdasága feletti centralista irányítást, mégpedig olyan távlattal, amelyben mindez az egész világra kiterjedő centralizált állam létrejöttéhez vezet. A „szocialista közösség"-ről szóló tömbpolitikai elmélet hátterében olyan perspektívát helyeztek kilátásba, mely szerint a tömb egyetlen állammá, egyetlen néppé nő fel, mint ahogyan a „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet hátterében ott volt és van a nemzeti nihilizmus és a nemzeti individualitás erőszakos elfojtása egyes országok határain belül.

A „szocialista közösség", mint a „szocialista katonai-politikai tömb" szociális alapja az anyagi szférában a technokratizmusra és a funkcionalizmusra támaszkodó etatista gazdasági integráció formája. Valójában azt az anyagi funkciót tölti be nemgazdasági tényezőkkel, amelyet a kapitalista világban a multinacionális társaságok töltenek be. Ama logika szerint, hogy az „új" állam „új" nemzetet hoz létre, a „szocialista közösség"-et is a rendszer mechanikus növekedésének tartják, lényegében azonban a szuper, nemzetek feletti etatista struktúrának a felnövéséről van szó. Ily módon jutottak el ahhoz a konstrukcióhoz, mely szerint a szuperrendszer iránti viszony az internacionalizmus mértéke és mércéje. A „szocialista közösség" végső fokon a tényleges probléma palástolása, amelyet nyugodtan a szocializmus korszakában fennálló világméretű munkamegosztásban jelentkező problémának nevezhetünk. Ezért vádolják nacionalizmussal azokat, akik egyenrangúbb helyzetet, egyenrangú viszonyokat követelnek és igényt tartanak az általuk megvalósított többletmunkából rájuk eső részre. Az „internacionalizmus" segítségével megkísérlik eszmeileg racionalizálni a hegemonizmust és a döntő hatalmi fölényt.

A tömbstruktúrák és a bennük uralkodó viszonyok mély válságba kerültek, amelyek a termelő erők és a modern világ szocializmusa fejlődésének következményei. Döntő fontosságú történelmi jelentősége van annak, hogy milyen következményekkel jár a felbomlás. Az ellentéktől terhes fejlődés eljutott addig a pontig, amelyen „amikor a fa nő, vagy kérge repedezik, vagy formálni kell". A fejlődés azelőtt sohasem kényszerítette gondolkodásra korszakunkról a forradalmi erőket és azok legnagyobb elméit és legharciasabb részét oly módon, mint a jelenkorban. Rájuk is alkalmazni lehetne Marx gondolatait az apjának intézett leveléből: „Vannak olyan pillanatok az életben, amelyek az elvonult idő elé kerülnek határkőként, de egyúttal megjelölik az új irányt is. Az ilyen átmeneti pillanatban arra kényszerülünk, hogy a gondolkodás sasszemével vizsgáljuk a múltat és a jelent, hogy ily módon tudatába jussunk jelenlegi tényleges helyzetünknek. Még a világtörténelem is kedveli az ilyen visszatekintést, meg-megáll és vizsgálja magát, hogy felfoghassa saját magát."

Az a pozíció, mely szerint a szocializmusban a nemzet felvirágzása összefüggésben van a munkásosztály történelmi küldetésével, marxista szempontból vitathatatlan és előfeltétel arra, hogy ebben a mozgásban

menjen végbe a nemzetek közeledése és egybeolvadása. Azonban akkor, amikor ehhez hozzáadják azt az állítást, hogy a nemzetek közeledése és egyesülése az állam és bürokráciájának a nemzetek közötti viszonyokban betöltött szerepén keresztül valósul meg, az már a marxizmussal való szakítás. Ugyancsak elfogadható az a kiindulópont, hogy a munkásosztály a szocializmusban is a nemzeti fejlődés és a nemzetek közötti barátság hordozója, mert természeténél fogva internacionalista. Azonban ha az internacionalista jelzővel illetik a munkásosztályt a reális, konkrét feltételek, a nemzetében betöltött reális felszabadító szerepe nélkül, akkor ez is a munkásosztállyal végzett bürokratikus manipulálás és a marxizmus megcsúfolása. A „szocialista nemzet"-ről szóló elmélet teoretikusainak mechanikus konstrukciója belső logikája szerint azzal az állítással fejeződik be, hogy a szocializmusban internacionalista módon eleve kiszorítja a nemzetit a társadalom azon anyagi tényezőinek (társadalmi munkamegosztás, az árutermelés törvényszerűségei) legyőzése és túlhaladása nélkül, amelyeken ezek a kategóriák alapulnak és egzisztálnak.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

[1] Lenjinizm i nacionalyij voprosz v szovremenih uszlovijah, Az SZKP KB Marxista-Leninista Intézete, Politizdat, Moszkva, 1974.

[2] J. V. Sztálin: Nacionalynij voprosz i lenjinizam, Szocsinyenya, Moszkva, 1949, 339—341. oldal.

[3] V. K. Kozlov: O formirovanyij i razvityij szocialiszticseszkih nacij SZSZSZR, Giszizdat politicseszkoj lityeraturi, Moszkva, 1954., 135—196. old.

[4] R. M. Rogacsev, M. A. Szverdlin: O ponjatij nacij, Voproszi isztorij, 1966., 1. sz., 46. old.

[5] Szocijalizam i nacija, Miszl, Moszkva, 1965., 69—72. oldal.

[6] Uo. 75. old.

[7] V. P. Sersztabitov: Ekonomicseszkie osznovi formirovanyija szocijaliszticzeszkaja obscsnoszt lyudej, MGU Moszkva, 1969., Sz. Z.

[8] M. R. Bulatov, Mnogonacionalynij Szovjetszkij narod — novaja isztoricseszkaja obscsnoszt lyudej, MGU Moszkva, 1966., Sz. Z.

[9] Tajni referat N. S. Hruščova, Stvarnost, Zágráb, 1970., 65—66. old.

[10] I. V. Staljin: Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje, Kultura, Belgrád, 1974., 132—137. old.

[11] Szadikov: Az internacionalista és a nemzeti érdekek egysége a szovjet soknemzetiségű államban, Kázány, 1975., 51. old.

[12] Georgi Dimitrov: Levél a Bolgár Munkás (Kommunista) Párt Központi bizottságához, Rabotnicseszko delo, 1944. X. 2.

[13] V. Vlahović: Teze za makedonsko nacionalno pitanje, Komunist, Szkopje, 1975., 8—9. old.

[14] Dr. Lj. Marković: Međunacionalni odnosi i Savez komunista Srbije, A Politikai Tudományok Intézete, FPN, Belgrád, 1969., 12—13. old.

[15] Staljin: Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje, Kultura, 1974., Belgrád, 202—207., 223—230. old.
[16] Naučni komunizam, Izdateljstvo politicseszkoj literaturi, Moszkva, 1975., 40. old.
[17] A szocialista országok egysége megszilárdításának problémái: az általános és nemzeti-álami érdekek összehangolása, Moszkva, 1973., 35—37. old.
[18] Lenin összes művei, 38. fejezet, 180. oldal.
[19] Karl Marks: Kritika Hegelove filozofije države, V. Masleša, Szarajevó, 1961., 65. old.
[20] V. I. Lenin: Izabrana dela, Kultura, Belgrád, 1960., 331—332. old.
[21] Marks, Engels, Lenjin: O nacionalnom pitanju, Dnevnik, Újvidék, 1974., 66. old.
[22] Marks, Engels, Lenjin: O nacionalnom pitanju, Dnevnik, 1973., 55. old.
[23] Uo. 92—93. oldal
[24] L. I. Brežnjev: Referat o pedesetogodišnjici Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, nem hivatalos szerb nyelvű fordítás, 12. old.
[25] Uo. 14. és 17. oldal.
[26] Critica Marxista, 1964., 4—5. sz.
[27] Politika, 1977. IX. 8.
[28] A nemzeti kérdés és az osztályharc perspektívája Franciaországban, Les temps modernes, 324—326. sz.
[29] Dr. Aleksandar Grličkov: Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope, Međunarodna politika, 630-1, Belgrád, 1976 júliusa.
[30] J. B. Tito, a JKSZ Elnökének beszéde az európai kommunista és munkáspártok értekezletén, Berlin, 1976. június 29—30., Međunarodna politika, 630., 1976 júliusa.
[31] Marx—Engels: A Kommunista Kiáltvány, Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1973.
[32] V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura, Belgrád, 1960.
[33] E. Kardelj: A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban.
[34] V. I. Lenjin: Izabrana dela, X. könyv, Kultura, Belgrád, 450—451.
[35] Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete, Marx—Engels válogatott művei III. kötet, Kossuth, Bp., 1975., 457. old.
[36] V. I. Staljin: Pitanja leninizma, 57. old.
[37] Uo. 444., 445., 452. old.
[38] Tajni referat N. S. Hruščova na XX kongresu SKP(b), Stvarnost, Zágráb, 1970.
[39] Staljin: Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje, Kultura, Belgrád, 1974., 150—151. old.

Könyv- és folyóiratszemle

Szalma József

DR. KOVÁCS KÁROLY: HALADÁS ÉS JOG C. KÖNYVE KAPCSÁN

I.

1. Kovács Károly* az újvidéki Közgazdasági Főiskola tanára. Jogot és gazdasági jogot ad elő. Tankönyve mellett számos cikket jelentetett meg jogi és gazdasági folyóiratokban, főleg az ún. gazdasági jog és a polgári jog területéről. A Magyar Szó „Kérdezz-felelünk" rovata révén —, melyet évekig sikerrel vezetett —, kapcsolatban áll a jogi „hétköznapokkal", azokkal a kérdésekkel, sorsokkal, amelyek a gyakorló jogász tevékenységét körülveszik. Ily módon a szerző eddigi munkásságát az elmélet és a gyakorlat fonta egybe.

2. Haladás és jog címen kiadott könyvét a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség anyagi támogatásával jelentette meg a belgrádi „Savremena administracija" gondozásában.

II.

3. A szerző rendkívüli érdekes, mind társadalmi, mind jogi szempontból figyelmet érdemlő köponti témát választott. A műszaki, gazdasági és demográfiai fejlődés kihat a társadalom minden pórusára, így a jogra is. Hogyan válaszol, ad feleletet a jog azokra a kérdésekre, amelyeket századunkban végbement radikális változások vetettek fel?

A szerzőt elsősorban a tények érdeklik, azok a változások, amelyek a lakosság gyors növekedésében, az emberi környezet mind kirívóbb szennyeződésében, a legkülönfélébb vegyszerek alkalmazásában, a kompjuterek és a kibernetika gyakorlati alkalmazásában, valamint az orvostudomány hatósugarában nyilvánulnak meg. A jól kiválasztott területekről alaposan összegyűjtött, gondosan közölt adatokkal ismerkedünk meg.

* Dr Karlo Kovač: Progres i pravo, Savremena administracija, Beograd, 1978.

Nemcsak az adatok egyszerű halmazáról, hanem azoknak gondolkodásra, sürgős cselekvésre ösztönző közlési módjáról van szó.

A cselekvés egy részét talán a jog is megtehetné. Milyen módon? A szerző mintha itt egy kissé megtorpant volna. Nem találunk választ sok olyan izgató kérdésre, amely éppen a jog szerepét érintené. Kezdve a jogszociológiai vonatkozásokkal: hogyan hat a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés a jog intézményeire, és megfordítva, hogyan, milyen területeken és mértékben hathat a jog rendelkezésére álló szabályozási módszereivel a társadalmi, gazdasági és műszaki fejlődés humanizálására? — Melyek azok a jogintézmények, jogszabályozási módszerek, amelyekkel az eddigi megoldásoknál hathatósabban csökkentenék a műszaki fejlődés sokszor elidegenítő, dehumanizáló zöngéit. Ha a címben feltett kérdésre a haladás és a jog függvényére vonatkozólag egységes, egy koncepciót követő síkon választ nem is találunk a műben, egyes témák keretében elsősorban a polgári jog lehetséges funkciója méltán került a szerző figyelmének középpontjába. Így a környezetvédelem egyik lehetséges, szükséges, alakítható és alakuló módozata a környezetszennyezés tilalma, s az okozott kár megtérítése. E területen már ismeretes elméleti és törvényhozási eredményeket (pl. Projet Tunc) és szükséges változásokat a szerző nem ismerteti teljes egészében.

4. Megítélésem szerint legértékesebbek a szakdolgozat azon részei, amelyek a személyiségi jognak a műszaki fejlődéssel kapcsolatos dilemmáit tárgyalják: a szervátültetéssel kapcsolatos erkölcsi és jogi kérdések (a személyiség megszűnése, a halál időpontjának eltolódásához fűződő kérdések, az ember testrészeinek a forgalmazási tilalma, a személyiség identitása és integritása); a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos személyiségvédelmi kérdések számos vonatkozása (az apaság problémája, a természetes apa, a jogilag elfogadott apának, (házastársnak) a gyermek iránti viszonya stb.).

A műszaki fejlődésnek a személyiségre kiterjedő jogi vonatkozásait csak kis mértékben tárgyalja a szerző, habár ezen a területen a megoldásra váró kérdések egyre jobban halmozódnak. Fölvetődik például a születésszabályozás „jogossága" és az authanasia sokat vitatott erkölcsi vetülete.

A műszaki fejlődéssel, különösen a kommunikációs médiumok továbbfejlesztésével, a társadalmi viszonyok mind összetettebb alakulásával a személyiség legbensőbb, titkos vonatkozásai is a nyilvánosítás veszélyének vannak kitéve. Tud-e a jogi szabályozás hatható szankciót nyújtani a személy intimitásának és szuverenitásának biztosítása érdekében? Erről a rendkívül jelentős kérdésről is elsősorban csak tájékoztatást nyer az olvasó.

A műszaki fejlődés, a korszerű háztartási eszközök alkalmazása elősegítette a nő emancipációját; ez az emancipáció sokszor erőteljesebb, mint annak jogi szabályozása — állítja a szerző. Ezt az emancipációt azonban nem helyezhetjük az adott társadalmi kereteken kívül, hiszen

egy ilyen általánosítás túlságosan leredukálná e fontos terület bonyolult összetevőit.

Természetesen a polgári jogi szankciók, mivel csak a vagyoni vonatkozásban alkalmazhatók, nem mutatkoznak elégségesnek a műszaki és gazdasági haladás humanizálási folyamatában.

A szerző érinti a büntető jog kényszerítő szerepét és szankcióit, valamint a nemzetközi jog egyes szabályait.

A gépjárműközlekedés napjainkban ugyancsak próbára teszi a jogot kezdve a bűnügyi, szabálysértési területtől egészen a kártérítési, személy- és vagyonbiztosítási szabályokig.

Az objektív, vétkességtől független felelősség mindinkább tért hódít, ahogyan az ember tevékenysége kiterjed a környezetére fokozott veszélylyel járó eszközök használatára — véleményünk szerint érdemtelenül —, a vétkességi felelősségi alap rovására. Ha a kárveszély kockázatát és annak térítési módozatait egyrészt függetlenítjük a vétkességtől, s ezáltal azt a károkozóról átruházzuk a veszélyes eszköz birtokosára, vagy a biztosítóra, nem csökkentjük-e indokolatlanul az ember igényelt gondos magatartását? Az utóbbi időben a hazai jogi tanulmányokban gyakran kihangsúlyozzák, mondhatnám eltúlozzák az ún. objektív, vétkességtől független polgári jogi felelősségnek és a kárviselési kockázat társadalmasításának, azaz ennek a károkozóról egy harmadik, kárviselő jogi személyre való átruházásának maradéktalan szükségességét. A francia jogban ennek a tendenciának ad helyet immáron 1966 óta André Tunc. Kérdésünk az, vajon a vétkességi felelősségi alap kihagyásával, illetve mind nagyobb fokú mellőzésével nem adunk-e alkalmat a figyelmetlen, gondatlan magatartásra az életre és a vagyonra egyaránt veszélyes eszköz működésénél mint amilyen a gépjármű? Természetesen a kárviselés szocializálásával enyhítjük a károsult súlyos helyzetét, ugyanis megkönnyítjük amúgyis bonyolult útját a kár megtérítéséig. Vajon a kárviselés társadalmasítása felé hajló fejlődésmenet a jövőben teljesen kizárja-e a vétkességet? Ennek a kérdésnek behatóbb vizsgálata az általános műszaki, gazdasági és a jogi fejlődés függvényének érdekes mozzanatát jelenthetné. Gondolom, hogy az érintett kérdés helyet kaphatott volna e tanulmányban is.

III.

5. A téma szerteágazó, éppen ezért rendkívülien nehéz röviden, tömören egy tanulmányban felölelni és megfelelő mértékben kutatni annak összes mozzanatait. Az érintett kérdéscsoportok magukban is önálló tanulmányt igényelnének. A szerző célja azonban nem az egyes részek taglalása, hanem egy átfogó kép kialakítása. Sikeresen, érthetően világít rá napjaink leglényegesebb gazdasági, műszaki és tudományos eredményeinek, fejlődésének következményeire, azokra az elgondolkodtató tényekre, amelyek a társadalom szabályozási mechanizmusát dinamikusabb

reagálásra ösztönzi. A szerkezettel, az alkalmazott módszerekkel és az egyes ismétlések mellőzésével kapcsolatos kívánnivalók nem csökkentik a monográfia értékét, ha figyeleme vesszük a szerző humánus elkötelezettségét s a jog funkcióba vetett bizalmát. Mégis, talán a jog szerepe taglalásának érdemtelenül kevés helyet szentel.

A könyv tanulságos olvasmánya lehet közgazdásznak, jogásznak egyaránt, s mindazoknak, akik áttekintést szeretnének nyerni a jog terén napjainkban bekövetkezett változásokról.

Laki Mária

A MARKSISTIČKA MISAO C. FOLYÓIRAT 1979. ÉVI 1. SZÁMÁRÓL

A Marksistička misao című folyóirat a szocializmus és a szocialista önigazgatás elméleti kérdéseivel foglalkozik. A megjelent írások szerzői hazánk ismert társadalmi-politikai személyiségei és egyetemi tanárok.

Az 1/79. szám több témakört dolgoz fel. A tudomány fejlődésének és feladatainak kérdésével az önigazgatású társadalomban több cikk is foglalkozik a folyóiratban. Így a tudományok doktorai sokoldalúan világítják meg ezt a témakört.

Külön-külön foglalkoznak a tudomány társadalmi funkcióival, a tudomány szerepével az önigazgatású társadalomban, a tudomány társadalmi-gazdasági helyzetével, a tudomány és a politika viszonyával, valamint azok kölcsönös egymásrahatásával, a tudományos kutatómunka anyagi és káderföltételeivel.

Értékes fejtegetést olvashatunk dr. Mirko Mirković cikkében *A tudomány társadalmi funkciói, a felmerülő nehézségek és lehetőségek* címmel. Megállapítja, hogy a tudomány fejlődésének és helyzetének elemzése a legfontosabb társadalmi kérdések közé tartozik hazánkban. Így tudományos politikánk módszereit és célkitűzéseit állandóan mérlegelni, elemezni kell. Ebből ered a tudománynak a szocialista önigazgatási rendszer szubjektív erejévé való széles körű fölemelkedése. Az önigazgatású társult munka és a küldöttrendszer megalakítása megteremti a feltételeket e „hivatás" gyakorlati megvalósításához.

A cikk szerzője választ keres arra a kérdésre, hogy nálunk valójában mekkora lehetne és mekkora kellene hogy legyen a tudománynak mint szubjektív erőnek a hozzájárulása az önigazgatási szocialista társadalom fejlődéséhez. Megállapítja, hogy egy ilyen fiatal szocialista országban, mint hazánk számtalan feladat hárul a tudományra, éppen ezért rangsorolni kellene a feladatokat, majd a gazdaságilag és társadalmilag legfontosabbakat kellene előtérbe helyezni és megoldani. A szerző szerint a gyakorlatban ez sajnos nem éppen így van. Ugyanis nálunk a kutatómunkának nagy része a már megtörtént eseményekre vonatkozik, azokat dolgozza fel. Ugyanakkor rámutat arra a tényre is, hogy nem állíthatjuk

azt, hogy a tudomány „sorsa" önmagától függ, ugyanis az nagymértékben függ „felhasználásának" kultúrájától is.

Tovább elemezve a fogyatékosságokat és nehézségeket dr. Mirko Mirković megállapítja, hogy a társulás és a munka szabad cseréje a tudományt a társult munka alkotó részévé tette, s ezzel együtt a jelenségek egész sorát tárja elénk, melyeket ki kell vizsgálni, elemezni kell, és esetleg egyesek kibontakozását meg kell akadályozni. Sok esetben a tudománynak ezt a lehetőségét nem használják ki eléggé, hanem csak rövid lejáratú szolgáltatásokat várnak tőle.

Sokszorosan megállapított tény már — hangoztatja a szerző —, hogy a tudományos kutatómunka nem eléggé elterjedt a gazdaságban, s így nem kielégítő az együttműködés sem a gazdaság és tudomány között.

A szerző megállapítja, hogy a tudomány területén is szükség van társulásra, s hogy ez a társulás néha nehézségekkel is jár, mivel nem minden társulás indokolt és „gyógyhatású". Ugyanis megtörténhet, hogy egyes befolyásos csoportok érdekei a társulást technokrata vágányra terelik. Ilyen esetben lelassul a kutatás menete, nem fejlődik ki a pozitív értelemben vett versenségi szellem, és nem kerül sor az igazi értékek továbbfejlődésére a tudományban.

Mindezek a megoldásra váró feladatok azt bizonyítják, hogy egy teljesebb és kiegyensúlyozottabb tudományra van szükség — állapítja meg a szerző.

Dr. Milivoje Trklja cikkében *A tudomány társadalmi-gazdasági helyzetéről* ír.

Megállapítja, hogy a tudománynak — mint a társadalmi-gazdasági fejlődés mozgatóerejének — az érvényesüléséhez meghatározott társadalmi, gazdasági és eszmei-politikai föltételeket kell biztosítani. A szerző szerint ezek a föltételek a következők:

— a munkafolyamat viszonylag magasfokú műszaki-technológiai felszereltsége a gazdaságban,

— az anyagi lehetőségek, amelyek biztosítani tudják a megfelelő eszközöket a tudományos kutatómunka részére,

— a tudományos alkotás szabadsága,

— alkotóképes fiatal szakkáderek,

— a megnövekedett társadalmi tudat, amely elismeri a tudomány és a tudományos kutatómunka szükségességét,

— kifejlett jövedelmi viszonyok, amelyek lehetővé teszik, hogy a tudományos célokra befektetett eszközök újratermelési tényezőként jelentkezzenek,

— a tudomány összekapcsolódása és társulása a gazdasággal.

Az egyik legnagyobb, legösszetettebb és egyben legkevésbé kidolgozott probléma — a szerző szerint — a tudomány eszmei-politikai átalakulása, mely lehetővé tenné az önigazgatási alapon történő társulást, valamint a társult munka egységes rendszerébe és a szabad munkacserébe való bekapcsolódást. A szerző ezeket az úgynevezett gátló tényezőket nyolc csoportba sorolja és rámutat, hogy miben látja kerékkötő hatásukat, s egy-

ben megoldást is ajánl a kiküszöbölésükre. Ezek a tényezők a következők:

1. Azok a kérdések, amelyek meghatározzák az önigazgatói szervezettség, a munkamegosztás, társulás, racionális eszköz- és szakkáderkihasználás és munkaszervezés fokát.
2. Az együttműködés fokának meghatározása, valamint a munka és az eszközök társítása elsősorban a tudományos kutatómunka felhasználói között.
3. A tudományos kutatómunka keretének, összetételének és tartalmának meghatározása a felhasználók szükségleteinek megfelelően.
4. A közvetlen szabad munkacsere rendszerének kiépítése, és gyakorlati megvalósítása.
5. A szabad munkacsere önigazgatási úton való megszervezése és megvalósítása.
6. Megfelelő eszközök biztosítása a tudományos kutatómunka céljaira.
7. A tudomány elidegenítése a gazdaság és a társadalmi újratermelés viszonylatában.
8. A tudomány társadalmi-gazdasági helyzetének reformja.

Érdekes fejtegetéssel találkozunk *dr. Vladimir Milanović* cikkében is. Nehéz és összetett feladatra vállalkozik, ugyanis arra a kérdésre keresi a választ, vajon a tudományos kutatásokban a munka társításával vagy pedig klasszikus bérviszonyokkal állunk-e szemben.

A szerző már a cikk elején leszögezi, hogy függetlenül a társadalmasított koncepcióktól és munkaeredményektől a tudományos kutatómunkában a kutatók és a kutatóintézetek meg nem fizetett munkájának az eltulajdonítására kerül sor.

Megállapítja, hogy a tudományos kutatómunka egy olyan terület, ahol az új viszonyokkal szembeszáll a maradi, elavult gyakorlat, ugyanis sokszor egymástól függetlenül dolgozik a kutatóintézet és az oktató-nevelő intézmény. A szerző szerint a munka társításáról csak akkor beszélhetnénk, ha a tudományos kutatómunka és az egyetemi előadás egymás létfeltételét képeznék. Teljes értékű kutatási eredményekről ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha megfelelő szakemberek irányítják a kutatásokat és dolgozzák ki a feladatokat, vonják le a következtetéseket. Ugyanakkor az elméleti előadások csak akkor megalapozottak, ha a kutatómunkára alapulnak, s ha az egyes állítások mindig hiteles adatokkal, jelenségekkel bizonyíthatók. Példaként említi meg, hogy többéves klinikai gyakorlat és laboratóriumi munka nélkül nem lehet senki azonnal tudós vagy felfedező, aki jelentős eredményeket ad az orvostudomány számára. Ugyanez vonatkozik a társadalmi tudományokra is.

Társadalmunk gyors fejlődésének egyik következménye, hogy nincs lehetőség az alapos, részletes tudományos munkára, mivel az oktató-nevelői munkával és tudományos kutatással foglalkozó szakemberek — a különálló intézmények kereteiben — ritkán kapcsolják össze ezt a két-

fajta tevékenységet; ugyanis vagy csak az elmélet egyhangú „verklizését", illetve száraz tolmácsolását végzik, vagy pedig a gyakorlatnak csupán részkérdéseit kutatgatják a pillanatnyi szükségleteknek és anyagi lehetőségeknek megfelelően. Az ilyen „eljárás" társadalmi következményei mélyrehatóak. Mivel az együttműködést? igen gyenge szálak kötik össze, hiányzik a közös sikerélmény a nagy felfedezések és eredmények megvalósítása, s így a szakemberek csak egyéni eredményeikkel és az elvégzett munkáért járó anyagiakkal törődnek. A szerző szavaival élve az ilyen helyzetben lévő kutatómunkások „eladják saját tudásukat". Így valójában klasszikus bérviszonyra kerül sor, azzal a különbséggel, hogy szellemi munkájuk eladási föltételeit maguk határozzák meg.

A következő témakör forradalmi múltunkat eleveníti fel. Dr. Tihomir Vlaškalić, Dragica Lazarević és Vicentije Đorđević a cikkükben Filip Filipović munkásságát méltatják. Bemutatják őt mint forradalmárt és marxistát, mint kiemelkedő pártmunkást és pártvezetőt.

Filip Filipović az imperializmus idejében kezdi forradalmi tevékenységét. Nagysága éppen abban van, hogy teljes egészében megérti a kort, amelyben él, és világosan látja az előtte álló forradalmi feladatokat — írja Tihomir Vlaškalić. Filip Filipović emlékére írt cikkében bemutatja őt mint kiváló forradalmárt és elismert marxistát. Külön kihangsúlyozza Filip Filipović elméleti és gyakorlati forradalmi munkájában a nemzeti, agrár-, ifjúsági és pedagógiai kérdésekről vallott nézeteit, valamint a párt eszmei-politikai és szervezési nehézségeivel kapcsolatos feladatokat. Megállapítja, hogy a nagy forradalmár cikkei, brosúrái és könyvei a forradalmi eszmék forrásait képezik, s még ma is időszerűek.

A következő két cikk a legapróbb részletességgel mutatja be Filip Filipović önfeláldozó pártmunkáját és ideológiai nézeteit minden egyes társadalmi eseménnyel és megmozdulással kapcsolatosan az 1928-tól 1932-ig terjedő időszakban.

A folyóirat közli Todo Kurtović forradalmárral folytatott beszélgetést. Így megismerkedhetünk Kurtović elvtárs forradalmi munkájával, funkcióival, megjelentetett cikkeivel, tanulmányaival és könyveivel, világnézetével és az időszerű kérdésekkel kapcsolatos véleményeivel. Miloš Jeftić számtalan kérdést tesz fel Kurtović elvtársnak, egyebek között a következőket: Mi jellemzi egy forradalmár, harcos és politikus életét? Mi késztette arra, hogy harcoljon a szabadságért és szocializmusért? Mi jellemezte az ifjúság hangulatát és érdeklődését a második világháború előtt? Hogyan képzelték el a jövőt a második világháború idején? Melyek voltak az első pártfeladatok a szabad Jugoszláviában? A külföldi közvélemény hogyan vélekedik politikánkról? Milyen fejlődési fokot kell elérnie a társult munkának, hogy a társadalom hajtóerejévé váljon? Melyek a még megoldásra váró feladatok, amelyek majd biztosítják országunk boldog és békés jövőjét?

Az említett cikkeken kívül tanulmányokat, könyvbemutatókat olvashatunk a folyóiratban, s végül dr. Slobodan Jovanović könyvválogatását

találjuk az önigazgatású társadalom tudománya fejlődésének és problémáinak a témaköréből.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a folyóirat a szám alaptémáján kívül sokoldalúan foglalkozik szocialista valóságunk jelenkori és fejlődésének korábbi időszaka történelmi, elméleti és gyakorlati kérdéseivel, ezért hasznos olvasmánya lehet minden dolgozó-önigazgatónknak ugyanúgy, mint az elmélet legkiemelkedőbb szakemberének.

A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA 1919. JÚNIUS—JÚLIUS

SZERBHORVÁT NYELVŰ KÖNYVEK

A marxizmus klasszikusai

Marks—Engels: DELA 29.
Prosveta, Bgd, 1979.
350,— din.

SEĆANJE NA MARKSA I ENGELSA
Globus, Zgb, 1978.
400,— din.

Silva, Ludoviko: MARKSOV KNJIŽEVNI STIL
Vuk Karadžić, Bgd, 1978.
150,— din.

Mai marxista irodalom

Kühnl, Reinhard: OBLICI GRAĐANSKE VLADAVINE
Liberalizam — fašizam
Komunist, Bgd, 1978.
120,— din.

Hadži Vasileva, Jokica: RADNIČKI PARTICIPACIJA U AFRICI
Komunist, Bgd, 1978.
140,— din.

MARKSIZAM I SAVREMENO DRUŠTVO
Savremena administracija, Bgd, 1979.
340,— din.

Munkásmozgalom — JKSZ

Perović, Puniša: PREGLED ISTORIJE MEĐUNARODNOG RADNIČKOG POKRETA I—II
Narodna knjiga, Bgd, 1978.
I—II 600,— din.

TITO — PARTIJA — REVOLUCIJA
Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, Vuk Karadžić, Bgd, 1979.
200,— din.

Dokumentumok

DESETI KONGRES SSOJ — DOKUMENTI
Mladost, Bgd, 1979.
40,— din.

STATUT SKJ — POSLOVNIK CK SKJ — POSLOVNIK PREDSEDNIŠTVA CK SKJ
Komunist, Bgd, 1979.
20,— din.

Történelem

Jelić, Ivan: JUGOSLOVENSKA SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA (1941—1945)
Školska knjiga, Zgb, 1979.
110,— din.

Lapčević, Dragiša: ISTORIJA SOCIJALIZMA U SRBIJI — RAT I SRPSKA SOCIJALNA DEMOKRATIJA — OKUPACIJA
Slovo Ljubve, Bgd, 1979.
450,— din.

Filozófia — etika

Filipović, Vladimir: KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM
Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zgb, 1979.
150,— din.

Filipović, Vladimir: NOVIJA FILOZOFIJA ZAPADA
N. z. Matice Hrvatske, Zgb, 1979.
150,— din.

Gadamer, Hans Georg: ISTINA I METODA
Veselin Masleša, Sarajevo, 1978.
500,— din.

Kangrga, Milan: RACIONALISTIČKA FILOZOFIJA
N. Z. Matice Hrvatske, Zgb, 1979.
150,— din.

Levi-Stros, Klod: DIVLJA MISAO
Nolit, Bgd, 1978.
150,— din.

Locke, John: DVE RASPRAVE O VLADI I—II
Mladost, Bgd, 1978.
I—II 200,— din.

Pejović, Danilo: FRANCUSKA PROSVETITELJSKA FILOZOFIJA
N. z. Matice Hrvatske, Zgb, 1979.
150,— din.

Pejović, Danilo: SAVREMENA FILOZOFIJA ZAPADA
N. z. Matice Hrvatske, Zgb, 1979.
150,— din.

Petrović, Gajo: ENGLESKA EMPIRISTIČKA FILOZOFIJA
N. z. Matice Hrvatske, Zgb, 1979.
150,— din.

Prhović, Kasim: HRESTOMATIJA ETIČKIH TEKSTOVA
Svjetlost, Sarajevo, 1978.
150,— din.

Veljačić, Čedomir: FILOZOFIJA ISTOČNIH NARODA I—II
N. z. Matice Hrvatske, Zgb, 1979.
I—II 300,— din.

Vranicki, Predrag: DIJALEKTIČKI I HISTORIJSKI MATERIJALIZAM
N. z. Matice Hrvatske, Zgb, 1978.
150,— din.

Vujačić, Vidak: DIJALEKTIKA DUHA
Obod, Cetinje, 1978.
120,— din.

Žakob, Fransoa: LOGIKA ŽIVOG
Nolit, Bgd, 1978.
160,— din.

Önigazgatás

Bandin, Tomislav: KA DUHOVNOJ AUTONOMIJI
RU „Veljko Vlahović", Subotica, 1978.
100,— din.

Bandin, Tomislav: PRINCIPI ORGANIZOVANJA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA
Savremena administracija, Bgd, 1979.
77,— din.

Dragović, Milan: DOHODAK I DOHODOVNI ODNOSI U ZAKONU O UDRUŽENOM RADU
Pravno-ekonomski centar, Bgd, 1978.
250,— din.

Kardelj, Edvard: O SISTEMU SAMOUPRAVNOG PLANIRANJA
Radnička štampa, Bgd, 1979.
100,— din.

Kardelj, Edvard: SLOBODNI UDRUŽENI RAD
Radnička štampa, Bgd, 1978.
120,— din.

LIČNI RAD I UGOVORNE ORGANIZACIJE
Ekonomika, Bgd, 1978.
300,— din.

Miljković, Miroslav: DRUŠTVENI DOGOVORI I SAMOUPRAVNI SPORAZUMI
Ekonomika, Bgd, 1978.
350,— din.

Najman, Velizar: UREĐIVANJE DRUŠTVENE SAMOZAŠTITE U UDRUŽENOM RADU I MESNOJ ZAJEDNICI
Pravno ekonomski centar, Bgd, 1978.
270,— din.

Popović, Teofilo: KOMENTAR ZAKONA O RADNIM ODNOSIMA
Pravno ekonomski centar, Bgd, 1978.
480,— din.

SAMOUPRAVNA RADNIČKA KONTROLA
Izdavački centar, Bgd, 1977.
200,— din.

SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE U JUGOSLAVIJI
Radnička štampa, Bgd, 1978.
300,— din.

Politikai gazdaságtan

Burger, Hotimir: FILOZOFIJA I KRITIKA POLITIČKE EKONOMIJE
August Cesarec, Zgb, 1979.
150,— din.

Čobeljić, Dušan: PLANIRANJE PRIVREDNOG RAZVOJA
Rad, Bgd, 1978.
190,— din.

DRUŠTVENO-EKONOMSKI RAZVOJ VOJVODINE
Centar PK SKV za pol. studije i marksističko obrazovanje, N. Sad, 1978.
100,— din.

Galbraith, John Kenneth: NOVAC
Stvarnost, Zgb, 1978.
150,— din.

Oktatás — nevelés

Granese, Alberto: DIJALEKTIKA ODGOJA
Školska knjiga, Zgb, 1978.
110,— din.

Jurina, Milan: OBRAZOVNA DJELATNOST U ORGANIZACIJAMA UDRUŽENOG RADA
Školska knjiga, Zgb, 1978.
136,— din.

MAGYAR NYELVŰ KÖNYVEINK

A Forum kiadványaiból

A JKSZ-RŐL
A JKSZ PROGRAMJA
70,— din.

A JKSZ XI. KONGRESSZUSA — DOKUMENTUMOK
150,— din.

A SZERB KSZ NYOLCADIK KONGRESSZUSA
60,— din.

A JKSZ STATÚTUMA — A SZERB KSZ STATÚTUMA
10,— din.

Minović—Maticki: AZ ÖNIGAZGATÁS KÖNYVE
70,— din.

TÖRVÉNY A TÁRSULT MUNKÁRÓL
70,— din.

Tanulmányok — esszék

Rehák László: A KISEBBSÉGTŐL A NEMZETISÉGIG
100,— din.

Vlahović, Veljko: A FORRADALMAK ÉS AZ ALKOTÓMUNKA
25,— din.

Emlékezések

Bevk, France: TITO
40,— din.

Stefanović: A NAGY HÁBORÚ KIS HŐSEI
60,— din.

BEHOZATALI KÖNYVEINKBŐL

Nemzetközi munkásmozgalom

A NAGY OKTÓBER ÉS A MAI VILÁG
81,— din.

Berlinguer: VÁLOGATOTT BESZÉDEK ÉS ÍRÁSOK
60,— din.

Camacho: BESZÉLGETÉSEK A BÖRTÖNBEN
15,— din.

Corvalán: VÁLOGATOTT BESZÉDEK, CIKKEK
45,— din.

Cunhal: A DEMOKRÁCIÁÉRT ÉS A SZOCIALIZMUSÉRT
52,50,— din.

Csubinszkij: W. LIEBKNECHT
52,50,— din.

Filozófia, esztétika, etika, szociológia

A MARXISTA ETIKA
45,— din.

A SZOCIOLÓGIA ÁGAZATAI
63,— din.

ESZTÉTIKAI ABC
52,50,— din.

Kierkegaard: VAGY — VAGY
135,— din.

MARXISTA—LENINISTA ESZTÉTIKA
82,50,— din.

Zoltai: AZ ESZTÉTIKA RÖVID TÖRTÉNETE
64,50,— din.

Esszék, tanulmányok, emlékezések

Bachofen: A MÍTOSZ ÉS AZ ŐSI TÁRSADALOM
103,50,— din.

ESSZÉPANORÁMA I—III
222,— din.

Király: IRODALOM ÉS TÁRSADALOM
70,50,— din.

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Gombár Imre, Gubás Ágota
A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Tumbász Erzsébet, Árokszállási Borza Gyöngyi, Hornok Ferenc, Orosz Ibolya, Ágoston Pribilla Valéria
Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Lívia
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Korrektor: Torok Júlia

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Aleksandar Đurđev,	a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar tanára
dr. Szám Attila,	a Savremenost című folyóirat főszerkesztője, Újvidék
dr. Mészáros Sándor,	a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa
Borza József,	közgazdász, a Tartományi Gazdasági Kamara alelnöke, Újvidék
Kicsi Ernő,	a mezőgazdasági tudományok magisztere, a Tartományi Szövetkezeti Szövetség elnöke, Újvidék
Sava Mihić,	a mezőgazdasági tudományok magisztere, a Duna—Tisza—Duna munkaszervezet munkatársa, Újvidék
Branislav Milovanović,	a közgazdasági tudományok magisztere, a VKSZ TB Elnökségének végrehajtó titkára, Újvidék
Đorđe Petrović,	a közgazdasági tudományok magisztere, tanácsadó a VKSZ TB-ban, Újvidék
dr. Kasztori Rudolf,	a mezőgazdasági tudományok doktora, az újvidéki Mezőgazdasági Egyetem tanára
Somogyi Sándor,	magiszter, a szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének igazgatóhelyettese, Szabadka
Stane Dolanc,	a JKSZ KB Elnökségének titkára
dr. Hegedűs Antal,	a Vajdasági Levéltár szakmunkatársa, Sremski Karlovci
Szalma József,	a jogtudományok magisztere, az újvidéki Jogi Kar tanársegéde
Laki Mária	oklevelés közgazdász, Szabadka
Szilágyi Károly,	a Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője, Újvidék

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: szerda, csütörtök, péntek 10—12 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzettre 100 dinár. Megrendelhető. Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.